

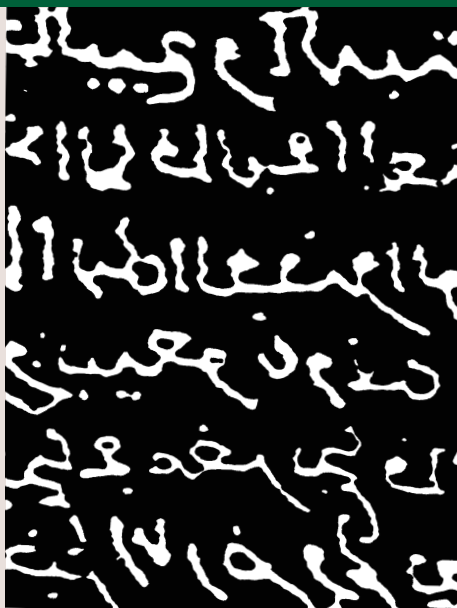
Enseiukarrean

Jose Antonio Ereño
Joxe Azurmendi
Txuma Lasagabaster
Aitor Ibarrola

Patxi Salaberrri
Xabier Kalzakorta
Joan Otaegi
Oihane Etxebarria

Saioa Gabikagojeaskoa
Jon Ortiz de Urbina
Iratxe Zuazola

14. zenbakia

Deustuko
Unibertsitatea

.....

**Euskal Ikaskuntzen
Institutua**

enseiucarrean

Enseiukarrea

Enseiukarrean

Deustuko Unibertsitateko Aldizkaria

14. zenbakia

Bilbo
Deustuko Unibertsitatea
1999

Zuzendaritza:

Joan Otaegi
Iratxe López

Erredakzioa:

Josu Arroyo
Ainhoa de Diego
Xabier Kalzakorta

Iratxe López
Joan Otaegi

Kolaboratzaileak:

Jose Antonio Ereño
Joxe Azurmendi
Txuma Lasagabaster
Aitor Ibarrola
Patxi Salaberri
Xabier Kalzakorta

Joan Otaegi
Oihane Etxebarria
Saioa Gabikagojeaskoa
Jon Ortiz de Urbina
Iratxe Zuazola
Iratxe López

Batzorde Kontseilaria:

Euskal Ikaskuntzen Institutuko Zuzendaria
Joseba Abaitua
Juan Manuel Etxebarria
Joan Otaegi
Jesus Uranga

Marrazkiak:

Alazne Odriozola

Argitalpena:

Deustuko Unibertsitateko Argitalpen Saila
1 Posta Kutxa - 48080 Bilbo
Tfnoa.: (94) 447 03 58 Fax: (94) 447 26 30

Zabalkundea:

Ediciones Mensajero
Sancho Azpeitia 2, 48014 Bilbo
Tfnoa.: (94) 447 03 58 Fax: (94) 447 26 30

Paper ekologiazkoan irarri argitalpena

ISSN: 1130 - 8192

Legezko gordailua: BI - 1.113-92

Fotokonposaketa: IPAR, S. Coop. - Bilbao
Inprimatzailea: Artes Gráficas Rontegui, S.A.L.

Aurkibidea

Editoriala	9
Jose Antonio EREÑO, <i>Unamunoren tesiaren bi iturri hizkuntzazko eta etnologiako</i>	13
Joxe AZURMENDI, « <i>La revelación que me fue la historia</i> ». <i>Unamunoren Paz en la guerra-z ohar batzuk</i>	25
Txuma LASAGABASTER, <i>Barojaren La leyenda de Jaun de Alzate noblearen irakurketa «heterodoxo» bat</i>	83
Aitor IBARROLA, <i>Hizkuntza poetikoaren lana kontzientziaren garapean: Adrienne Rich-en kasua</i>	93
Patxi SALABERRI, <i>Exenpluak, atsotitzak eta beste Axularren Guero liburuan</i>	109
Xabier KALZAKORTA, <i>Gabon-kanta zahar baten aldaerak</i>	131
Joan OTAEGI, <i>Zentzuen eragina Elorri-ko poetikan</i>	143
Oihane ETXEBARRIA, <i>J. M. Irigoienen Kalamidadeen liburua elaberria</i>	159
Saioa GABIKAGOJEASKOA, <i>J. M. Irigoienen Kalamidadeen liburua. Azteketak pragmatikoa</i>	169
Jon ORTIZ DE URBINA, <i>Ezezko perpausetako fokalizazioaren inguruan</i>	185
Iratxe ZUAZOLA, <i>[Dialektologiara] beste hurbilketa batzuk</i>	201

Editoriala

«Badok hamairu»... eta baita hamalau ere. Halaxe da izan, hemen baitator, irakurleok, ENSEIUKARREAN aldizkariaren hamalaugarren alea, urteroko zita huts egin gabe. Eta urteroko konpromezu horri eusteko aitzakia Deustuko Unibertsitatean ospatutako mahaingururen bat izan ohienez gero, oraingo honetan ere, eta gure ekandu horri jarki ez egitearren, iazko apirilaren 27an Paraninfoan 1898ko belaunaldiaren mendeurrena zela eta izan zen hitzaldiaren berri eman nahi dizuegu.

Zenbaki honetan doazkizuen lanek belaunaldi horren kide izan ziren Pío Baroja eta Miguel de Unamuno dituzte hizpide. Lehenengo ekarpenean, Jose Antonio Ereñok frogatzen du Unamunok 1884. urteko tesian (*Crítica del problema sobre el origen y prehistoria de la raza vasca* izenekoan) euskarari buruz azaltzen dituen ideiarik harrigarrienak atzerritar hizkuntzalari talde batek —Ribáry, Vinson, Van Eys, Hovelacque, eta abar— ordurako esanak zituela.

Ondoren, Joxe Azurmendik, artikulu luze bezain interesgarri batean, Unamunoren ideologia politiko, erlijioso eta filosofiko ilun eta nahasia argitzeko hainbat printza eskaintzen dizkigu.

Hurrengo txanda «Barojaren *La leyenda de Jaun de Alzate* nobelaren irakurketa heterodoxo bat»-i dagokio. Eleberri honek, berarekin batera *Tierra Vasca* «tetralogia» osatzen duten beste hiru nobelekin, bai alderdi formalean, bai alderdi semantikoan, eten bat suposatzen duela baieztatzean oinarritzen du Txuma Lasagabasterrek interpretazio heterodoxo hori.

Mahainguruaren emanaldien ostean, aldizkari honek jorratzen dituen bi alor nagusiekin topo egingo duzue, literatur kritikarekin eta hizkuntzalaritzarekin hain zuzen.

Literatur kritikaz denaz bezainbatean, Aitor Ibarrolak Iparramerikako poetarik handienetarikoa den Adrienne Rich-ek, hizkuntza poeti-

ko berri baten bila abiatu delarik, jasan duen bilakaera estetiko eta intelektualaz dihardu, bilakaera hori banatzen den aldi bakoitzaren poema esanguratsuenan funtsatuz. Horrezaz gain, poema horien euskarazko itzulpena oparitzen digu.

Patxi Salaberrik, bere aldetik, Axularrek *Gero*-n erretorika klasikoaren baliabideak nola eta zertarako erabiltzen dituen aztertzen du; esenpluak, atsotitzak eta sententziak, konparazioak eta simalak dira baliabide horiek. Bidenabar, obra honen latindar eta gaztelar iturrien berri ere ematen du.

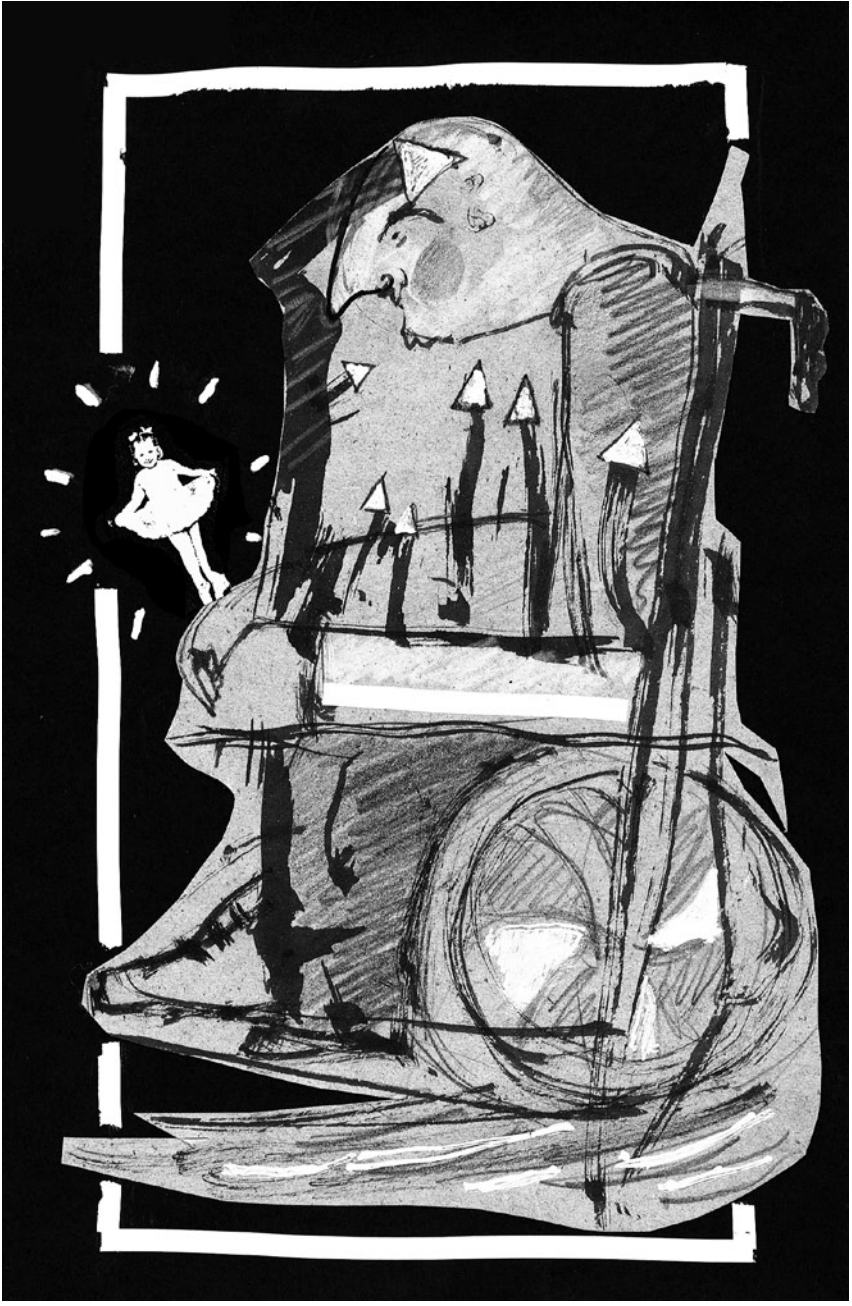
Xabier Kalzakortak gabon-kanta baten bi bertsio ditu aztergai —bata Nafarroakoa eta bestea Donostiakoa—. Bi bertsio horiek dakartzaten aldaeren balorazioa duzue lan honen muina.

Joan Otaegik, beste behin ere, Gandiagaren *Elorri*-ren inguruan taxutu du bere ekarpena. Giza zentzuen bidez (ikusmena, entzumena, usnamena eta ukimena) poetak erakusten duen naturaren pertzepzioari buruz mintzo zaigu.

Azkenik, Joan Mari Irigoienek *Kalamidadeen liburua*-z Oihane Etxebarriak eta Saioa Gabikagojeaskoak interpretazio bana egiten digute, autoreak euskal gizarteari egiten dion kritika barregarri eta, hala ere, gozogabea ulertu ahal izateko giltzak agerian jarritz.

Hizkuntzalaritzari dagokionez, bi dira aipatu beharreko artikuluak. Batetik, Jon Ortiz de Urbinak ezezko perpausetako galdegaiaren eta sigaldegaiaren kokaguneaz, jokaera fonetiko, morfologiko, semantiko eta sintaktikoaz gogoeta egiten du, De Rijk-ek goldatutako ildoari jarraituz. Bestetik, K. M. Petyt-ek, Iratxe Zuazola itzultzailearen eskutik, dialektologia sortzailea eta «eredu dinamikoa» zertan diren azaltzen du; horretarako, bi ikuspegi horiek abiapuntutzat harturik eginiko ikerketa garrantzitsuenen emaitzez baliatzen da.

Hau amaitu da, irakurleok. Zuen jakinmina asebeteko dugulakoan eta zer ikasi aurkituko duzelakoan gaude; esperantza horrek hurrengo alari lotzeko irrika pizten digu.

UNAMUNOREN TESIAREN BI ITURRI HIZKUNTZAZKO ETA ETNOLOGIAZKO

José Antonio Ereño Altuna

Unamunok *Crítica del problema sobre el origen y prehistoria de la raza vasca* tituluaz, Madrilleko Unibertsitate Zentralean, 1884ko ekainaren 20an aurkeztu zuen tesian, euskararen laguntzaz bi arazo aztertu nahi izan zituen. Batetik, euskal arrazaren arazo etnikoa eta honek Espainiako lehen bizi-lagunekin zuen harremana. Euskal iberismoaren arazoa zen hori, baina Humboldt-ek bideratu zuenetik bestetara gauzatu. Beharbada horregatik, 1884ean euskal-iberismoaz balantzea egiteagatik, ez da bidez kanpoko esatea, hemeretzi urteko Unamuno gazteak Humboldt berri bat izan nahi zuela, kontrako joeraz bada ere... Bestetik, euskal herriaren jatorrizko kultura eta psikologia kolektiboaren arazoa aztertu nahi zuen.

Lehenik, bada Unamunoren tesia honetan, euskal historiari egiten zaion hizkuntzako sarrera. Hizkuntzak baizik «ez gaitzake gidatu herri honen jatorriari buruzko argitze bidetan»; «euskal herriaren jatorrietara iritsi ahal izateko eta, hain erabilia den arazoan, hau da, espainiarren arbasoengan duen lekuaz azterketa egiteko, eskutan dugun bide bakarra» da.

Bigarrenik, bada herri honen psikologiari, «anima isilari», egiten zaion hizkuntzako sarrera. Unamunok *Völkerpsychologie*-ren oinarrian hizkuntza jartzean, hain zuzen, 1859an *Zeitschrift für Völkerpsychologie*-n sortzaileek, Lazarus eta Steinhalek, pentsatu zuten bezala (azken honek *Allgeist* hitza jarri zuen bidetan, Unamuno gazteak laster errepikatuko zuena, hain zuzen), Unamunok euskal herriaren «anima isilarren» ikasketen oinarrian filologia kokatzen zuen.

Sendo eutsi behar zaio honi, izan ere, Unamunok honetan finkatuko baitu hizkuntz ikasketek duten baliagarritasuna: herrien historia eta psikologia azterketan gune emankor eta irakaskuntzaz beteko bilakatzeko duten ahalmenean. Ez da, ordea, edozein hizkuntz analiziaz ari, Madrilen ikasketa garaian zientzia positiboaz egin zuen ideal zehatza hizkuntzari aplikatzeaz baizik.

Beraz, ez da nahikoa Unamunok zientzia positiboa Madrilen somatu zuela aitortzea, aldi berean esan behar da, Comte-ren idealari lotu izan zitzaizkion jakinbide guztien artetik (gertakizunak konstatatu, zein erregularitasunez jazoten ziren somatu gauzen ibilia aurreikusi ahal izateko) leku berezia eman zion «gure mendeko bitxietako bat den zientzia filologiko harrigarri horri».

Ikus daitekeenez, tesian agertzen diren ardurek XIXgarren mendeko mugimenduarekin lotura dute bi norabidetan: Erromantizismoaren oinarrizko ideiekin eta positibismo eboluziozkoarekin. Gure ustez, bi indar ideologiko hauek dira, elkarrekin bat eginik, guztiaren azken oinarri, esan nahi baita, Madrilen Unibertsitateko urteetan, aurpegia eman beharrean aurkitu zeneko arazoaren horizontea. Lehen arduren materia (Euskal Herria kolektibo denez bere adierazpen kulturaletan, hizkuntzazkoetan, folklorezkoetan edo psikologiazkoetan ikusia) Erromantizismotik zetorren zuzenean. Forma, berriz, aurkitu berria zuen positibismotik zetorren. Eta zientzia egarri honek izan zuen, zientzia positibo eta egiazkoak, oinarrizko erromantizismoarengan arazte eragina; honek inausi eta zuzendu zizkion bere joera erromantikoak; galbahe hori gabe, beste asko bezala, gogor kritikatu zituen irudimenezko parabisu irrealalara eramana zatekeen.

Esanari eutsiz, ez dezagun ahantz, Unamunok bere tesian hizkuntz analisiara jotzen duenean, linguistikatik harantzago doazen kezken zerbitzuan ari dela. Hizkuntz lorpenak etnologiazko oinarrizko arazo bati aplikatu nahi dizkio (euskal arrazaren jatorriari eta antzinateko kulturari), eta aplikatu ere (ahal denik eta zientifikoki) euskal herriaren jatorriaren arazoari bai eta berorren anima gordearen agerpenei irtenbidea aurkitu ahal izateko moduan. Beraz, Unamunok hizkuntz materiala badarabilela esan daiteke, alabaina, eraikiera linguistikoa ez denerako erabilia...

Eta abiapuntuan hizkuntz arazoak baitira, eraginik orokor eta oinarritzkoena bere gizaldiko ideia funtsezkoenak adierazten dituen hizkuntzalari batengandik datozkio, August Schleicher-engandik (1821-1864), XIXgarren mendeko Chomsky-tzat eman izan denagandik. Unamunok bere hizkuntz ideien gidaritzat hartu zuen hizkuntzalari honengandik lau ideia giltzarri jaso zituen:

- a) Giza borondatez gaindiko lege aldaezin eta derrigorrezkoen arabera natur organismoa jaio, hazi eta garatu, zahartu eta hil egiten den antzera, hizkuntza ere halaxe gauzatzen delakoa.

Askotan errepikatu izan dira Schleicher-en esaldiok: «Hizkuntzak organismo naturalak dira, zeinak giza borondatearen gainetik

eta berezko legeak jarraituz jaio, hazi, garatu eta hil egiten diren; hortik, beroiek ere, bizitzari aitortzen zaizkion fenomenoak agertzen dituzte¹».

- b) Hizkuntz organismoaren esentziazko bi osagairen identifikazioa eta azterketa: *signifikazio edo sustrai osagaiak* (silaba soilak, hizkuntzaren jatorrizko osagaiak), eta *harreman osagaiak*, sustraiaren significazioa zehazten dutenak, hain zuzen ere, berauek adjektibo, izen, aditz, kasu, modu, etabar irudiak osa ditzaten.

- c) Berreraikitze fonetikoaren ideia.

Hizkuntzen bilakaera uniforme eta derrigorrezkoan sinesten baitzuen Schleicher-ek, berreraikitze hori honetan legoke: indoeuropear enborreko hizkuntza ezberdinetan, konparazio bidez lortutako, benaz eta erregulariki gauzatutako korrespondentzia fonetikoetatik jatorrizko indoeuropear amankomunaren formetara iristea.

Ikuskera hau euskararen mundura ekarriz, Unamunok nahi zuen, euskalki ezberdinetako forma egiaztatuetatik abiatuz, euskal sustraietara iritsi, «sustrai jatorrizkoenetara, ahal delarik monosilabo egoerara», ikerketa fonetiko serio baten bidez.

Euskararen inguruko ikasketek berreraikiera ideal hau lortzea izan behar zuten helburu. Honela, bada, osagai soilenak, euskararen sustraiak berreraiki ondoren, desagertu egingo lirateke burugabeko etimologiak, eta hitzak eta hauen bilakaera zehazki azalduko litzateke. Orduan, ez arinago, egongo litzateke euskara euskal arrazaren jatorriaz eta historia-aurreaz zerbait argi emateko eran.

- d) Hizkuntz tipologiaren ideia, edota hizkuntzen egitura morfologikoak har zitzakeen hiru posibilitateena, hau da, aipatu ditugun significazio eta harreman osagaiak (monosilabismoa, eransketa, eta flexioak) har zitzaketan hiru hartueman moldeena.

Hizkuntz tipologia honek, gainera, zera izan nahiko luke, hizkuntzek gauzatu beharko luketen bilakaera ebolutiboaren eskema, esan nahi baita, egoera isolatzailetik egoera flexiborakoa, denik eta aurreratu eta beteena (batzuek hori lortzen ez badute ere).

---

¹ Oraingoz, Unamunok bere egiten du hizkuntzaren ikuskera naturalista hau, ez historiakoa eta ez soziala. Geroago pentsatuko du hizkuntzalaritzaren zati batean bakkarik, fonetikan, aitor litekeela «ekonomia fisikoa eta determinista antzekoa». Hizkuntzari bizitza ematen dioten eta bilakaera argitzen duten fenomenoak azaldu ahal izateko, fenomeno historiko eta teleologikoetara jo behar da...

Guzti hori hegeliar ideia zen izate erreala aitortuz, berez, Unamunoren iritziz (eta honetan Schleicher-en teoriak zuen pisu hegeliarretik urrundu egiten da), «gertakizunen azalpen egokiago baterako kondizio subjektiboa» besterik ez zena, gauzak hobeki somatzen laguntzen digun eraikiera mentala.

Alabaina, Unamunoren tesian soma erraza den Schleicher-en eragina, garrantziko eragina izan zen, noski; baina Unamunoren hizkuntzalaritza bokazioan orientabide erabakiorra izan zen neurrian bakarrik. Esaterako, Schleicher-ek orrialde batzuk baizik ez dizkio eskaintzen Unamuno gazteari gehien axola zitzaion euskarari, eta egiten duenean, jadanik Humboldt-ek esanak berresateko baizik ez da. Schleicher-en euskarari buruzko ideiak ia ez zitzaizkion lagungarri izan. Gainera, hark linguistika (hizkuntzaren oinarrizko osagaien funtzionamendu zorrotza aztertzen duen zientzia naturala) eta filologiaren artean (hizkuntz analisiek eman zezaketen molde guztietako informazioaz arduratzen den zientzia: arkeologiazkoa, artezkoa, etabar) egiten zuen bereizkuntza erabatekoa ez zitzaion baliagarri, hizkuntz fenomenoak euskal herriaren etnologia eta jatorrizko historiaren informazio iturri zituen neurrian baizik axola ez zitzaizkionari. Esan nahi baita, euskal herriari dagozkion hizkuntza, etnologia eta kultura arazoetan beste nonbait arakatu behar dela, beste eragin isilagoak baina benetakoak aipatu behar direla. Hauxe da tesiaren ulermenerako erabakior den zerbait esateko unea. Izan ere, Unamuno euskararen laguntzaz euskal arrazaren jatorri eta historia-aurreaz arduratzen hasi zenerako, euskal ikasketen eremua jadanik bi bandotan banatua zegoen. Unamunori aitortu izan zaizkion ideia asko, deigarri eta harrigarrienak, hain zuzen, ordurako talde bi horietako batek esanak zeuden. Zein hizkuntzalari taldez ari gara, ordea?

1. Batetik, *Revue de Linguistique et Philologie Comparée* (1867) titulu esanahitsua zuen aldizkariaren inguruan bildutako hizkuntzalari talde bat, euskarari buruz eta Euskal Herriaren historiaz asko arduratu zena. Honi buruz Julio de Urquijok esana zuen, «1868tik *Revista Internacional de Estudios Vascos* 1907an sortu zen artean gauzatu zen euskal mugimendua ezagutu ahal izateko nahitaezkoa» zela.

Bitxia bada ere, Schleicher presente da hemen. *Revue de Linguistique et Philologie Comparée*-k, ardua linguistiko orokorrak zituen neurrian behintzat, hasierarik agertzen du Schleicher-en linguistika printzipio nagusien araberrazko aientzia positiboa gauzatu nahia. Baina,aldi berean, hizkuntzalariok prusiar linguistari hain atsegin zitzaion linguistika eta filologia arteko bereizketa gainditua zuten, uste baitzuten ahal zela eta bidezko zela hitzetatik gazetara joatea, hitzen sustrietatik beroiek zerabiltzaten herrien pentsamolde eta zibilizaziora, esan nahi

baitzen, hizkuntzen ikasketek eman zezaketela —beste biderik ez zenean— herrien zibilizazioan barneratzeko erarik. Horrezaz gainera, baitzen Schleicher-ek ez zuen abantaila bat: beren ikerketetan Euskal Herriaren hizkuntz eta etnologi arazoetara herstuki loturik ari ziren.

Alabaina, hizkuntzalariok, gehienak frantziarrak, beroien artean Abel Hovelacque eta batez ere Jules Vinson zirela, baita Va Eys holandarra eta Tubino espainiarra, Euskal Herriaren aldeko maitasuna erakutsi zuten arren, euskofobotzat hartuak izan ziren, euskaldunen arerioztat hartuak, «histerismo antieuskaroak» eragintzat eta «espainiar eta frantziar antieuskaro askoren gidaritzat» Arturo Campionen esanetan, Euskal Herrian berean. Askok uste izan zuten Euskal Herriaren izena beheratzen ari zirela eta ez zituzten onartu horien iritzi ezkorrak. Esaterako, hizkuntzalarion ustetan, euskara ez zatekeen batzuen iritzien arabera hizkuntza bakar, paregabeko, perfektu, harrigarri, filosofikoa. Alderantziz, kultur hizkuntza bilakatzeko ahalbiderik ez zuena zen. «Euskaldunen artean ez da ezer nazionalik —zioten—, ez eta ezertxo ere, antzinateko hizkuntza ez bada, eta, hain zuzen, hizkuntza hau gaur egungo zibilizazioarekin lotu ezina da, berau guztiz espainiarra baita, gainera, horren ondorioz bizi ezina, eta, halaber, desagertzekoa (antiiberista agertu ziren), baita etnologia, sineskera, herri tradizio eta kantu nazional historikoei buruz ere. Azken batean, hemeretzigarren mende bukaera aldera Euskal Herriko jakintsuen artean eztabaida nagusia eragin zuten ideien jatorrian egon ziren. Harritzekoa al da, bada, jadanik hizkuntzalariok adieraziak izatea, eta gero Unamunok, 1884ko tesian, «hizkuntz paleontologia» deituko dituen horretan errepikatuko dituen ideiak ikustea? Honek bere egingo zituen haien baieztapen eskandalagarrienak, beronen idatziei tonu erasokorra eta etsipenezkoa emanik, sekula geroztik barkatu ez zaiolarik. Zein ziren, ordea, iritziok?

a) Euskara pobrea da hitz abstraktuetan.

Pobrezia hori Euskal Herriaren aurrerapen ezaren ondorio da, «herri atzeratua» bilakaeran.

Ideioi lehenengoz bideratu zituena Hovelacque izan zen, Vinson jarraitu zitzaion. «Izan ere, berorri dagokion ezagutza urria bada ere, gaurko egoeran esan liteke euskararen hiztegia nahiko urria dela».

«Izan ere, berorri dagokion ezagutza urria bada ere, gaurko egoeran esan liteke euskararen hiztegia nahiko urria dela. Honek dituen gaskoniar, frantziar, espainiar eta latinezko hitzak kenduz gero, bai eta beste zenbait hitz beste iturriren batekin harremanean jar litezkeenak kenduz gero, euskal hitzek, beharbada, ez ligukete ideia abstrakturik emango. Hala, euskaraz ez da hitzik, egun frantsesean «zuhaitz», «animalia» hitzek duten esanahi orokorra emango dutenik; era berean, badira euskaraz zakurra, behorra, behia, zerrama, ar-

dia eta ahuntza igel aldian daudela adierazteko sei esamolde, baina ez da, dirudenez, termino orokor bat hauei guztiei amankomunean ezartzekorik. Euskaldunentzat Jainkoa «Jaun goikoa» da; eta «borondate» adierazteko hitza badute ere, berorrek esan nahi du, aldi berean, «pentsamendua», «nahia», «fantasia»².

b) Euskararen heriotza, edo beronen halabeharrezko inferioritatea bizi lehian³.

Hizkuntza jaio, hazi eta hil egiten da, animalia edo landarea jaio, hazi eta hiltzen den eran. Euskara landare ahulen kasuan dago..., heriotzara galdua. Gaur egungo beharrianetara egokitu gabea, herri garatuagoen hizkuntzek ezartzen dioten «bizi lehiari» aurpegi eman ezinik, heriotza da bere zoria eta desagertzea. Euskal zibilizazioa desagertzera,

² HOVELACQUE, A. (1876): *La linguistique*...102

«Euskal bokabularioa, bestalde, laburregia da. Nahiz eta gutxi ezagutua den, izan ere, antzinateko liburu eta leku izenek, bai eta zenbait azpi-euskalki gutxi aztertuek, normalki ahazturik dauden hitzak gorde dituzten, esan liteke euskal hitzek ez dituztela hitz abstraktuak adierazten. Mailegutuan eskatutako gaskoindar, frantses, espainiar, latindar hitzez kanpo ez da aurkitzen zibilizazio aurreratu baten aztarnarik, eta kolektibitatea jeneralizazioa adierazten duten oso espresio gutxirekin aurkitzen da. Ez eta bat bera ere «arbol», «animal» hitzek bezalako esanahi zabala duenik; «Dios» antropomorfismoz 'goiko jauna' da; eta hitz bat beraz baliatzen da «voluntad, deseo, fantasia, pensamiento» adierazteko. Zenbat eta mendetan luzeago ariar dialektoek bultzatutako eragina, orduan eta ugariagoak mailegutuan eskatutako hitzak; indoeuropear arrazekin izan harremanei esker iritsi dira suguruen euskaldunak, edo euskaraz egiten zutenak, bizitza historikora.» (RIBARY [1877]: «Avant-Propos», *Essai sur la langue*, XIV-XV or.).

«(...) Probabilitate handiak daude euskaldunak, garairik zaharrenetan ere, tribu txiki bat baizik ez izateko, mendebaldeko Pirineotako zenbait bailaratan kokatuak, eta zibilizazio egoera hasi-masietakoa izateko. Beraien hizkuntza behintzat, gaur egungo euskaratik ikusiz gero, oso pobrea zen; ideia abstraktoak adieraziko zituen esapiderik ez; bat bera ere ez "Dios", "ley", "rey" esateko; bat ere ez edo oso gutxi etxe tresneria esateko; iskulutzat «haizkora», hitza bera *aitz* "piedra", "roca"tik. Animalia eta landaredia ezagutu eta erabiliak gutxi dira. Artzain hiztegia ugariagoa da nekazal hiztegia baino. Hitz bakoitzak sinonimo saila du ondoan, eta honek adieraz lezake antzinatean tribuek harreman gutxi zutela elkarrekin; adierazpide orokorrek huts egiten dute; esaterako, animalia espezie bakoitzak edo zuhaitz esentziak badu bere izena, baina ez dago "animal", "arbol" esateko hitzik; ezin da esan «hermana», baina gizaseme batena eta emakume batena bereizten dira. Honek adimen egoera gutxi aurreratua salatzen du.» (1882): *Les Basques et le Pays Basque*, 31-32 or.).

³ Unamunoren pentsamenduarekin zintzo izan nahi badugu, esan beharrean gaude, ideia hau doi-doi dago bere tesian aipatua, hain zuzen, Reclús-en esaldi batek eragindako azalpenen garapen barruan, alegia: «euskal herria desegitera eta galtzera doan herria da, errekastoa ibai zabaleko ur handitan bezala»; edota beste esaldi honen arabera: «[euskal] hizkuntza desegiten doa [hizkuntz] ofizialarekin duen elkarren ondoko harremanean — zeinak kultura handiagoa sinbolizatzen baitu—». Denbora gutxiren ondoren, ordea, bere pentsamendua Vinson eta Hovelacque-n antzeko hitzetan garatua agertuko da.

desegitera kondenatua dago, latin zibilizazioan galtzera deitua. Gainera, hori poztekoa da giza garapenerako eragozpen bat desagertuko bailitzateke.

Honetara hitzegiten zuten hizkuntzalariok:

«Gaur esan litekeena zera da, arioak Europara etorri aurretik euskara bazela, hauen etorrerak erakarri du seguruen historiara euskaraz mintzatzzen zen antzinateko arraza; orduz gero, euskara bere bilakae-ran betiko gelditua, etengabeko jauskera formal eta konplexuari lotua egon da, kasu honetan, hobeki antolatuak dauden kanpo hizkuntzen eragin beldurgarriagatik; eta epealdi luze-laburrera mintzatzeaz utzia izango da, Ingalaterrako keltiar dialektoen antzera; horretara, hala-beharrezko lege naturalari eta gauzen logikari jarraituz⁴».

---

⁴ VINSON, J. (1874): *La question ibérienne*, Extr. Du Cong. De Franc., Maisonneuve, Paris, 367 or.

Ikuspuntu sozial eta humanitariotik begiraturaz, poztekoa da, zalantzarik gabe, hizkuntza kamuts eta nekagarri baten lasterreko heriotza, bizilagun zuhurren eskolatzeko eragozpen beldurgarria baita.» (VINSON, J. [1867]: *Les Basques et les langues américaines*, Maisonneuve, Paris, 14 or.)

«Hizkuntzak nola bizi diren ikusi ondoren, nola historia aurreko osatze aldi batetik erori aldi historiko batera datozen ikusi eta gero, nola hiltzen diren ikustea geratzen zaigu.

Nazioak desegiten diren bezala, bai eta sarri norbanakoak ere, halaxe desegiten dira hizkuntzak; bizi-lehi borrokan doaz heriotzara, bizi-iraupen borroka zorigaiztokoan. Gertakizun historikoa da, gure begien aurrean gertatzen dena: amerikar hizkuntzen, euskararen, keltiar hizkuntzen gaur egungo zoria. Antzinatean hizkuntz saila desagertu zen: grekerak, turkierak Asia Txikiko hizkuntz sailak ito zituzten, latinak etruskiera, oskiera, unbriera azpiratu zituen; arabierak antzinako Egiptoko ordezkarri zen koptoera.

Sarri, herri baten hizkuntzaren heriotza, hizkera hori egiten zuen herriaren zapalkuntza politikoiari zor zaio; batez ere, herri konkistatzailearen zibilizazio goiagoiari zor zaio.» (HOVELACQUE, A. [1877]: «La vie du langage», *République Française*, 20 juillet. Vide: HOVELACQUE, A., et VINSON, Julien [1878]: *Etudes de Linguistique et d'Ethnographie*, Reinwald et cie, Libraire-Editeurs, Paris, 12 or.)

«(...) eta halako batean [euskaldunak] aurrerakuntzen legera errenditu ziren, eta beren bizi-zuloak utzirik, latin zibilizazio handiarekin nahasi ziren, zeinak berekin daramazan etengabeko bilakaera kupida gabea.» (VINSON, J.: *Le Pays Basque...* 63 or.)

«Nik diot hizkuntza jaio, bizi, hazi, murriztu eta hil egiten dela landare eta animalia baten erara; hizkuntz asko harremanetan jartzen badira, ahulenak desegin egiten dira «bizi-lehian» zapaldurik; guzti honetan ez dago izaki antolatu eta arnas hartzen dutenetan baino metafora handiagorik.» (VINSON, J. [1897]: «La Linguistique», *Revue de Linguistique et Philologie Comparée*, 191 or.)

«(...) Euskara, esaterako, ez al dago bada, heriotz zorian? Beronen bokabularioa gero eta gehiago erromar jatorriko hitzegiz hornitua dago; gramatika forma asko utziak dira edo gaizki erabiliak; gazteek pozikago hitzegiten dute frantsesa edo espainola eta laster nonahi gertatuko da gaur egun herri askotan ikus daitekeena: nazio hizkuntza ez da honez gero ezagutua izango, zenbait iletratu eta zaharrek ez bada.» (VINSON, J. [1897] *Revue de Linguistique et Philologie Comparée*, 192 or.)

«(...) Euskal organismoak bizi-borroka horretan desagertu behar baitu.» (VINSON, J. [1900] *Revue de Linguistique et Philologie Comparée*, 303 or.)

c) Euskal Herriko «herri literaturaren», kantuen eta leienden izake-ra ez-tradizionala.

Euskal Herriko zirela esan ohi ziren kantu, leienda eta tradizioak ez ziren, ezpada Xaho, Goizueta, Arakistain, Bizente Arana eta zenbait auroteroren uste pertsonalak. Aitorren leienda, euskaldunen aita, esaterako, irudimenezko asmazio hutsa baizik ez da, Xahoren buru asmazio berria, eta gauza bera esan zitekeen beste zenbait gauzez, hala, Altabiskargo kantua edo Leloren kantua edota *maitagarrien* istorioa.

«Zoritxarrez, amaieratik abiatu nahi izan da eta gehiegi frogatu. Hitzekin jokatu da. Gaztelarrak imitatuz, zeinak *hidalgos*, hau da, *hijos de algo* “zerbaiten semeak” deitzen dioten beren buruari, antzinategian *aitonen seme* deitu izan diote euskaldunek berenari, hau da, *aita onen seme* “hijos de buenos padres”. Alabaina, *aitonen* hau dialektalki eta eufoniaz *aitoren* bihurtu da, hain zuzen, *eguraldi egunalditik* datorren bezala (ikus zubererako forma); izan ere, $r=n$ aldaera arruntki ematen da euskaraz. Baina *aitoren* hori, ustezko pertsona izen baten genitibo bihurtu da: *Aitor*. Eta, horra, Xahok bere *Histoire Primitive des Euskariens-Basques*-ean (Bayonne, 1846, 2 vol.), Aitor, euskaldunen jatorrizko guraso delakoaren asmaziozko elezaharra kontatzen du zabal eta harro. Xaho bera da, txori baten maitasun mezuan Anibalen mendietako ibilien oroitzapena somatzen zuena, eta nik sekula inon aztarnarik aurkitu ez dudan Maithagarria asmatu duena. Bera baino lehen bestek Humboldt-i sinestarazi nahi izan zizkieten Lekobidi, Lelo, Tota, Zararen zenbait istorio *kantabriarren kantu* sonatua zelata; hain zuzen, Bladé-k lotsagabeki, baina bidez, “Maitagarrien ipuintzat” joak».

«Euskal Herrian zehar ibili ugari egin dut ipuin, asmakizun, etabarren bila. Ez dut inon Aitor, Zara eta Maitagarriei buruz hitz egiten entzun, nekazari handikien, sasi-maisuen eta etxagunen saloetan ez bada. Baina baserritar, nekazari, itsas-gizon eta eskola gabeak ez daki ezer guzti horiez⁵»

2) Vinson, Hovelacque, etabarren aurrez aurre izan zen beste euskalari talde bat, euskalzaleagoa bera, frantsesak (Bonaparte, Inchauspe, D’Abbadie, Duvoisin) eta espainiarrak (Campion, Gorostidi, Trueba, etabar).

Jarrera borrokalaria goa erakutsi zuten, kasu honetan, Bonaparte printzeak eta Arturo Campionek, aspertuak baitzeuden Vinson eta gainerantzekoan iritzi linguistiko eta etnologikoekin. Vinson, zehazki, kon-

---

⁵ VINSON, J. [1882]: *Revue de Linguistique et Philologie Comparée*, 322-3 or. Bere artikulua «Bibliographie du Folklore basque»ko ([1883]: *Revue de Linguistique et Philologie Comparée*, 334-335 or.) lehenengo oharrean iritzi berberak errepikatzen ditu Aitorren elezaharra delata.

turatu ahal izan zen berak eta bere lagunak euskalari haiengan sortzen zuten haserreaz, 1897an D'Abbadie eta beronen lagunak artean elkarri egiten zizkieten gutunak ezagutzeko aukera izan zuenean. Gutun horietan irakurri ahal izan zuen, esaterako, Bonapartek —zeinekin eztabaida gogorrak izan zituen deklinabidearen, aditzaren, etabarren izaeraz— esaten zuela: «Vinsonek gaitz handia egiten dio euskarari, gezurra esaten baitu egiaren orde...», «zientzia esaten duenak egia dio, eta egia ez da jaun honen gustuko.» Edota D'Abbadiek esaten zuen bezala: «Euskararen historia literarioa idatz dadinean, Luchaire *Euskaldun Faltsuen* kapituluak jarria izango da, Vinson, Van Eys, Tubino eta kideekin».

Hizkuntzalari hauek ere aldizkari bat izan zuten beren eskura, *Euskara* aldizkaria, Iruñekoa (1878-1883), *Nafarroako Euskara Elkartearen* aldizkaria, hain zuzen, bigarren gerrate karlistaren ondorengo Bilboko *Euskalerriacos*-en antzera, borroka fuerozale eta euskalzale «gogorra» egin zuena. Jakina, Vinsonek, gizon ernea bera, ez zuen begi onez ikusi aldizkari hori, zeina, zientzia itsuratan, etorkizunik gabeko ardurak politiko fueristan sartua somatzen zuen, hain zuzen, proventzatar *felibreen* antzera eragin nahian «euskal hizkuntzaren Berbizkunde literario gisako bat, haren jausia eta amaiera hurbila eragotzi nahirik. Baina honelako ahaleginak alferrikakoak ziren inolara; ezerk ez bai zezakeen geldiaraz gauzen behera beharra».

Honez gero, hemeretzigarren mende amaieran, euskal hizkuntza eta historia interpretatzerakoan aurrez aurre zeuden bi taldeak deskribatuz gero, arazo bati aurpegia eman behar zaio. Zalantzarik gabe Unamunok ezagutzen zituen Vinson eta Hovelacque-k *Revue de Linguistique*-ean eta beren obratan zabaltzen zituzten ideiak, hau da, euskararen heriotzari eta euskal tradizioen jatorrizko ez izateari buruzkoak. Nola jabetu zen, ordea, ideia horiez? Aipatu aldizkari horren irakurtze bidez? Ez dugu hala uste. Autore horien obraren baten irakurketa zuzenez? Beharbada bai. Zeharbidez, beste irakurketa bitartekarien bidez? Ziurrenik bai, nahiz eta hemen zehaztasun erabatekora irits ezin gaitzkeen. Nola jabetu zen, bada, ideia horiez? Gaur egun ere askok barkatzen ez dizkieten euskarari buruzko baieztapenak nola bere egin zitueneko moduz jabetzea jokoan dugu.

1886an, Unamunok bere tesian oinarriturik, *El Sitio Elkartean* eman zuen hitzaldia *Orígenes de la raza vasca* zelata, 1886ko apirilaren 9an Iruñako *Lau-Buru* egunkarian «Ciencia anti-patriótica» artikulua idatzi zuen autorea, (Campion ?), hark zerbait lehentxoago *Revista de Vizcaya*-n argitaratuak zituen artikuluen aurka agertu zen. Iruñako artikulugilearen esanetan, artikuluoak «behin eta berriz errefusatuak izan diren Hovelacque, Vinson, Van Eys-ek esandakoen rapsodia triste bat baizik

ez dira; egur guzti ziri bihurtu nahiez, Charencey-ko kondearen etimologia ahul eta antizientifikoak ere bere egin ditu, betiko mailuaren hotsari eutsiz». Unamunoren erantzuna honako hau izan zen: «Ez dut Abel Hovelacque izenez baizik ezagutzen; Vinsonenak Ribáry-ren itzulpenari jarri zizkion oharrak baino ez eta Van Eys-en obra zenbait ezagutzen ditut (nahiz eta dioen: «zeinetatik ezer ez dudan jaso neuk dakidala»), *Dictionnaire Basque-Français* (Paris, Maisonneuve; Londres, Williams and Norgate. 1873) eta gramatika, nahiz eta ez dakigun *Essai de Grammaire comparée des dialectes Basques* (Paris, Maisonneuve, 1879) horri buruz ari den ala bestez. Ribary-ren liburua ezagutzen du batez ere, *Essai sur la Lanque Basque par François Ribáry, professeur à l'Université de Pest. Traduit du Hongrois, avec de notes complémentaires et suivi d'une notice bibliographique par Julien Vinson* (Paris F. Vieweg, Libraire-Editeur. 1877).

Liburu honen sarrerakoan eta oharretan, Vinsonek Schleicher-en oinarrizko ideiak ematen zituen eta, aldi berean, bereak: ideia abstraktoak adierazteko euskal hiztegiaren pobreziaz, hizkuntz izakien zoriaren bizi-borrokaren «lege gogorraz», bai eta Unamunok ere bere tesian badarabilen euskaldunen iberismoaren izakera zalantzazko eta eztabaidagarriaz. Beraz, Unamunok bere irakurketa zuzen horien bidez ezagutu ahal izan zuen *Revue de Linguistique et Philologie Comparée* horretako hizkuntzalarien ideia eskandalagarrienen muina.

Halaz ere, esan daiteke 1886koa dela eta ezin dela suposatuta autore eta obra horiek bi urte lehenago ezagutzen zituenik, 1884ean, alegia, bere tesia urtean. 1886rako balio duenak beharbada ez du balio 1884rako. Uste dugu, ordea, Unamunok ezagutzen dituela 1884ean Ribáry-ren obran Vinsonek ezarritako sarrera, ohar eta Bibliografiarekin. Bibliografia honetan agertzen da, esaterako, Darrigol-en liburuari buruzko ohar bat guk inon aurkitu ez duguna, «Volney saria eraman zuen», hain zuzen, Unamunok bere tesian errepikatzen duena. Gauza bera esan daiteke Van Eys-en liburuez, berrietan egiten den euskararen jatorri «turónico o ugrotartárico»ari buruzko oharraz, hain zuzen, haren *Dictionnaire*-eko XX-XXI orrialdetan agertzen denaz.

Eta esana Unamunoren liskar-baieztapenen tonuaz jabetzeko nahiko ez balitz edo, badugu besterik: *Revista Euskara*, Campionek zuzendua, jakinzaleei datu eta berri interesgarriak eskaini zizkiena, baina hil zen eta ikasketa bide hori gutxi jarraitua da» (O.C. T. VI, 218 or.). Aldizkari honetan Hovelacque eta Vinsonen baieztapenen aurkako salaketak sarri ematen ziren. Manuel Gorostidik, esaterako, Vinsonek Ribáry-ren liburu sarreran esaten dituenak kritikatzin ditu, edo Wentworth Webster-en *Basque Legends* liburuarekin bat zabalduz euskal hizkuntzari buruzko saiakerakoak, «kalte handiak egin ditzakeen arerio»,

«baskofobo gozakaitz», «gure herria eta honen hizkuntza paregabea ahal duenean lohitu eta beheratzera daraman seta gaiztoko» gizontzat hartzen du. Vinsonek aldizkari berean erantzungo zion artikulua batez (1879, 144-8 or.): *El método científico y la lengua euskara*, beronetan Schleicher-en ideietako garrantzikoena jarriz, eta jakintzan eta etorkizun hobegoaren eraikieran oinarritutako euskal herriarekiko adiskidegoari eutsiz, eta ez iragan antzuaren irrika-minetan eraikiari. Gorostidik aurrekoan baino artikulua mingotsagoz erantzun zion: *El método científico y la lengua euskara* (224-37 or.). Oraindik ere Campionen beste artikulua batean, *El Anti-iberismo*, irakurri ahal izango zituen autoreak euskal herriaren «arerioak» deitzen dituenen ideia antiiberistak, hau da, Hovelacque, Vinson, Tubino, etabarrenak. Guzti honi lotu behar zaizkio *Gramatica de los cuatro dialectos literarios de la lengua Euskara*-n autore berak emandako irakatsiak, 1879az geroztik aldizkari berean argitaratzen hasiak, zeinetan ageri diren Hovelacque, Vinson, Van Eys-en iritziak, ia beti kritikatzeko ekarriak.

Beraz, Ribáry-ren eta Van Eys-en liburuen irakurraldien bitartez, eta *Revista Euskara*-n aurkariak egiten zituzten azalpenen bitartez, ziurrenik Unamuno Euskal Herrian berean gaizki ikusia zen hizkuntzalari talde batek euskal hizkuntza eta historiari buruz emandako ideia eta irtenbideez harremanean jarria zen. Bide beretara ekar zezaketen hortik kanpoko eraginak, esaterako, Bilbon eta Madrillen ideia horiez jabeturik egon zitezkeen pertsonak, gaur egungo ezaupenen egoeran zehatz zailagoak dira. Baina argi dago, eta hau da garrantziko, beti berari atxiki izan zaizkion ideia eskandalagarriak aspalditxotik zeukaten jabea. Bera idazten hasi baino lehen, Euskal Herriari zegozkion ikerketak eztabaida gogorrez bitan banatuak zeuden.

«LA REVELACION QUE ME FUE LA HISTORIA». UNAMUNOREN PAZ EN LA GUERRA-Z OHAR BATZUK

Joxe Azurmendi

- (1) Esaldi bakar batean bil daiteke, esateko daukadan dena: Unamunok xix. mendeko ikuspegiarekin ikusi du eta (b)aztertu du euskal arazoa.
- (2) Nire objekzio edo kritika nagusia beste esaldi batean bilduko dut: xix. mendeko filosofia hura puskatu eta gainditu dutenentan, inportanteenetako bat Unamuno bera izan da; baina ikuspegi edo filosofia berria, berak ez dio aplikatu euskal arazoari.
- (3) Hori egin duena egin —eta Unamunorekin berarekin hein batean— gerraondoko euskal pentsamendua izan da.

0

Aurre-ohartxo bi, hasteko.

Gaztea nintzenean —aspaldi samar, beraz— estrukturalismoa modan zegoen. Levi-Straussek *Antropologia Estrukturala*-ren Sarrerako kapituluaren historiaren eta etnologiaren arteko erlazioak eztabaidatzen ditu. Historiak herrien bizitza *aurrerapen* terminotan kontsideratzen du: Europako herriak aurreratutak dira. Etnologiak herri «primitiboak» *irauten* terminotan ikertzen ditu. Hau da, historiak etapak dauzka: herri batzuek etapa horietan aurrera egiten dute; beste batzuek hasierako etapa primitiboetan iraun bakarrik. Aurreratzen duten herriak historiaren objektua dira; irauten dutenak, etnologiarena.

Ikuspide eboluzionista-positibista hau, Levi-Strauss baino lehen ere eta berdin gero, jende askok eta era askotan kritikatu izan da, eta teoriarik «gainditua» dago. Praktikan, ez hainbeste. Gu denok historia progresibo linealaren irudi horretan izan gara eskolatuak eta ohituak. Hau da, dotrinan ikasten genuen zuzen-zuzen Adanekin hasi eta Azken Judizioraino doan Jainkoaren historia sakratu edo teologikoan ezezik, his-

toria politiko-zibilean ere, gure ikusmoldean historia guztia *bat* da (munduko historia, gizadiaren historia, herri eta tribu guztiena) eta helburu batera progresoa doa dena. Historia, bakarra dago guztientzat (kulturak, aldiz, asko omen daude! —Horiekin nekezago egiten da guztiekin zaku bat—). Hasieran, Mesopotamian edo, kultura handi batzuk argitzen dira ezerezean, inperio asiaticoak. Hurrena Egipto agertzen da, faraoiak, piramidea; Mesopotamia hil eta desagertu egiten da liburuan. Egiptori Grezia eder zoragarriaren kapituluak segitzen dio, denok maite dugunak. Orria pasa eta Erroma handia, Mediterraneo eta Europa osoa Inperio batean biltzen dituen potentzia militarra: Grezia desagertu egiten da betiko historiatik. Ondorenean barbaroek betetzen dute Europa (progresoaren gezia ez da garbi ikusten nondik doan!). Gero, berriro, nahastaldi hori gaingitu eta Ernazimendua: Italia, Greziako eta Erromako artez betea. Geroxeago, Espainia eta han eguzkia sartzen ez den Inperioa mundu zabalean, Frantziako Errege Eguzkia, Ingalaterra inperiala..., behetik gora beti, txandaka, lerro xuxen-xuxenean.

Eskema horretan, non gelditzen dira Yukatango maiak edo Chiapaseko indioak? Ez dira inon gelditzen. Lekurik ez dago historian horientzat. Jakina, horiek ere, gero, Jainkoaren haurrak dira eta nolabait historiak, hau da, gure kontzientzia txarrak, errekuperatu beharra dauka! —eta atzeko atetik errekuperatzen ditugu: espainolak Mexikora joan ziren eta han holako eta halako kultura eta jendeak aurkitu zituzten, etc. —. Herri horiek ez dute beren historiarik; baina espainolen historiaren bitartez, birreskuratu egiten ditugu historiako eta gure testuetan txoko bat aurkitzen ahal dute. Holakoak «historia gabeko herriak» edo «historia bazterreko herriak» dira, xix. mendean esan ohi zenez. (Engel-sek espreski «historia gabeko herrien» artean euskaldunak aipatzen ditu). Hori zen xix. mendeko historiaren ikuspegia: historia gizadiaren prozesio bat bezala helburu baterantz: klase gabeko gizartea, gizaki aske eta guztiz desalienatua, edo beste nolana hiko «Azken Judizioa», gauzak betiko bere ordena zuzenean jarriko dituen. Naturan eboluzio biologikoaren ereduaren antzera, giza historia eboluzio eta progreso bat legez ikusten da etapatan, aro batek bestea gaingituz, behetik gora igoz kulturaren eta perfekzioaren. Eskema sinplea da, hortaz: historia herri boteretsu handiek egiten dute (garaileek)¹; herri txikiak edo ahulak, gairituak, historiaren uhol bazterrean geratzen dira. Herri handiek munduko borrokan borrokatu eta *aurreratu* egiten dute; herri txikiek, marginazioan, *iraun*; denbora bat *iraun* eta, gero, herri handiagoei irentsita, desagertu.

---

¹ Hobeto esan, Estatuek egiten dute (Botereak), ez herriek.

Kasu horri, bada! Euskal Herria, herri preindoeuoparren hondar bat da, mendi Pirinioetako bazterrean orain arte iraun duena, desagertzeko bidean, Espainiak eta Frantziak irentsita. Hau da XIX. mendearen historia eta mundu-ikuskeria. Mentalitate horrekin interesatu da funtsean —bazuetan sinpatia gehiagorekin (inspirazio erromantikoak animatzen zituen kasuetan batikbat), beste bazuetan sinpatia asko gabe—, XIX. mendean Europan egon den Euskal Herriaren «deskubrimenduan» gutaz interesatu den hainbat filologo, etnologo eta enparadu. Unamunok ezagutu duen Euskal Herriaren eta euskal gaien ikerketa, izpiritu horretan egiten zen.

Bigarren oharra. Unamunori buruz hitzegiteko hemen banago, ez da haren espezialista naizelako. Gaztetan —beste asko bezala— Unamunozalea izan nintzelako baizik (eta, nolabait, naizelako), eta hori gogoratzen duelako gomiatu nau Joan Otaegi adiskideak mahainguru honetara, oker ez banago. Beraz, gure aspaldiko Unomanuzaletasun haren lekukotza piska bat ematea dagokit gaur zalantza gabe.

Bestetik, Unamunok alderdi asko du, bai pertsonaiak, bai poetak eta bai pentsalariak. Handia, ezaguna —eta interesgarriena—, seguruenik bere filosofia edo pentsamendu *tragikoaren* aldetik izango da Unamuno munduan. Baina guretzat, hain zuzen gurekiko, Euskal Herria eta euskararekiko, edo euskal arazoarekiko, eduki zuen jarreragatik ere interesgarria da. Eta nik hemen alde horixe hartuko dut autugai. Baina ez bereber, euskal arazoa soil, haren pentsamendu filosofikoarekin lotuta baizik. Izan ere, Unamunoren sentimentu pertsonalek zer ikusi izan duten utzita (katedrarako oposizioetan Azkuek irabazi ziolako mindu omen zela, etab., aipatu ohi diren kontu horiek utzita alegia), haren jarrerak badu zerikusirik haren filosofiarekin.

Konkretuki, *Paz en la guerra* nobelan zentratuko naiz oharrotan²; eta konkretukiago, galdera honetantxe: zein pentsamendutatik dago eginda nobela hori? *Paz en la guerra*, dakizuenez, azkeneko karlistadari eta bereziki Bilboko setioari buruzko nobela da. Beraz, karlismo / liberalismo gatazkaren interpretazio saio bat. Eta, hein horretan, Euskal Herria eta Modernitatearen interpretazio saioa.

I

Nik uste dut, oso inportantea dela gogoan edukitzea, Unamunok XIX. mende horretan idatzi duela *Paz en la guerra*, eta eskema eboluzio-

---

² Argitalpen hau erabiliko eta aipatuko da: UNAMUNO, M. de (1988): *Paz en la guerra*, Alianza Editorial, Madril. Hemendik aurrera liburu honetako aipamenetan orria bakarrrik emango da, ematekotan.

nista horrek agintzen duela —azpitik— nobelan dominatzen duen ikuspegia.

Une berean inportantea da Unamuno bera asko eboluzionatu zuen pertsona eta pentsamendu bat bezala ulertzea, modu askotako gora-beherekin. Askotan joera daukagu, izan ere: «Unamunok hau dio; Unamunok honela pentsatzen zuen; Unamunok kontraesan hauek zeuzkan —logikoak, psikologikoak—, honela esplikatzten dira»... Baina Unamunoren pentsamendua mugitu egiten zen; bere kontraesanak ere mugitu egiten ziren; itxuraz berdin daudenean ere, haien balioa ez da beti berdina.

Geroago berak Gasteizko Ateneoan 1912an adieraziko duenez, «fui yo en mis mocedades acérrimo bizkaitarra, o lo que entonces valía lo mismo»³. Alegia, euskozale amorratua izan zela gaztetan. Alde hori nahikoa nabarmendu izan da azken urteotan, ez daukagu zertan luzatu: nola Gernikako Arbola goratu zuen eta euskaraz idatzi zuen, nola «Unamunokoa» sinatzen zuen, etab. Foruen ezabaketak 1876an sekulako sualdi euskozale bat piztarazi zuen Euskal Herri osoan, hiriburu (liberal)etan bereziki. Eta Unamuno gaztetxoa bera sutan ibili omen da orduan, Euskal Herriaren errebindikaziotan historia konpleto bat hain zuzen, «hamasei edo hogeit hamar bolumenetan», idazteko asmotan (*Recuerdos de niñez y mocedad*, 1908). (Errebindikazioak, batez ere nazionalak, historiarekin egiten direla, askok pentsatzen du oraindik). Baina 1880an Madrilera doa estudiatzera. Geroko eboluziorako hiru data edo momentu bakarrik gomutatuko dut:

1884: tesia, *Crítica del problema sobre el origen y prehistoria de la raza vasca*.

1897: *Paz en la guerra*.

[Nahikoa denbora gutxi geroago —bitartean 1898 dago—, Lore Joetako eskandalo handia Bilbon, 1901eko abuztuaren 26an, euskararen erremedio gabe hil beharra eta euskaldunok «en la gran raza histórica de lengua española» (!) integratzeko komenentzia iragarritz].

1912: *Del sentimiento trágico de la vida en los hombres y en los pueblos*. Kontraesanaren beharra —hau da, kontraesanaren balorazio arras positiboa— gizatasunaren esentzia salbatzeko; beraz bizitzaren esplikazio edo historia «razional» batekiko distantziamendua.

Kontraesana Unamunoren gogoetan eta eboluzioan elementu konstantea da. Baina kontraesanaren eginkizuna eta balioa gizatasunean, eta historian, ez da beti berdin ikusten.

---

³ «Yo pasaba por un fervor fuerista, euscalerriaco, prebizcainarresco», gogoratuko du berriro 1924ean («Mi primer artículo»).

Alegia, Unamuno ez da beti «logikoki» berdina (psikologia, esan bezala, bazterrera utzita). Esate baterako, nobelan garrantzizkoa den puntu batera etortzeko, euskara, Euskal Herria, Arana Goiri edo aberztaletasuna, bere iritziek beti ez dute berdin koadratzen bere pentsatzeko moduarekin momentuan. Beraz, 1897koa, *Paz en la guerra*, inoiz osoki abandonatuko ez duen ikusmoldea da agian Euskal Herriari buruz, baina ez beti berdina geratu dena bere oinarrietan eta ez aplikazioaren batzuetan. Kontuz ibili beharko da.

Unamunoren kontraesan gordianoa arrazoimenaren eta bihotzaren artean dagoen borrokarena da. Baina Unamuno kontraesanaren kontraesana da askotan (Orixe bezalako batzuk desesperaraziz). Zeren-eta, bihotzaren eta arrazoimenaren kontraesan hori soluzionatuta zeukan nolabait: Unamunoren filosofian «arrazoia» definitiboki bihotzak dauka, ez arrazoimenak; baina, bestetik, ez zuen nahi soluzionatuta eduki, eta bihotzaren eta arrazoimenaren borroka etengabekoa deklaritzen zuen.

Unamunok borroka hori konponduta zeukan Gaztelarentzat, adibidez. Eta konpondu gabe zeukan Euskal Herriarentzat. *Paz en la guerra* soluzio horren bilaketa saio bat da hain zuzen: nobela argitaratu zenerako ja Unamunok berak korrejitua zeukana, eta abandonatu egin duena geroxeago. Izan ere, Euskal Herriarentzat hasi duen bilaketa (edo historiaren gogoeta) Espainia-Gaztelarentzat jarraitu du, Euskal Herriaz funtsean ahazturik. Edo: Euskal Herria, gogoetako gai zentrala izatetik, periferikoa izatera pasa da.

Europako historia modernoan, Espainia, Euskal Herria omen den adina edo gehiago da bazterrera geraturiko herri bat, hor Afrika aldera. Historiatik kanpo dago. Ez du Ernazimenturik izan. Ez protestantismorik eta ez zientzia modernorik dauka, ez garapen komertzialik. Afrika edo Asiako herri musulmanak bezalako herri primitiboak da. Aspaldian Espainia ez da Europa (Spengleren morfologia historikoen teoriak eta, Erteuropan egiten diren historiaren filosofiek, batere problemarik gabe asumitzen dute hori). XIX. mende osoak nahikoa erakusten du (ikustea dago bidaiari frantsesen testuak); eta 98ak espainolentzat berentzat ipini du halaxe ebidentzian. Baina historia modernorik ez hori, Unamunok mistikoki glorifikatu egin du, marginazio eta basamortu historiko horretatixe Pizkunde bat predikatzeraino, Espainiarena ezezik, Espainiak Europa osoari eta munduari eman behar omen diona (denak errotik espainolduz noski). Eta hori norbaitentzat irrazionala eta are edozeinentzat ergela ere agian bada, izan. Baina orain irrazionala da *egiaz* eta sakon-sakonki razionala, eta Unamunok gogor enplegatuko dizu bere burua, intrahistoriaren teoria historikoak⁴, eta

---

⁴ «¿Está todo moribundo? No, el porvenir de la sociedad española espera dentro de nuestra sociedad histórica, en la intrahistoria, en el pueblo desconocido...» (*En torno al casticismo*).

aberri kontzeptualen eta sentigarrien berezketa sozio-psikologikoak, eta herrien bizitzan bizi-nahi sentimenduaren meditazio filosofikoak, eta hainbat beste gauza eta ezgauzaren, eta Don Kixoteren hilobiaren, metafisika estrainoak asmatuz nekagabe —batzuk ez batere txarrak!—. Labur: ahalegin razional galanta, irrazionalaren izenean Espainia salbatzeko Unamunok egin duena.

Egia esan, gero, Unamunoren Euskal Herriari buruzko jarrera —politikoki, sentimentalki— «abertzalea» edo erakusten omen duena, anekdotario ugaria dago berriro haren zahartzaroan, pentsamenduaren eboluzio horrekin koherentea izan litekeela, pentsarazten duena, bizitzako azken partean batez ere. Baina testu garbiak zentzu horretan, neuk ez ditut ezagutzen.

Funtsezko arazo bat dago, apika: filosofien nolana hiko gorabeherak aparte, Unamuno literatoa da; literatoak «bere» hizkuntza dauka eta hizkuntzan aberria; eta Unamunok, denbora pasa ahala geroz eta gutxiago sinestu du beharbada —Barojak, etab., bezala, bestalde— euskara hizkuntza benetan moderno bat izan zitekeenik, eta beretzat ez, edozein kasutan ere. Hor egon daiteke gakoa (psikologikoa eta zionala batera), nik uste; gaztelaniarekin ez zegoen problema hori.

Edonola ere *Paz en la guerra* lehenagokoa da. Kontraesanetik idatzia da.

II

Gauza bati ohartu behar zaio, bitxi samarra da eta: Bilboko setioa, edo nahi bada 2. karlistada, Bizkaiko betiko historiaren eta are munduko historia unibertsalaren paradigma bezala kontatzen da. Uste dut, Unamunok berak nobelaren 2. argitalpenari prologoan esaten duena, jaramon egitekoa dela: «aquí está el eco, y acaso el perfume, de los más hondos recuerdos de mi vida y de la vida del pueblo en que nací y me crié», —eta jarraiko hau oroz gain: «aquí está *la revelación que me fué la historia* (nire azpim.)—. Nobelaren ehunurtekoa ospatzen dugun honetan, historiaren errebelazioaren alde honi erreparatuko diot nik, nobelak duen beste hainbat alderdi utziz.

Pasarte luzetxo bezain argigarri bat aldatuko dut honera, beste iruzkinik gabe. Gerra aspalditxo bukatua da, bakoitza bere zereginetan dabil berriro jendea Bilbon. Pachico, mendian, gogoetan ari da:

«¡Las montañas y el mar! ¡La cuna de la libertad y su campo! ¡El asiento de su tradición y el de su progreso! Desde la altura contempla a lo lejos, quieto y silencioso, al mar inquieto y bullanguero, junto a las montañas silenciosas y quietas. Antes de hacerse el hombre, pe-

learon guerra turbulenta los elementos: el aire, el fuego, el agua y la tierra, para distribuir el imperio del mundo, y la guerra continúa lenta, tenaz y callada. El mar, gota a gota y segundo tras segundo, socaba las rocas; envía contra ellas ejércitos de animalillos que nutre en su seno para que la carcoman; y de los despojos de aquéllas y de éstos muelle su lecho, a la vez que los torrentes de las nubes, sangre de su sangre, desgastan a las altivas montañas, rellenando los valles con fecunda tierra de aluvi6n. El elemento nivelador e igualitario, el que recorre, como el mercader que lo surca, las tierras todas, vivo porque en su seno recobran el calor del Ecuador y el hielo del Polo, mina la altivez de los viejos montes, encadenados al lugar en que nacieron.

Desde la cima de la montaa no vea Pachico alzarse las olas ni oía la canci6n del mar, viéndole en su quietud marm6rea y comprendiéndole tan asentado y firme en su lecho como a las montañas en sus raíces pedernosas. Y volviendo la vista a éstas, que defienden y abrigan a los pueblos, dividen y unen las razas y naciones, distribuyen las aguas mismas que las consumen, y embellecen y fecundan los valles, piérdese en largas divagaciones en torno a las luchas e invasiones de las razas y las gentes a la fraternidad final de todos los hombres, oculta en el porvenir, para llegar a pensar en su Vizcaya, donde uno de cuyos hijos abren con su laya y con su sudor riegan la tierra de la montaa, arrancan otros su pan al mar, y otros lo surcan a lejanos climas. Y piensa en la sangre allí derramada por guerras en cuyo fondo palpita el choque del espíritu del mercader con el espíritu del labrador, del hombre del mar y la ambici6n con el de la montaa y la codicia, choque que produce la vida, como el de los hielos del Polo y los calores del Tr6pico en el océano. Muéstrase la Historia lucha perdurable de pueblos, cuyo fin, tal vez inasequible, es la verdadera unidad del género humano; lucha sin tregua ni descanso. Y luego, zahondando en la visi6n de la guerra, sumerge su mente en la infinita idea de la paz. Mar y tierra celebran, luchando bajo la bendici6n del cielo, su uni6n fecunda, engendradora de la vida, que aquél inicia y ésta conserva» (318-320).

Beraz, liburu hau Unamunoren 1897ko histori filosofiaren traktatu txiki bat da, nobelatua. Eta hemen Unamunok inolako soluziorik ez dauka oraindik arrazoimenaren eta bihotzaren arteko borrokarentzat: arrazoimena dago alde batetik eta bihotza bestetik. Nobelako gertakariaren eta pertsonaien *esanahi historikoa*, nobela enmarkatzen duena, razionalki soil baloratzen da: karlisten alderdia erreakzionari batzuen da, etab.; baina karlistak, pertsonak, hau da, gertakaria eta pertsona horiek berak, *humanoki*, bihotzarekin tratatzen dira. Eta sinpatia handienarekin tratatuak karlistak dira, ez liberalak. Bestela esan: filosofikoki begietsita, historiko-razionalki, karlistak iraganeko jendea dira, baina zerbait positiboa inkarnatzen dute humanoki (Unamunoren begitan); liberalak

karlistak bezain iraganekoak dira orobat, eta ezer positiborik ez dute adierazten. Nobela idatzita dagoen ikusgunea, karlistak eta liberalak baino teorikoki geroagoko momentu historiko baten suposizioarena da. *Etorkizun* honen presentetik juzgatzen da karlisten eta liberalen rola historian.

Nobela osoa elkarren kontraesaneko elementuen arkitektura bat bezala dago eraikia, oposizio bipolar nahikoa sinplez:

Bizkaia vs. Bilbo
Laborantza vs. Merkataritza
Landalurra vs. hiria: hots,
Karlistak vs. Liberalak.

Oposizio historiko edo sozial hauei nolabait oposizio kosmiko edo filosofikoak gehitzen zaizkie: Natura bera dominatzen duten oposizioak, zerua/lurra, mendia/itsasoa (ibaia), etab.; eta, iragana eta oraina bezalakoak aparte historian, bilakatze ororen ondo-ondoko oposizio unibertsala: Natura/Kultura. Eta oposizio guztiak dominatuz —hau oso inportantea da— horien guztien sintesi handia azkenean.

Oposizio funtsezko hauen barnean gero oposizio txikiak daude, pila bat. Batzuk orokorrak: gizonak/emakumeak, etab.; eta, adibidez, oso nabarmena, emakume eta ama karlista eta ama liberalena; beste batzuk, pertsonaia partikularren artekoak; edo karlisten artekoak, liberalen artekoak. Badaude oposizio interesanteak —euskaldunen eta gaztelauena esaterako, Unamunok biziki nabarmentzen duena—, arreta gehiago mereziko luketenak, baina hau ez ordua, ez lekua da horretarako.

Honela *Paz en la guerra* mugimendu historikoaren, baina nolabait mugimendu kosmiko guztiaren nobela bat da: tradizio aleman handian nahi den epika edo entziklopedia unibertsala legez.

Horregatik interesantea da ikustea Unamunok non kokatzen duen bere burua mugimendu horretan. Izan ere Unamunok, «Pachico» pertsonaian, bere burua nobelan sartu dizu. Eta hori da kurioa: beren beregi, ez du inon kokatzen, «historian lekurik gabe» uzten du! Harrigarria, zeren-eta, nobelan «historian lekurik gabekotzat» jotzekoak diren karlistekin, denboraren aurka alferrik entseiatzen diren nekazariekin, inola ere ez dago; baina gutxiago dago liberalekin. Karlistak baino beste modu batera, baina bera ere historian lekurik gabe dago! Ez dago irabazle historikoekin. Aitzitik, bere sinpatia handia karlistenganako da.

Nobelako azken orrietan badago frase bat, nire ustez klabea dena. Gerra bukatu zen, bizitzak aurrera segitzen du, karlisten eta liberalen posizioak nahikoa desdibujatuak dira. Haien garaia «pasea» da zalan-tza gabe. Ez karlistak karlistak dira eta ez liberalak liberalak, Bilbon.

(Unamunok jada 1896an adierazten zuenez: «el liberalismo está aquí muerto, total y absolutamente muerto en la burguesía»; liberal bakarrak sozialistak iruditzen zitzaizkion!). Halako batean gerran hildako Ignacio mutil bilbotar karlistaren oroimena egiten da. Eta «un alma hermosa» zela, esaten da hartaz (317; testuan bertan kakotx artean). Ez dakit irakurlea gaur ohartzen den, baina esaldi hori (orain gaztelaniaz «alma bella» esaten da gehiago) historia handiko espresioa da. Eta esanahi ikaragarrikoa da Pachico-Unamunoren omenaldi bezala gerran hil den mutil karlista bati.

«Arima ederra», Goetheri hartu eta Fr. Schillerek *Grazia eta duintasunaz* (1793) saioan, Kanten errigorismo moralari, naturaren eta askatasunaren sintesi bezala kontrajarri dion kontzeptu neoplatonikoa da⁵. «Arima ederra» ez da morala inperatibo razional bategatik, ez kanpotik agindu batek obligaturik, bere barrutik baizik. Arima naturalki eta espontanioki morala da. Haren baitan ez da naturaren eta kultura edo zibilizazioaren oposiziorik ematen, berez da ona: natura berez garbi-garbia da, idealen jarraitzailea, izpiritu orbangabea, bihotz-zabala, ongilea, gizakideen errukitsu eta maitalea, gaiztakeria gabea. «Arima ederrak» Erromantizismoan zabalkunde handia izan du, Novalisen obran esaterako. Hegelen Fenomenologiako kapitulu inportanteenetako bat kontzeptu edo figura horri eskaintzen zaio. «Arima ederra» ez da historian borroka egin eta garaitu eta nagusitzeko izpiritua (ez da Napoleon bat); naturaren opari eder bat da —lili baten antzera— eta azkenean historiaren martxa ankerrak zapaldu egiten du hankapean. («Arima eder» natural bat Jesus Nazaretekoa da, historiaren errealismo erromatarrak gurtzifikatu egingo duena). «Arima ederrek» ez dute historia egiten. Historiak zanpatu egiten ditu. Baina *historiak zentzu bat*, horiei eskerrek dauka, esaten du Unamunok. Ignacio mutil karlistak bere bizia eman du kausa karlista «galduagatik». «¿Una vida perdida?» —Ez, «tales vidas son la atmósfera espiritual de un pueblo, la que respiramos todos y a todos nos sustenta y espiritualiza» (273)—. Unamunok gerran hiltzeko ohorea egin dio Ignacio «arima ederrari». Ederregia zen egunoroko bitzta lardatsean, karlistak endekatzen ari diren eta libera-

---

⁵ Ik. «Über Anmut und Würde», in: SCHILLER, F. (1993): *Sämtliche Werke*, bol. V, Darmstadt, 468-469. «In einer schönen Seele ist es also, wo Sinnlichkeit und Vernunft, Pflicht und Neigung harmonieren, und Grazie ist ihr Ausdruck in der Erscheinung». Ik. orobat «Über naive und sentimentalische Dichtung», lb., 724 (bihotz ederraren eta arima ederraren diferentzia), 726 (nola berezi arima ederra egiazkoa itxura hutsezkotik). Orobat «Über das Erhabene», lb., 795 («arima ederrak» sufritzen duena bere ideal moralak nahi bezain laster gauzatzan ez direlako munduan, - aspektu hau Hegelek bereziki nabarmenduko du).

lak jada liberalak ez diren Bilboko egunorotasunean bizitzeko. Haren oroimen ederrak bizitzari sentido bat ematen jarraituko du.

Horixe da, funtsean, nobelaren funtsa, labur-labur. *Paz en la guerra* 1897koa da. Eta badakizue, gero 1898 dator segituan: intelektual espainol denak («98ko belaunaldia»), munduan eta historian Espainiari geratzen zaion lekuaren bila hasi dira zalapartaka, eta Unamuno horien artean. *Vida de don Quijote y Sancho*, etab., Unamunok Espainiaren eta historiaren filosofia berri bat garatu du orain: kontraesanaren eta arrazoiz kontrako bizi-nahiaren sentido positiboa. Orain, fedea, borroka, sentimentu tragikoa, historiaren bihotza bilakatuko dira. Don Kixote, izpiritu inutil hori, edo San Joan Gurutzekoa bera, historigin garrantzizkoak bilakatu dira («arima ederrak» historiginean)... Tamalez, filosofia horren aplikazio bat Euskal Herriari ja ez du egin, Euskal Herriaren filosofia berri bat.

Ikus dezagun orain xehekiago nobelaren aipatu funts hori.

1

Unamunoren nobelaren erdigunean gerra dago eta, karlistak eta liberalak, bi bando etsai. Halere ez da ikusten, pertsonen eta ideien edo horien interesen artean dagoenik konfliktua. Nobelako pertsonaiak, karlistak hala liberalak (izen propiorik duten heinean behintzat), interes berdintsuetakoa eta jende berdintsua dira denak, izaeraz nahiz pentsaera eta jokaeraz; laneko eta familiako euskaldun jende elizkoi gutxiaskoa, ez erlijioiko edo ideologiako, ez ekonomiako interes oposizio handiekin. Bakarrik, batzuk liberalen umeak eta besteak karlisten umeak dira. Besterik ez. Gizarte horretan ez dago gerra bat beren artean sortzeko inolako ziorik. Gerra etorri datorrenean, hortaz, urrutiko «nondibait» etorri eta gizarteari gainezarri egin zaiola ematen du, patu historiko saihestezin baten antzera datorren hodeia, ez bertan jende harengandik sortu. Azkenean, zinez eta benetan ez liberalak liberalak dira eta ez karlistak karlista (agian hauek zerbait gehiago bai), baizik guraso liberalen umeak liberalak eta guraso karlistenak karlistak, eta ororen gainetik —kontuzarrak utzita— denak anaiak eta «herriko-semeak». Etorri eta gero ere gerrak ez dirudi beren zinezko lana, entusiasmo gutxi-askorekin jotatzea tokatzen zaien antzerkiko rola baino. («¿No estaban en parte representando la guerra, divirtiéndose con ella?») (196). Historia gutzit indiferente da giza ekimen indibidual zein kolektiboekiko. Historia ez dute pertsonak egiten, beren ideiek, usteek, asmoek. Haien gainetik diharduten indarrek egiten dute zinez egin. Hala esplikatzen du Pachicok: «Les dijo que todos tienen razón y que

no la tiene nadie, y que lo mismo se le daba de blancos que de negros, que se movían en sus casillas como las piezas del ajedrez, movidos por jugadores invisibles» (81). Konfliktorearen esplikazioa ez pertsonen eta ez klase edo mugimendu sozialen mailan dago (gatazka ideologiko edo teinka ekonomiko sozialen batzuetan). Hots, gerraren arrazoia ez da soziologikoa.

Baina historikoa ere ez da!, zentzu estriktoan historiarik batere ez dago-eta nobela honetan. Hau da, denborak ez du zeresanik; jazoera historikoen harian, ez dago aldian aldiko kausarik eta lantzean lantzeko arrazoirik, gerra edo ezer esplikatzen. Noizpait berriro gerra badago, ez da ezer berririk, betiko bera da dena: jendeak, oposizioak, gerrak eta bakeak. Gehienez ere gaineko estalkiak dira berriak kasu bakoitzaren azalgaian: barnean beti dagoena da «el pleito que llena la historia de Vizcaya, la querrela entre la villa y el monte, la lucha entre el labrador y el mercader» (208; ik. 150, 176)⁶. (Hain zuzen, Bizkaiko historiaren interpretazioan nahiko arrakasta eduki duen eskema sinplea!). Oposizio esentzial horrek —Jaurgoa vs. Bilbo—, Bizkaiko historia oso-oso berak esplikatzen du, Erdi Aroko Ahaide Nagusien arteko guduetatik Foruen sorrerara, Modernitatearen krisira eta karlistadetaraino. Ez Bizkaikoa bakarrik: Troiaz gero halaxe omen da! Denbora badoa, baina denboraren barruan funtsa geldu dago. Ezer berririk ez. Gerra, beraz, ez da gizakien eta belaunaldien eta klase sozialen baliabide bat; funtsen-funtsenean ez da historiaren bitartekoa ere: Natura denboragabearen tresna da funtsean.

Historia ez, soziologia ez: zer dago, orduan? Dagoena, tenore honetako Unamuno-Pachicoren, esan bezala nobelan osoki agintzen duen, filosofia «positibista» da (azkenean historia egiaz ukatu egiten duen bere historiaren filosofiarekin). Haren pentsamenduaren traiektorian pittin bat pausatzea komeniko dugu.

Pachico-Unamuno gazte-gaztetxo joan da Madrilera Unibertsitatean estudiatzera (hamasei urterekin: 1880). Bere haurtzaro umezurtzean hezkuntza oso erlijiosoa izan zuen: ez «besteek bezala», baizik besteek baino nolabait jasoago, intelektualagoa. Mutikoa, etxean hala ikusten baitu, bere fedea razionalizatzen biziki saiatzeko da (Chateaubriand eta beste apologista erromantikoa irakurritik), eta «ikazkinaren fedeko» fe-

---

⁶ Ik. Halaber C. de Echegarayren *Las Provincias Vascongadas a fines de la Edad Media*-ren erreseina, in: UNAMUNO, M. de (1966-1971), *Obras Completas*, Madril, bol. IV, 226-229. «Fue la tierra llana contra las villas» (227). «La enemiga entre villas y la tierra llana, el mercader y el labrador, es un hecho histórico central en la vida vasca» (229). Hor dago «la clave de la historia vascongada». Ik. Tesi hau berau nobelan Bilbo gaineko Zurbaran etxe-torreaz dihaduela (149-150).

dedun irrazionalak destainatu egiten ditu, kristau xume arruntak alegia. Katoliko superkatolikoa eta euskozale amorratua da mutikoa Bilbo artxikatoliko eta euskozale sutsuan. Unibertsitatera joan denean, «Pachico casi lloró tarareando el «Adiyo» de Iparraguirre, al trasponer la Peña de Orduña, dejando a su Vizcaya para ir a caer en medio del tumulto de ideas nuevas en que hervía la corte» (77). Gortea ideia moderno guztien irakindegia da, edo hala iruditzen zaio behintzat berari. Izan ere —Unamunok berak bere biografia honetan halatsu adierazten digu—, Bilbotik Madrilerera joatea, kobazuloko ilunbetik egun-argiaren «errebelaziora» igotzea bezalatsu bizitu du hark. Tradizio eta ipuin historiko ilunetatik zientzia garbira. Alegia, intelektualki Bilbo linboa bezala da, bere katolizismo eta euskozaletasun probintziano estuekin; Madrilen «era la época en que con el Krausismo soplaban vientos de racionalismo»⁷. Pachico-Unamuno gaztea «el primer curso iba a misa todos los días y comulgaba mensualmente, pensando mucho en su país, más que en el real en el fantástico que le habían dado sus lecturas [Trueba, Navarro Villoslada, Goizueta, Araquistain, Vicente Arana ziren horiek!]⁸, y lleno de una soñadora melancolía». Katolizismoa eta euskozaletasuna, biak batera elikatu ziren haren bihotzondoan etxean eta eskolan, eta «haurtzaro» biek bide bera eramango dute orain. Ideia berrien zirimolan burubelarri sartuta, Madrilgo mundu handian, laster itxungi da haren fedea. Bere euskozaletasun gartsua ere fantasia eta sentimentu maskal subjektibo bat besterik ez dela, deskubrituko dizu halaber orain zientzia unibertsal gotorreko mutil bilakatuak; ez duela ondope intelektual eta razional sendorik; eta «melankolia» hori ere berdin gaintituko dizu. «Sentimentu» haurtzarotar horien ordeztu bere burua bete-beteko du «de mil ideas vagas y resonantes, de retazos de Hegel y de positivismo, recién llevado a Madrid, y que era lo que más le penetraba» (78).

Unamuno gaztea zientzizale egin da. «Pedid el reino de la ciencia y su justicia y todo lo demás se os dará por añadidura». Unamunoren «fase positibista» izango da hau, orohar; 1882 inguruan hasi eta justu 1897ko martxora arte hain zuzen: zientzia eta arrazoia besterik toleratzen ez duena, «mito» eta «ipuin» guztien kritikoko sumina, Unamunoren beraren asmoan behintzat. (Unamunok berak ezagutuko du Pachicoren

---

⁷ Krausismoarekin ez dugu liberalismoa ulertu behar: Pachico kenduta, Celestino abokatu karlista da («tenía siempre en boca a Kant y a Krause») nobelan dagoen kultura filosofiko eta kritikoko piska bateko pertsonaia bakarra. Honek Balmes bezala ezagutzen du Rousseau, eta De Maistre bezala entziklopedistak. Beharbada Unamunoren beraren antzeko irakurketak egina da, beraz, eta bere kultura «liberal» guztiarekin ere erradikal-ki antiliberala.

⁸ *Recuerdos de niñez y mocedad*

fase hori egiaz fede batetik beste fede baten sura pasatzea legez: «era su estado espiritual el de aquellos que sobre la base de la fe antigua, dormida y no muerta, han cobrado otra nueva»). Ez zientzia, zientziaren fedea baizik. Esan bezala, guztiz izpiritu horren barruan jorratua da bere tesia (1884). Eta izpiritu horretantxe, zerbait bigunduan, ondu da *Paz en la guerra* nobela. Ipuin eta mito denak apurtu eta gero gelditzen den Euskal Herria da —benetan, zer gelditzen da?— nobelaren barne-neko gaia: «euskal arima».

Doi-doi zein izan den Unamuno positibistaren pentsamendua, haren eboluzioan bestelako pentsaera batzuekin baino ez da errazagoa jakitea. 1886an «Filosofía Lógica» liburu bat idazteari ausarki ekin dio, bere pentsamendu positibistaren suma izan behar zuena, laster bazterrera utziko duena ordea. Unamunok berak bere aro hau zientifista edo intelektualista bezala zakarki arbuatuko du geroago (oso modu teologikoan, egin ere: «la ciencia... diseca los corazones y apaga en ellos la lumbre de la esperanza, de la caridad y de la fe»). Dauzkagun datu apurretatik, gauza bat da segurua: H. Spenceren irakurketa eta eragin bortitza: «luego me enamoré de Spencer», diosku berak. Oposizioetako bere programetatik ondoriozta dezakegunez («Metafísica, 1888» eta «Metafísica, 1890»), Spencer kasik kopiatu egiten du —hori «modu hegeliano» batean irakurriz, Unamunok berak dioenez, baina Hegel askoren beharrik ez da ikusten, egiten duen irakurketa egiteko—. Unamunoren filosofia zalantza gabe Spencerena da momentu honetan puntuz puntu. 1893-1895 artean Spenceren hainbat testu itzuli du Unamunok berak espainolera, beste itzultzaile batzuekin batera, «La España Moderna» argitaratuz joan dena. (Gogoratuko denez, *Amor y Pedagogía*-n Spencer horrexen satira kupidagabea egingo du geroxeago, 1902an). Orduko garai-giro filosofikoa Europan piska bat gomutatzeke: Bergson izan da Spencerek asko influentziaturiko beste bat, hau ere gero bere bide «irrazionaletatik» joango dena. Ch. du Bosi deklarazio batzuetan Bergsonek adierazten duenez, Frantziako Unibertsitateetan Spencer jaun eta jabe absolutu zebilen 1870/80 urteetan. Ezaguna baita, Espainian «zientzia modernoa» —hori ingelesa edo alemana bada ere!— Frantzian ikasi ohi dela, beharbada kasu honetan ere horrelaxe gertatu dela, susma genezake. Dena den, Italian ere Spencer nagusi zebilen orduan. (Hain zuzen Spencer liberal erradikalaren irakurketa sozialista Espainian dibulgatuko duen Enrico Ferriren liburua —*Socialismo y ciencia positiva*— Unamunoren lagun batek itzuli du 1895ean)⁹. 1876an hasi dira Spenceren itzul-

⁹ Spenceren sarreraz pentsamendu espainolean, ik. PÉREZ DE LA DEHESA, R. (1973): *Política y sociedad en el primer Unamuno*, Barcelona, 90, 14. oin-oharra. Spenceren influen-

penak Espainian zabaltzen. Aipa dezagun, hortaz, laburki, Spenceren pentsamendu eragintsu hori.

Unamunok behin eta berriz esaten duenaren aurka, Spencer ez da Darwinen hedatzailea filosofiara, baizik Darwin baino lehenagoko eboluzio orokorraren filosofoa. Eboluzionismoaren filosofo gailena. Eboluzionismoak esanahi du, errealitatea, ez beti izan, baizik prozesu batean bilakatu egiten dela. Gizartearen filosofiara mugatuz orain: gizartea natura organikokoa da, eta soziologiako metodoek biologiakoen parekoak izan behar dute. (Gizartearen organikotasunaren ideia hau sakonki errotuko da Unamuno baitan: «En España hace falta una democracia orgánica» esaten, 1906an hasi da hura —haren «individualismo liberala» beti txit partikularra izan da—). Organismo biziduna bezala gizartea, hiru sistemak osatua dago: elikapenaren sistema (hori gizartean laborantza eta industria dira), banaketaren sistema (garraioa eta merkataritza) eta arauketa sistema (organismoan garuna eta nerbio sistema, gizartean gobernamentua). Base horren gainean, historia eta eboluzio soziala elikadura eta banaketa sistemen arteko, hau da, laborantzaren eta komertzioaren arteko interesen «bizi-borrokak» gidatzen du. Historiaren eboluzioan masa sozialak handitzen eta zibilizatzen doaz, gobernamentuek ere diziplinatuak izaten eta, azkenean, premien asean ziurtatu eta bizi-borroka gutxitu ahala, eta nazioen artean solidaritasuna gehituz joanez, gizadi osoaren eta nazio guztien errepublika bakarrean bakea nagusituko da betiko. Gerraren xedea bakea eragitea da: gerra da bakearen ama.

Horra Bizkaiko historiaren «betiko» dikotomia sakonaren eskema: ez da, beraz, Unamunoren fakto historikoen analisi handi bat, filosofia eskas bat baizik (polita, noski, esplikazio metafisikoak beti izaten diren moduan). Unamunok ez du Spenceren eskema orokorra partikularizatu eta Bizkaiari aplikatu besterik egin¹⁰, handik hara bere nobela (tituluak berak aski adierazten du: *Paz en la guerra*) karlistaden eta Bizkaiko his-

---

tiaz Unamunoren pentsamenduan, 89, 13. oin-oharra. Harrez gero gehitzekoak: CHABRAN, H. R., «M. de Unamuno: traductor de Herbert Spencer», in: *Anuario del Departamento de Filosofía* (Universidad Autónoma de Madrid) 3-4 (1986-88), 33-43. ID., «Unamuno's early Salamanca years», in: *Revista canadiense de estudios hispánicos*, IX/2 (1987) 243-256.

¹⁰ Unamunok ez du batere problemarik izango, eskema hori Bizkaiari bezalaxe gero berdin-berdin Espainia osoari, eta Argentinari berari, aplikatzeko: «Esta triste inconsciencia de las masas desparramadas por el campo es la aliada de todo conservadurismo y hasta de toda tiranía. En ella se apoyó vuestro Rosas [1835-1852 artean Argentinako diktatorea]; de ella vivió nuestro carlismo» («La civilización es civismo», 1907). Ez daukagu analisi bat, historia unibertsalaren «lege» edo apriorismo soil bat baizik dogma bezala: «La ciudad contra el campo: tal es la lucha».

toria osoaren filosofia bat (historia apriorikoa) eta gerraren gorai-pamen bat, bake unibertsalaren eragile gisa, bihurtuz. (Irakur bitez nobelaren azken orriak, Pachicoren «meditazioak»). Karlistak eta liberalak eta behialako banderizoak, beti kontu bera dira. Historiarik ez dago. (Oraingo HB berdin karlistak eta beraiek berdin liberalak egin nahi izaten dutenek, historia askorik ez daukaten eran). Esentzialismoa esaten da? Hori da esentzialismoa, hori!

Spenceren eskeman —marxismoan ez bezala— industriak eta laborantzak alderdi bera egiten dute —gizartearen elikape sistema—. Unamunok, bada, eskema horri jarraiki, fenomeno funtsean berdintzat joko ditu karlismoa eta kantonalismoa ere: «(...) así se formaba, poco a poco, de abajo arriba, como vejetación que va ganando suelo, la insurrección carlista, mientras el cantonalismo federal se obstinaba en resistir en industriales ciudades levantinas». Industria eta laborantza bat, bien etsaia komertzioa da.

Spencerengandik gehiena apartatzen den kapitulua, kuriosoki, erlijioarena dizu¹¹. Spenceren filosofia «Ezagutezinaren» aitortzan bukatzen da. Unamuno bere maisua baino zientifiko eta positibista huts erradikalagoa da gai honetan: hemen zerua eta lurra dago goian eta behean, ez transzendentziarik. Pentsamendu honen barruan, nolnahi ere, Naturak eta gizadiak edo izpirituak hor barnenean osoki bat-bat egiten baitute, ez da harrigarria panteismo mistiko baten tonuak aurkitzea («la comunión entre el mundo que le rodea y el que encierra en su propio seno», etc.)¹². Ezagutezinaren lekuan mendiek —«en maravillosa revelación natural»— irakasten dioten panteismo antzeko bat dago beraz. Unamunok, intimitate kasik erlijiosoan, Bizkaiko lurrarekin bat-bat egiten du. Puntu interesgarriak, hain zuzen momentu horretan agian Gaztelako paisaiaren mistika berri bat deskubritzen ari den gure Unamunorentzat —Bizkaiko mendiekin sentitu duen batasun panteistikoa gabe—¹³. Gaztela, lur zabal tragikoa. Baina honek gure gaia zabalagotzea eskatuko luke. (Izan ere, gerora, erlijioso eta —Gaztelako

¹¹ Agian ez hain «kuriosoki»: Spenceren «Ezagutezina» R. Ardigòk baztertu du, eta spenceriano italiar bortitz honek nabarmena da Unamunoren pentsamenduan izan duen eragina. (Ez ote du funtsean Ardigò baitan ezagutu Spencer bera?). Iruditzen zait, marxismo edo sozialismoari Unamunok egingo dion «ekonomizismoaren» kritika ere Ardigòri hartua duela. Beharbada Unamunok sozialismoarekiko eduki duen jarrera anbiguo guztia da —sinpatia eta interes handia, batetik (batbatean!—), ikuskera kritikoa, bestetik, aldi berean) Aldigòren kopia.

¹² Nondik nora ageri ote dira joera panteistaok? *En torno al casticismo*-n «panteísmo krausista»z mintzo da Unamuno bera.

¹³ «No hay aquí comunión con la naturaleza» («La casta histórica de Castilla», 1895eko martxoan), *En torno al casticismo*.

lurraren— natur mistikoa izango da Unamunoren arlo nagusi absolutua, haren jarrera politikoak ulertzeko ere klabea).

Justu noiz idatzi ote da *Paz en la guerra* eta noiz zati bakoitza? Esan bezala, ez naiz espezialista. 1885-1886 artean idatzitakotzat ematen da, 96an «berrikusi» egin omen zuelarik. Zer moduko berrikusketak? Izan ere, fase positibista/zientifista honetan bertan, 1891etik aurrera Unamunoren testuetan Marxen influentzia hasten da nabaritzen; 1894ean marxismoari «el único ideal hoy vivo de veras, (...) la religión de la humanidad» derizkio, bere deskubrimendu berriekekin beti ohi duen suhartasunaz («enamórabame de lo último que leía», aitortu du bere gaztaroaz), eta PSOEn afiliatu da —Salamankan dagoelarik, Bilboko Agrupazioan (harez gero hiri horretako «La lucha de clases» aldizkarian erregularki kolaboratu du)—. Marxista ortodoxoena bezala gogor hasi eta, berehalaxe sozialismo humanitario antzeko postura baterantz eboluzionatuz doaz haren testuak. Geroago batean marxismoa ere zientifistatzen arbuatuko du: «marxismo hidrópico en pedantería científica». 1896: anarkisten *Ciencia Social*-en kolaboratzen hasten da («comprendí que mi fondo era y es, ante todo, anarquista»). Zinbili-zanbulu, hiru urte eskas eutsiko dio Alderdi Sozialistan eta utzi egingo du (1897)... Baina, aparte urrutiko erreferentzia hutsalen bat iragaitzean zeharo esanahigabekoa («descargó la gran tormenta revolucionaria del 48 y el socialismo alzó cabeza»; edo don Juan «liberalotearen» ateraldia behin: «Con esto no nos faltarán absolutistas y comunistas») *Paz en la guerra*-n ez sozialismoaren eta ez pentsamendu edo sentimentu sozialisten arrastorik ere somatzen da. Are testu ez-sozialista nabar-nabarmena da hori makina bat aldetatik —gerraren balorazioan, adibidez, puntu aski zentral bat alegatzeko (oso bestela baloratzen da gerra ja 1896an *Ciencia Social*-en argitaraturiko «La crisis del patriotismo»)»¹⁴. Esan nahi dut, *Paz en la guerra*-n historiaz interesatzeko Unamunoren moduak zerikusirik ez duela 91tik aurrera sumatzen diren haren begikera sozialekin. Aitzitik, haren ohiko modu berbera dela funtsean; alegia, «positibista» bai, baina nahiko dogmatikoa, metafisiko hutsa. xix. mendeko filosofiakoa.

---

¹⁴ Orohar historiaren balioespen guztia ageri da aldatuxea, historian arrazoia garai-penak ematen duelako «errealismo» hegelianoa bereziki («las cosas son como son», etab.); hemen «en triunfando tienen razón, que es lo propio del bruto», esaten da alderantziz irabazleaz. Nobelan oraindik gusto hartzen zaion tesi/antitesi joko dialektiko pisika bat simple horri «fuera de moda» irizten zaio jada. Unamunoren eboluzioan beste momentu bat da, zalantza gabe.

2

Tesia bukatu eta, 1884 eta 1891 artean Unamuno Bilbon bizi izan da, oposizioak prestatzen eta egiten, hiriko jendearekin egunoro tratatzen, Bizkaiko eta Euskal Herri guztiko mendiak eta basoak ibiltzen. Nobela honen egilea, Bilborena adina, Bizkaiko herrien, baserrien¹⁵, jendearen, lan eta jaien, ohituren ezagutzaile oso on, kasi folklorista bat dela, nabaritzen da¹⁶. Egungo Unamunoren irakurlea zerbait harrizterainoko «euskal sentimentu» patriotiko bero batez idatzita dago, egon ere, *Paz en la guerra*. Nobelako mezu nagusia euskaldun guztion batasunarena da¹⁷. Izan, izango dira etsaiak batzuk eta besteak, eta ibiliko dira elkarri irainka, behar izanez gero tiroka ere, baina «con vivo fondo de familiaridad en la pelea, sintiéndose del mismo pueblo, hermanos» (195). Bilboko neskak soldado setiatzaileekin dantzan ariko dira igande arratsaldeko erromerian, etab. Bilboko setioa ere mutikoen jolasborroka antzeko zerbait da. «Resultaba además una encubierta farsa aquel asedio. Los chicos que las llevaban a ejecución, vizcainos casi todos, dejaban entrar vituallas de matute cuando se trataba de servir a pariente, o amo, o conocido» (197).

Honen atzean egon daitekeen Unamunoren garai honetako foralismo intransigentea, «prebizkaitarrismo» eta are independentismoa ere agian, hemen daukagu J. A. Ereño Altuna, guzti horren ikertzaile eta ezagutzaile hoberena bera baita¹⁸, eta ezin ihardungo natzaizue ni. Alabaina nobelan honez gero dagoena ez da behingo foralismoa ba-

---

¹⁵ Iruditzen zait nobelan deskribatzen den Domingoren baserria (102-103) —hor sukaldean familia eta behiak nolabait batera bazkatzen dira, gizartearen eta naturaren armonia osoan— Humboldték Durangon deskribatua dela.

¹⁶ J. A. Ereño Altuna «primer Unamuno folklorista»z mintzo da, cfr. *De psicología de los pueblos y de folklore*, Bilbao 1995, 8. «Todo su afán durante esta primera época era, ciertamente, conocer el *Espíritu de la raza*, el espíritu de esa individualidad colectiva que es el pueblo vasco, depurando rigurosa y críticamente su historia, su lengua, su literatura, sus costumbres, sus creencias, tradiciones y leyendas populares auténticas, que muchos habían o estaban embrollando de manera inauténtica, «con fantasmagorías», ficciones, «fantásticas elucubraciones» e innovaciones extrañas» (22).

¹⁷ Hori izan da Unamuno gaztetxoaren lehen artikulua gaia ere —Sagarminagaren «La Unión Vascongada»ko xede nagusia hori zen bezala—. Honela gogoratu du Unamunok berak urteak geroago: «(...) Me sentí llamado a exhortar a mis paisanos, a mis conciudadanos, a la unión, a olvidar las diferencias entre liberales y carlistas —entonces no había más—, a borrar el recuerdo del 2 de mayo de 1874 [Bilboko setioaren amaia], a formar todos un solo frente bajo la enseña de Euskalerría», cfr. «Mi primer artículo», in: *Obras Completas*, loc. cit., bol. VIII, 521.

¹⁸ Ik. UNAMUNO Y JUGO, M. de(1994): *La Unión constituye la fuerza*, edición e introducción de J. A. Ereño Altuna, Bilbao.

karrik eta Sagarminagaren jarraitasuneko euskaldun guztien bandera guztietako unionismo vasco-navarroa. Hori bai, baina Spenceren filosofia (metafisika) eboluzionista ere bai. Eta ausaz hor arrazoi erabakior bat susma daiteke, zergatik gero, Unamunoren inguruko Bilbo liberal foralistak politikoki Arana Goirenen tesietarantz eboluzionatuko duen artean, politikoki baino gehiago filosofikoki pentsatzen duen Unamunok berak, ezingo duen «razionalki» hori egin. Alegia, nola orain la-gundu dion filosofia, gero oztopo izan zaion.

Kosmos osoaren eta gizadiaren batasun mistiko metafisiko batek koroatzen du bilakabide guztia nobelaren buruan (oroit hasieran aldaturiko testu luzea). Errealitatea —Spenceren arabera— bakunetik konplexura, inorganikotik organikora, bizitzara eta gizartera, kulturara, historiara doa goitituz eta zabalduz, geroz eta aberatsagoa, berezituago eta armonikoagoa halere beti. Materia egoera homogeno desberezi ezegonkor batetik heterogenitate berezitu eta elkarlotura pasatzen da, eta hor unibertsoaren mugimendua abiatzen da, hasierako anabasa hura zatitan banatuz, formak ugalduz, horien arteko diferentziak handituz, espezie eta genero berriak sortuz, goenean gizakiak eta gizarte tipo ezberdinak ageriz; hauek ere, Lehen Aroko horda desberezi homogenoen gizanahastetik hasirik, taldetan banatuz, berezitzuz, ugalduz, aberastuz eta indartuz elkarrekin lehian, borrokan, zibilizazio geroz eta perfektionatuagoak ekoitziz, sistema militar bortitzetatik egungo gizarte industrialeraino, laster «gizaki berria», eta naturako ihardun eta borroka guztien armonia nagusituko delarik, guztiaren bake handian. Hala «errebelatzen» zaio Pachico-Unamunori Bizkaiko mendietatik unibertsoa; eta hala dakus, batez ere, «la historia, lucha perdurable de pueblos, cuyo fin tal vez inasequible, es la verdadera unidad del género humano». Eboluzio azkengabearen helmuga. Historia borroka da. Naturak berak etengabe ari duen borroka —»lucha sin tregua ni descanso»—. Baina borroka hori bakearen bila da. Horrela, bakea ez da gerraren ondorioa bakarrik; funtsean gerra bera bakea da barne-barnean. «Es una inmensidad de paz. Paz canta el mar; paz dice calladamente la tierra; paz vierte el cielo; paz brota de las luchas por la vida [kasu kontzeptuari: «lucha por la vida»], suprema armonía de disonancias; paz en la guerra misma y bajo la guerra inacabable, sustentándola y coronándola. Es la guerra a la paz lo que a la eternidad el tiempo: su forma pasajera. Y en la Paz parecen identificarse la Muerte y la Vida» (321). Gerra karlisten bukaerako bakeak Aro Berria irekitzen du.

Ez dakit zergatik, xix. mendeak historiaren azken gailurrera heldua uste zuen bere burua behin eta berriro, aurreko guztiari prehistoria modu bat iritiziz. Hala da Hegelen espekulazioan, hala gero Marxen iraultzaren teorian. Hala Spenceren positibismoan. Hala izango da

oraindik Nietzscheren filosofian bertan eta gizagaindikoaren agintzarian. Hala da batez ere Comteren eskema hirukoitzean: fase teologikoa («primitiboa») eta metafisikoa gairidurik (Platonengandik orain artekoa), XIX. mendeak pentsatzen zuen, berak historiaren fase zientifikoa sartu gaituela, hirugarren eta azkenbetikoan. Halatsu da Unamunoren nobelan. Gizakiaren orain arteko ibilera guztia «historia» izan da; hots, baezpadakoa, kontingentea, zoroa. Hemendik aurrera gizon-emakume razionalaren martxa zientifiko eta segurua hasten da. Gerra eta kalapita guztiak gairidurik, guztion batasunaren eta armoniaren garaia hasten da orain. Aro Industrialera helduak gara, gairidutia da antzinako gizarte ez aski berezituaren Aro Militarra; honez gero Aro Berri bat iragartzen da, hor arrazek eta herriek *naturalki* elkar osatuko baitute (gizonak eta emakumeak bezala, esango du Unamunok «Espíritu de la raza vasca»n), elkar aberastuz, ernalduz, «vendrán unas razas a completar a otras y completarse en ellas, y a formar en un abrazo íntimo la gran familia humana que ha de inaugurar el reinado del espíritu»¹⁹.

Horrela biolentzia eta gerra bera Euskal Herria batzeko Naturaren tresna da. Ez Euskal Herria bakarrik: gerrak Espainiako batasun gaizki egin bat kordokarazten du, diferentzia eta formen, herrien heterogenitatea bindikatu²⁰; baina diferentziekin batera funtsean espainol guztien batasuna jartzen du agerian halaber: zentzugabekoa da holako gerra bat «entre españoles» (210); «se juntaban soldados y oficiales de un bando y de otro, a beber, a cantar y a armar timba... Españoles todos, al fin y al cabo» (254-255). «Avisábanse todos los días de uno y otro campo la hora en que había de empezar el cañoneo, y más tarde llegó a dispararse con pólvora sola, por cumplir. Eran días de laxitud, en que llegó a darse el caso de que un cabo de avanzada carlista guiara a su relevo a un batallón enemigo descarriado. Hubo que prohibir, en algún punto de la línea carlista, que fuesen los muchachos a las posiciones enemigas» (257). Peoiek berek jakin gabe, baina historiaren lan bategilea ari dira egiten gerrarekin. «No era la tal guerra más que uno de los eslabones de la vida del pueblo español, un eslabón cuya íntima trascendencia era, tal vez, tan sólo la de mantener la continuidad de su historia» (271).

Baina ezta Espainiaren batasuna bakarrik ere: Espainiak berak, batez ere *En torno al casticismo*-n azpimarratzen du hori Unamunok, Euro-

¹⁹ UNAMUNO, M. de (1974): *La raza vasca y el vascuence. En torno a la lengua española*, Madrid, 56.

²⁰ «La mal ensamblada unidad española se resquebrajaba una vez más; los hijos del Pirineo y del Ebro se revolían contra el espíritu de la meseta castellana» (*Paz en la guerra*, 134).

parekin batu behar du, europartu. Isolamendua herrien suizidioa da²¹. Hori baita Espainia egiten ari dena: «que la miseria mental de España arranca del aislamiento en que nos puso toda una conducta cifrada en el proteccionismo inquisitorial que ahogó en su cuna la Reforma castiza e impidió la entrada a la europea; que en la intra-historia vive con la masa difusa y desdeñada el principio de honda continuidad internacional y de cosmopolitismo, el protoplasma universal humano; que sólo abriendo las ventanas a vientos europeos, empapándonos en el ambiente continental, teniendo fe en que no perderemos nuestra personalidad al hacerlo, europeizándonos para hacer España y chapuzándonos en el pueblo, regeneraremos esta estepa moral. Con el aire de fuera regenero *mi* sangre, no respirando el que exhalo».

Historia, ikuspide ezin judu-kristauago honetan (Spencer edukazio kuakeroan hazia da), munduaren batasuna egiteko Naturaren bidegintza eta bidelana besterik ez da —«historia sakratuan» bezalaxe—. Baina, bigarren, harena filosofia estriktoki eboluzionista determinista da (zientifista); historiak bere bidea nahitaezotasun itsuz egiten du, bere barrutik halabehartuta: «las cosas son como son y no pueden ser más que como son», Pachicok dakienez (eta Unamunok bere artikuluetan mila bider errepikatu duenez). Eta, hirugarren, beharbada erabakiorragoa azken finean gure arloan, Spenceren kontzepzioa —eta Unamunorena harekin— erabat organizista da. Hots, gizartea organismo bat bezala ulertzen da; haren bitzta eta eboluzioa organismo bizidunen analogia hertsian ikusten da. Honek esanahi du gizadiaren eta historiaren biologia bat daukagula funtsean (eta ezingo gaitu harritu, esate baterako, Unamunoren gizarte eta histori filosofian arrazak inportantzia handiagoa badauka Arana Goirirenean baino; eta Unamunoren arraza kontzeptuak berak garai honetan, elementu biologiko gehiago²² eta historiaren esplikazioan baliozkoagoak baditu, ene ustez, Arana Goiriren arraza kontzeptu hain eskandalosoak baino)²³. Eboluzio soziala ere ideia biologikoaren arabera ulertzen da: hau —espezieen eboluzioaren gisara— barneko eta kanpoko faktoreek determinatzen dute: barne-

²¹ Eta euskarak Euskal Herria isolatu egiten du munduan!

²² «La capacidad relativa del cráneo» berdina omen da gizon eta emekumeengan Euskal Herrian —herri basatietan («salvaje») bezalaxe!—, cfr. «Espíritu de la raza vasca», in: UNAMUNO, M. de (1974): *La raza vasca y el vascuence. En torno a la lengua española*, Madrid, 61. «En el cerebro, señores, de los pueblos salvajes y los primitivos pueblos, los centros motores están mucho más desarrollados que los directores. —El pueblo vasco es un pueblo activo, fuerza, mucha fuerza, aunque le faltan ideas, porque en nosotros las ideas se truecan en fuerza» (Ib., 75)».

²³ Unamunoren doktrina da euskaltasunaren, hau da, euskal izpirituaren edo esenziaren muina arrazan dagoela, ez hizkuntzan.

koak giza faktore fisiko, intelektual, emozionalak dira, «arrazaren ezaugarriak», honen «izpiritua» bereziki (Unamuno biziki interesatu da euskal arrazaren izpirituaz); kanpokoak eragin geografiko eta klimatikoak, eta arraza edo talde ezberdin elkarrentzat arrotzek bata-bestaren gain izaten dituzten influentziak, erakunde sozialen berritze suzesiboak bulztatuz. Dena dela, eboluzioa naturala da, esan gura baitu, berez egiten dela, ez dagoela artifizialki (Estatuaren interbentzioz edo) eginaraz edo lasterrarazterik; eta —espezie animalietan bezala—, astiro-astiro, gradual eta saihestezinki bere erritmoan higitzen dela hura. Izan ere, Spencer lamarckista da, ezin da ahaztu hori. Esan gura du, uste zuela, kode moral bat orohar (uste batzuk, kultura modu bat) belaunaldi ezberdinei segidan aski sendo grabatzen bazaie izpirituan, «izpiritu» hori hereditaria bilakatzen dela (arrazaren izpiritua), gero historiako peripecia guztien azpitik jende horren karaktere genetiko bezala iraunkor dirauena²⁴. Axaleko gorabehera itxuraz handi eta zalapartatsuen azpian, egiazko eboluzioa, barnagoan —»intra-historian», esango du Unamunok—, espezieen transformazio antzera, oso geldo dihoa. Hori dena Spencer da. Ildo honi jarraiki, 1895ean *En torno al casticismo* argitara du Unamunok, Gaztelako edo Espainiako «intra-historia»ren bilaketa bat. Eta hain zuzen liburu honen bigarren argitalpeneko hitzaurrean (1902), Unamunok berak *Paz en la guerra* nobelak Euskal Herriaren «intra-historia»ren azalpena izan nahi duela, adierazten digu²⁵.

Intrahistorian herri guztiak bat dira substantzian, gizadiaren hasieran denak bat izan ziren bezala («el protoplasma universal humano»), homogenotasun amorfo hartatik aberastasun diferentziatura, elkarren arteko borrokara eta lehiara, eta berriro —gorago— sintesi aberats mila kolorezko unibertsalera bidean. Herriak, oraintxe itxi-itxiak direnak ere! (gaztelaua, adibidez)²⁶, *esentzialki* kosmopolitak dira, naturak irekitasunera eta beste herriekin harremantzera aurreeterminatuak, guz-

---

²⁴ Arraza nahiko izpirituala daukagu, hortaz! Bestetik, ezaugarri nahiko izpiritualak edo kulturalak uste ditugun batzuk (euskaldunen ekimen izpiritua, etab.) genetiko-arrazazkoak izango dira, ordea! (Euskara gabe ere zer axola? Horiek berdin-berdin heredatuko dira!).

²⁵ «Ya por entonces llevaba yo unos años estudiando la vida íntima de mi pueblo vasco y el alma de la aldea vascongada y la guerra carlista. Y dos años después, en 1897, publiqué mi primera novela, *Paz en la guerra*, en que dentro del marco de la última guerra civil carlista, cuyas peripecias narro, intenté mostrar algo de la intra-historia de mi pueblo».

²⁶ Aipa dezagun berriro: «¿Está todo moribundo? No, el porvenir de la sociedad española espera dentro de nuestra sociedad histórica, en la intrahistoria, en el pueblo desconocido, y no surgirá potente hasta que le despierten vientos o ventarrones del ambiente europeo»... Baina herrien barne eboluzioa ez zegoen artifizialki ibilarazterik!

tiek bat egiteko eta guztion batean mundu berri bat. (Utopia honetatik utopia sozialistara jauzia ez zuen zaila).

Honek denak historiaren analisiarekin zerikusi gutxi du, fede handi bat da. Unamunoren fede handia, historian baino gehiago Spencerengan, nik uste; eta fedea ere baino gehiago, Unamunoren antsia bizi pertsonala. Azpi-azpian beharbada Guztiaren Batasunaren eta Bake Handiaren nostalgia erlijioso, mistiko bat besterik ez («Hen kai Pan», Bat eta Dena), Unamunoren pelegrinazio ideologiko guztietan konstantea. Pertsonentzako hala munduarentzako, gizadiko historia bezala arimako historia intimoa ulertzeko berdin balio duen eskema. Azkenean Pachicok ere, prozesu berdinean, hasierako erlijiositate homogeneo desberezi dogmatikotik krisira, ideien heterogenitate eta borrokara, pasa eta gero, bake handi aberatsa lortzen dizu berriro bere baitan: «Por fin la paz interior se había hecho en él, y disueltos los contrarios ejércitos de sus ideas, vivían las de uno y otro en su conciencia, como hermanas, trabajando en común, en la paz de la por completo aquietada mente» (272).

Ongi ohartzuz, historiaren ikusmolde handioso honek azkenean historia anulatu egiten duela, ikusten da. Historiarekin, tragedia historikoa ere. Gorabehera historikoak axalekoak dira. Gerrak eta guduak eta Foruen ezabaketa gorabehera, egiazko errealitatea barnagoan dago, ukitugabe, iraunkor («euskal arima»). Filosofia kontsolagarria da hori Euskal Herri derrotatuarentzat, edo xix. mendean zehar euskaldunak behin eta berriro bi frontetan banatu eta bata-besteari armetan erasotzera eta bien hondamenera eraman dituzten konfliktoak ahazgarritzat jo nahi dituen gazte bilbotar postliberalarentzat. Bakarrik, kontsolamendua historiaren esanahia minimizatuz bilatzeak, arrisku ebidenteak ditu. (Zer egin nahi da orduan historian? Zer lortu?). Dena den, arriskuak arrisku, oraingoz oso probetxuzkoa izan zaio Unamunori soluzio hau, hurrengo zenbakietan ikusten jarraituko dugunez.

3

Bakea eta batasuna da historiaren jomuga: baina zein bake eta batasun?

Spenceren filosofian gizartea (eta historia) organismo bizidunaren analogian interpretatzen bada ere, badago diferentzia funtsezko bat. Hori bai, osotasuna batasun hertsia bat da beti gizartean ere (organikoa). Baina organismo bizidunean (animalia batean edo nire gorputzean) atalak osoaren menpetasun guztizkoan bizi dira, ez dute bizitza propioirik; atal edo menbru bakoitza —eskua, begia— eta gorputz atalen

masa guztia, organo zentral batetik manatuta bizi da eta ari da —garunetik—, harengandik dago atalaren bizitze ala ez bizitzea, aritze ala ez aritzea, ez du inolako autonomiarik. Gizartean, aldiz, horrelako zerbait gizarte primitiboetan gertatzen da, Antzinatean, horda primitiboaren anabasa gainditu eta gizarte organiko berezituaren lehen forman, Aro Militarrean: botere zentral eta interbentzionista batek orduan gizarte osoa, maiz arraza eta herri diferenteak, bere menpe lotzen ditu eta goitik zorrozki gobernatzeko du «organismo» dena, gizartean buru edo zentru hark agindua egiten da eta ez da besterik egiten²⁷. Gure aroan, ostera, gizarte moderno industrialean (zientziarekin, etab., «indibiduo» modernoarekin), heterogenitate aberatsa nagusi jada, ez du osotasunak atalen bizitza eragiten eta agintzen, alderantziz baizik, atalen bizitza autonomoak egiten du osoarena; honez gero atalak ez dira «menpekoak», ez dago osotasunaren bizitza aktiboki zuzentzen duen erdigunerik, atalen bizitza eta iharduna ez dago haren ekitetik zintzilik. Hitz batean, gizarte moderna organismo berezitu eta deszentralizatua da! (Boterea atalen errepresentatiboa baizik ez da, etab.). Spencer laissez-faire erabatekoaren liberala da. Estatu ingelesa garai hartan hartzen hasia zen gizartean interbenitzeko arau guztien zeharo kontrarioa izan da. Komertzioari, lanari, merkatuari, utzi egin behar zaie beren kasa libre jokatzeko. Liberalismoaren eginkizuna, lehenago erregeen boterea murriztea izan zen bezala, Parlamentuen boterea minimo bateraino murriztea da orain. Gizarteak lortu duen produkzio eta kultura mailan, izan ere, bere buruaren nagusi bakarra bera izan daiteke jada²⁸. Ahalik eta gizartearen autonomia gehiena, ahalik eta Estatu gutxiena.

Honek berdintsu balio du Elizarentzat eta elijioarentzat, edo erakunde eliztarrentzat. Beren historia gizarte zibilaren parekoa da: antzinateko erakunde teokratiko eta dogmatikoetatik hasi, Luterok ekarri zuen askatasun erlijioso eta erakunde eliztarren forma demokratikoeta-

---

²⁷ Horrelatsu egin bide du Gaztela nekazari eta militarrek (ez, esaterako, Katalunia merkatari eta kultoak) Espainiaren batasuna: «en la crisis de la pubertad nacional las funciones de nutrición predominaban sobre las de relación» («La casta histórica de Castilla», *En torno al casticismo*).

²⁸ Esaten ari naizenez, Unamunok askotan Spenceren ideien aplikazio kasik mekaniko eta zentzugabeko bat egin nahi izaten dio errealtate espainolari. Hala interpretatzen du «La Gloriosa» («tan castiza..., tan hondamente castiza») eta «Dios, Patria y Rey» lelopean egindako albaramenduan berak «aqueel empuje profundamente laico, democrático y popular, aquella protesta contra todo mandarinato, todo intelectualismo, todo jacobinismo y todo charlatterismo, contra todo aristocratismo y centralización unificadora. Fue un movimiento más europeo que español, un irrumpir de lo subconciente en la conciencia, de lo intrahistórico en la historia» ikusten dizu («Sobre el marasmo actual de España», *En torno al casticismo*). Ulertzen da, beraz, karlismo «intrahistorikoaren» balio positibo sakona Unamunorentzat.

tik pasa, eta honez gero sineskai eta kultu erlijiosoak (edo herriaren sineskeriak eta superstizioak) gainditzeko paradan gaude, haien lekuan izpirituen nagusi bakarra arau moral zindoen praktika publikoa izango delarik gizarte berrian.

Esan bezala, hirugarren eta azkeneko gizarte tipoa abian da eta laster ezarri izango da, industrialismoaren oraingoa gainditurik. Aro honek militarismoaren azken hondarrak xahutuko ditu (gerrak); gizarteak banakoen kooperazio librean oinarrituko dira (deszentralizatuak), alderdi politikoak desagertu egingo dira (kooperazioa izango baita bizitza publikoa eratzen duen printzipioa, eta ez elkarren arteko lehia); «herrien federazio baketsu» baten eran antolatuko da mundua.

Filosofia edo utopia sozial hau (funtsean metafisika bat besterik ez dela, berrituko dut), Unamunok nahikoa erraz Pi y Margallen ideia politikoeekin uztartu ahal izan du. Unamuno (filosofizale asko bezala, bestalde) nekez identifikatzen da inoiz osotoro formula politikotekin, eta Pi y Margallen federalismoarekin ere ez dakit noraino identifikatu den esanahi politiko zehatzean. Baina politikoki haren hurbilekoa dirudi (halatsu aipatzen du haren hainbat pasarte) eta, nolana ere, bere pentsamendua antizentralista garbia da, antijakobinoa. Estatu modernoan era zentralista horretan birreraikitzekeo politika jakobinoa, gizarte antinaturalki (artifizialki) manipulatu nahi izatea begitantzen zaio (astakeria bat izateaz gain, fruiturik ezin ekar lezakeena, Unamunoren ustean); historia ideien arabera antolatu gura izatea; hau da, historia (kanpotik) bortxatzea, ahaztuz sakoneko intrahistoria, naturaren eta bilakabide historikoaren determinismoa, etab., presupostu zientifiko oinarrizkoenak. Astronomiak gobernatzen dituela zeruko izarren mugimenduak, uste izatea bezalatsu; idealismo txar bat. Zentralismoa antipolitikoa, antihistorikoa eta antizientifikoa da, antinaturala hitz batean. «Siempre la costumbre ha precedido y determinado a la ley, menos hoy, que en vez de sacar las leyes del espíritu del pueblo [kasu konzeptutxo honen presentziari!], las sacan del espíritu de los libros. Lllaman utopía a convertir las leyes de la vida en leyes de la sociedad, y llaman sensato doblegar los pueblos a sistemas preconcebidos»²⁹. Unamunok, erdeinutsu asko, «teorías francesas vestidas a la española» eta «despotismo nuevo de la uniformidad absoluta»tzat joko ditu zentralismo ideia jakobinoak. Aitzitik: «El espíritu del fuero es el espíritu de todo pueblo no contaminado con enredos especulativos, es la inspiración de la naturaleza» [kasu, berriro, ideiaan azpiko filosofiarri!]³⁰.

²⁹ «Espíritu de la raza vasca» (*loc. cit.*, 77-78).

³⁰ *ib.* (77).

Alegia, azken batasunaren ideia ez da bazter utzi. Baina batasun hori, diferentzia ziurtatu eta gero —harekin eta haren hurrengo, ez haren aurka— lortzekoa da: «la integración viene después de la diferenciación; la división del trabajo es anterior a la asociación cooperativa», dio Unamunok «El espíritu de la raza»n. Diferentzia da orain batasunaren oinarria (batasun inposatuaren Aro Militar primitiboan ez bezala hain zuzen)³¹. Azken batasun handiak *orain* diferentziak eskatzen ditu bere oinarri eta baldintza gisa. Konkretuki, Euskal Herriaren berezitasuna, autogobernua eskatzen du.

Unamuno mutil gaztea foruzale amorratua izan bazen, orain ere foralista (edo, hobe, Euskal Herriaren autogobernuzale) jarraitzen du. «Pedid lo que tuvimos, no sólo porque lo tuvimos, sino porque aunque nunca lo hubiéramos tenido, deberíamos tenerlo», aldarrikatzen du³². Bakarrik, berak hala uste du, berea orain ez da sentimentuaren foralismo maskal bat, arrazoiarena baizik. Ez nostalgia historikoak, ez Txaho eta konpainiaren legendek, ez iraganak, eta gutxiago iragan erromantikoak, eusten dio orain bere foruzaletasunari, filosofiak baizik: progresoaren burdinezko legearen ezagutzak. Hor dago aldea. «Aquí todos somos fueristas por sentimiento, por raciocinio lo son pocos»³³. Ondorioz, foralismo bat iraganera itzuli zalea begitantzen zaio; bestea (be-

---

³¹ Diferentzian batasunaren eredutzat Euskal Herria bera ikusten du Unamunok: euskaldunok «nunca, que sepa, hemos formado una unidad política. La supuesta Confederación Vasca es un mito: desde los más remotos tiempos estábamos divididos en autrigones, várdulos, caristios y vascones (...). Y aún dentro de nuestro Señorío, república era cada pueblo; aún veréis en el frontispicio de las Casas Consistoriales de las anteiglesias vecinas, república de Begoña, república de Abando. No era un pueblo más que el otro, nunca el pez grande pudo devorar al chico» (*ib.*, 79). Baina, erne!, ez diezagula Unamunok iruzur txiki bat egin, filosofia baten hitzak haren pentsamenduaren aurka erabiliz. Spenceren historiaren filosofian, batasun militar autoritariaren ondoko, hura gaindituzko diferentziazioa da positiboa (Aro industrialekoa, Aro berria fundamenta dezakeeneko), ez antzinateko euskal tribuena edo errepublika premoderno (herriska) laborariena. Unamunoren zehaztasun filosofikoaz askotan ez da egoten gehiegi fidatzerik.

³² *ib.*, 79. «Fué el espíritu antiguo despotismo del hombre [tiranoa edo erregea]; es el moderno despotismo de la idea; será el venidero reinado de la voluntad autónoma. —No os hagáis ilusiones; nuestro espíritu de raza repugna ese despotismo viejo y carcomido a que quieren volvernos algunos, cuando nunca nos hemos dejado dominar por él; tan fatales fueron ayer los reyes como las leyes hoy; pero a nuestro espíritu de raza repugna también este despotismo nuevo que algunos llaman liberal—. No nos deben tutanizar ni prejuicios de monarcas, enamorados del Sacro Imperio y de la uniformidad de la muerte, ni las teorías de gentes enamoradas también de la uniformidad absoluta, que se aprende en los libros de la filosofía del absoluto y en las inspiraciones del doctrinarismo. —Nosotros nos hemos gobernado, no nos pudo gobernar un tirano, no lo podrán una recua de tiranuelos» (78-79).

³³ *ib.*

rea) progresista³⁴. Bat bere gaztetakoa da, Foruen abolizioari jarraitu zaion sentimentu minduarena; Sagarmingarena, laburki esateko. Unamunok orain nahi duena, foralismo erradikal bat, baina foralismo kritikoko (batez ere legenda historikoen «erromantizismoarekin» kritikoko), moderno, laiko, progresista bat da. Foralismo berri bat. Ez bere baitan itxia, «regionalismo exclusivista y ciego a toda visión amplia, a todo lo que el horizonte natural traspase», *Paz en la guerra*-ko azken gogoetetan kritikatzan denez; baizik, Iparragirreraren kantak dioen bezala (diferentziak ez daude, dirudienez, edukinetan, arrazoietan baino; ez politikan, kulturen), mundura zabaldua. Munduko filosofia handien «kontzientzia duena».

Eta gogoeta horietan, laster euskal «nazionalismora» eramango duen, bilbotarren artean oraindik aspirazio inkontziente lanbrotu bat besterik ez den mugimenduaren, meditazio filosofikoa baino esango nuke kanta epikoago hauxe dauka Unamunok:

«Empiézase en el ambiente (...) a cobrar conciencia del viejo lema «Dios y Fueros», al que sirvió de tapujo en gran parte el de «Dios, Patria y Rey». Siéntense las generales corrientes étnicas que sacuden a toda Europa. Por debajo de las nacionalidades políticas, simbolizadas en banderas y glorificadas en triunfos militares, obra el impulso al disloque de ellas en razas y pueblos más de antiguo fundidos, antehistóricos, encarnados en lenguajes diversos y vivificados en la íntima comunión privativa de costumbres cotidianas peculiares a cada uno; impulso que la presión de aquéllas encauza y endereza. Es el inconciente anhelo a la patria espiritual, la desligada del terruño; es la atracción que, sintiendo los pueblos hacia la vida silenciosa de debajo del tumulto pasajero de la historia, los empuja a su redistribución natural, según originarias diferencias y analogías, a la redistribución que permita el futuro libre de agrupamiento de todos ellos en la gran familia humana; es, a la vez, la vieja lucha de razas, fuente de la civilización. Tales corrientes étnicas de debajo de la historia son las que, aunándose al proceso de las grandes nacionalidades históricas, hijas de la guerra y de ella sustentadoras, las impele al concierto de que haya de surgir la humanidad pacífica. Por dentro de los grandes organismos históricos palpita su carne, luchando por diferenciarse según la varia distribución de sus elementos originarios; en los suelos nacionales, hipotecas de los tenedores de las deudas públicas, alienta la

---

³⁴ «Hoy dos partidos diversos luchan por lo perdido; el uno quiere volvernos a la cuna, tornarnos a la barbarie de que salimos; el otro, llevarnos adelante, educarnos en la civilización; aquél trata en nuestra lucha con el espíritu moderno de volvernos al viejo; éste trata de acomodarnos a él; yo creo que debemos buscar el espíritu del porvenir» (*ib.*).

vieja alma de las antiguas tribus errantes, que se asentaron en un tiempo en campos de propiedad común. Los pueblos, que forman las naciones, empujan a éstas a integrarse, disolviéndose en el pueblo.

Mas se va a tal finalidad cerrados los ojos a ella, en egoísta impulso de ciegos exclusivismos. Juan José y sus compañeros de aspiraciones entonan el solemne himno al árbol de Guernica, símbolo vivo de la genuina personalidad del pueblo vasco; cantan en vascuence, sin entenderla apenas, aquella estrofa que dice:

*Eman ta zabal zazu
munduan frutua,
adoratzen zaitugu
arbola santua!*

En la invocación a que dé y extienda su fruto por el mundo todo no ven los que la cantan la genial intuición del bardo errante, que recorriera extraños pueblos para llevarles el ensalmo de la canción de libertad, en música a todos comprensible, aunque encarnada en vieja lengua desconocida de ellos».

Mereziko luke iruzkin xehe-xehe bat, esaldiz esaldi, testu honek, guk nazioaren teoria esan ohi duguna (herriena, testu honetako berbetan), Unamunok doi-doi nola ulertzen zuen, ongi atzemateko. Irakurketa arretatsu bat zor zaio gutxienez: esana daukagunarekin nahikoa ulertu ahal izango da apika. Testuak nazionalitateen (herrien) XIX. mendeko historia europarreko mugimendu ezagunak islatzen ditu. Naturaren indarraren mugimenduak dira horiek, hemengo ikuspidean. Europa bi geruzak bezala osatzen baitu: azpi edo barne naturala (arrazak eta herriak, intrahistoria) eta ondope horren gainean, superfizie historikoan, «nazionalitate politikoak» (Estatuak, Inperioak), monarkiek bortxakeriaz eta gerraz zentru baten inguruan bildu eta estekatuak³⁵. Progresoaren legean, horiek beharrezkoak izan dira iraganean, herriak zibilizatzeko. Beren momentua eduki dute historiaren garapidean, beren eginkizuna bete dute - ideia eta dogma erlijioso batzuek beren mo-

---

³⁵ Ohartarazi beharrekoa da berez intrahistoria eta historia hertsiki-hertsiki ez direla elkarren ukoa, ik. MARAVALL, J. A., «De la intrahistoria a la historia», in: GÓMEZ MOLLEDA, D. (arg.) (1986): *Volumen-Homenaje a Miguel de Unamuno*, Casa-Museo Unamuno, Salamanca, 175-230. ALVAREZ GÓMEZ, M., «Planteamiento ontológico del primer Unamuno», in: GÓMEZ MOLLEDA, D. (arg.), *loc. cit.*, 523-540. Nolanahi dela ere, historia politikoan erraz gertatzen dira elkarren kontrarioak, eta de fakto garai honetan behintzat biak elkarri kontrajarriz erabiltzen ditu ia beti Unamunok. Are historiaren aurka, intrahistoriaren alde, borrokatu behar dugula, aldarrikatzen du: «La historia, la condenada historia, nos oprime y ahoga, impidiendo que nos bañemos en las aguas vivas de la humanidad entera, la que palpita en hechos permanentes bajo los mudables sucesos históricos», cfr. «La crisis del patriotismo», in: *Obras Completas, loc. cit.*, Bol. I, 978.

mentua eta beren funtzioa eduki duten bezala iraganean³⁶. Orain forma berriak, deszentralizatuak, aurkitzea tokatzen zaie. Hortaz, menpean lotuak egotea tokatu zaien herriei berriro mugitzea dagokie, bai hauen eta bai haien (bien!) artean «gizadi baketsuaren» Aro Berria abiatzeko. Egitekoa orain ez da «nazionalitate historikoak» (Estatuak) desegitea, «birregitea» edo gainditzea baizik.

Hori da historiaren martxa. Berak egiten duena, bere progresoaren legeak edo Naturak aginduta egiten dena. Baina historia hori egiten ari diren gizon-emakumeek ez dakite, hori egiten ari direna. Beraiek hori nahi gabe doaz («begiak itxita»), jomuga horretara. Are, beren egoismoa da, egoismoaren gaindipena izango den jomuga horretara, itsu-itsu bultzatzen dituen, historiaren burdinezko determinismoaz. Historia beren «izpiritu zaharraz», beren *instintoez*, baliatzen da tresna gisa³⁷. Gizakiaren instinto irrazionalak, horrela, historiarentzako, Ama Natura jakitunari esker, bere adimena bezala dira. Ez ideiek, ideien azpiko sentimentuek baizik, gidatzen gaituzte —ez kontzientziak, sakoneko Naturak baizik—. Sentimentuen bidez Naturak gidatzen gaitu, ideiek gidatzen gaituztela uste dugun bitartean³⁸.

4

Badago artikulu sonatu bat, *Paz en la guerra*-ko planteamenduen osagarria iruditzen baitzait, «La crisis del patriotismo», 1896an Bartzelonako *Ciencia Social* aldizkari anarkistan argitaratua, ikusten ari garen Unamunoren kontzeptuak herri edo eskualdeaz, Estatuaz, regionalismo eta nazionalismoaz, etab., zuzenean tratatzen dituen, txit argigarria gure gaiarentzat, hemen ja klase borrokaren perspektiba gehitua dagoen arren, autorearen fase sozialistakoa izaki. Unamunok, izan ere, kontzeptu eta ikuspide hagitz interesgarriak landu ditu garai honetan «abertzaletasun» ezkertiar baten ildoan, gerraostean ezker abertzaleak jorratuko dituen bideak ia ehun urte lehenago entseiatuz. (Pierre Vilar

³⁶ Hala argudiatzen du Pachico-Unamunok: «(...) que los dogmas habían sido verdaderos en un tiempo, verdaderos puesto que se produjeron, pero que hoy no son ya ni verdaderos ni falsos, por haber perdido toda sustancia y todo sentido» (82).

³⁷ «Tirábanles [soldadu karlistei] con fuerza los prístinos instintos de errante vida predatoria; instintos que resurgían potentes en ellos desde el indestructible poso del alma en que llevaban el alma de las almas de sus más remotos abuelos».

³⁸ «Espíritu de la raza vasca»n honela adierazten da: «El sentimiento es el instinto en el hombre, la acción lenta y gradual del medio en que vivimos, que produce esos movimientos sin idea, impulsos inconcientes que impelen, arrastran y empujan las ideas que nosotros, por ilusión de la conciencia, creemos son nuestras directoras».

historiari marxista zorrotzari ez zaio pasa oihartu gabe «cette vision éclairante —à laquelle, malheureusement, Unamuno a trop vite renoncé en se castillanisant»—³⁹. R. Perez de la Dehesaren esanean, Unamunok sozialismo espainola behin eta berriro kritikatu bide du, berak arazo regionala deitzen zuenarentzat ulerpenik ez izateagatik. «Su entusiasta adhesión al antibizcarrismo de los socialistas vascos —komentatzen du autore horrek— fue compatible con la defensa de un regionalismo no exclusivista. Creía ciertamente que la Agrupación de Bilbao no se había preocupado lo suficiente de adaptarse a las circunstancias locales. Años más tarde, aún dejaba abierta la pregunta: “¿No cabría traducir el socialismo al espíritu vasco?”»⁴⁰.

Erazena Unamunoren hitzak aldatzea izango dugu, komentario handi gabe. Hasteko, guk, orain gertatzen ari dela, esan ohi dugun fenomeno, Unamunok ehun urte lehenago erreparatu zuela, ikusiko du irakurleak.

«Hace ya tiempo que viene cumpliéndose en los sentimientos sociales, por lo que a la patria respecta, un curioso fenómeno que cabe llamar de polarización, consistente en que van creciendo paralelos el sentimiento cosmopolita de humanidad y el apego a la pequeña región nativa. El regionalismo se acrecienta de par con el cosmopolitismo, a expensas del sentimiento patriótico nacional [Estatuarena], mal forjado por la literatura erudita y la historia externa. A medida que se ensancha la gran Patria humana se reconcentra lo que aquí se llama patria chica o de campanario. Parece como que se busca en el apego al terruño natal un contrapeso a la difusión excesiva del sentimiento de solidaridad humana.

---

³⁹ VILAR, P. (1983): «Culture, Nation, Histoire», in: *RIEV - Revista Internacional de Estudios Vascos* 28, 255.

⁴⁰ PÉREZ DE LA DEHESA, R., aip. lib., 68-69. 1897ko irailean Unamunok artikulua publikatu du *Sozialistische Monatshefte* (9, 475 eta hurr.) Berlingo aldizkari sozialista Espainiako sozialismoaren berri emanez. Berton sozialismo espainolaren hainbat kritika gogor egiten da, haren inkultura eta sektarismoarena batikbat, eta partikularki Bilboko *La Lucha de clases* aldizkariarena eta Madrilen egoitza duen Komite Nazionalarena, honen zentralismoagatik eta erreionalismo ororekiko etsaitasun itsuagatik: horregatik, dio Unamunok, Bartzelonan langileak anarkistak edo errepublikanoak dira, sozialismoak apenas du jarraitzailearik, Espainiako hiri biztanletsuena eta industrialena izan arren. Artikulu horretan, kurioa da, sozialismoari ez zaio «karaktere espainolarentzat» oso egokia irizten; aitzitik, Bilboko sozialismoan «euskarazko arrazaren aiurri serio eta egonkorren» eragin positiboa destakatzeko, euskal arrazaren konplexurik gabeko apologia honekin: «In Bilbao, das heute die Hochburg des Sozialismus in Spanien ist, kommt noch der Einfluss hinzu, welchen der ernste und beständige Charakter der baskischen Rasse ausübt. Diese Rasse ist sehr intelligent, und wenn sie sich auch schwer entschliesst, für neue Ideale sich zu begeistern, so hält sie doch hartnäckig und mit ganzer Hingabe an ihnen fest, sobald sie sie erst erfasst hat».

Este fenómeno significa desde luego escisión polarizada entre el elemento sensitivo y el intelectual, entre el concreto y el abstracto. Se concentra la *intuición* sensible de patria a medida que se abstrae el *concepto* de ella, lo cual quiere decir que no están en perfecta penetración y armonía. Y no lo están seguramente merced a la presión coercitiva y bárbara que se ha empeñado en casarlas en la historia según intereses de clase. Y esta escisión de los elementos constitutivos del patriotismo se cumple a expensas de las patrias nacionales [Estatatu-nazionalak], oficiales, las de bandera, y se cumple para bien, por ser el necesario antecedente de una integración futura, en que volverán a concertarse y fecundarse el elemento sensible e intuitivo y el ideal y de concepto. Es un deber esperar que un día, rota toda presión impositiva y autoritaria, concuerden las patrias chicas todas en la gran Patria humana, la Humanidad misma, asiento del amor fraternal, como nuestras patrias de bandera lo son de odios de guerra y competencia»⁴¹.

Hona hemen zer derizkion Estatu-nazioaren abertzaletasunaz, hone gero ezagunak egingo zaizkigun kontzeptuetan: «Es una de las concepciones más erróneas la de estimar como los más legítimos productos históricos las grandes nacionalidades, bajo un rey y una bandera. Debajo de esa historia de sucesos fugaces, historia bullanguera, hay otra profunda historia de hechos permanentes, historia silenciosa, la de los pobres labriegos que un día y otro, sin descanso, se levantan antes que el sol a labrar sus tierras y un día y otro son víctimas de las exacciones autoritarias. Se les saquea el fruto de su trabajo y se les lleva los hijos a matar a quienes ningún daño les han hecho, ni en nada les dificultan su perfeccionamiento. Los cuatro bullosos que meten ruido en la historia de los sucesos no dejan oír el silencio de la historia de los hechos»⁴².

Bi aberri dago, beraz: intuizio edo pertzepziokoa eta kontzeptukoa (konkretua eta abstraktua, bizitza eta esperientziakoa eta banderakoa, naturala eta ofiziala), eta bi abertzaletasun dago hein berean. Bi aberri eta abertzaletasun hauen garapidea historian eta bion gairak las-ter honela azaltzen dizkigu orain: 1) Lehen fasean —honek ez du derrigor iraganekoa izan behar, oraintxe ere ematen baita— laborariaren aberria eta abertzaletasuna dago (laborari honentzat Unamunok «capi-

⁴¹ «La crisis del patriotismo», *loc. cit.*, 979.

⁴² *Ib.*, 981. «Hecho» versus «suceso» historia eta subhistoriaren oposizioaren gisakoa da. Pasarte honetan horren esanahia hobeto ikusten da: «Podrá ser estrecho, pobre, raquítico, el concepto de patria que tenga el aldeano que nunca ha visto más allá del horizonte de su aldea, pero es, sin duda alguna, un concepto profundamente histórico, un *hecho* histórico, no un *suceso* más o menos durable» (*Ib.*, 981).

talista obrero» kontzeptu bitxia darabil, lurraren eta lanabesen jabea bera dela adierazteko): «El apego al rincón natal, al valle o llano que nos vió nacer, al terruño en que sudaron nuestros padres y a la aldea en que viven los camaradas de nuestra infancia, es el sentimiento de aquel que labra su propia tierra, del capitalista obrero, del que produce para consumir sobre todo, puesta en el consumo la intención casi siempre»⁴³. Honek bere lurrari atxekimendua dio, ez maitasuna: lurrari lotuegia dago, haren katibuegi, maitatzeko; baina harekin bat egiten du, bategite honek bere izpiritua eta erlijiositatea (psikologia) osoki moldatzen duelarik. 2) Bigarren aberria ez da atxekimendu naturalarena, gutxiago maitasunarena, interes ekonomikoena baizik. Unamunok honi buruz bakarrik erabiltzen du nazionalismo terminoa (eta patriotismo ere, oker ez banago): «El nacionalismo, el patriotismo de las grandes agrupaciones históricas, cuando no es hijo de la fantasía literaria de los grandes centros urbanos, suele ser producto impuesto a la larga por la cultura coercitiva de los grandes terratenientes, de los *landlords*, de los señores feudales, de los explotadores de los latifundios». Patriotismo edo nazionalismo hau inkarnatzen duena ez da inola ere karlista, edo karlistakumea, liberal petoa baizik. *Paz en la guerra*-n liberal bilbotarraren prototipoa den Don Juan Arana da hau, nobelaren azken aldera Unamunok sarkastikoki marraztu duenez. «Antes de acabarse del todo la guerra, y aprovechando sus efectos, había comprado don Juan tierras, para hacerse propietario de campo, su sueño de oro. Poseer tierra era para él como ejecutoria de nobleza y consagración de su fortuna. Le llamarían «señor amo»; dispondría de votos en las elecciones; ponderaría la llaneza con que se trata en su país al rentero»⁴⁴. Cuando le llevasen, por Santo Tomás, las rentas con el regalo, veríase en su conciencia, ilustrada por Bastiat, cual heredero de los que primero desbastaron las intrincadas selvas y las desenmarañaron, desecaron los pantanos y roturaron los yermos; y ¿por qué no cual heredero también del Sol?»⁴⁵. Al encontrarse dueño de parcelas del suelo patrio, sintió reavivarse en

⁴³ *Paz en la guerra*-n horrela definitzen dira ekonomikoki baserritarrak: «Tampoco se había roto para ellos el primitivo nexo directo entre la producción y el consumo...» (98).

⁴⁴ Lehenago, nekazarien izpiritua deskribapenean, hala zigen adierazia: «Dependían de su tierra y de su brazo, sin más mediador entre aquélla y éste que el amo, cuyo derecho de propiedad acataban sencillamente, cual un misterio más, tan natural como los sucesos todos diarios, a él sometidos como al yugo sus bueyes, borrada en su conciencia colectiva la memoria del arranque de la historia, cuando nacieron gemelas la esclavitud y la propiedad [Rousseau], como estaba borrada en cada uno de ellos la del momento primero en que abriera llorando su pecho al aire de la vida» (98-99).

⁴⁵ Alusio bat agian Txahoren «euskaldunaren» etimologiari Eguzkitik eta «euzkel-dun» hobetsi zuten «bizkaitarrei»?

el pecho el patriotismo: corroboráronse los sentimientos conservadores y se le fortificó la fe de niño y el respeto a la religión de sus mayores, empezando a oír misa diaria: ingresando en una congregación piadosa, y haciendo la vista gorda a que su hija comprara la bula, avergonzado del juramento que de no comprarla hiciera a raíz del bombardeo. Probaba además su liberalismo acudiendo el dos de mayo, con su vieja gorrita de escarapela, guardada como reliquia, a la procesión cívica» (309-310)⁴⁶. Testu honek erakusten duena, lehenik, Unamunoren herra da Bilboko liberalismoari⁴⁷; baina, bigarren, berak, oso oker ez banago, Arana Goiriren bizkaitarrismo edo nazionalismoa Bilboko liberal hauen jarraipentzat edo⁴⁸ zeukala, inola ere ez landerriko karlisten jarraipentzat⁴⁹.

⁴⁶ «La clase que creó Mendizábal al pretender que dejase de ser España un convento-cuartel» derizkio klase lur erosizale horri beste leku batean (105); eta nobelak aipatzen duen proklama baten arabera, laborarien odol-zupatzaile horiek dira «los mismos que les prestaban el dinero al treinta por ciento, los que les dejaron sin montes, sin dehesas, sin hornos y hasta sin fraguas; los que se hicieron ricos comprando con cuatro cuartos y mil picardías todos los predios de la riqueza común» (118). Ik. Gambelu karlista (karlo-anarkista)ren marmar «sozialistak» 84 orrialdean adibidez. Ezaguna da geroago karlismoaren «funtsezko sozialismoa» (edo anarkismoa) Unamunoren leloetako bat izango dela. «En el fondo del carlismo vascongado hubo siempre un soplo socialista», cfr. «Alma vasca», loc. cit., 85. Maiz adierazi du, karlismoa desamortizazioaren aurka sorturiko mugimendua izan zela, cfr. PÉREZ DE LA DEHESA, R., aip. lib., 132-137.

⁴⁷ Elkartezintasun hori sinbolizatzen du nobelan don Juan liberalaren debekuak bere semeari Pachico-Unamunorekin hitzegiteko (93). Baina Don Juan, Bilboko liberal prototipikoa, pertsonaia gisa ere nahiko negatibo aurkeztua dago: insolidaria beste setiatuekin (irina ezkutuan gordetzen du), etab.

⁴⁸ «Jarraipentzat edo» diot, Unamunoren oposizio nagusien koordenadetan (hiria/landa, laboraria/merkataria, natura/historia), karlismoa garbi baitago, landatar/laboraria eta naturala dela; bizkaitarrismoa, aldiz, ez dut aurkitzen garbi kokatua inon daukanik garai honetan. (Geroago bai —Errepublika garaian batikbat— landatarra edo probintzianoa iritziko dio erdeinu guztiz; baina ordurako landatarrak esanahi negatiboa hartu du Unamunoren pentsamenduan, eta hiria da polo positibo dirdaitsua, nobela garai honetako ehundik ehun alderantziz).

⁴⁹ Karlismoaren ondareak gutxienez lau zati duela, ematen du nobelan (310-313), zuzen igarri badiot: 1) «la aspiración a una política íntegra y exclusivamente católica» (integristak, antza); 2) herrietan «egoerari egokituak» bizi direnak; 3) «el regionalismo exclusivista y ciego a toda visión amplia», nor izan daitekeen hobeto espezifikatzen ez dena, Bilboko bizkaitarrismoa izan behar duen itxurarik ez duena halere (Santa Kruztiar tankerakoren batzuk? Novia Salcedoren «hizkuntz filosofiakoak»?); eta 4) regionalismo ireki eta bihotz-zabala, hau da, Unamuno bera eta, berak baino kontzientzia zohardi gutxiagoz, Ignacioren laguna izandako Juan José eta besteren batzuk, hauek karlistak, baina bilbotarrak (312-313), Ignacio «arima ederra» ere karlista zen bezala, baina hiri-koa —hirikoa, baina sustrai hurbilak gurasoen landerrian dauzkana, Unamunok bezalaxe—. Oso posible da, Unamunoren berezketak hauek joera edo posibilitate kultural ezberdinei gehiago soegitea, talde politikoei baino. 1905ean («La crisis actual del

Beste gabe ulertzen da orain, bi regionalismo dagoela. Baina, kasu!, Unamunok egiten duen analisiaren eskema ongi ulertzeko, berezi egin behar da: bi regionalismo dago, eta nazionalismo bat —hirugarren— bion gainean. Kontua da regionalismo horiek zein erlaziotan dauden nazionalismoarekiko. Has gaitezen regionalismoekin: «Hay dos regionalismos: el de esos propietarios que luchan contra los efectos del libre cambio y el de los que, llevados por éste, buscan por el camino de la diferenciación la integración suprema. Hay un regionalismo retrógrado, proteccionista, del terruño, el mezquino y pobre que forma juntas de defensa para evitar el traslado de una capitania general⁵⁰, el que pide cruceros, guarniciones, limosna de la que mancha y empobrece, y hay un regionalismo que pide que se deje a cada pueblo desarrollarse según él es. El uno, atizando los odios entre las regiones sirve a los que las explotan, el otro pide la separación de los elementos antitéticos violentamente unidos para que se comprendan y se unan al cabo, en coordinación sana y libre, no en subordinación maldita y autoritaria»⁵¹.

Alabaina, «nazioaren» [Estatuaren] barruan ematen dira regioak eta bi regionalismoak, horietako bat Estatu-nazio haren gaindipen bila ari baita eta bestea haren defentsa erreakzionarian. Horrela funtsezko datua nazioa/nazionalismoa da (Estatu-nazionalismoa) eta harekin daukagun, edo hark gurekin daukan, borroka; hots, Estatuon aratik hurrengo aro historikora pasatzekoa, aipatu polariazioan iragartzen hasia dena. Une horretan Estatuak nola erreakzionatzen duen bere burua fanatismo patriotikoz defendatuz, hau da, nortasunari eta burujabetasunari eutsi nahi dioten regionalismoen aurka propaganda sutuz, jendoldeen gorrotoa piztuz, kupida gabe erasoz, *Paz en la guerra*-n agertua zuen⁵². Orain, Kubako gerra dela-eta, «la prensa de la mentira»k xaxaturiko «patriotería hipócrita»z mintzo da⁵³, horrekin bat ez datozen ezer arrazoizko esatea «hasta criminal» omen baita, eta hori dena

---

patriotismo español») bi karlismo bakarrik berezten ditu: intrahistoriko herritarra («con su fondo socialista y federal y hasta anárquico»), eta Mella eta «El Correo Español»ena, «ese tumor escolástico, esa miseria de bachilleres, canónigos, curas y barberos ergotistas y racionadores» (zalantza gabe nobelako lehen talde bera).

⁵⁰ A Corunhako gorabeheren alusioa. Kasu bera aipatzen da goian aipaturiko artikuluan «Der Sozialismus in Spanien», *Sozialistische Monatshefte* 9(1897) 478 orr.

⁵¹ «La crisis del patriotismo», loc. cit., 982.

⁵² «Al repercutir los ecos de Somorrostro en toda España brotó de toda ella un inmenso clamoreo de odio y de piedad, enviando la nación nuevas remesas de sus hijos a salvar a Bilbao. Pedían muchos que se arrasara a sangre y fuego el país vasco, que se acabase de una vez con aquella casta levantisca» (258).

⁵³ Prentsaren eragin gorroto eta gerra supiztailea behin eta berriro salatzen da nobelaren orobat.

«patriotería nacionalista burguesa» bezala, klase terminoetan azaltzen du; jarraituz: «De aquí que la burguesía atice a unos obreros en contra de otros, extranjeros, y *aproveche el movimiento regionalista para falsearlo*»⁵⁴, bide batez Estatu-nazioari «un vasto sindicato internacional de los explotadores de suelos patrios, de los grandes patriotas» iritiziz. Aro Berria ere, prozesu ekonomikoaren berezko ekarpena dirudiena⁵⁵, erreferentzia marxistaz hornitzen da hemen: «Entonces se verá patente e intuitivamente que la Tierra ha sido humanizada por el hombre, entonces vivificará el sentimiento patriótico por la fusión de sus dos factores: el que arranca del primitivo comunismo de tribu, y el que tiende al final comunismo universal»⁵⁶. Eta nobelan «afirmándose al negarse» bezalako itxura hegeliarioetan espresatzea maite duen Unamunok, itxura hegelo-marxistak egiten ditu saio honetan: «Y mientras llega este día [Aro Berriarena] es necesario paso el de esta polarización; es, empleando un tecnicismo fuera de moda, la antítesis de la vieja tesis patriótica doctrinaria, antítesis que precede a la síntesis final; es la diferenciación que prepara la integración suprema». Hori da konklusioa: «Cuanto más se diferencien los pueblos, más se irán asemejando, aunque esto parezca forzada paradoja, porque más irán descubriendo la humanidad en sí mismos. El pueblo es en todas partes lo más análogo. Tratan de separarlo, para vencerlo mejor, los que en todas partes lo explotan»⁵⁷. Deszentralizazioa, beraz; herri bakoitzaren burujabetasuna, askatasuna, askatasun osoan gero elkartzeko. «Libertad, libertad ante

⁵⁴ «La crisis del patriotismo», loc. cit., 983 (nire azpim.).

⁵⁵ «El proceso económico-social moderno, mercantil e industrial, arrancando del libre cambio trae el verdadero cosmopolitismo, la gran patria del espíritu, que del cambio se nutre, la gran Patria humana» (ib., 980).

⁵⁶ *ib.*, 983. Prehistoriaren ez ikerketa, «asmaketa» ideologikoa da hau ere berriro, baina interesgarria da guretzat, adierazten duen naturaren eta historiaren ikuspegiagatik: historia «alienazio» bat bezala da naturatik; historiaren buruan (laster alegia), alienazio hori gainditu eta, gizadia bere hastapen naturalera —baina historiak perfektionaturara— itzuliko da. Alegia, hasieran gizakiaren berezko edo «naturala» bezala komunismo primitiboa suposatzen da, eta berriro komunismora itzuliko da historia bere buruan, baina (industriak eta zientziak) perfektionaturiko komunismo zibilizatua izango da hori. Historiaren ideia zirkular hegeliario hau (hau da, funtsean kristaua: hasieran natura dago, jatorra eta ona —Jainkoak egina baita!—, gero jatorrizko bekatu edo «erorikoaz» alienazio historia hasten da, Azken Judizioan berriro dena bere zuzentasunera itzuliko da), Engelsek jebetasunezko terminoetan irakurri du, Morgan antropologoaren testuetatik hori atera ahal zuelakoan, arrakasta handiarekin sozialisten artean. Gaur badakigu, a) «lehen gizarteak» antolaketa sozial modu oso diferenteak dauzkala, eta b) haietan ahaidetasun erlazioak jabetzazkoak baino askoz garrantzizkoagoak direla bizitzarako eta iraupenerako. Dena dela, Unamunoren pentsamenduan natura eta historia nola harremanen diren garai honetan oraindik garbi ikusten da.

⁵⁷ *ib.*, 982.

todo, verdadera libertad. Que cada cual se desarrolle como él es y todos nos entenderemos. La unión fecunda es la unión espontánea, la del libre agrupamiento de los pueblos»⁵⁸. Eta orduan, kosmopolitismoaz batera, egiazko abertzaletasuna —aberriaren maitasuna— posible izanen da: «Toda la historia humana es la labor del hombre forjándose habitación humana, toda la civilización tiende a desasir al Hombre de la Tierra, a libertarle del terruño, a que sea él quien posea a ella y no ésta a él. Desasido de la tierra, la querrá el hombre, porque el labriego que de ella vive le tiene apego, no amor. Amor le cobra el artista que la siente, el sabio que la comprende»⁵⁹.

5

Hogeita hamairu urte dauka Unamunok *Paz en la guerra* argitaratua. Ordurako sortua du Bilbon Arana Goirik Eusko Alderdi Jeltzalea (1895). Unamuno gaztearen posizioan J. Marichalek «un relativo nacionalismo vascongado» seinatu zuenetik (1964)⁶⁰, badirudi abertzaletasunaren sorrera eta Unamuno hori erlazioan jartzeko ez dagoela problemarik —«Lehen Unamuno» esaten zaio, baina ez litzateke asma-tzea erraza izango bigarren, hirugarren eta zenbat beste Unamunok jarraitu beharko lukeen—. R. Perez de la Dehesarentzat (1973) «la primera ideología política de Unamuno —y esto será una sorpresa para muchos— fue el nacionalismo vasco»⁶¹. Autore honek separatista ere irizten dio, eskrupulo handirik gabe. Antza Unamunok berak ere gustoko zuen nolabait aranismoaren egiazko aitzat edo, inspiratzailetzat, bere burua agertzea, gurekin dugun J. A. Ereño Altunak ohar biziki interesgarri batzuetan irakatsi zigunez⁶². Dударik ez dagoena da, Euskal Herriko zenbait Alderdi politiko eta kulturalak gaur-egun duena baino Euskal Herriaren errealtate politiko nahiz kulturalaren kontzientzia askoz apurtugabeagoa erakusten duela Unamunok, zuzenean ala zeharka, XIX. mendearen bukaeran (herri gisa berez dagokion subiranotasuna, Nafarroaren, Baskongaden eta Iparraldearen euskal berdintasun eta batasuna, etab. —ez aipatzeko hainbeste jende gure artean ikaratu

---

⁵⁸ *Ib.*

⁵⁹ *Ib.*, 980.

⁶⁰ MARICHAL, J. (1966): «Unamuno y la recuperación liberal (1900-1914)» konferentzia, in: *El nuevo pensamiento político español*, México.

⁶¹ PÉREZ DE LA DEHESA, R., aip. lib., 17-18.

⁶² Ik. UNAMUNO Y JUGO, M. de, *La unión constituye la fuerza*, loc. cit., J. A. Ereño Altunaren Hitzaurrea, XXIII-XXX.

duen «euskal arima» hori—, ebidentziak dira oraindik harentzat)⁶³ Geroa, zentralistak adina regionalistak berak majo ahaleginduta, ebidentzia horiek aspaldi galduak ditugu bazter hauetan. Gaur euskal ezer aipatzea (euskal kultura, etab.) ez da problematikoa soilik, okerrenaren gutzit susmagarria ere baizik. Baina susmo txarren negozioa ez da non-bait oraingoa bakarrik. Konkretuki *Paz en la guerra* hau dela eta, Unamunok berak kontatzen digu, berari ere kritiko batzuk nola haserretu bide zitzaizkion Espainian, karlisten krimenak ez omen zituelako aski salatzen eta karlista gaiztoak ez aski kondenatzen⁶⁴.

Bere sentimentu posibleak aparte, Unamunoren Euskal Herriaren ikuspegi filosofikoa (garai honetan) ez da eta ezin da izan independentista, separatista⁶⁵. Nobelan franko ironiaz aipatzen da «Durango, en donde se ensayaba el Estado carlista» (284)⁶⁶; eta ironia baino zerbait gehiagoz gogoratzen da nola izan den hori «un incipiente Estado, merced, en gran parte, a la ayuda de aquellos voluntarios castellanos viejos que corrieron al Norte». Euskaldunak geure artean isolaturik egon nahiaz, beste orotatik bereiz, eta euskal deitura garbi jatorren maniaz, ederki trufatzen da⁶⁷. Unamunok buruan daukana ez da euskal Estatu bat. Harritu bagaitzake ere, mendea bete geroago Maastrichteko Europar oraindik nahiko utopikoa ageri dena, askok amets egiten duen Es-

⁶³ «Somos todos los vascos de una misma raza, hablamos la misma lengua, tenemos el mismo espíritu» («Espíritu de la raza vasca», *loc. Cit.*, 79). Hendaian dagoela, «este rincón de mi terruño nativo» deritzo, etab., etab.

⁶⁴ Ik. *En torno al casticismo*, Bigarren Argitalpenari Hitzaurrea (1902): «(...) quise expresar lo que había visto de la vida íntima del pueblo que en aquellos sucesos se manifestó. Y no faltó quien me llamara carlista porque en vez de estrupear en imprecaciones y maldiciones contra los partidarios de Carlos VII y hablar de los crímenes del carlismo y otras majaderías de la misma frasca, me propuse ver y hacer ver serenamente lo que el carlismo encierra en sus redaños y la útil y poderosa fuerza que es».

⁶⁵ «Todo español debe rechazar el nombre calumnioso de separatista. En España no hay separatistas, ni los habrá jamás, si no los hacen los ciegos adoradores de la centralización brutal» («Espíritu de la raza vasca», *loc. cit.*, 69).

⁶⁶ «Había ya sellos de correos, principio de un ordenado sistema de comunicaciones; *perros grandes*, monedas de cobre auxiliares y fraccionarias de las nacionales de plata, *perros grandes* con la efígie del rey por la gracia de Dios, coronado de laurel, como un César; habíase establecido el telégrafo; iba a abrir sus cursos la Univesidad de Oñate; repartíanse condecoraciones, condados, marquesados, ducados; se creaba oficinas y cargos públicos. Iba montándose poco a poco la complicada máquina del Estado al amparo de las armas». «Un Estado chico, con sus sellos de correos, sus *perros grandes* y su Univesidad» (300).

⁶⁷ «!Y aquéllas eran Juntas, aquéllas! De los 177 firmantes del mensaje —decía Gambelu—, catorce tan sólo, nada más que catorce, tenían apellido castellano. Y los demás, ¡qué apellidos! Gabicagojeascoa, Muruetagoyena, Urionabarrenechea, Mendataurigoitia, Iturriondobeitia... ¡Qué hermosura! Para que les hinque el diente un *pozano*» (292).

tatuak gainditu-eta herrien Europa, horixe zen, duela ehun urte jada, Unamunoren ideia harrigarria! Ez, bada, «regionalismo exclusivista» bat, ikusi dugunez, baizik regionalismo bat «generoso y elevado que busca en la desintegración de nuestras frágiles nacionalidades [Estatuak] la base de una futura integración más honda de los pueblos» (1899)⁶⁸.

Kontua da, hori utopikotzat ala metafisikotzat hartu behar den kasu honetan.

Arazoi nagusi-nagusi bi dago, edo azken finean bat, pentsamendu hau abertzalea ezin izateko, eta —funtseanago— Unamunoren pentsamendua ezin izateko egiaz politikoa. Historiaren ikusmoldea bera da. Baina honek hainbat aspektu inplikutzen du, bi oso orokor bakarrik aipatuko dut nik orain. a) Bat da, Unamunoren historiaren filosofia kontenplatiboa dela: marraskilo baten organismoa ikertzen duen zientzia positibo neutral baten maneran, kanpotik bezala, begietsi egiten du (egin ahal uste du!) bilakaera historikoa. Ez bakarrik ez du izan nahi, baizik ezin da izan historian interbenitzeko ekintza-teoria bat, debekatu egiten du interbenitu gura izatea. Izan ere, teoria honek espreski aitortzen duenez (eta bere buruaren konprentzioa adierazten du horretan), historia ez dute ideiek eta teoriek, ez giza asmoek, nondiknoratzen, bere halabeharrezko bidea beti barrutik determinaturik ibilki. b) Bigarren arrazoa espezifikoki Euskal Herriari dagokio. Gomuta orain hasieran aipaturiko etnologiarene eta historiaren arteko diferentzia hura. Historiaren aldean intrahistoriari halako balio kasik eskusiboa ematen bazaio, azkenean lorpen historikoeak (autogobernuak berak, politika guztiak finean) axalekoa beste inportantziarik ez dauka. Euskal Herriaren inportantzia guztiak intrahistorikoa dirudi, ordea, Euskal Herriak historiarik ez dauka. Unamunoren terminoetan, Euskal Herria natura da, ez historia. Beraz, Euskal Herria eternoa, etab., bai, bada (historiaurreko eta historigaindiko edo pekoa, nahiago dena), «esentzia» bat, izpiritu edo arima bat; baina errealitate historikorik ez du bere propioa, historigintza prozesuko (Euskal Herria gaintzen duten) momentu ezberdinetan bera naturaren manifestazio bat izatekoa ez bada, edo beste dagien historigintzan (Gaztelak, Elizak) parte hartzekoa. Badago gero bigarren arazoi honekin batera funtzionatzen duen beste zerbait, eta da, Euskal Herria, oso-osoki ez bada ere, funtsean Euskal Herri baserritarrarekin identifikatzen dela. Euskaldunak (nekazariak) natura dira eta naturarekin bateginda bizi dira («inconcios del progreso»), historiaz

---

⁶⁸ M. M. URRUTIAK aipaturiko pasarte argitaragabea, cfr. *Evolución del pensamiento político de Unamuno*, Bilbao 1997, 110.

axola mendrenik gabe. «El día de la Gloriosa [1868ko iraultza] había sido para ellos como los demás días, como los demás sudaron sobre la tierra viva que engendra y devora hombres y civilizaciones. Eran los silenciosos la sal de la tierra, los que no gritan en la historia (...). Viviendo en trato íntimo y cotidiano con la naturaleza, no comprendían la revolución» (98). Honela dio Unamunok euskal arrazaz: «Durante siglos vivió en silencio histórico, en las profundidades de la subhistoria, hablando su lengua milenaria»⁶⁹. Unamunok errepikatzea maite duen ideia da hori: «Somos un pueblo recién nacido del prístino estado de naturaleza, ayer sin historia, hoy en ella»⁷⁰. Behin baino gehiagotan aipatu izan du Cánovasen esaldia ere: «Si los pueblos sin historia son felices, felicísimos han sido los vascos durante siglos y siglos»⁷¹. Euskal Herria «historia gabeko» herria da, espresio horrek XIX. mendean esan gura duen guztiarekin.

Hau dena, historiako gertakarien analisis esplizitoki azaldutako tesia baino gehiago⁷², praktikan erakusten duen Unamunoren aldearezko jarrera teoriko basikoa da (metafisikoa hain zuzen!). Eta praktikan eraginkorra da nobelaren eraikuntzan ere. Hona hemen adibidexko bi, karlistak natura (ezhistoria) direla azpimarratu nahi dutenak —funtsean nobela guztiak nahi baitu hori!:

1. Sentimentu (edo instinto) munduaren trataera guztia da bat. Ama karlistak basapiztia odolgose batzuk dira (ama liberalak ez bezala, izpiritu landuak); konpara nobelan zehar hiriko eta landako nesken sensualitatea bera: natura basatia emakumeena

---

⁶⁹ «Mi raza», in: *Obras Completas*, Madril 1966-1971, bol.IV, 261. lk. artikulua bera, diferentzia batzuekin eta «Alma vasca» tituluz, in: *La raza vasca y el vascuence*, loc. cit., 81: hemen «en las profundidades de la subhistoria» ordez «de la vida» irakurtzen da: bi kontzeptuek elkar esplikatzen dute. Irakur hor bertan orobat: «Pero, ¿es que no hemos tenido historia? ¿Nos han faltado Aquiles u Homeros que nos hayan cantado? «El pueblo inglés es un pueblo mudo; puede cumplir grandes hazañas, pero no describirlas», dijo de su pueblo Carlyle, y con más razón que él del suyo puedo yo decirlo del mío. Y así como Carlyle añadía que su poema épico, el de los ingleses, está escrito en la superficie de la tierra, así añado yo que, más modestamente y más en silencio aún, ha escrito en la superficie de la tierra y en los caminos del mar su poema mi raza, un poema de trabajo paciente, en la América latina más que en otra parte alguna».

⁷⁰ «Espíritu de la raza vasca», loc. cit., 63. Egoera naturaletik batbateko irteera brusko horrek esplikatzen omen du (beste ezaugarri arrazial bat!) Euskal Herrian hainbeste ero eta gaixo mental egotea, beste tokietan baino hagitz gehiago.

⁷¹ «Espíritu de la raza», loc. cit., 77. Gehitzen du Unamunok: «Ayer éramos bárbaros montañeses rodeados de pueblos cultos; hoy marchamos a su lado (...). No necesitamos glorias de ayer; tenemos las de hoy, tendremos las de mañana».

⁷² Nahiz eta horretarako digresioak ez dituen falta izaten: Loiolaren gaztelartasun izpiritualaz, etab., suposatu den doktrinaren ilustrazioak, ez frogak.

ere! («Los ojos bovinos» baserriko neskarenak). Soldadu karlistengan «izpiritu zaharra» berbiztu da. Ignaciok Santa Kruz apaiza ikusten duenean: «Aquel hombre de otros tiempos, con su hueste medieval, le revolvió a Ignacio el fondo, también de otros tiempos, del alma, el fondo en que dormía el espíritu de los abuelos de sus abuelos». Karlisten gogobarne prehistorikoa aipatzen duten esaldi modu hauek behin eta berriro errepikatzen dira. «De la guerra una fiesta» egiten dute. Festa egunean, gero, «¿cómo iban a celebrar sus triunfos sino comiendo? ¿Hay acaso otra fiesta en la aldea, ni distracción de otra clase?» (165). Sentimentu natural primitiboetako jende hau, are primitiboagoa da pentsatzeko. Ez du ezer pentsatzen. Apaizak pentsatzen du bere lekuan⁷³. «Labran su vida, y sin desdoblarla reflexivamente, dejan que la fecunde el cielo. Viven estancados por la resignación, inconcios del progreso, con marcha vital tan lenta como el crecimiento de un árbol» (99).

2. Labor samar esateko, modernoa eta euskalduna kontraesan bat da: Armada erregular karlista (edo euskaldun) bat, adibidez, autokontraesan bat da Unamunorentzat (eta, ondorioz, Estatu euskaldun bat, etab., berdin). Zeren-eta euskalduna, borrokaria izan, bada (euskaldun bakezalearen ipuinari muzin dagio berak), baina borrokari primitiboa, ez organizatua, hots, ez modernoa. Etxean eta etxe inguruan euskalduna berez baketsua da, bakean uzten badute behintzat. Unamunok Domingo baserritarra behiari zelaian begira-begira deskribatzen du, pipa erretzen duen artean begiekin hura laztanduz. Huraxe da bere probidentzia eta harrotasuna, bere «historia» guztia (lana, feria, bere aurrezkiak, familia). «Diriase que su casta, en la larga convivencia con el buey, había tomado de él la resignación y la calma fuerte, la laboriosidad, el paso lento con que le seguía tras la rastra y el arado, paso a paso, siguiendo el surco fecundo, y que como el toro, también su casta, sacada de sus nativos pastos, embestía con vigor, llenando los campos *ajenos* con sus hazañas» (102, nire azpim.). Euskaldunak *besteren* historia betetzen du. Bera naturan bizi da, ez historian; edo, gutxienez, ez historia moderno industriallean. (Bizkaia ez da oraindik industrialtzen hasi). Armada erregular bat, ordea, Aro industrialaren asmaketa da. «¿No es acaso el liberalismo, que combatían, el creador de esos

---

⁷³ «Todos los aldeanos pensaban lo mismo, oyéndolo de boca del cura» (99). «(...) los aldeanos que, en pelotones y dirigidos por curas, bajaban a votar» (70).

ejércitos?» (125). Tropa karlistak Unamunorentzat Erdi Aroko banderizoen gerretako Ahaide-osteak berak dira funtsean. Hona testu bat, herri naturalen eta Estatu (nazio) historikoen arteko erlazioa Unamunoren teorian nola artikulatzen den ikusteko ere argigarria. «Todo aquel movimiento popular, surgido del seno del pueblo, de la masa amorfa de que se hacen las naciones, de su fondo protoplasmático; todo aquel movimiento ascendente desde las honduras populares, ¿cabría reducirlo a los cuadros de la milicia nacionalista [tropa erregular liberalak], a la sistematización de aquellos ejércitos brotados de las luchas por la forja de las nacionalidades? [Estatuak alegia]. ¿Cabría sujetar a la disciplinaria jerarquía, a la subordinación descendente de grado en grado, sin salto alguno, aquella masa formada desde abajo hacia arriba? !Reducir las partidas a ejército, sus inarticuladas aspiraciones a programa definido!» (133-134). Altxamendu karlista ez da tropa erregular baten antolaketa industrial, baizik «poco a poco, de abajo arriba, como vejetación que va ganando suelo» hedatzen den natura. Anekdotak dago, nola karlistek ezin duten ulertu Armada erregularreko diziplina. Ignacio eta Celestino gaztelau karlista Bilbon elkar ezagutu eta adiskideak egin dira. Gero, gerra etorri eta, Celestino ofiziala da, Ignacio soldadu soila. Egun batean Ignaciok «encontró a Celestino, y al acercarse con un ¡hola! contestó el otro: «¡cuádrese usted!». Subiósele a Ignacio la sangre toda a la cabeza, y le dijo al oído: —¡Vete a la mierda!— (153). Ignaciok ez daki harreman gizatiar naturalak (adiskidetasunezkoak) eta militarrek (hierarkiazkoak Armada moderno batean) berezten.

Euskaldun karlistak —egiaz interesante bakarrak nobelan: beraiek inkarnatzen dute Euskal Herri benazkoa— *historiatarra jostatu* nahita bezala dabilta eta ez dakite nola egin. Hori ez da beren lana. Sartu ere, kanpotik bultzatuak (erregeak eta), gaztelauak engainatuak, sartu direla lan horietan, iradokitzen da. Euskaldunei azkenean erregea bost axola zaie. («Entraron en Guernica... Dieron vivas a la religión, a los fuegos, a España, algún ¡abajo el extranjero! y ni un ¡viva Carlos VII!») (113). Baina oso kultoak ez direnez, eta beren buruaz pentsatzen ez oso abilak, Erromatik dagoen Elizak eta kanpotik datorren xarlatan gaztelau pare batek burua erraz berotzen diete. Ignaciok ahozabalik entzuten ditu Celestinoren erretolikak. ««¡Cuánto ha leído!», y llegó a profesarle la leal adhesión de un perro a su amo. Queriale el abogadito como quiere un soberbio al buenazo que le admira, con su chispilla de compasión protectora. «¡Qué noblote, qué entero! —pensaba—. Estos

hombres nos hacen falta para las grandes cosas» (73). Hala piztu da gerra giroa: «Agitadores de allende el Ebro acudían al país vasco a sacudir la timidez de la raza» (105). Euskaldunen eta gaztelauen oposizioa oso markatua dator nobelan, xehekiago aztertu beharko liratekeen ñabardura eta maila ezberdinekin. Euskaldunen mesprezua gaztelauganako (135: «cinco o seis castellanos, pasados del ejército, hacían rancho aparte, desdeñados de los demás»); elkarren lehia, norgehiagoka (143: «tenían que lucirse ante los castellanos»; 144: «regateando a los castellanos el mérito de haber tomado la ermita»); hizkuntz arazoa⁷⁴ edo Gaztelatik etorririko familia karlisten kopuruak sortzen zuten arazo soziala ahaztu gabe⁷⁵. Baina, bestalde, giputzen batailoia larri-larri dabilenean, gaztelauak lagunduko diote (239). Eta Sánchez da —»un castellano que había entre ellos, hombre serio, de quien decían que se fué a las filas huyendo de la justicia [ordena naturalaren heroi bat, justizia moderno «faltsuaren» aurka] y que no quería estar entre paisanos suyos— izpiritu karlistaren eredu-eredua eta jatorrena (235-237); euskaldunik euskaldunena bezala, nolabait, izpirituan, gaztelaurik gaztelauena Inazio Loiolakoa omen den antzera. Eta gaztelauak dira, batez ere, Estatu karlistaren saioa egiten laguntzen, are gidatzen, dutenak.

Historia ez da euskaldunena. Horiena eternitatea da, «Jainkoa eta Foruak», historia azpiko substratuaren ordena natural erlijiozko eta ohi-turazkoa. Historia, espainola edo eliztarra da. Eta Euskal Herria base-riarekin bezala, historia monumental eta literariak identifikatzen da tout court historia. Ekintza militar eta eliztar handiekin. Hori da Ignacio mutikoa liluratzen duen historia: Sanson eta Karlomagno, Oliveros de Castilla, Artús de Algarbe. «Dormíase Ignacio soñando con Pelayo y su cruz en las cimas de Idubeda, con el Cid, Fernando el Santo, Alfonso el de las Navas, que muy luego se le confundían con Roldán, Valdovinos, Ojiero y los de la laya ésta. Al grito mágico de ¡Dios y Patria! el rey regeneraría a España...» (88; ik. 49 halaber).

Nondik sortu da karlistadaren irakurmolde hau Unamunoren buruan? Unamunoren historia intelektual pertsonalean bere momentua eta bere lekua dauka honek denak, horiekin ulertu behar baita. Madrillgo irakurketekin eta, batez ere, tesi lanarekin, burua Euskal Herriaz be-

---

⁷⁴ «Todos los aldeanos pensaban lo mismo, oyéndolo de boca del cura» (99). «(...) los aldeanos que, en pelotones y dirigidos por curas, bajaban a votar» (70).

⁷⁵ «(...) Cesaron las exacciones continuas, las sacas de raciones con que alimentar al ejército carlista y, lo que era más duro para los que las servían, a aquella nube de familias castellanas que por tener en la insurrección a miembros propios tuvieron que emigrar al país carlista y vivir sobre éste» (303; ik. 291 ere).

terik zeraman Unamuno gaztea, kasik Euskal Herririk deus gabe geratu da. Emaitzak suntsigarriak izan dira. Euskal arrazaz eta jatorriaz esan den gehien-gehienak ez duela pulamentu zientifikorik, aurkitu dizu. Euskaldunok antzinako iberoen ondorengoak garela eta, beraz, Iberiako lehen kulturen sortzaileak izan ginela esateko, ez dagoela oinarririk batere. Aitzitik, euskal kulturarik funtsean deus ez dagoela: erlijio, mito, herri literatura eta abarrik. («Toda, absolutamente toda la civilización que poseemos los vascos se la debemos al cristianismo y a los pueblos extraños: ellos nos han civilizado»)⁷⁶. Euskara, fase primitibo gáinditu bateko organismo enuldua dela (hizkuntzak ere organismoak dira), maila kultural berrietara egokitu ahal izateko elementu arrotzez kargatu behar izan duena (oso latinizatua batez ere)⁷⁷, geroz eta moldakaitzagoa ordea eta ezgaiagoa progresoari jarraitzeko. Historiaren martxari eusteko abandonatu beharra dagoen hizkuntza xahar tartail bat; berez hilko dena, edonola ere, gaztelaniari aurre egin ezinez⁷⁸. Izan ere,

---

⁷⁶ Ik. «Del elemento alienígena en el idioma vasco», in: *Obras Completas, loc. cit.*, bol. IV, 134. «La cultura que el pueblo euscalduna debió tener anteriormente a su roce y choque con los pueblos extraños debió ser mínima (...). Tengo por indudable que el pueblo euscalduna era antes de su comercio con los iberos, celtas, latinos y españoles un pueblo de cultura atrasadísima, casi nómada, que debía vivir de la caza y la pesca, sin que podamos conjeturar tuviera una religión y un culto si no es la religión naturalista, sin templos ni sacerdotes».

⁷⁷ *Ib.*, 120 eta hurr. Ideia erlijioso, ezmaterial edo psikologikoak adierazteko berbak oro (1), eta kontzeptu orokorrak oro, abstraktuak (2); kultura sedentario landu samarrik adierazten duten tresnen izen asko (3); burdinaren edo metalen industria, laborantza, eta edozein teknikako berba asko halaber (4), baina baita fauna eta florakoak ere (5); harreman sozialak adierazteko hainbat eta hainbat orobat (6), inguruko hizkuntza arrotzetatik maileguan hartuak ditu euskarak. Ez ditu berak sortu ahal izan. «Afirmo y sostengo que el vascuence carece casi en absoluto de vocablos que expresen ideas suprasensibles» (126). «No quedan, ni en la costumbres ni en el idioma de los vascos, reliquias de un culto propio e indígena anterior a la introducción del cristianismo» (126). «La cultura de un pueblo se mide más que por el número de objetos que conoce, por el grado de abstracción a que llega en sus ideas (...). Es un hecho curioso la pobreza del vascuence para expresar con vocablos propios las ideas generales» (128). «Apenas conozco en vascuence términos bélicos indígenas» (131). «Hemos visto que en el vascuence, único monumento auténtico en el que se puede estudiar la prehistoria del pueblo vasco, hay un elemento alienígena grandísimo, y que este elemento representa aquellas ideas que acusan cierto grado de cultura» (134). - Gero, euskal kulturarik batere ez dagoela, «no tenemos más cultura que la cultura hispana, la que nos ha prestado Castilla, Andalucía, Aragón», Euskal Herriko sozialismoaren (PSOE) filosofia ofiziala bezalatsu izatera pasa da, ik. Fusi, J. P. (1975): *Política obrera en el País Vasco (1880-1923)*, Madrid, 391.

⁷⁸ *Ib.*, 135: «Un idioma es un hecho natural, que tiene su lógica severa y sencilla, y no un arcano de misterios (...). El castellano es un idioma más hecho, más integrado, más analítico, se presta más al grado de cultura que hemos alcanzado, y no se busque en la incuria de los hombres la razón de ciertos hechos: búsqese en la interna necesi-

eboluzio biologikoan bezala da hizkuntzen eboluzioan: «Las lenguas, como todos los demás organismos, no se funden al ponerse en contacto, sino que la una prevalece y la otra sucumbe»⁷⁹. Berdin edo okerrago gertatzen da euskal historiarekin. Txahoren eta haren jarraikoen ipuinak birrindu zaizkionean, ez ipuinik eta ez historiarik, hutsik geratu zaizkio eskuak. «Cuando un pueblo carece de tradiciones y leyendas, no falta quien las invente, para luego atribuírselas al pueblo; y ésto ha sucedido en el país vasco». Errealitatea hori da. «¿A qué conduce enturbiar una historia sencilla y clara con invenciones extrañas? El pueblo vasco puede decirse que es un pueblo sin historia hasta el siglo VIII, y por eso lleva en su seno toda la fuerza virgen de una naturaleza no gastada», protestatzen du Unamunok... Azkueren edo Barandiaranen ipuin herritarren bildumak egoteko oraindik urte asko falta da; Guerrak ezagutzera emango duen Erdi Aroko epikarik ez da ezagutzen; Euskal Herriko historia egiazkoa Antzinatean eta Erdi Aroan misterio bat da; berak nolabait errebindikatzeko duen historia soziala, egunoroko jendearena, oraindik ez da erne...

Euskal kulturarik ez dago, historiarik ez dago: Unamuno, edo euskal mundu dena pikutara bidali, edo Euskal Herria zer den, irakurketa berri bat berak asmatu, egin beharrean aurkitu da. Spenceren filosofiak (eta «herrien psikologia» alemanak, Tainek, etab., hemen ardura ez zaizkigun beste iturri batzuek)⁸⁰ lagunduta, Euskal Herri *natur herriaren*

---

dad de los hechos mismos (...). El vascuence se va porque no puede resistir el choque, porque lucha desesperadamente por la existencia contra un idioma más fuerte; más fuerte por sus condiciones externas y más fuerte por su interna organización. - El día que el idioma se haya ido el pueblo agonizará (...) cosas son como son y deben ser como son. Los latinos nos sacaron de la barbarie, ellos nos han civilizado, ellos nos arrastran consigo a fundirnos en la gran familia latina hija del pueblo más grande, más robusto y más fecundo». Ik. bolumen berean, 142 orrian («Más sobre el vascuence»): «A mi juicio un idioma aglutinante no puede nunca ser tan perfecto y claro como uno de flexión. La perfección de los idiomas consiste en simplificar los medios, en pasar de la expresión sintética a la analítica, como el castellano ha hecho sustituyendo a los casos latinos las preposiciones, y a su llamada voz pasiva, el uso del auxiliar. Yo creo que la perfección consiste en pasar de la aglutinación a la flexión, y de ésta, a la expresión analítica». *Ib.*, 157 («Espíritu de la raza vasca»): «Los idiomas antiguos eran más perfectos para la expresión de lo real, del sentimiento que brota, del instinto que salta, para la poesía épica, para lo concreto y sus matices. Los modernos lo son más para lo ideal y lógico, para la razón que inquiere, para la lírica que expresa el sentimiento alambicado y reflexivo, para lo abstracto y sus formas; los antiguos eran sintéticos como la realidad, que es una gran síntesis; los modernos, analíticos como la ciencia, que es un grande análisis».

⁷⁹ UNAMUNO, M. de, «Vida del romance castellano», in: *Obras Completas, loc. cit.*, bol. IV, 668.

⁸⁰ Herrien psikologia aleman horretaz informazio jakingarria, ik. LA RUBIA PRADO, F., «Völkerpsychologie y filosofía orgánica en la obra de M. de Unamuno (1884-1895)», in: *Cuadernos de la Cátedra Miguel de Unamuno*, 29 (1994) 123-141.

irakurketa asmatu du, etnologiko edo «folklorikoa» gehiago historikoa baino —bitxiki, «euskal erromantizismo belaskari» ihes egin nahita!—. Eta esan beharra dago, periodo batean Unamunok ikuspide hau oso trebeki ustiatzen eta positiboki garatzen jakin duela. Nolabait Euskal Herriaren filosofia berri baten saioa izan dugun horren agerpen nagusia baita *Paz en la guerra*.

Unamunok, Euskal Herriaren krisi handian, zabaltasun filosofikoa, izpiritu autokritiko zorrotza («más historia y menos leyenda, más crítica y menos poesía!»), enpeinu eraikitzaile positibo bat, egizaletasuna, ekarri du, arazoari zintzo aurre egiteko. Baina, kualitate positibo guzti horiekin ere, soluzioa ez da oso-oso problematikoa izatetik ondo salbatzen. Beharbada filosofikoki irabazten duena, beste aspektu batzuetan soberasko galtzen baitu. Konparazio batera hementxe ikusten da garbi, Arana Goirik nazioaren eta independentziaren kontzeptuekin zer iraultza ekarri duen pentsamenduan bertan (iraultza mentala), baina ikuspide politikoan batez ere. Kontrastean, Unamunok ezerezean lagatzen zuen historia, adibidez, Arana Goirik birreskuratu egin nahiko du; eta, bera historilaria izateke, euskal historiaren berkonkistan esfortzu handia egingo du pertsonalki. Berdin euskararekin: Arana Goirik erreminta moderno efikaz bat bihurtu nahiko du, iraganeko pitxitzat utzi gabe, etab.

Hemen, bi galdera elkarrekin loturik daudenak, letozkiguke gogora: 1) fantasietako Euskal Herriaren aurka arrazoi guztiarekin erreakzionatu eta gero, zein zen Unamunoren «Euskal Herri erreala»? (Oso edukin gutxikoa begitantzen baitzaigu). Luzarora ez ote zuen ezinbestekoa gertatu behar teinkak eta etenak, alde batetik Euskal Herri «natural» horren, eta bestetik Unamunoren «utopiaren», ideien, razionalismoaren, hots, intelektualismo beti kondenatu baina beti praktikatuaren artean? Eta 2) Unamunoren erregionalismoak hemen daukan fundamente filosofikoak, zein garapide teoriko eta praktikoko uzten zuen benetan, intelektualki eta politikoki, 1900 inguruko errealtatea zen bezalakoa izanda Euskal Herrian zein Espainian? Unamunoren «errealismoaz» da itauna. Baina Unamunok, errealtatearekin kontrastatuz garapenik en-tseiatu gabe, etena erabaki du, krisi larri batean.

6

Unamunori buruz hitzegiten dugunak, hura gogoko dugunak izan ohi gara. Espero dut, ez dela horregatik bakarrik, neuri bederen, Unamuno mitokritikoa, egungo bere kopiatzaileak baino arrazoizkoago edo ulergarriagoa agertzen bazait. Besteak beste, gaur badugu nahikoa pa-

txada eta nahikoa eskuabes zientifiko, mito haien jatorria eta eginkizun soziala historiko-kulturalki, politikoki, sozial-psikologikoki esplikatzeko, beren garaiko eta gizarteko baldintzetan arrazoizkotzat edukitzeko beraz —haien ez-zientziaskotasuna osoki ezagutuz berdenboran—, garai hartako musika edo pintura ulertzen ditugun bezalaxe. XIX. mendeko filosofia positibistekin Unamunok ez zuen holakorik ezer. Hari, kritikak, mundu sinboliko maitatu bat erraustu egiten zion, ez zion laguntzen bestelako mundu sinboliko bat bezala berrulertzen⁸¹. Bere filosofia kritiko positibistarekin, Unamuno «euskal» errealitaterik gabe geratu da funtsean. Nahi bada eta ez, aurrerabide zaila zeukan hortik, bere filoso-fiarekin behintzat.

Bigarren, filosofia horrixe buruz: euskal mundua hautsi eta lehen momentuan laguntza eta ausardia berria eman dion filosofiak berak⁸², beharbada gure historiako hainbat miseria birtute bezala interpretatzeko eta horrela kontsolatzeko bide eman eta gero, laster ukatu eta are desegin egingo dio hasieran emandako laguntza. Izan ere, Spencer Ingalaterra triunfaletik mundua eta gizadiaren martxa pentsatzeko filosofia triunfal bat da (eta Ingalaterrako historia horixe, Zesarrek aurkitu zituen tribuetatik, gerra zibilak zehar, aro industrial eta Inperio potenteeneraino altxatua, eta historia honen autokontzientzia ingeles gogobetea, islatzen du): 1890 inguruko Espainia edo Euskal Herriko miseriatik historia pentsatzeko, eraikuntza teoriko horrek nekez balio zezakeen. Espainiakoa ez da behe ilunetik gora burgoi jaikitzen den «arrazoimenaren historia» bat. Espainiak ez du modernitaterik, zeren gailurretik iragana behatu eta interpretatu. XIX. mendean bere Inperio handiko azken hondarrak galtzen ari da. Euskal Herria ia ezdeustua dago, oraintxe galdu ditu Foruak. Ez, ez da historia razional baten gailur distiratsua gure orain hau, non Unamunok zutik bere burua hor ikus dezakeen. Espainia ez da Ingalaterra bezala, Estatu-nazio batasuna

---

⁸¹ Fenomeno bitxi bat gertatzen da: ipuin historiko horiek razionalki baztertu eta gero, «ipuin horiek egon ziren» nostalgiko batez itzultzen da Unamuno behin baino gehiagotan haietara literarioki —Aizkorrira igoeran, adibidez—, behin desterraturikoa berriro errekuperatu nahiz bezala. Nafarroako mendiez, «montañas en que resonó el último suspiro de Roldán, lanzado por la trompa bélica y el ladrido del perro de Altobiscar» irakurtzen da gure nobelan bertan (156).

⁸² Ipuin eta mitoetako euskal mundu gaztetan maite-maitea galdu izan arren, etsi barik, lotsagabekeria batzuetarako ausardia eman dio filosofiak, eskuan haren ordez zerbait hagitx hobea zeukalakoan, galeratik aise konpentsatzeko: munduko historiaren filosofia sendo bat, euskaldunen aspirazio guztiei —mitorik eta ipuinik gabe— erantzun egokiena ematen ziena. Euskal arazoa ipuinetako tradizio «erromantikotik» aldenarazi eta filosofia positibista bere ustez sendagoarekin lotzea eragiteko asmoz, Unamunok tonu nahiko sarkastikoak erabili ditu artikulua batzuetan.

behiala egin zuen, orain industriak berriro —batasun «militarra» gaindituz— diferentziapenekin aberastu duen lurraldea. Espainia lurralde industriaurrekoa da, batasuna militarki inposatzen tenorean ari dena hain zuzen! Horregatik Unamunori, bere Spencer adaptatuan, historia baino interesanteagoa intra edo subhistoria ateratzen zaio: herri edo arrazaren «izpiritua», etab., mundu psikologiko-lurpetarra, beste erreallitate ukigarriagorik ez baitago. Unamunok —italiarrei jarraiki— osagarri marxista bat eman dio Spenceren positibismoari. Emaitzak gehitu bakarrik egin ditu gizartearen bilakaera historikoaren ikusmoldean zailantzak eta iluntasunak. Jakobinismo kontzeptual, liburuetan ikasiaren aurka, historiaren zentzua errebindikatuko du Unamunok Hegel eta Marxekin; eta horien zentzu historiko handia, frantsesen eta ingelesen aldean, «brotó en un país dividido en patrias regionales», ohartaraziko du (Espainiarekiko antza erreklamatzuz inondik ere bere alde, autore ingeles edo frantsesak «zentzu historizista» batean birmoldatzeko bere eskubidea justifikatzeko)⁸³. Baina gero, Unamunok (Espainiako edo Euskal Herriko) historiaren gidari ez du ikusiko filosofo aleman haiek zioten arrazoimena, instintoa baizik!⁸⁴. Instintoa, ordea, Unamunori berari ere material anbigua suertatzen zaio eskuetan: positiboia, naturaren esanahian; baina oso negatiboia, inkulturarenean.

Inkulturarenean arazoa, hain zuzen, batez ere 98tik aurrera, geroz eta ardurara larriagoa bilakatuz joan da Unamunoren gogoetan. («Nuestro deber es buscar el reino de la cultura, y lo demás se nos dará por añadidura», errezatuko du orain). Inkultura, ez-razionala, kixotismoa, erlijioa, sentimentua, instintoa (alegia, guztizko modernitate eta razionalitate falta, europartasun falta): hori da, Euskal Herrian bezala Espainiako historian funtsezkoena bezala ageri zaion guztia, historiaren filosofia haiek nahi duten «arrazoimen» hori baino askoz gehiago. «Inkultura» espezifikoa eta ja kasik esentzial hori, ordea, mendez mendeko isolamendutik datorkigu. Isolamendua Inkisiziotik: «impidió que brotara aquí la riquísima floración de los países reformados, donde brotaban y rebrotaban sectas y más sectas, diferenciándose en opulentísima multiforidad» (*En torno al casticismo*). Unamunok oso aukera inkomodoa egin du (intelektualki): alde batetik, etengabe protestatzen du isola-

⁸³ «La crisis del patriotismo», *loc. cit.*, 981.

⁸⁴ Horregatik, hasiera-hasieratik hasita, ez dira falta izan Unamunoren sozialismoa errotik arbuaiatu dutenak. J. Verdes Montenegrok ongi antzeman eta berari gutunean esan dionez, Unamunoren sozialismoa oso *sui generis* baita (haren liberalismoa bezalaxe): «(...) La idea que del socialismo tiene es una mezcla bien extraña de un espíritu revolucionario y de un criterio dictatorial conservador, mejor dicho, reaccionario», R. Pérez de la Dehesak aipatua, aip. lib., 57.

menu eta inkultura horren aurka, zientzia eta kritika exigitzen du, razionalista da, europartu eta modernizatu egin behar dela predikatzen du; bestetik, kritikatzan duen historia (euskotar, espainol) horretantxe positiborik aurkitzen dizuna, berak maitagarrien aurkitzen dizuna batez ere, ez da batere razionala egiaz. Gehiago da inkontziente edo mistikoa. Irrazionalarekin, ordea, filosofia positibista bat ezin da ongi moldatu luzarora. Unamunok bere garapide propioak entseiatu beharko ditu —Spencer hegelianoki irakurriz, Marxekin osatuz—, eta azkenean goitik behera eten egin beharko du positibismoaren forma guztiekin (Spencerekin bezala Marxekin), arrazoimena sentimentuari sakrifikatuz. XIX. mendearekin bateratsu, amaitutzat eman daiteke Unamunoren positibismoa. Beste filosofia bat hasten da: irrazionalaren bindikapena, etab. (Unamunoren filosofian, irrazionalaren errebindikazioa da Espainiaren errebindikazioa). Azpitik orain arteko pentsamenduko elementu askok aurrera jarraituko du, baina erabateko etena egiteko borondate erradikalak dominatuko du haien balioa eta zentzua. Politikoki ere azpiko gora irauli da ikusmoldea. Hitz labur hauekin bildu du R. Perez de la Dehesak eten hori: «de un internacionalismo descentralizador a un nacionalismo centralista»⁸⁵.

Espainia handia da bere konkistadore eta santuetan, mistikoetan, kixoteetan. Baina subhistoriaren hondoan geratuta dago, atzeratuta. Nola atera hortik? Estatuak bakarrik atera dezake Espainia bere miseria eta inkulturatik, pentsatzen du orain Unamunok. Estatu zentralista, indartsu, «despota ilustratu» bat behar da horretarako. Estatu handia da —idazten du orain— modernitatearen edo askatasun indibidualen berme bakarra, nazioaren kontzientzia internazionala, kulturaren organoa. Estatu handitu eta indartu behar da. «Se acostumbra maldecir del Estado; se nos ha presentado, siguiendo a Spencer, al individuo contra el Estado. Podrá esto suceder en Inglaterra —y aun lo dudo—; pero en España, no. En España, el Estado, torpe y todo como es, es hoy el principal baluarte de los derechos individuales», aldarrikatzen du Valentziako Ateneoan⁸⁶. Eta famatua egingo den Bilboko konferentzia batean: «Nada más pernicioso y funesto que esa ciega hostilidad al Estado que ha venido desarrollándose, en gran parte por instigaciones de la Iglesia. El Estado es hoy en España tal vez lo mejor que tenemos, lo más europeo. Porque el Estado es la conciencia internacional de España, es lo que ésta es ante los demás pueblos (...). Urge reaccionar contra ese montón de lugares comunes anarquistas en contra del Estado y robus-

⁸⁵ PEREZ DE LA DEHESA, R., aip. lib., 158.

⁸⁶ Discurso en el Ateneo de Valencia (1902), in: *Obras Completas, loc. cit.*, bol. IX, 74.

tecer éste (...) El bizkaitarrismo mismo, ¿qué es en el fondo sino un anarquismo cultural cabileño, que se revuelve contra la justa presión internacional del Estado?»⁸⁷. Anarkistak berak ezezik, Eliza, Bilboko plutokratak, liberalak, karlistak, bizkaitarrak, denak anarkistak begitantzen zaizkio orain, eta anarkismoa gizarte espainolaren izurri galgarria. Lehen hala goratzen zuen «herria» deusez bihurtu da (instintoa, etab., guztiekin), Boterea da orain zibilizazioa eta zibilizazioa da gizakiaren birtute printzipala. Munduz zibilizatu egin behar da! (eta euskaldunak ere bai...) Kolonialismo eta inperialismo «zibilizatzailea» bera oso ondo iruditzen zaio: «Un sentimiento romántico, es decir, anticultural, podría llevarnos a simpatizar con Irlanda, el Transvaal, Polonia; pero *la causa de la civilización, del legado humano universal* (nire azpim.), está en Inglaterra en los dos primeros casos, con Alemania en el tercero»... Ingalaterra Irlanda zibilizatzen ari da, bere koloniak ere zibilizatzen ari da. Alemaniak Polonia zibilizatu egiten du. Irlandarren borondatearen aurka eta poloniarren borondatearen aurka, baina gizadiaren mesedetan ari dira biak. (Oso urruti ote daude Francoren Altxamenduari oniritzi ahal izateko baldintza mentalak?)⁸⁸.

Eskualdeei orain dagokiena, katalanei eta euskaldunei dagokiena bereziki, Espainia erori gaixo hori, Gaztelak altxatu ezin duena, altxatzea da, eta Estatua modernizatzea da. Bata besteari nagusitzen ahalegiteko eskualdeen «maitasunezko eginbehar anaikorraren» eta «altruismo» konkistatzailearen teoria asmatu du horretarako. Ezagunak dira, batzutan gusto txarrekoak ere (besterik ez esateko)⁸⁹ badiruditen Unamunoren holako boutade batzuk: «El deber patriótico, y aún más que patriótico, humano, de Castilla es tratar de castellanizar a España, y aun al mundo; de Galicia, galleguizarla; andalucizarla, el de Andalu-

---

⁸⁷ *La conciencia liberal y española de Bilbao*, Bilbao 1908, 16-17. Hemen, umorez bezala esaten da bizkaitarrez, Espainiatik banatu nahi badute, «si es que realmente lo quieren y si pueden lograrlo, sepárense, hasta ésto llego, pero sepárense a tiros, no a coces» (7 orr.). Eta regionalismoaz: «El regionalismo sería la muerte de la cultura, cuyo órgano es el Estado unitario y liberal frente a la Iglesia. El regionalismo es la tradición medieval...»

⁸⁸ Zein erraz kontentatzen garen, azken orduan «distantziatu» omen zelakoarekin! Galdera handia ez da, zergatik edo nola distantziatu zen (batez ere Millán Astrayrekin esperientziaren ondoren), baizik zein presupostu intelektualetatik izan den posible Altxamenduari atxekitzea. Hori da esplikazioa eskatzen duena, ez bestea.

⁸⁹ «Los vascos debemos decir... no que nos dejen gobernarnos, sino que queremos gobernar a los demás, por ser los más capaces de hacerlo. Hay que hacer lo de Italia, en que el Norte se ha declarado contra el Sur y ha declarado a los napolitanos indignos de gobernarse. Sí, hay que proclamar la inferioridad de los andaluces y análogos, y nuestro deber fraternal de gobernarlos. Málaga debe ser colonia», cfr. DÍAZ, E. (1968): *Revisión de Unamuno. Análisis crítico de su pensamiento político*, Madrid, 114, 186. oin-oharrear.

cíá; vasconizarla, el de Vasconia, y el de Cataluña, catalanizarla», etab. «El deber patriótico de los catalanes, como españoles, consiste en catalanizar a España, en imponer a los demás españoles su concepto y su sentimiento de la patria común y de lo que debe ser ésta; su deber consiste en luchar sin tregua ni descanso contra todo aquello que, siendo debido a la influencia de otra casta, impide, a su convicción, el que España entre de lleno en la vida de la civilización y la cultura»⁹⁰, etab., etab. Azkenean puntu berera gatoz: Unamunok Kataluniaren gora komertzial eta ekonomikoa, Bizkaiaren industrialitze azkarra, ikusi du, eta Espainia noizpait ere hortik moderniza daitekeelakoan, eskualdeon zeregina Espainia modernizatzean dagoela, ez da aspertu errepikatzen. Hori bai, espainolez izan behar du. Euskara eta katalana⁹¹ bazterrera utziz. «Yo quiero, y lo quiero con toda mi alma de español, que mis paisanos los vascos traten de vasconizar a España y que traten de catalanizarla los catalanes; pero unos y otros tendrán que hacerlo en castellano. Esta es la clave de la cosa». Baina hizkuntzarekiko Unamunoren jarrerak beste lan bat aparte eskatuko luke.

Gauza bat guretzat, euskaltzaleontzat, guztiz kontuan hartzekoa istorio honetan, datak izan daitezke. Unamunoren pentsamendua eta postura erradikalki aldarazi duen, Estatismo eta zentralismo itsura ekarri duen krisi gorri honek, 1900 eta 1901 arte horretantxe ukan du bere puntu gori-goriena. Krisiaren gailurreko amorru guztiaren sua zeraman, hortaz, Bilboko Lore Jokoetako hitzaldi penagarriak.

III

Bidegurutzea 1897ko krisi larrian egon da⁹². Baina lehen momentuko ikara eta konbertsio erlijiosoaren desengainu eta frakasuak, aztora-

⁹⁰ «La crisis actual del patriotismo español», in: *Obras Completas, loc. cit.*, bol. I, 1291.

⁹¹ Katalana ez da —euskara den bezala— fase primitibo bateko hizkuntza tartaila, mundu izpiritual modernoa adierazteko ezgauza; baina katalanaren aldean gaztelania hizkuntza «handia» da («iberoamerikanoa», esaten du Unamunok) eta orain handitasuna eta munduaren konkista kriterio nagusi bilakatu dira Unamunoren balio eskalan. (Badu bere logika modua: gizakiaren grina nagusia hilezkortasunarena ei da, eta hilezkortasunaren forma bikainena hizkuntzan «hilezkortzen den» autorearena da).

⁹² «Aquella noche de marzo sufría insomnio. Daba vueltas en la cama con desasosiego. De pronto sintió que su corazón le fallaba y se vió en las garras del «ángel de la nada». Fue una terrible conmoción. Le sobrevino un llanto inconsolable. Entonces la pobre esposa le abraza y, acariciándole, le dice: «¿Qué tienes, hijo mío?». Al día siguiente desaparece de casa y se refugia en el convento de los dominicos, donde pasa tres días rezando», cfr. PADILLA NOVOA, M. (1985): *Unamuno, filósofo de encrucijada*, Madrid, 63.

tuagotu egin du Unamuno. Bere patu pertsonalak —»sentimentu tragi-koak»— angustiatzen du. Politikoki Unamunok, karlistek bezala, eta Arana Goiri arte denek bezala, Euskal Herriaren soluzioa, Espainiaren soluzioan pentsatu du beti. Baina orain Espainia (bitartean Salamanka-ko Errektore izendatua izan da —1900—, eta kargu esanahitsu horretan misio berezi bat daukala uste du Espainia guztiari begira) Unamunoren erlijioa eta obsesioa bilakatu da. Bere patu pertsonala (hilezkortasuna) Espainiaren patuari lotua ikusten du, hizkuntza eta literatura espainolari batez ere. Haren irakurketek ere beste bide bat hartu dute: aurrena Schopenhauer irrazionalista tragikoaren obran, 1901etik aurrera Kierkegaarden estudioan murgiltzen da osoki horizonte berri bila. Unamuno pertsonalena eta interesanteena, originalena, hemen hasten da, ene irudiko: filosofiko-literarioki interesateagoa politikoki baino. Kreatiboagoa ere bai. Nolanahi ere, Unamuno «existentzialista» hau izan da, literato eta filosofoa, gerraondoko lehen belaunaldiek gogoz eta grinaz irakurri dutena (San Martin, Txillardegia, etab.), hori beren kidea eta laguna bezala sentituz borrokan.

Zerbait oso dialektikoa gertatu da, izan ere —hitzaren esanahi txarrean—. Gerra zibilaren ondoren Unamuno kondenatuta dago, berak salbatu nahi zuen Espainia horretan: Erromak liburu debekatuen Indexean ipini du, Bilboko Gotzain Gurpidek haren gaitzirizpena pulpitu guztietatik irakurrarazten du Bizkaian. Bitxiki Unamunoren zaleak, abertzale edo euskaltzale gazteak dira, gatazkan hasi diren kristau kritikoak. Lehen fase batean Unamuno «benetako» katolizismorako errekuperatu da: katolizismo ofizialaren (frankistaren) aurka, beraz. Erlijioa baino gehiago Estatuaren doktrina politiko ofizial bere buruaz segurua zenaren aurka, egiazko fedea zalantzarekin eta bere buruarekin etengabeko borrokan diharduena dela, adieraziko da. Fede angustiatu existentzialista. Lehengoetako bat Unamuno honen aldeztan Karlos Santamaria izan da, *Egan*-en, eta Donostian eman dituen konferentzietan, batek baino gehiagok gogoratzen baitu oraindik hauek sortu zuten «eskandaloa». Garai hartan ere gauza susmagarri asko zegoen pentsamendu ofizialean, eta Unamunoren sinpatisantea izatea zen bat⁹³. Bestetik, egia zen —dogmatikoak oso gutxitan ekibokatzen dira kontu hauetan—, sinpatizante haiek ez zirela mundu ofizialaren debotoenak izaten. Katolizismo ofiziala baino Unamuno katoliko jatorragotzat hartzeko, nolana ere, ausardia baino gehiago, sistemari muzin egiteko gogo behar zen galanta, eta horixe zen gogotik zegoena. Katolizismo Unamunozalea, katolizismo antifrankista eta antieliza ofiziala adinatsu zen.

⁹³ Ik. SUDUPE, P. (1996): *Nemesio Etxanizen biografia eta ideologia*, Bilbo, 177, 78. oinoharra.

Bigarren birreskurapena Unamuno euskaldun jatorrarena izan da, ozta fededun jatorrarena baino zeregin errazagoa («bere burua euskaldun peto eta abertzaleztat daukan asko baino euskaldun jatorragoa» —euskararen etsai hau!—). Lan honi Salvatore Mitxelenak ekin dio *Unamuno ta Abendats* saioarekin (1958). Baezpadan Azpiazu Apaiz omentsuaren hitzaurretxo batez babestu du bere burua⁹⁴. Baina zergatik eta nola kontsideratu hain zuzen Unamuno euskaldun jatorraren prototipo? Eta hor ikusten da, bilatzen den euskaldun jator hau ja beste euskaldun jator klasiko hura ez dela. Unamuno dena da, «Euskal Anima onen gaurko edo mendeterdi ontako ezinegona, kontentagaitza, marmarra ta maxia, negarjotzea, asalda aserrea, menderakaitza, bizi naia, agoni burruka, kontragite edo antagonia, etsipena ta etsiezina ta itxaropena, askatu leia, euskal mina ta arrandia, «ni ta ni»a, bakartasuna, azibearra, jaundu gogoa, ezilkor gosea, norberatasuna, langiletasuna, laztasuna, zintzotasuna, erlijiotasuna...» inork baino hobeto ispilazten dituena⁹⁵. Hau da, azken mende eta Erdiko euskal historia tragikoaren espresioa, hots, azken mende eta Erdiko euskaldun egiazkoa. Euskalduntasuna ulertzeko modu berrian Unamunok leku bat hartzea honek esplikatzen du. Euskalduntasuna bera ez da ja tipo ideal —euskaldun baserritar bakezale, demokratiko, fededun— baten irudira ulertzen; historikoki ulertzen da. Testu hau 1958an argitaratua da, urte pare bat lehen idatzia.

Foruen hondamendiaren osteko Euskal Herriaren hiru garapide bezala ikus daitezke Arana Goiri (edo euskaltzaletasuna, nahiago bada), Unamuno, Pio Baroja. Konkretuki Unamuno eta Baroja esan liteke biak norabide kontrarioetan mugitu direla. Unamuno, oso Euskal Herrizale hasirik, geroz eta gehiago mesetarekin identifikatuz joan da, Gaztelaren eta Espainiaren mistiko bat bilakatu arte, Euskal Herriaren axola handirik gabe eta iparraldeko Europaren zaputuz. Barojaren hasiera literarietan, alderantziz, Gaztelaren lilura eta interesa dago. (Euskal Herriko hiri merkataria edo industrialetan ez baino, «no pensamos más que en Toledo y en Granada»). Baina geroz eta gehiago iparraldeko lanbroa eta paisaia gustatuko zaizkio, Euskal Herriko jendea, itsasturiak, abentureroak, ipar Europa germanikoa eta bere mitologia, geroz eta gogai-karriago zaizkion artean Gaztelako eguzkia eta Mediterraniako argitasuna, hegoaldeko izpiritu komediantearen ere destaina geroz eta mingotsagoz. Barojak ere bereak esan izan ditu hemengo hainbat jen-

⁹⁴ «Susmo txarrez letozkidake bearbada zenbait irakurle», hasten da saioa. «Euskaldun baten billa natorkizu beraz Unamunogana».

⁹⁵ MITXELENA, S. (1977): *Idazlan Guztiak*, Arantzazu, bol. I, 312.

de eta gauzari buruz, euskara ez du egungo munduan baliagarritzat jo, eta, batez ere, beti ezinikusi garratz bat erakutsi du jeltzaleekiko. Hala ere, gerra ostean, Koldo Mitxelena euskal eta jeltzaleak Barojaren euskalduntasun eta jatortasuna errebindikatu du⁹⁶, Jon Etxaide, Txillardegik, Barojazaleak izango dira.

Hirugarren Unamuno birreskuratua kritikoa da, egiatia, mito eta us-teonen apurtzailea, are «ezkertiarra»⁹⁷. Eskuina ala ezkerra alternatiba-ren maneran, «Unamuno ala Jammes?», ipini du Txillardegik alternati-ba: nork espresatzen du zinezko Euskal Herria, zinezko errealtatea?⁹⁸. Eskuinkeriak utzi eta, abertzaletasunak kritikoa eta zinezkoa izan behar du. Txillardegik «bizkaitarren» arrazakeria eta integritismoa salatzen du (eskuindarren ezaugarriak biak)⁹⁹. Behiala Unamuno gazteak bezalaxe, euskal historiaren mitifikazioa salatzen du orobat, eskuindarkeriatzat joz: «eskuindarrek aspaldiko euskaldunen zorientasunaren ipuia sinista-razi nahi digute besteoi; eta ezin lorturik, gutaz etsitzen dute. Zergatik etsiko? Orain arte, nere ustez, eta aspaldian are gutxiago, euskaldunak zoritxarrean eta zapaldurik bizi izan dira. Eta hau egia dala frogatzen ahal dala uste dugu. —Ezkertarrek uste dute, beraz, badala garaia euskaldun herriak lehenengo aldiz bere burua altxa dezan; eta hau esatean ez dugu milimetro bat ere atzera joan nahi, «lege zahar» bila, denbora «zorientsu» haietaz ez baitugu deusik ere sinesten—. Ikusi besterik ez da hau Euskal Herriko kondairan; edo euskalduna nola bizi dan aldakuntzarik gertatu ez diran eskualdeetan. Gogora ekarriko ditut ezauga-rr nagusiak: gosea, eritasuna, miseria, edozertarako behar gorria, apez-keria, ezjakintasuna, euskaldungoarekiko mespretxua, eta morroin-plegua. Horra hor galdutako parabisua»¹⁰⁰. Berritio: «Hemen nik esan ditudan batzuk, zalantzarik ez, asaldatu egingo dituzte nere herrikide batzuk: gure kasoa ez omen da berdina, gure kondairan Euskal Herria demokrazia hutsean bizi izan omen da. «Chauvinismoa» eskuindarra da; eta asaldu horrek gehiago erakusten du asaldatuen eskuintasuna, beste ezer baino. Euskal Herrian, beste nunahi bezalaxe (edo beste nunahi bezelatsu bederen), baziran nagusiak eta morroiak,

⁹⁶ «Maite zituen gure zeru-lur-itsasoak, maite gure jendea, gure izaera, gure gizabi-dea, gure mintzaera euskaraz ala erdaraz», «gure lurraldea inor gutxi bezala ikusi du», ik. MITXELENA, K. (1972): «Baroja hil ondoan», in: *Idazlan Hautatuak*, Bilbo.

⁹⁷ Ik. (1965): «Eskuindar eta ezkertar», in: *Huntaz eta Hartaz*, (Goiztiri), 27-40. Ikus 30. orrialdean, adibidez, Unamuno Marx, Sartre eta Camusekin batera aipatua (eskuinari oposatuak denak); 37. orrian Marxekin batera. (Txillardegiren saio bildumaren tituluak berak Unamuno gogorazten du noski: *Contra esto y aquello*, 1912).

⁹⁸ Ik. IGARA [Txillardegik] (1966): «Unamuno ala Jammes?», in: *Jakin* 21, 81-84.

⁹⁹ *Huntaz eta Hartaz*, loc. cit., 37.

¹⁰⁰ *Ib.*, 35.

haundikiak eta herri xehea. Hainbestetan aipatua izan dan demokrazia hura ipuirik haundiena iruditzen zait. Euskal Herrian guk sozialismo bat jartzen baldin badugu, sinetsirik egon gaitezten: mundu guzian bezela (edo bezelatsu bederen, barka) lehenengo aldiz gertatuko da demokrazia bizitzea euskaldunak»¹⁰¹. Hau dena —permiti zaidazue berriro urtea gogoratzea— 1965ean argitaratua da. Ez da EHUko oraingoxe profesoreren batena.

1957an Txillardegik «Unamuno eragille» izenburuaz artikulu bat argitara du *Egan*-en («kondenatu berria delarik»), haren eragina gazterian aitortuz¹⁰². «Eragin ikaragarria izan du gazteen artean aspaldidantik, eta orain ere badu asko, ta zerbaitengatik gertatu da au»¹⁰³. Beste alderdiak ez dira ezkututzen («euskera gorroto izan zuen»)¹⁰⁴, baina haren izpirituk kritiko, existentzialista, kezkarazlea goratzen da. «Esistentzialista guziak bezelaxe, oiturakeritik ateratzen gaitu. Irakurri-ala piztu egiten gera, beste mundu berri bat ikusita. Kalean ikusi ez degun zerbait arkitzen degu argan»¹⁰⁵. Gizarteko giro materialista salatzen du: futbola, dirua, negozioak..., «orduako gazte ero» horrek, frankismo bete-betean. Jendea ongi eta lasai bizi zen. Oso konforme bizi zen «gehiengoa». Eta Unamunori lasaitasun eta patxada hori apurtzea eskertzen zaio hain zuzen. Deskontentua eta ezinegona ereitea. «Gure giro txar onetan, jaso egiten gaitu (...). Zuzpertz egiten digu biotza, piztu egiten gaitu, urduri utzita. Lozorro ta gezurraren bidez lortuko bada pakea, ez du ezertarako nai; ta sasi-pake au iltzeko asmotan dio: «Pakea! Pakea! Pakea! Ala egiten dute korroka gure zingirako igel eta txai-buru guziak»»¹⁰⁶. Unamuno heresea bada, ongi da Elizak hura kondentatzea; haatik Unamuno heresea baino askoz okerrago eta kaltegarriagoa da —zerizkion Txillardegik— bere etekinei baizik begiratzeko ez dien jende txit ortodoxo bakezale guztia. Unamunok inkonformismoa irakasten du. «Berari eskerrak arkitu degu askok gure burua». Eta: «(...) Naiago dedala nik Unamuno eragillea, bere akatsak eta guzti, beinere kezkatu ez diran sasi-zentzudun berekoi guziak baño», aitortzarekin bukatzen zuen¹⁰⁷.

Unamunok paradoxak maite bazituen, paradoxa polita izan da hau: euskal historiaren filosofia berria, historiarik gabetsu utzi gintuen

¹⁰¹ *Ib.*, 36-37.

¹⁰² TXILLARDEGI (1957): «Unamuno eragille», in: *Egan* 3-4, 170-177.

¹⁰³ *Ib.*, 175.

¹⁰⁴ *Ib.*, 170.

¹⁰⁵ *Ib.*, 176.

¹⁰⁶ *Ib.*, 177.

¹⁰⁷ *Ib.*

Unamunoren filosofiatik garatu da (arrazoiaren aurka, eta bizi-nahiaren, ni-neu izan beharraren, etab., motibo unamuniano klasikoekin). Baina puntu hau aski izan bedi aipatzea bakarrik, gehiago luzatu gabe. Beste araketa bat eskatuko luke. Gogoratu beharreko hauxe dago halere: Unamunozalea izateak, adiera unamunotar egokian, ezin adieraz lezake etiketa bat (askotan egiten den legez, geu haren apropiatzeko: «Unamuno liberala!»). Ezta hari amen-amen esatea ere: letraz izango litzateke hori unamunotarra, ez izpirituz. Egiaz unamunotarra, Unamunoren-gandik abiatu eta, harekin eztabaidan, kontraesanean eta kontraerantzunean, norbere pentsamendua garatzea bakarrik izan daiteke: pentsamendu berri bat, kritikoa Unamunorekin eta Unamunori gure kritikoa izaten utziz. Egotera etorrita gauden puntutik, ehun urte geroago, *Paz en la guerra*-ko Unamunoren filosofiar gaur egingo geniokeen funtsezko kritika, aski erradikalki unamunotarra ez izatea litzateke, hau da, kontraesana historian ez aski erradikalki pentsatzea. Izan ere, oso XIX. mendeko modu positibistan, kasik modu mekaniko batean dago kontraesana pentsatua haren historian. Salvatore Mitxelenak jada holakoxe zerbait —aski unamunotar koherentea ez izatea— hizkuntzaren kapituluan egozten zion: Unamunoren arabera, hizkuntzak egiten du herri baten izpiritua eta nortasuna; eta, Unamunoren arabera, gizakiaren aurren-aurreneko grina geu izatea da, ez «beste bat», eta hil ala biziko borroka egiten omen dugu horregatik. Unamunok, ordea, euskaldunok geure hizkuntza lagatzea eta espainola hartzea proposatzen digu! «Ikusten duzu, don Migel, Unamunok darantzuizu —argudiatzen zion Salvatorek— (...). Unamuno, Unamunoren aurka! (...) Zeure filoso-fiak aldezen gaitu eta kondenatzen zaitu!»¹⁰⁸. Bestalde, baina, Salvatorek bazuen nahikoa askatasun izpirituko, euskaldunon eta gure hizkuntzaren egungo egoera zinezkoaren (auto)kritikan baliatzeko haren

---

¹⁰⁸ MITXELENA, S., *loc. cit.*, 375. (Eboluzioari adi egon beharko gintzaizkioke: euskara utzi eta espainola hartzeko deia Unamuno positibistak egin du —gero ideia horri beti eutsi badio ere (alegia, egia bada ere, filosofia antipositibista berriarekin, ideia positibista hori ez duela berrikusi); norbere identitatearen gordetzeko antsiaren filosofia, aldiz, geroagoko fase «existentzialistan» da Unamunoren eboluzioan indartsua—. Baina, esan bezala, pentsaera berri hau euskal arazoari aplikatu, ez hizkuntzaren kapituluan, ez kultura eta historiarenean, Unamunok ez du egin: Salvatorek egiten dio hori, Unamunorekin Unamunoren aurka!). Unamunoren kontraesan hori berriki J. J. Granja Pascualek gogorazi digu, «Las ideas lingüísticas de Miguel de Unamuno», in: ZUBIAUR, J. R. - BETI, I. (1996): *Mitos, teorías y aspectos del lenguaje*, Universidad de Deusto, 113: «(...) la lengua es el fundamento verdadero de la personalidad colectiva o nacional, la unión entre lengua y pueblo es constante en la obra unamuniana, aunque sin embargo, en relación al euskera, no verá inconveniente en que desaparezca esta lengua sin que el pueblo se resienta porque cree que la lengua vasca es un mal instrumento para desarrollar el espíritu de los vascos».

euskararen balioespen negatiboa. Euskarak, esango du, ez dauka berez Unamunok esan duen mundu modernorako ezgaitzuna: «Ez berez. Bai ordea zerbait gerez, gerezko gaurkuon moztasunez edo ajolakabez, etsaikeriz ere ez danean. —Amarretik bat euskeraz eta beatzi erderaz diardutenak geiegi ta geienak ditugu gaurkoz euskal jende ikasietan, zorixarrez. Oen aboan eta, ez ote ere?, luman, euskera moztxo azaltzen da, naiko aketz, urri, arlote. Oentzat euskera, Unamunoren ausardiz euren aitortzen ez badute ere, zaila egiten da, menderakaitza, bost-sei urteko umegorriei tentelkeri batzuk juxtu-juxtu adierazteko baizik balio ez duna, ta beste ezer geiagorako zama galanta; ez gutxitan, gainera, sintasi (?) gogorregiz eta erdal kutsu bildurregiz areagotua. —Olako geien oen euskerari buruz, eztira zearoko gezur, ez noski zearoko, Unamunoren irizpide garratzak, mingarri bazaizkigu ere»¹⁰⁹.

Beren artean askotan etsaiak izan diren Arana Goiri, Baroja, Unamunoren, guztien ondorengo berdin eta heredero sentitu da gerraondoko belaunaldia inolako arazorik gabe, «fronteen» gainetiko mentalitate libre batekin, haiek modu diferentetan egina zuten askatasunaren borrokari eskerrak hain zuzen. Halaxe egin zuen lehenago Unamunok berak bai liberalen eta bai karlisten ondorengo eta gainditzaile bezala posizionatzean. Eta behiala Unamunok bezalaxe, halaber, gerraondoko belaunaldia euskal historiaren eta errealitatearen irakurketa kritiko bat ahalegindu da egiten: baliabide hobekin, nik uste, bitartean, historiaren irakurketa ezkertiarra zinez entseiatzeko, inolako esentzialismorik gabekoa, ez metafisikoa, eta ekintzari uko egin gabekoa —aitzitik, ekintzatik eta ekintzaren zerbitzuan pentsatua.

---

¹⁰⁹ *ib.*, 360.

BAROJAREN LA LEYENDA DE JAUN DE ALZATE NOBELAREN IRAKURKETA «HETERODOXO» BAT

Txuma Lasagabaster

Barojaren *La leyenda de Jaun de Alzate* nobela 1922an argitaratu zen, eta bertan Alzateko Jaunaren abenturak —bizitza eta heriotza— kontatzen dira. Bidasoako lurraldean, Alzaten eta Eason, hain zuzen, kokatuta dago fikzioa; eta, denborari dagokionez, Erdi Aroan, Euskal Herria kristautzeko garaian. Dena den, ez du inundi ere Barojak ekin-tzaren alde historikoa errespetatzen; «leyenda» deritza nobelari, ez «historia» eta, autoreak berak hitzaurrean dioenez, anakronismoaren maldan behera irristatzen da askotan.

Nobelaren gaia eta lekua direla eta, aurretik sortutako *Tierra Vasca* hiru nobelei erantsi ohi zaie laugarren hau eta, beraz, trilogia zena tetralogia bilakatzen da. Kronologikoki, lehena, ez bakarrikan trilogiarena, baizik eta Barojarena ere bai, *La casa de Aizgorri* da, 1900ean sortua; *El Mayorazgo de Labraz*, lau urte geroago atera zen; eta hirugarrena, *Zalacain el aventurero*, 1909an.

Hurrenkera kronologiko honen arabera, hamairu urteko tarte bat dago *Zalacain el aventurero* eta *La leyenda de Jaun de Alzate* nobelen artean. Eta alde kronologiko honek badu bere eragin nobeleskoa nolabait. Alegia, distantzia denboralak distantzia narratibo bat ere sorrarazten du, nobelaren alor formalean bereziki marra daitekeena, hain zuzen; nobelaren testuinguru desberdinak baliapide eta diskurtso nobeleskoari dagozkien elementu desberdinak ere dituelarik; adibidez, *La leyenda de Jaun de Alzate* nobela estetika expresionista baten arabera egina omen dugu eta, beraz, garai hartako beste nobelarien testuekiko antzekotasun bat izango luke —zenbait aipatzekotan, Valle-Inclán edo Pérez de Ayala aipatuko genituzke—, *Tierra Vasca* aurreko nobelekin baino areago. Beharbada, nobela honen singularitasuna aipatzen da maiz, eta singularitasun hori ez da bakarrikan nabaritzen trilogia edo tetralogiaren aurreko hiru nobelekin erkatzen badugu, baizik eta *Jaun de Alzate* nobela Barojaren nobelagintza osoaren testuinguruan kokaturik kontsideratzen .

Hala ere, *La leyenda de Jaun de Alzate* nobelak funtzionatzen du, hots, aztertzen eta interpretatzen da *Tierra Vasca* nobelen testuinguruan eta beren sistema semantikoan eta, horrexegaitik, proposatzen den esanahia edo zentzu-unibertsoa beste nobelekiko koherentziaz erakus daiteke eta agian hala-nola erakusten da.

Beraz, bai *La casa de Aizgorri* bai eta *El Mayorazgo de Labraz* ere noblek, esate baterako, euskal mundu tradizionalaren krisi larria isladatuko lukete, ikuspegi desberdinetatik egiten bada, eta egoera historiko eta sozial desberdinetan kokatzen badira ere; *Zalacain el aventurero* nobelaren fiktzioa azken karlistadaren giroan kokatuta dago eta Martin Zalacainen gora-beherak nobelaren intrigaren bizkar hezurtzat har badaitezke ere, oso garrantzi handikoak dira pertsonaien irudiak eta paisaien deskribapenak, garaiko *tierra vasca* delakoaren aurkezpen epiko bat isladatzeko.

La leyenda de Jaun de Alzate nobelarekin Baroja Euskal Herriko iraganean murgildu egiten da; ez historiarenean, leiendarenean baizik, alegia, jatorrizko denbora, utopia eta mitoarena, sorbururaino bueltatzen saiatze nostalgiko eta alferrikako batean, kristau eta latindar tradizioaren gainetik salto bat egin. Eta, onartu behar da, dudarik ez, halako interpretaketa bat erabat normala dugula, *Tierra Vasca*-ri dagozkion lau nobelak sistema semantiko koherente baten arabera irakurtzen baditugu.

Hala eta guztiz ere, Barojaren testu ederrenetariko bat dugu nobela hau eta, nire iritziz, badaude horretan elementu batzuk, formalak nahiz semantikoak, bere singulartasun nobeleskoa justifikatzen dutenak alde batetik eta, beharbada, beste nobelekiko irakurketa kontradiktorio bat eskatuko luketenak nolabait. Interpretaketa *heterodoxo* hau da, hain zuzen, niri oraingo honetan interesatzen zaidana eta hemen, oso laburki bada ere, azaltzen saiatuko naizena.

Testuaren anbiguitatea

Badago nobela honen testuan funtsezko anbiguitate bat, zeinen sorburua Barojaren idazkera nobeleskoaren anbiguitatean bertan datza; besteak beste eta gaurko literatur modari jarraituz, idazkera *dekonstruktibo* dela Barojarena, esango nuke nik; nobela *folletin* delakoa egiten eta desegiten du («construye y deconstruye») aldi berean Barojak bere *Aventuras*, *inventos* y *mixtificaciones de Silvestre Paradox* eta *Paradox*, rey nobelen bidez; *Memorias de un hombre de acción* sailean, Aviranetari buruz, nobela historikoa egiten eta desegiten du Barojak; azkenik, eta era berean, eusko nobela egin eta desegiten da *La leyenda de Jaun de Alzate*-ren testuan.

Nobelaren testua elkarrizketa moduan garatzen da, drama baten itxura formala hartzen; hori bera gertatzen zen *La casa de Aizgorri* nobela. Hala ere, oso era desberdinetara tratatzen da elkarrizketa bi nobela hauetan. *Jaun de Alzate* nobelaren elkarrizketak ez du *La casa de Aizgorri* nobela nabari daitekeen gogortasun edo zurruntasun teatrala; askoz libreagoa da eta iragazkorragoa *La leyenda...*-ren testua: hainbeste pertsonaia —pertsonak, animaliak, naturaren elementuak—, eta ez bakarrikan egiazko edo egiantzekoak, baizik eta mitikoak, fantastikoak ere badira testu berezi honetan beren aztarnak han-hemenka nobela zehar uzten dituztenak. Eta autoreak ez die ahotsa ematen bakarrikan *personak* diren pertsonaiei, baizik eta animaliei eta naturaren elementuei ere, idazleak «*moradores del Bidasoa*» deitzen dituen izaki guztiei, hain zuzen: Bidasoa ibaia eta itsasoa, lainoa eta orri lehorrak, basajauna eta lamiak, apoa eta urretxindorra, agotea eta sorginak, Hondarribiko mariñelak eta euskal abenturazaleak, pelotariak eta bertsolariak...

Nobelaren unibertsoa zabalik dago; eta, bai formaren, bai eta edukaren aldetik ere, testu erabat librea dugu eta, beharbada, *libertinoa* —bere zentzu etimologikoan— nobela honena, nolabait esateko.

Askatasun testual hori edozein testu dramatikotan azaltzen diren didaskalietan («*akotazio marginaletan*») nabari daiteke, hauen askatasun formala eta autonomia dramatikoa direla eta. Batzuetan, akotazioak autorearen benetako errekurtsio lirikoak dira, Valle-Inclán baten teatroan azaltzen diren bezalakoak, eta testuaren izaera eta artikulapen narratiboa azpimarratzen dituzte, dramatikoa baino areago.

Tokia autoreak berak sorrarazten du, pertsonaiek behartzen duten heinean; adibideren bat ematekotan, aipagarria da, benetan, bigarren partearen seigarren eta zazpigarren kapituluetan kontatzen zaiguna, denboraren tratamendu berezi horri dagokionez; Shaguit eta beste pertsonaia abesten ari dira, tabernan, «*canciones vascónicas y jocundas*», esaten denez; bat batean, Jaun-ak dio:

«Voy a dejar esta cuadrilla de miserables borrachos y a meterme en casa. ¡Ya estoy!».

Eta hurrengo eszena akotazio honekin hasten da:

«Al llegar Jaun a casa de su cuñado, ve a Pamposha que está asomada a la ventana».

Hala eta guztiz ere, ekintzaren lekua egiazkoa da, alegia, Bidasoko lurraldea, zeinen oroimen eta isladapen liriko eta simbolikoa egiten dituen idazleak, historikoa eta errealista baino areago; horrexegaitik dio:

«Para nosotros, los entusiastas de esta tierra, es el país del Bidasoa como una canción dulce, ligera, conocida, siempre vieja y siempre nueva».

Beraz, *La leyenda de Jaun de Alzate*-ren helburua da:

«cantar esta tierra y este río», «presentar, con un ligero aparato escénico, cómico, lírico, fantástico, escenas vascas de la comarca mía...».

Hemen eta beste pasarte askotan ikus daitekeenez, maiz erabiltzen du idazleak teatroari propioki dagokion terminologia: «*aparato escénico*», «*escenas vascas*»; bestalde, aitortzen du «arte teatrala» ez ezagutzea eta gai ez izatea «*para mover los muñecos en el retablo*». Testuaren hasieran bertan, adierazten du Barojak:

«Perdonadme si antes de comenzar la representación de mi obra aparezco en el tablado».

Hau dena dela eta, nik uste dut bidezko hipotesi bat litzatekeela esatea *La leyenda de Jaun de Alzate*-ren testua txotxongilo teatro motari legokiokeela funtsean; pertsonaiak, azken batean, txotxongiloak dira, zeinen hariak autorearen esku traketsak maneiatzen eta mugitzen dituen.

Hitzaurre osoa kontraste joku bat da, aurkako elementuen artekoa, hain zuzen: herritarra eta filosofoa da autorea aldi berean, Alzateko Jau-naren abentura «leyenda» da, baina «historia» ere bai; honelako jokua-ren neurria eta erabateko irizpidea autorearen intuizioa dugu; beraz eta honen arabera, autoreak ez du zalantzarik izango anakronismoaren mal-dan behera irristatzeko. Horrexegaitik esan dezake Barojak bere testua

«a la buena de Dios, echando en el cesto todo lo que me viene a la imaginación»

egina dagoela; argi eta garbi nabarmentzen da hemen Barojaren amarrukeria edo: irakurleekin finkatu nahi duen «paktoa» —akordio literario eta narratiboa, jakina— hemendik pasatzen da, alegia; beraz, funtsezko arau hau onartu behar da, nahi eta nahi ez, *La leyenda de Jaun de Alzate* nobelaren testua erregistro honen arabera irakurri eta interpretatu ahal izateko, hain zuzen. Eta hitzaurrean bertan dago gakoa, nire ustez, honelako irakurketa egin ahal izateko, justifikatzeko eta bideratzeko.

La leyenda de Jaun de Alzate nobelaren izaera dialogikoa

Testuaren forma dramatiko dela eta, erabat murriztua gelditzen da *autorearen* presentzia: hitzaurre eta didaskalietan baizik ez baita ager-

tzen. Nobelaren hasieran azaltzen den hitzaurre orokor batez gain —«Habla el autor» du titulua—, badago beste zenbait, hirugarren, laugarren eta bosgarren parteen aurretik; eta kasu guztiotan, ezaugarririk garrantzitsuenetakoa da bere izaera *metaliterarioa*, hots, Barojak *La leyenda...* idazteari berari buruz gogoeta batzuk proposatzen dizkigu: adibidez, hirugarren partean, honela dio idazleak:

«Yo no sé quién me ha metido a escribir una fantasía convencional que apenas puede tener comprobación en la vida».

Laugarren partean, bestalde, erabakia hartu du autoreak bere «leyenda»-ri» aparatu zientifiko, filosofiko eta erligiosoa eransteko, bere azterketetatik atera duena, hain zuzen; azterketa horiek dira

«sobre la magia, el arte angélica o arte notoria, la alquimia, la astrología, la quiromancia, la geomancia, la necromancia, la hidromancia, la catoptromancia...»

Eta susmatzen duelako irakurleen gustorako ez dela izango, zinemara joateko aholkua ematen die:

«Es lo mejor que podéis hacer; yo concluiré para dos amigos y para mí LA LEYENDA DE JAUN DE ALZATE».

Ironia kutsu argi bat darie hitz hauei, eta ironia, baliapide retoriko bat denez, hitzaurrearen alde metaliterarioari erantsiz gero, erlatibizatu egiten da hitzaurrearen izaera literario eta semantikoa eta, honen bitartez, nobela osoarena ere bai. Beraz, behin eta berriro erakusten zaigu lehen aipatutako testuaren izate *dekonstruktiboa*; hauxe da, anbiguitate poetikoa, hain zuzen, nobela honen idazkeraren baliorik garrantzitsuenetako bat inolako zalantzarik gabe.

Bosgarren partearen hitzaurrean, azpimarratzen da beste behin ere idaztearen prozeduraren izaera berezi hori; kasu honetan, autore eta pertsonaiaren arteko harreman *agonikoak* eta kontradiktorioak adieraziz:

«¡Pobre Jaun! ¡Desdichado Jaun! ¡Cuánto más te hubiera valido el ir a la novena o a las vísperas! ¡Someterse! Esa es la verdadera senda de la felicidad. ¿A quién se le ocurre rebelarse y querer ser águila entre las gallináceas? ¿A quién se le ocurre ser de la escuela del Pórtico, entre espesos sacristanes?»

Aipu honetan azaltzen den *autore-diskurtsoa*, «construcción híbrida» delakoari legokioke, Bajtinen teoriari jarraitzen badiogu: azaletik eta forma mailan *diskurtso bakartzat* har litekeenak *beste baten diskurtsoaren* presentzia iragartzen du sakoneko egituran, hau da, bigarren ahots baten presentzia, autorearen ahotsetik filtratu egiten dena.

La leyenda... testuaren dialogia aberatsak heteroglosiaren itxura hartzen du behin baino gehiagotan, latina eta euskararen arteko oposaketa dela medio, oposaketa hau esplizittoa ez bada ere; dena den, beste oposaketa esplizittoa baten sisteman kokatuta azaltzen zaigu eta honen zabaldua edo «anplifikazio» bat izango litzateke, euskaldun eta euskaldun ez den artekoa, hain zuzen; eta euskaldun ez denaren sinboloa latina da: atzerritik Euskal Herrira etorritakoa, kristau erlijioa dakar berarekin eta euskaldunen aintzinako tradizioak —hizkuntza eta jainkoak, batez ere— desagiteko arrisku larrian jartzen ditu.

Jaun Easora joan eta konturatzen denean bere familia osoa bataiatu dela, horrela dio:

«¡Ahí tienes lo que has hecho trayendo a tu hija aquí! Ha abandonado su religión; pronto olvidará su idioma por el latín; lo olvidaré yo y estaremos todos declinando **Musa, musae** y cantando:

Los en **um** sin excepción del género neutro son.

(...) **Finis Vasconiae!** Hasta yo quiero decir palabras en latín. ¡Qué miseria!»

Heteroglosiari ere balegokioke euskal eta kristau izenen artean ezartzen den kontrastea: Basurdi, Usoa, Ponposha, Ederra, alde batetik, eta bestetik, Anselmus, Prudencio, Ana, Maria... Ederrak, Jaun-en alaba, bataiatuz gero, Maria izena hartzen du; era berean, Andria, Ana izango da, e.a. Alzateko Jaunak dioenez:

«¡Ni los nombres vascos queréis conservar!»

Testuaren alde dialogikoa dela eta, beste elementu bat eta erabat aipagarria litzateke, testu landu baten barruan, herri testuak txertatzen direla; abestiak dira, ia beti; gehienak, euskaraz; batzuetan, aldiz, latinez, Erdi Aroko mota goliardikoari dagozkionak, hain zuzen. Edozein kasutan, herri kultura komikoari dagokion elementu bat da, dudarik gabe, Bajtinek hizkera «karnabaleskoa» deitzen duena.

Lehen esaten genuenez, autorearen ahotsa ia desagertzen da, nobelaren izaera dramatiko dela eta. Baina autoreak, goian ikusi ahal izan dugunez, ahotsa ematen die ez bakarrikan pertsonak diren pertsonaiei, baizik eta animaliei, naturaren elementu eta indarrei eta izate «preternaturalei» ere (sorginak, deabruak...) Horrelaxe, testuaren polifonia benetakoa «algarabia» bilakatzen da, hitzaren zentzurik berezkoenean. Sorginen eskobak ere mintzo dira, aireko nabigaziogailuak direnez, beren askatasuna errebindikatzeko, «le jour de gloire est arrivé» abesten.

Elementu hauek guztiek ere —testuan zehar ez bakarrikan ugariak direnak, baizik eta erabatekoak, nobelaren izaera testuala eta semanti-

koa erabakitzeko—, posible eta bidezko egiten dute, nire iritziz, *La leyenda de Jaun de Alzate* mugatzerakoan, *realismo groteskoari* dagoikiola defendatzea. Funtsean, Barojak «leyenda» deitzen duena, beharbada, berak ongi jakin gabe —«yo la llamo leyenda, pero verdaderamente no sé lo que es», dio—, benetako parodia da. Eta parodia da diskurso dialogiko eta «karnabalizatuaren» —Bajtinen terminologia erabiliz— forma antonomasiakoa.

Oso ugariak dira nobela honetan zehar azaltzen diren eszenak, egoerak eta pertsonaiak benetan eta tipikoki karnabaleskoak direnak; elementu hauek guztiak marginazio, jai eta parreari dagozkio; testuaren alde burleskoa azpimarratzen dute eta azaletik leyenda historikomitiko liriko bat zena, parodia bilakatzen da funtsean. Mundu honi dagokio, azken batean, Alzateko Jauna bera ere; denak bataiatu dira Alzaten, Shaguit zoroa eta Jaun bera izan ezik; ondorioa argi dago eta Jaun berak aterako du:

«¿Así que él y yo hemos sido los únicos locos del pueblo?».

Honelako irakurketari bukaera emateko, sortzen da argi eta garbi galderarik nagusia: *La leyenda de Jaun de Alzate* nobela parodia bat baldin bada —eta parodia da, nire ustez—, ¿zer parodiatzen da? ¿Zertaz egiten du barre Barojak testu honetan?

Logikoena litzateke esatea Barojak kritikatzten duena kristau bilakatu den Euskal Herria dela, bere izaera eta nortasun jatorrari, bere antzinako jainko eta mitoei, bere hizkuntzari ere uko egin diena. Eta kontraste larri batean sortzen da Bidasoako lurraldearen oroimen eta ikuspegi nostalgikoa, lamien eta sorginen lurraldea, Jaun eta Shaguiten Alzate herria, zoroen lurraldea, norbaitek erabaki duelako sorburuarekiko leialtasuna zoramenaren forma bat dela.

Jon Juaristik dio Alzateko Jauna Amagoiaren erreibindikapena dela. Amagoia *Amaya* nobelako pertsonaia dugu, bataioa errefusatzen duena eta euskaldunen antzinako erlijioari eusten diona; hiltbetearen ritoak azken aldiz ospatzu gero Aitormendiko tontorrean, hotzez eta bakardadez hiltzen da Amagoia zaharra.

Alzatekoak, Amagoia bezala, bere antzinako erlijioari eutsi egiten dio; aita Prudentzio hurbiltzen zaionean eta bataioa eskeintzen diotenean, honela erantzuten dio Alzateko Jaunak:

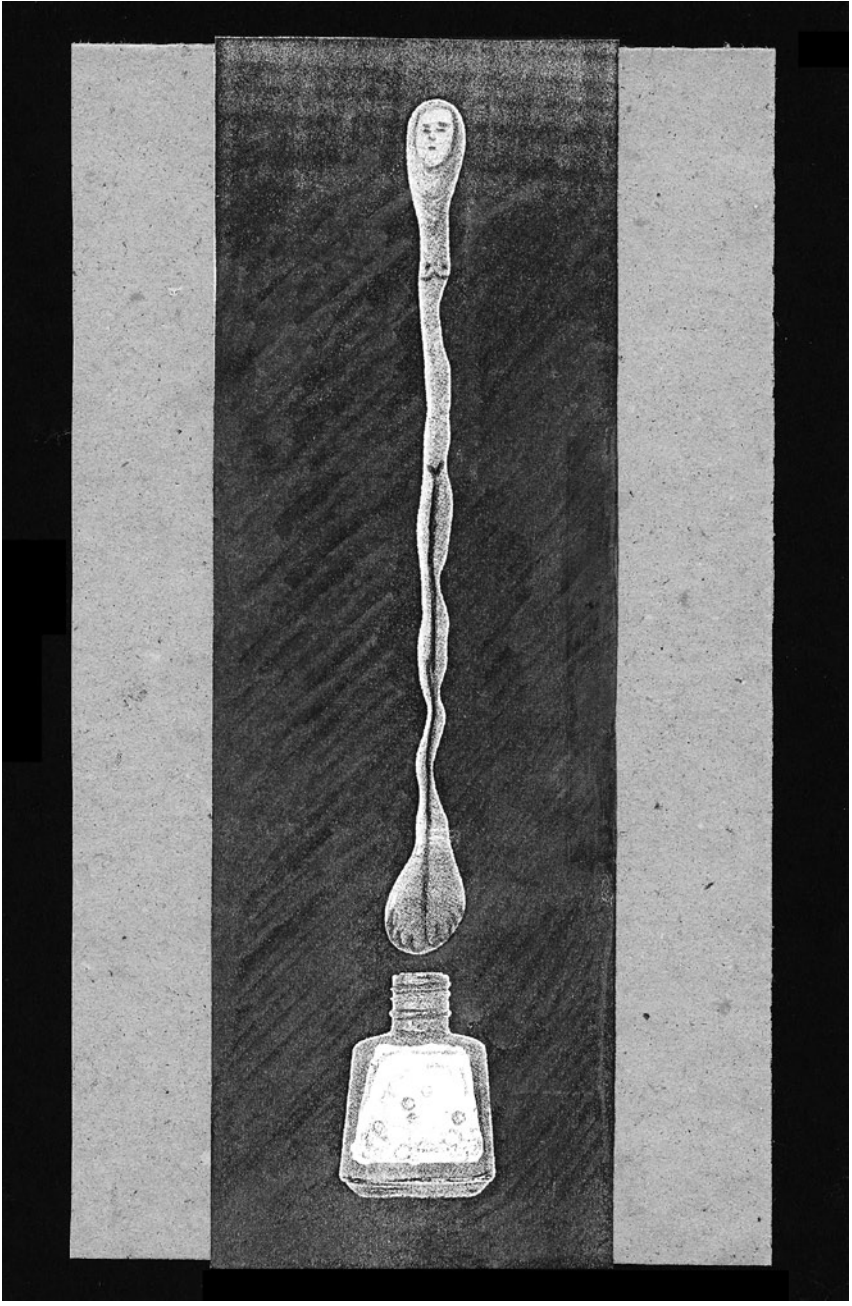
«No, no; que abran las ventanas para ver los montes queridos; que cante Shaguit y que me dejen morir en paz».

Ez du ezer erreibindikatzen Alzateko Jaunak, ez da Amagoiarenganako itzultzearen grina; eta, dena den, zerbait erreibindikatzekotan, bere sortzailearen eskeptizismo eta beharbada nihilismo radikala litza-

teke. Easorako bidaiatik itzultzen denean, Arbelaiz abate paganoaren galderari, « *¿Has encontrado la verdad que buscabas?*», honela erantzuten dio Jaun-ak:

«No hay verdad única, Arbelaiz... no... Urtzi es tan verdad como Jehová o como el Cristo».

Dena gezurra da, dena egia daitekeelako. Barojak ez dio bakarrikan barre egiten Macrosophosi edo aita Prudentzioari; Alzateko Jauna bera ere barregarria da; eta, funtsean, bere buruari egiten dio barre Pio Barojak; horrela baita parodia karnabalezkoaren barre anbigua: zerbait lurperatzen da, agian, baina zerbait berpizten da aldi berean, errautsetatik.

HIZKUNTZA POETIKOAREN LANA KONTZIENTZIAREN GARAPENEAN: ADRIENNE RICH-EN KASUA

Aitor Ibarrola

Berrikusketa —atzera begiratzearen, dena begi berriekin begiratzearen, jarrera kritiko ezberdin batetik beste denbora bateko testu batean sartzearen ekintza— guretzat kulturearen historian atal bat baino gehiago da: biziraupen ariketa bat da.

Adrienne Rich, «When We Dead Awakened»

Nire ikasleren batzuek galdetu didate zenbait alditan¹: nola ausar daiteke gizon heterosexual, katoliko eta europar bat emakume lesbiana, judutar eta iparramerikar baten poesia deszifratzen? Benetan gai sentitzen zara, zilegitzat duzu zure munduko esperientziatik hain urrun dauden konposaketa batzuk interpretatzea? Jakina, erantzuna ez da batere erraza. Batez ere, batek ezin duenean ukatu Adrienne Rich-ek bere olerkietan ezagutarazi nahi dituen aurreritziaren eta konbentzioen biktima dela. Hala ere, bere «irakurle ideala»² emakume batengan isladatu arren, bistakoa da edozein pertsona argituago atera daitekeela bere lanen irakurketa batetik, sexua, arraza edo erlijioa kontutan eduki gabe; eta hau bi arrazoi ezberdinengatik: alde batetik, Rich-entzat poesia bereziki gure kontzientzia altxatzen laguntzen duen instrumentua da. Egia esan, nahiz eta emakumea gizartearen pentsamendu eta jarreraren ondorio latzenak gehien sufritu dituen izan, gizasemea ere ez da libratu, gizona ere ez da libratu. Rich-ek *Emakume antifeminista* izeneko saio batean esan zuen moduan, «gizonak —gizarte patriarkalaren modeloa denez gero— umeentzako eta beste guztientzako, beraiek barne, arriskutsuak dira»³. Beste

---

¹ Adrienne Rich-en poesia hiru kurtso desberdinetan irakatsi dut Deustun. Bitan, gaurko Iparrameriketako literaturari buruzko ikastaro batean, bestean *Women and Literature* izeneko ikastaro baten barruan.

² Termino hau, Jonathan Culler-ren zenbait lanetatik aterata dago. Batez ere, *Structuralist Poetics: Structuralism, Linguistics, and the Study of Literature* (Ithaca: Cornell University Press, 1975).

³ RICH, Adrienne: «The Anti-Feminist Woman», *The New York Review of Books*, 19, 9 (Azaroaren 30), 40.

alde batetik, Rich-entzat sexu fisikoa ez da garrantzitsuena natura bisexuala garatzeko gaitasunarekin konparatuz. Beste hitz batzuetan, gure «ego»-ak jartzen dituen mugak kontutan edukirik (sendoak eta ahulak) bai gizonak eta bai emakumeak sexu batekoa edo bestekoa den kontzientzia eta sentsibilitatea garatzeko gai dira. Idazle amerikar honen irakurketa emankorra egiteko giltza zera da, harrokeriak alde batera uzteko erraztasuna eta unibertsoa era ezberdin batean ikusten duen ikuspuntu bat onartzea. Hala ere, beste alde batetik, hau funtsezko betebeharrak dela gogoratzea komeni zaigu edozein motatako olerkariari hurbiltzeko intentzioa dugunean.

Gaur egun, ez dago dudarik Adrienne Rich-en ahotsa gure mendeko bigarren atalean sailka ditzakegun olerkari amerikarren artean garrantzitsuenetakoa dela. Hurrengo orrialdeetan arrakasta honen arrazoia diren faktore batzuk aipatuko ditut. Kritikari askorentzat, Baltimore-n jaiotako idazlearen ospearean arrazoiaren gehiengoa hurrengoa da: orain arte isilik egon den gizarte talde baten sentimenduei forma eman die. Alde honetatik, Rich, Walt Whitman-engandik gaur egunerarte doan EEBB-etako lirika zerrenda garrantzitsuan sartu behariko genuke. Beste idazle guztiekin amankomunean daukan ezaugarria, aldaezina dirudien gizarte bat aldatzen saiatzeada. Idazle hauen amankomuneko datua zera izan daiteke: gure gizarte ordenaren kontzepzioa aldatzeko obsesioa. Helburu hori lortzeko, pausorik inportanteena gaur eguneko arazoak egokiro artikulatzeko hizkuntza poetikoa berri egin behar da. Rich-en konposaketan aberastasun eta zailtasuna, espresio forma berri hauekin egindako esperimenduzko konstantearen emaitza logikoa besterik ez da. Bere sexuak historian zehar izan dituen zailtasun eta mugengatik, bere nortasuna eta bere kezka azaltzeko orduan, arduratuta dagoenez, bere olerkiak zailtasun horiek gairatzeko saiaketak dira. Erika Jong-ek (beste proto-feminista ospetsu batek) hau esan du artikulu batean: «... Adrienne Rich-ek poesia eta patriarkatasun gaira beti jotzen duela nabaria dela uste dut»⁴. Artista hau kritika feministaren oinarritzko erreferente bihurtu bada, poesiaz gure errealitate sozialaren jasotzea aldatzeko baliozko tresna bat egin duela da. Zoritxarrez, espezialistek bere lanaren dudagabeko dimentsio politikoan zentratu dute beraien arreta, kanon estetikoaren berriztapenaren balioa ahaztuz. Egia bada, berak esan duenez, bere bizitzan zehar «poesia, hizkuntza eta akzioa denez, bion artean dagoen dinamika gero eta premiatusun gehiagoz sentitu»⁵ duela; nabaria da, halaber, akzio hori era-

⁴ JONG, Erica (1973, Uztaila): «Visionary Anger», *MS II*, 1, 73.

⁵ RICH, Adrienne (1986): *Blood, Bread, and Poetry: Selected Essays 1979-1985*, New York: W.W. Norton, 36.

ginkor izango dela, ia beti nahasiak diren sentimenduak gauzatzeko irudi garden sail batean ahalmena duenean soilik.

Paradoxikoki, EEBB-etan 60 eta 70. hamarkadetan korrante feminista hoberen errepresentatzen duen artistaren hizkuntza poetikoa, hasieran batez ere, guztiz gizonezko inspirazio iturrietatik dator. A. Brads-treet, E. Dickinson edo M. Moore bere aurrekoak bezala, Rich-ek hezkuntza atipikoa izan zuen, dentso eta ugaria, bere belaunaldiko emakume gehienek izan ez zutena. Bere aitak, Patologia irakaslea unibertsitatean, hizkuntza ingelesaren metro eta errima patroizailenak irakatsi zizkion oso txiki-txikitatik. Esan beharrik ez dago, halaber, Adrienne-k bere adoleszentsian miresten ikasi zituen olerkari gehienak, teknika menperatzen interesatuak eta intelektuarki argiak zirenak, gizonezkoak zirela. Horregatik, ez da arraroa bere lehenengo liburuetan R. Frost, W. Stevens eta W.C. Williams-en poesiaren eragina aurkitzea. «Teilatuetako ibiltaria»⁶ olerkiaren azken bertsoek, *Snapshots of a Daughter-in-Law* (1963) bildumakoak, adibidez, hiru idazle hauen seinala bereziak azaltzen dituzte:

I am naked, ignorant,²⁵
 a naked man fleeing
 across the roofs
 who could with a shade of difference
 be sitting in the lamplight
 against the cream wallpaper
 reading —not with indifference—
 about a naked man
 fleeing across the roofs.

Ezaugarri nabarmenenak aipatzeko, bertso hauek Frost-en simetria eta neurria erakusten dituzte, somakaria eta somatuaren joku estetikoak Stevens-en partetik, eta Williams-en ia argazki zehaztasuna kasu. Gizonezko poesiaren eragin intelektual eta formalari, erritmo guztiak eta musikaren lirismoak jaso ahal izateko bere piano kontzertista izandako ama edukitzearen pribilegioa gehitzen badiogu, ez da zaila Rich-ek poetisa bezala aurrera egiteko izan zuen abantail handia ulertzea. Oraindik oso gaztea zela menperatu zituen hauetako zenbait ezaugarri —bertso oso trinkoak eraikitzea edo musikalitate distiratsua lortzea—, konstante bat izan dira bere lan guztietan.

Hala ere, Adrienne Rich laister konturatu zen hain eragin zuzenak jasotzeagatik ordaindu beharko zuen prezio altuaz. Alde batetik, azal-

---

⁶ Artikulu honetan aipatzen ditudan olerkiak, euskarara itzulita agertzen dira lanaren azken orrialdeetan.

datako ideien ordena zintzo eta argi hark bere olerkiak, bere hitzetan, «queerly limited» (era arraroan mugatuak) bihurtzen zituela konturatu zen. Jadanik Radcliffe College unibertsitatera joan zen garaian, Rich bere konposaketak murriztu, omititu edo, okerrago dena, faltsutzen zituzten bere izakeraren elementuei buruz kontzientzia hartzen hasia zen. Nahiz eta W.H. Auden-ek bere *Change of World* (1951) lehen olerki bildumako hitzaurrean goraiatu, Rich bere buruari jadanik azaldu nahi zituen esperientzia eta sentimenduetan erabiltzen aritua zen modelo poetikoen egokierari buruz galdezka ari zitzaion. Auden-entzat, ordea, hasierako olerki hauek «era polit eta sinplean jantzita daude, baxu baina zentzunez hitz egiten dute, beraien zaharrak errespetatzen dituzte baina ez dira menpeturik sentitzen eta ez dira inoiz gezurti»⁷. Olerkari modernista handien sotiltasun eta urruntze estetikora ohituta, garai honetako kritikoez olerki hauek mantentzen ziren perfekzio formala eta orekaren zentrua dastatzen jakin zuten. Hainbat kasutan, T.S. Eliot eta W.B. Yeats-ekin konparatua izatera heldu da bere garaiko lekuko eta profeta izateko ardura bere gain hartu izanagatik. Hala ere, bere estilo landu eta esanguratsuen azpitik mugitzen ziren korrante etiko-artistikoak, klasifikatzeko askoz ere zailagoak zirenak, inor konturatu gabe pasa ziren. Rich-ek berak, bi hamarkada geroago, bere olerkietan zeuden eraginak komentatu zituen: «Beraiegandik ikasi nuen garrantzikoena zera zen: bertsoak sortzearen artea. Baina olerkiak ametsak bezalakoak dira: beraiengan zuk badakizula ez dakizun hori ipintzen da»⁸. Ziurtasun osoz, bere lehenengo lanetan, lerrotan adierazten zailak suertatzen zaizkion tentsio eta etsipen eurek iradokitzen dituzten elementuak antzematen dira. Bere lanean, bere olerkiak irakurtzen dituzten irakurleei hainbeste denboran isilpean egon den energia sortzaile hori adierazteko formula berri eta egokiagoak bilatzeari ekin izan dio momentu hartatik aurrera.

«Teilatuetako ibiltaria» olerkia, artista honi 60. hamarkadaren hasieran ardura zitzaizkion zalantzen adibide garbia da. Nahiz eta egitura, erritmo falta eta tonu orokorrari dagokiona aipatuta eduki, olerki hau Frost eta Stevens-en planteamendu estetikoekin zorretan dago; honen edukina ez da hain konbentzionala. Albert Gelpi kritikoez dioenez, «aldaketa sikologiko garrantzitsua, baita ikuspuntu poetikoarena ere»⁹,

⁷ AUDEN, W.H. (1951): «Foreword», *A Change of World*, A. Rich-en lehen olerki bilduman New Haven, Yale University Press, , vi.

⁸ RICH Adrienne (1979): «When We Dead Awaken: Writing as Revision», *On Lies, Secrets, and Silence: Selected Prose*, New York and London, W.W. Norton, 43.

⁹ GELPI Albert (1973): «Adrienne Rich: The Poetics of Change», *American Poetry since 1960*, Robert B. Shaw-ek konpilatua Cheadle, Cheshire, Carcanet Press Ltd., 129.

pertsona lirikoak «merezi du / bere azpian bizi ezin naizen / teilatu bat —ahalegin osoz— eraikitzea?» planteatzen duenean agertzen da. Ikusten denez, idazlea olerkian eraikitako teilatuaren eta literatur sormenaren arteko paralelismoa egiten ari da puntu honetan. Hainbat kasutan, azkenean, sortzaileari ziurtasun gehiago eman beharrean benetako kartzela bihur daitezkeen erabilitako estrategien zentzua eta balioa zalantzan jartzen dira: «—Plano horiek guztiek,/ hutsuneak betetzea,/ neuriak hartzea, kalkuloak egitea?». Olerkiaren sinbolo nagusia, teilatuetakoa ibiltaria, pertsona lirikoaren egoeraren deskribatzailea da, kili-kolo dagoen sentimendua sentimendu heroiko bihurtuz jokatzegatik. Arriskutsua bada ere teilatu (edo tradizio) baten gainetik bizitzea, hor, erraldoi sentitzen da edozein eta bizitza bera baino haundiago. Zentzu honetan, ez da inola kasualitatea, Rich-ek Denise Levertov-i olerkia eskaintzea. Azken hau, poetisen artean lehenetarikoa izan zen bere oroimenak adierazteko idazkeraren bide subersiboagoa eta erasotzaileagoa aukeratzen.

Batzuetan, bai Rich-ek bai bere beste komentaria batzuek, poetikan izan zuen iraultza sakona bere zertzelada pertsonal batzuei (ezkontzari, seme-alabei, etxeko bizitzari) aurpegiratu diete. Azken hauek izugarritzko larritasuna eta zapuzketa sortarazi zizkioten idazleari. Nahiz eta «radicalizing experiences» delako hauek, berari azpimarratzea gustatzen zitzaizkion bezala, bere obraren eboluzioaren barnean oso garrantzitsuak izan, ezingo genuke ahaztu hau izan zela mobilizazio antimilitaristen, eskubide zibilen eta EEBB-etan bigarren bataila feministaren aldia. Kontestu honetan, Rich-ek errezago eta gogorrago eutsi zion poesia eta aktibismo politikoa guztiz bateragarriak diren ideari. Bere poesia baldintzak, hain aukera mesedegarrietan kokatuko ez bagenu, zaila izango litzateke susmatzea nolako «deformazioak» euki zitzaizkion. Beharbada, arrazoi honegatik, Rich-ek izugarritzko miresgarritasuna adierazi du beste idazleenganako, azken hauek antzina euren ahotsen osotasuna eta agenda ideologiko bat ezkutatu zutelako, nahiz eta presio handiagoan bizi. Bere posizio pribilegiatuaren laguntza eduki zuen eta berak hau bazekien, baina bere erresponsabilitatea bazuen bere beste garaiko *sisters*-en (ahizpen) konposaketa eta esperientziak berbalioztatzeko orduan. Benetako historia berrikusketa ariketak dira bere olerki asko, eta gaizki interpretatuak izan diren pertsonaiei argi berri bat botatzen die.

Hau da «Arriskuan nago, Jauna»-ren kasua, Emily Dickinson-i argiro eskeinia ez izan arren, amerikar errenazimenduen poetisari egindako eresi moduko bihurtzen da. Seguraski, olerkian agertzen diren bi poeta inplikatuaren arteko ahotsen oreka perfektua da gure arreta gehien deitzen duena. Alde batetik, hemen aurkitzen gara laburtasun, ulermen,

isilune adierazgarri guztiarekin. Hauek, «Belle of Amherst»-en olerkietan sarri agertzen dira. Beste alde batetik, Rich-ek barietate metriko haundi bat gehitzen du bertsoetan eta sintaxiaren fragmentazio nabarmenkorragoa:

You, woman, masculine
 in single-mindedness,
 for whom the word was more
 than a symptom—
 a condition of being.
 Till the air buzzing with spoiled language
 sang in your ears
 of Perjury.

Estilo hauen nahasketek, heterodoxo eta mailakatuek izan arren, unitatea eta barne zentzua lortzen dituzte. Dickinson modelo hartuta, Rich gai da *active principle* (printzipio aktibo hori) aurkitzeko. Printzipio honek lagunduko dio jarraiak ez diren eta nahastuak diren esperientzia batzuetan agertzen den koherentzia bilatzen. Nahiz eta hasieran lan hau okerra iruditu, Higginson-ek bezala, bere izpiritu bikiaren identitate eta zentzutasuna zalantzan ipin dezake: «zalantzagarria sakoneraino—/ nor zara zu?»; geroago nabaria da Dickinson-en determinazio eta pertsonalitate gogorra bere burruka propiorako mugigarri handiak bihurtzen direla. Ia beti bezala, lengoia egokia aurkitzean dago koska, eurak, poetisak, euren buruak definitzeko, horrela beste batzuek hauei ezarri dizkieten estereotipoak apurtuz. Rich-ek puntu honetaz azpimarratzen du, emakumeak harrapatuak sentitzeari uzten diotenean, ez bakarrik konbentzio eta jabetzagatik, baizik eta euren berezko izatea esatearen ikara inkonzianteagatik ere, orduan emakumezko idazleak —eta bere irakurleak— oso momentu nabarmen batean aurkituko direla¹⁰.

Bere burua, bere izatea ezagutzen dueneko eta bere potentzialtasunen kontzientzia lortzen dueneko inflekzio puntua, Adrienne Rich-en kasuan, laugarren eta bostgarren olerki bildumen —*Necessities of Life* (1966) eta *Leaflets* (1969)— arteko momentuan ematen da. Lehen liburuan onarpen jarrera errealtate aldakor baten aurrean ematen delarik, bigarrenean giza borondateak aktibatzen ditu munduan agertzen diren aldaketak. Bistan denez, bere garaiko feminista erradikalak kezkatzen zituzten gaiekin erakutsi zuen konpromesuak, zerikusi handia izan zuen bere erralitatearen pertzepzioaren biraketa kopernikar hone-

¹⁰ RICH Adrienne, «When We Dead Awaken», 38.

kin. Bere buruan sufritu zuen gatazka honen jatorria ez zen bakarrik pertsonala, soziala baizik. Irizpide etiko eta estetikoak inposatu dituen gizona izan denez, emakumea bere buruarekiko zisma iraunkor batekin bizi izan da, ezin zituelako mito maskulinoak erabili bere berehalako gogoei erantzuna emateko. Bere beste olerki askok bezala, «Orion»-ek bere eguneroko etxeko esperientziak eta gizonak bere inguruan sortu dituen mitoen arteko tarte zabala artikulatzen du. Bi izate modu hauek estaltzeko edozein saialdi oso zaila suertatzen da:

... but you burn, and I know it;
 as I throw back my head to take you in
 an old transfusion happens again:
 divine astronomy is nothing to it.
 Indoors I bruise and blunder,
 break faith, leave ill enough
 alone, a dead child born in the dark.

Hala ere, energiak beteta dagoen irudimen bati esker eta gure uni-bertsoaren pertzepzioan aldaketa garrantzitsuak sor ditzakeen hizkuntza poetikoari esker, Rich-ek, besteek bere izatearentzat definitu dituzten mugak apurtzea lortzen du. Olerki osoan zehar, pertsona lirikoa eta izarretan irudikaturik dagoen tituloaren ehiztari mitikoaren («nire sasia-naia basatia») arteko identifikazio prozesu nabaria ematen da. Zerutar pertsonaia honekiko bere identitate propioaren proiektio honen ondorioa zera da: gutxienez momentu batzuetan, bere etxeko betebeharrak negarrietatik ihes egin dezake eta bere izaeraren beste sakondu gabeko dimentsioak ezagut ditzake. Modu honetako «transferentziak» hasieran mingarriak eta askotan desorientatzaileak izan arren, bere identitatearen alde batzuk berreskuratzen lagundu dezaketela —bai idazlea, baita irakurlea ere— dudagabekoa da.

Apartekoa da orain arte ikusitako hiru olerkietan ahotsa ezin dela sailkatu maskulino edo femenino bezala konturatzea. Badirudi bere kezka eta ardurak sensibilitate emakumezko bati gehiago dagozkiola, baina haiei aurre egiten dion *animus*-ak, estereotipo gizonaizkoetan du jatorria. Honek gure lehen erantzuna problematikoa egiten du, zaila delako haien ondoren esertzen diren bi solasera eta buruzko eskema hauen arteko lotura puntua aurkitzea. Kasu askotan, pertsona lirikoak esfera patriarkaletik mailegatzten dituen ahots boteretsua eta jarrera oldartsua, bere eguneroko errealitateetik urrunegi aurkitzen dira eta ezin dezake aldaketarik sor errealitate horretan. Wendy Martin bereziki esplizitua izan da kontraesan hau aurkeztean: «Hizkuntzak nola ematen dion itxura errealitateari, eta Rich “zapaltzailearen hizkuntzan” harapatua sentitzen den, zaila egiten zaio bere esperientzien balioa ulertu

eta baiezte¹¹). Hala ere, idazle honen kritikari egindako ihardespena ezin daiteke argiagoa izan, bi munduen arteko beharrezko loturak finkatu ezin baditugu, honegatik da: giza generoa bi sexuen artean modu bateraezinean banatuta ulertzen duten ikusmolde matxista zaharrak ez ditugulako oraindik gainditu. Bere olerkietan irudi androgino hauek agertzea, kategoria zaharkitu hauek guztiak gainditu eta gizateria bizkoago baterako mitoak eta definizioak sortzeko borrokari zor zaio. Zalantzarik gabe, handinahia da proiektu hori, baina bere lanak irakurtzea, kontzientziaren egoera berri horretarantz iragaiteko lehen urrats oso erabilgarria izan dakiguke.

«Haitzuloan bizi» azkenerako utzi dut bi arrazoiengatik. Batetik, hemen aztergai ditugunen arteko olerki berankorrena izaki, nabariagoa da bertan autorearen olerkiak bere hastapenetatik egindako aldaketa sakona. Baina, bestetik, olerki honetan bere obraren ezaugarri berriztzaile ugari agertzen dira. Lehendabiziko bi lerroak, «Haitzuloko Mitoa irakurtzen ari naiz/ haitzulo batean bizi naizen bitartean», oso bereziak dira, izan ere, emakume gisa duen eguneroko esperientzia mendebaldeko kulturako (gizonezkoa, jakina) mitorik handienetako batekin uztartzen baitu. Olerkian zehar, autoreak ikuskatzen du berriz filosofiaren historiaren leku arrunt hori eta esanahi oso ezberdinez janzten du. Kasu honetan, ez da giza genero osoa egia unibertsalen itzalak besterik ikusten ez dituen; haitzuloaren barrukaldean bizi dena, emakumea dugu, «Bestearen» ikusmoldeek itsututa eta isilarazita, bere egoeraren gatibu bihurtzen dena. Irudiak psikologikoak eta asoziatiboak dira funtsean —ondorioz, kritikari askok «Confessional Poets» direlakoekin (Plath, Lowell edo Sexton) erkatu dituzte bere olerkiak—, eta gehienetan sexu-konnotazio nabarmena darie:

stalactites want to become
stalacmites
veins of ore
imagine their preciousness

Olerkia hiruzpalau aldiz irakurri ostean, ezinezkoa da bere izatea itsutzen duten kandeletan sinbolo faliko bat ez ikustea eta, era berean, bere edertasuna irudikatzen duten meadarretan sinbolo ginokoidal bat ez ikustea. Irudi horiek olerkariaren psike sakonenetik sortuak behar dute ezinbestean. Baina, hala eta guztiz ere, Rich-ek aldi batean Dickinson-en olerki osagai psikologikoz idatzi zuen bezala: «Barne gertaera

---

¹¹ MARTIN Wendy (1975): «From Patriarchy to the Female Principle: A Chronological Reading of Adrienne Rich's Poetry», *Adrienne Rich's Poetry*, Barbara C. Gelpi and Albert Gelpi-k konpilatua New York, W.W. Norton, , 183.

bizia, pertsonala eta psikologikoa dena, ezin bereiz daiteke unibertsalaren denetik; bada olerki psikologikorako esparru bat, auto-adierazpen hutsetik aparte¹²». Horrela da bai; «Haitzuloan bizi» lanaren lehen iturriak egilearen bizipen eta zirrara pribatuak izan badaitezke ere, olerkia askoz kolektiboagoa bihurtzen da, irakurlea «pertsona lirikoak» lortu nahi dituen aldaketaz jabetzean. Rich-en olerkiak ezinezkoa egiten du publikoa dena eta pertsonala dena banatzea, bi esparruak gizabanakoaren izaeraren osagai bereiztezinak baitira.

Bukatzeko, Adrienne Rich-en poesia, gure kontzientzia goratzeko tresna eraginkorra bihurtzen duena, bertan «bizipenak kontatzen dizkiguten ahotsak beharrez, bizipena bera aurkitzean datza¹³». Honela bada, irakurtzea ez da beste pertsona batek bereganatutako ezagutza eta oreka emozionalaren hartzaile hutsa, aitzitik, irakurleak berak eskuratzen du oreka hori, olerkiarekiko harremanaren bidez. «Haitzuloan bizi» olerkian, esaterako, azken bertsoetan agertzen den ni-a, «Haietarikoa batek ere/ ez nau ikusten/ nik haiek ikusten ditudan moduan», idazlearen ni indibiduala baino, auto-ezagutza ariketan parte hartu duten guztien ni kolektiboa dugu.

N.B. Nire esker beroenak Amaia, Ane, Elena, Iraide, Seve, eta Susana-ri, nire lehengo kurtsoko ikasleei, olerkiak eta artikulua euskaraz jaritzeko eman zidaten laguntza baliotsuagatik.

---

¹² RICH Adrienne: «Versuivius at Home: The Power of Emily Dickinson», *On Lies, Secrets, and Silence* bilduman, 168.

¹³ RICH Adrienne (1960): «Poetry and Experience: Statement at a Poetry Reading», *American Poetry since*, 133.

TEILATUETAKO IBILTARIA

Denise Levertov-entzat

Erdi amaituta dauden etxeen gainean
 gaua sartzen da. Etxegileak
 teilatu gainean daude. Isiltasuna dago
 mailuen ondoren,
 eta txirrikak tentsiorik gabe daude eskegita.
 Erraldoiak, teilatuetako ibiltariak,
 untzi-zubi okertu baten gainean, iluntasunaren uhinak
 bere buruak hausteko zorian. Zerua
 errainu haundituak agertzen diren
 untzi-bela urratua da, itzalak
 sugarretan zubi baten gainean.

Haien moduan hor goian sentitzen naiz:
 arriskuan, bizitza bera baino haundiagoa,
 eta nire buru-hezurra apurtuko dudalakoan.

Merezi du
 bere azpian bizi ezin naizen
 teilatu bat
 —ahalegin osoz— eraikitzea?
 —Plano horiek guztiak,
 hutsuneak betetzea,
 neurriak hartzea, kalkuloak egitea?
 Aukeratu ez nuen bizitzak
 aukeratu egin ninduen:
 nire tresnak, egin behar dudana lana
 egiteko, desegokiak badira ere.
 Biluzik nago, ideiarik gabe,
 teilatuetatik ihes egiten duen
 gizon biluzia ni,
 zein diferentzia txiki batez,
 lanpara baten argi azpian eserita egon zitekeen
 krema koloreko horma-paperren kontra
 teilatuetatik iheska doan
 gizon biluzi honi buruz
 irakurtzen —ez axolagabekeriaz.

«ARRISKUAN NAGO, JAUNA»¹⁴

«Erdizoroa»¹⁵ Higginson-entzat, gero
bertsio koropilatuaren ospean biziz,
zure papertxo disdiratsuen bilketa gudazelai,
orain zure ilezko sare zaharra

Harvard-en¹⁶ alkanforezko bolatxoaren artean
eta zu zure variorum¹⁷ oroikarrian
zalantzagarrria sakoneraino
nor zara zu?

Lilikaria zaintzen,
ardo kopen kikiluak garbitzen,
zure gogorapenak taupadaka jarraitu zuen
papera bezain mehea zen
bekoki erauntsi baten atzean.

Zu, emakumea, gizonezkoa
zure tinkotasunean,
zeinentzat hitza sintoma baino gehiago
izan zen

izateko baldintza.
Hizkera ustelaz beteta zegoen zurrumurru
batek

Gezurrezko zin bati buruz
zure belarrietan abestu zuen arte

eta zure ohiko era erdizoroan
isiltasuna aukeratu zenuen entretenitzeko,
adieraztea aukeratu zenuen azkenean
zeuk jarri zenituen oinarrien gainean.

1964

¹⁴ Esaldi hau Emily Dickinson-ek Thomas Higginson (1823-1911) kritikariari idatzitako gutun batean agertzen da. Biak elkari idazten hasi ziren 1862a ezkerostik, eta Dickinson-ek hainbat olerki bidali zizkion. Gutun honetan haxe idatzi zuen: «Nire poza 'espasmodikoa' dela uste duzu arriskuan nago, jauna. 'Kontrolrik gabekoa' naizela pentsatzen duzu nitaz ez daukat nork epaiturik».

¹⁵ Bere eskutitzetako batean, Higginson-ek honela deskribatu zuen Emily Dickinson: «Amherst-eko nire poeta erdizoroa».

¹⁶ Haughton-en «Liburu Bitxien» Liburutegian, Harvard-eko Unibertsitatean, Dickinson-en eskuizkribu eta gauza pertsonalen bilduma bat dago.

¹⁷ (1955): *The Poems of Emily Dickinson*, Thomas H. Johnson-ek konpilatuak, 3 vols., Cambridge, Mass.

ORION¹⁸

Aspaldian, nire pausuak pinudietatik
 makurka ibiltzen zirenean,
 zu nire gizandia zinen, zu
 nire burnizko bikingoa, nire lehoin-bihotz
 errege buru-babestua, giltzaperatua¹⁹.
 Urteak pasa eta gero, gaztea zara orain,

 nire sasianaia basatia, eta tinkoki
 begiratzen diguzu mendebalde arrunt horretatik,
 bularra agerian, zure gerriko eroria
 modaz pasatutako tresna baten pisuak eragina, ezpata
 harrotasunaren azken aztarna inoiz ez menperatua

 ibiltzean oso pisu handia eduki arren
 eta izarrak indarge daude hor
 eta agian, sugarra ere agortu zaie.
 Baina zu sutan zaude, eta nik badakit;
 niregana ekartzeko begiak altxatzean
 berriro antzineko transfusioa gertatzen da:
 jainkozko astronomiak ez du esanahirik berarentzat.

 Etxean, ubeltzen naiz eta baldarkeriak egiten ditut,
 fedea apurtzen, nahiko ahul uzten dut
 bakarti, iluntasunean jaiotako haurtxo hila.
 Gaua kirrikatzen da tximini gainetik,
 denbora zatiak, geoda izoztuak²⁰,
 barra-barra erortzen dira burdinezkoaren gainean.

 Gizon batek nire begien atzean zerbait bilatzen du
 eta hutsik aurkitzen ditu
 emakume baten burua bestaldera bueltatzen da
 nire aurpegia ispiluan ikustean
 umeak nire heriotza bera hiltzen ari dira
 eta nire bizitzaren hondakinak jaten.

 Errukia sentitzea ez da zure ezaugarria.
 Han goian, lasaitasunez jasaten duzu
 zure bele-habiko hurruntasunean eskegita,

---

¹⁸ Neguan ipar-hemisferioan nagusi den izar-konstelazioa. Izena edertasun handiko ta erraldoi-gorpuzkeradun ehiztari mitiko batengandik dator. Gerrickoa eta ezpata konstelazioko izarrek osaturik daude.

¹⁹ Rikardo Lehoi-Bihotz (1157-1199), Ingalaterrako Erregea, Austriako Leopoldok harra-patu eta giltzaperatu egin zuen. Leiendak dioenez, haren menpeko leialak, Blondel-ek, giltzaperatua non zegoen aurkitu zuen.

²⁰ Arroka txikia, barrua hutsik daukana eta sarritan esfera-itxura duena; barrualdea kuartzozko kristalez estalita dauka.

nire ahots gabeko itsas lasterkaria!
Dena jakintzat ematen duzu
eta nire begirada zuregana zuzentzen dudanean
nire begiek izarrak dirudite
haien lantza hotz eta berekoiak
min gutxiena egiten duten lekura jaurtiz.
Arnasa har ezazu sakon! Ez dago kalterik, ezta barkamenik ere
hemen kanpoan zurekin hotzean
eta zu zure sorbalda hormaren kontra²¹.

1965

---

²¹ Gottfried Benn-ek, bere «Artista eta Zahartzaro» saiakeran, *Primal Vision* liburuan, aholku hauxe eskaintzen dio artista modernoari: «Ez ezazu bistarik galdu zure eginkizunaren elementu hotz eta egoista... Sorbalda hormaren kontra jarrita, kezkez estuturik eta neka-neka eginda, hutsaren argi grisean, irakur itzazu Job eta Jeremias-en idazlanak, eta segi aurrera».

HAITZULOAN BIZI

Haitzuloko Mitoa²² irakurtzen ari naiz
haitzulo batean bizi naizen bitartean,

goroldio beltzak

nire pausuak isiltzen ditu
kandelek harrizko apalategien gainean finkaturik
nire begiak makaltzen dituzte
Nire inguruko gauza hauek, haien
eguneroko eskariekin:

bete nazazu, huts nazazu
hitz egidazu, beroa emaidazu, utz nazazu
zure gorputzetik xurgatzen

Haiek guztiek nire mendean den plan bat daukate

estalaktitek²³
estalakmita²⁴ bihurtu nahi dute

meatzeko meadarrek
bere bitxitasuna susmatzen dute
kandelek bere suntsidura ikusten dute
lurrun bihurturik
eta hegaz egiteari ekiten

xaguzaharra eskegita dago,
airezko mundu bati buruz amets egiten

Haietariko batek ere ez, bakar batek ere
ez nau ikusten
eta nik haiek ikusi egiten ditut.

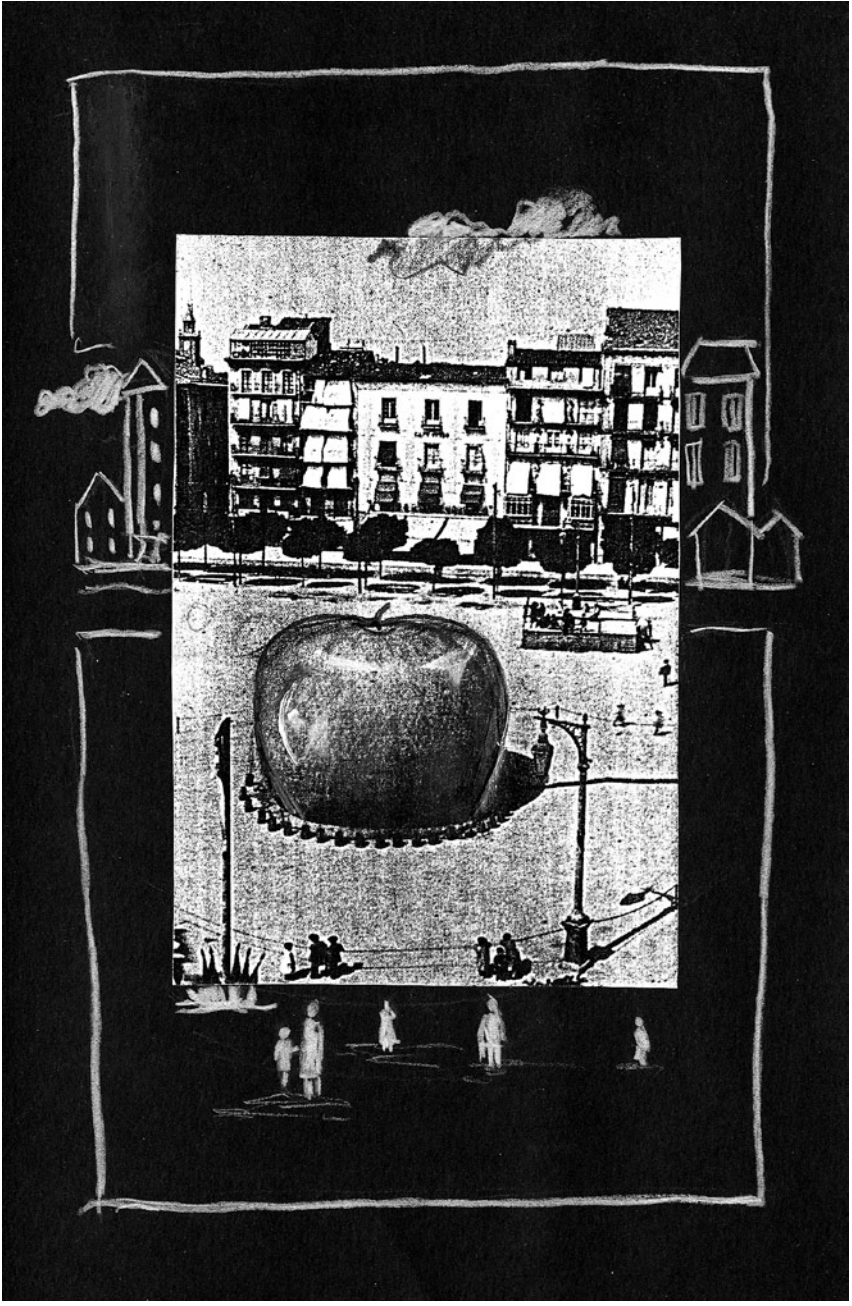
1972

---

²² Platon filosofo grekoak (487?-347 K. a.) *Errepublik*a bere liburuan giza existentzia haitzuluan bizitzearekin parekatua zuen.

²³ Haitzuloetan, eta mineral asko daukan uraren tantakako jario etengabearen eraginez, goitik beherantza sortuz doan metaketa konikoa edota zilindrikoa.

²⁴ Goian aipatutako metaketa-mota bera baina lurretik gorantz hazten dena.

EXENPLUAK, ATSOTITZAK ETA BESTE AXULARREN GUERO LIBURUAN

Patxi Salaberri Muñoa

Erretorika klasikoan *exemplum* bezala ezagutu ohi dena ez da beti huts-hutsean gaur egun exenplutzat hartzen diren narrazio modukoetara mugatzen, zabalagoa baita esanahiaren esparrua. Kintilianok, esaterako, honela definitzen du *exemplum* delakoa: «est autem id rei gestae, aut ut gestae, utilis ad persuadendum id quod intenderis commemoratio» (*Inst. Or.*, 5,11,1)¹. Ildo berekoa, baina lakonikoagoa da Fr. Luis de Granadak ematen duen definizioa: «Ejemplos, esto es, dichos o hechos insignes» (Granada, *Retórica...*, 510).

Bestalde, Cuevas-ek, *exemplum*-ak Barrokoan hartzen dituen ezauzgarri formal, tematiko eta funtzionalak kontutan harturik, honako definizio hau proposatzen du: «un dicho o relato breve en prosa, que puede servir de prueba o ilustración a una doctrina religiosa, o de paréntesis a una conducta moral» (Cuevas 1989, 60).

Egun, dena den, arrunt bihurtu da autoreak —idazleak zein predikariak— azaldu nahi duena arintzeko, frogatzeko edota argitzeko baliatzen dituen ipuin motz antzekoak bakarrik adierazteko erabiltzea *exemplum* hitza.

Ildo horretatik, Le Goff-enean aurkitzen da ziurrenik Axularrena bezalako liburuen testuinguruan *exemplum*-a exenplu (istorio, pasadizo) hutsekin nahastera eraman lezakeen definizioa: «un récit bref donné comme véridique et destiné à être inséré dans un discours (en général un sermon) pour convaincre un auditoire par une leçon salutaire» (Bremond, Le Goff, Schmitt 1982, 37-38). Izan ere, definizio honek exenpluaren ezaugarri garrantzitsuena utzi nahi izan du agerian, hots, haren izaera narratiboa, betiere —eta, bereziki, obra aszetiko-moraletan— gizakiaren konbertsioaren lorpenera iritsi nahi duen pertsuasioaren erretorikaren barnean kokaturik.

---

¹ «Un hecho sucedido, o como sucedió, útil para probar lo que queremos» (l. tom., 272).

Guztiarekin ere, argi dago *exemplum*-aren esparrukoak direla sermoi edota idazkietako ataletan, eta normalean xede didaktikoekin, tartekaturik azaldu ohi diren esaera, atsotitz edota narrazio laburrak.

Historikoki *exemplum*-a erretorika klasikoaren jatorrian bertan zegoen, ezinbesteko suertatzen baitzen komentzimendura bideratutako teknika diskurtsibo batean. Jakina, autore kristauak ere berehala ohartu ziren haren balioaz eta berehala ikasi zuten hartaz baliatzen. Baina San Ambrosio eta San Gregorio Handiaren *exemplum*-aren erabilera erlijioso zinez arrakastatsua suertatu bazen ere, ohiko predikazioetan ez da haren erabilpen sistematikoa XIII. menderarte finkatuko.

Hurrengo mendeetan, eta batik bat Trentokoaz geroztik sortutako giro ilunen ondorioz, *exemplum* delakoaren esparrukoek arrakasta handiagoa izango dute eta haien erabilpena askoz ere maizago gertatuko da idatzizko zein ahozko predikazioetan, bereziki esparru narratibokoak, hots, guk hemen *exemplu* hitzaren bidez adieraziko ditugunak. Horren arrazoia exenpluen iturrietan bilatu beharko litzateke nonbait, izan ere denbora luzez zilegizko eta fede-zalantzarik gabe aurkitu ahal izango zen literatura bakarra gertatuko baitziren iturrietako horiek, sailnduen egintzak eta bitzitza jasotzen eta isladatzen zituen literatura eredugarri bakarra alegia.

1. Exenpluak

Doktrinalki *ratio*-aren bidezko argumentatzeko erak buruhausteak ekar zitzakeen neurrian (gaizki-ulerduak eta irakurle-entzuleen eta, askotan, predikarien beraien prestakuntza maila eskasagatik, etab.), exenpluak eurrez zerabiltzan formula induktibo-analogikoak mezua ortodoxia teologiko-doktrinalaren barnean mantentzea ziurtatzen zuen.

Horrela, exenplua egiazkotzat hartutako gertaera baten azalpena den heinean, berbaldian barrena baieztan den proposizioaren egia unibertsala adibide zehatz eta praktikoa batera biltzea lortzen du. Praktikan, beraz, exenpluak transmititu nahi zen egia hori zalantzarik gabeko eredu ospetsu eta hurbiletan gauzatua aurkeztea bilatzen zuen.

Axularren obran agertzen den exenplu sorta handia, besteak beste, horren guztiaren adibide garbia genuke. Dena dela, ezin ahaz daiteke exenpluen ezaugarri horiek guztiak argumentatzeko modu zehatzarekin tinko lotuta daudena. Jakina, argumentazio mota honen funtzioa erabat proiektiboa da, berbaldiaren pautak eta jokamolde moral gisa, iraganaren esperientzia eredugarriaren antzera aritzea aldarrikatzen baitu. Ildo horretatik, Axularren liburuaren izenburuarekin bat egingo luke planteamendu horrek.

Exenpluen erabilpenaren ezaugarriei gagozkielarik, eskaintzen duten abantaila andana izango litzateke doktrinalki eta literarioki ohargarriena. Izan ere, oso laburrak dira normalean eta egiantzekotasun handikoak. Horrekin batera, fede eta doktrina arloan *auctoritas* delako baten babesa daukan neurrian, erantzun ezinezko bihurtzen da hartan esaten dena. Bestalde, zentzuari dagokionez, unibokoak direla esan daiteke, hots, ez dutela adierazten dutena baino irakurketa gehiago, irakurketa bakarra dutela azken finean.

Ezaugarrien artean, eta urdazubiarraren eskusibotasunekoia ez den arren, Axularrek eskaintzen dituen exenpluen ezaugarririk handiena, alabaina, agian bere ahozko izaera da. Beharbada erretorika klasiko guztian ohi den bezala², gurean ere ahozkototasunarekiko lotura handia markatzen duen elementua da hau. *Guero* bezalako aszetika liburuetan tartekaturik edo liburu berezietan argitaratuta, exenpluak jende xeheak jasoko dituen kontakizunak dira, andik aurrera ahoz aho ibiliko direnak, tradizionalizazio prozesu batera makurtuz³. Ildo horretatik, predikari edo idazle erlijiosoari interesatzen zaiona alderdi moral eta dogmatiko garrantzitsuenak modurik eraginkorrean bideratzea da. Prozesu honetan, ahozkototasunaren faktorea bitarteko bat baino ez da izango⁴.

---

² Oro har, Axularren planteamendu erretorikoa baloratzeko orduan, bat egin liteke Cerdanek predikari eta sermoinen ahozkototasunari buruz lutzaten duen baiezpenearekin: «Es evidente que el predicador, al intercalar en su sermón un *exemplum*, adoptaba plenamente la postura y las técnicas del arte verbal» (Cerdan, 63). Teknika horien artean ez dira gutxieneakoak estrategia linguistikokoak, besteak beste horrelako narrazioetan erabiltzen ziren egitura sintaktiko sinpleak (emendiozko juntagailuak, juntagailu aurkariak antitesiak areagotzeko, etab.). Are gehiago, bestelako herri tradizioeko elementu zenbaitekin uztartzen bada, Axularren kasuan gertatzen den bezala.

³ Exenplua ahozko kulturetan mintzagai bihurtzen da —errepikatua izatera konde-natutako mintzagaia, alegia— eta nolabaiteko iraunkortasuna hartzen du giza taldean, mezu-zabaltzaileak (predikari edo idazleak) nahi izaten zuen efektua lortuta geratzen zelarik. Cuevasek dioen bezala, «su papel divulgador es decisivo. No se trata ya de iluminar la inteligencia de unos pocos teólogos profesionales, sino de cimentar la vida religiosa de todo un pueblo» (Cuevas, 75). Aberatsa da Euskal Literatura elementu horietan. Gogoratu baino ez ahozko tradizioan eta baladetan adierazgarri diren exenplu-erreferentziak eta irudiak: Santa Klara, etab.

⁴ Ezin ahaz daiteke narrazioek ahozko kulturetan izan zuten balio handia, hau da, munduaren eta baloreen konfiguratzailea izatera iritsiko zena, pentsamendua batzeko eta koherente egiteko balioa. Exenplu bezala agertuko diren narrazio motzak ere izaera horren areagotzera etorriko dira errepikatua izateko ezaugarriagatik hain zuzen. Chartierren hitzak gogoratuz, «la frecuentación intensa de los mismos textos leídos y releídos modela los espíritus habituados a las mismas referencias, habitados por las mismas citas» (Chartier, 163).

Horrelako adibide edota ereduekin, jakina, jendearen identifikazioa bilatzen zen⁵ eta, aldi berean, zabaldu nahi ziren mezuak egoera edo pertsonaia batzuen inguruan uztartzea.

Aurrekoarekin lotuta, eta xvi. eta xvii. mendeetan exenpluak zabalteko baliatutako bideei dagokienez, gogoratu behar da sermoiak izan zirela entzule arruntengana iristeko lehenengo bidea eta garrantzitsuena, alfabetatze maila sektore zabal batean oraindik apalegia zenean batik bat. Horrekin batera, tratatu izpiritualak, exenpluak irakurtzen zekitenengana helarazteko balio izateaz gain, tresna egokiak izan ziren bigarren mailako predikazioan ere: ozenki eta jendaurrean (familiartean batik bat) egindako irakurketaren bidezkoetan hain zuzen.

Horiez gain, etxe eta komentuetatik barrena eurrez irakurtzen ziren *Flos sanctorum* edo bilduma hagiografiko ospetsuek ere protagonismo nabarmena hartuko zuten exenpluaren zabalkunde hartan. Ere mu biotan, Cuevasek gogoratzen duen bezala, «el «ejemplo» aparece integrado orgánicamente en un contexto de prosa doctrinal o de relato biográfico» (Cuevas, 62).

Ezin dira ahaztu, bestalde, predikari eta idazle erlijiosoek eskuetan egon ohi ziren exenplu-bildumak. Horretara dedikatzen zirenentzako espreski prestatu liburuak ziren haiek, gaika ondozkatuak eta erabiltzeko gertu. Axularrek ezagutu zuen kultura espainolean, esaterako, «prados espirituales» bezala azaltzen ziren bilduma horiek, izpirituek bertan bazka zezaten burutuak baitziren.

1.1. *Exenpluak guero-n barrena*

Guero-n agertzen diren exenplu multzoari dagokionez, aitortu behar da ez dela orekatua, hau da, ez dela maiztasun orekatu batez ematen, lehenengo plama sortan (24-34 orrialdeen artean) mordoxka bat eskaini ondoren, urritu egiten baita gero orrialde anitzetan zehar. Tarte horretan *auctoritas* arloko aipamenak eta adibide biblikoak nagusituko dira, garatzen den gaiaren izaera teorikoarekin (?) bat eginez. Berriro helduko zaio exenpluen erabilera sistematiko horri bekatu buruzagien kalteak eta erremedioak tratatzerakoan, baina, hori bai, modu lasaiago batean eta hobeto dosifikatuz. Kapitulu horiek bukatzean, exenpluok ere bakanduaz joango dira.

---

⁵ Exenpluek, eredugarritasun moralaz gain, erakargarritasunaren faktorea ere erantsen zioten liburuari.

Nolanahi ere den, liburuan antzematen diren exenplu horien aurrean, ezaguna da sailkapena irizpide desberdinen arabera egin daitekeela (cfr. Polo de Beaulieu 1993, 279): izan duten jatorriagatik eta informazio-bideagatik, *exempla* direlakoetan parte hartzen duten pertsonaien arabera (gizakiak, animaliak, etab.) edota exenpluek erakusten duten egitura formal eta logikoaren arabera (analogia edo metonimia).

Sailkapenaren problematika, ordea, areagotu egiten da irizpide izan daitezkeen faktore guztiak (jatorria, etab.) argiturik ez daudenean. *Guero*-n daudenak sailkatu beharko balira, beraz, modu eraginkorrean sailkatuak izatea eskatuko lukete, beraietan parte hartzen duten protagonisten arabera inondik ere.

Dena den, eta zaletasun taxonomiko hutsak alboratuz, Axularren exenpluak giza protagonisten inguruan garatzen dira nagusiki, eta pertsonaia sailduen eta erlijiosoen bizitzen pasarteak tartekatzen badira ere (Santa Luzia, San Martin, San Agustin, Paulo abadea, frai Gil, «Hugo Ipizpicu saildu» hura [393], etab.), garrantzi handiagoa izango dute Bibliatik jasotako ohiko exenpluek (Sanson, Salomon, etab.).

Halaz ere, gorago aipatu kapitulu «pragmatiko» horietan Historiaren lekukotasuna eta egiantzekotasuna izango dira Axularrek baliatuko dituenak. Horretan, batik bat antzinate klasikotik hartutako exenpluek izango dute protagonismoa. Ez dira faltako Grezia eta Erromako herri eta pertsonaiak⁶: Lazedemoniakoak (29, 87), espartarrak, korintiarrak (31, 406), erromatarrak, «Lukano» izenekoak (33), etab. Garaikideagoa bide den lekukotasunik ere bada Indietako herri batzuk (33) aipatzen direnean.

Baina, oro har, pertsonaia historikoei egokituko zaie exenpluen protagonismoa: Egiptoko faraoia (25-26), «Pisistrato Atenasco tirano gaixtoa» (27), Espartako Kleomenes (29), Erromako Publio Nasika⁷ (30), «Perikles famatua» (31), «Solon handia» (32, 405), «Caton Censorino» (32), «Cotys Traciaco erregue» (288), «Licurgo Thraciaco Erreguea» (408), Herodes («lehenbico Erregue lentil» hura, [300]), Vespasiano enperadorea (313), Antigono erregea (313), Semiramis (344), Katilina (354), «Lenilla ceritçan andre handi» hura (354), Lais eta Demostenes (388), «Erregue Lysimaco» (389), «Erregue Cyro» (393-394), «Alexandro handia» (394), Neron «gaixto» hura (349-351).

⁶ Erreferentzien arabera, Plutarkoren obretatik jasoak liriteke gehienak.

⁷ Gogoratu behar da lerro batzuk beheago «Scipion Capitain famatu» bezala agertzen dena Publio Nasika bera dela. Axularrek jakingo zuen (??) pertsonaia berberaz ari zela, baina ez dirudi irakurle arruntek bakartzat har zitzaketarik. Areago, zalantza handiak izango genituzke Axular horretaz ohartu zela baieztatzeko orduan, izan ere, pasarte biak jarraian eman zituen arren, protagonista desberdintzat hartu zituela baitirudi.

Historikoki modernoagoak direnak ere badira: «Henrico [...] çortci-garren, Ingalaterraco Erreguea» (351), Federiko III.a, Alemaniako enperadorea (406-407), etab.

Bestalde, filosofoak ere izango dira bizitzaren nondik norakoak markatzen: «gimnosophista» izenekoak (32), filosofoak (33-34), Dionisio filosofoa (296), Livio filosofoa (298), Zenon filosofoa (414), Antistenes filosofoa (446), Bias filosofoa (448), Diogenes filosofoa (458), filosofoaren eta zapatagilearen exenplua (430), etab.

Luzeen eta narratiboki borobilenen artean honako hauek azpimarratu beharko lirateke: «Sesostris Egiptoco erreguea» delakoarena (409-411), Zaleuko «Greciaco parte batçuetaco Erregue» haren exenplua, hiru orrialdeko ipuin gisa emana baitago (346-348).

Aparteko erreferentzia mereziko lukete historia naturaletik hartutako exenpluek, hots, animalia eta landareen exenpluek, gatazkatsuak eta, zenbaitetan, gaitzetsiak izan baitziren doktrinan egin zezaketen kalteagatik⁸.

Axularrek, berriz, ez du inolako arazorik izango historia naturalaz ere baliatzeko, doktrinalki ondorio irristakorrenetarikoak baino ez aipatzearen erle eta txinaurrien adibideetatik sortuak genituzkeelarik (*Gue-ro*, 34-37) —gogora bedi Inkisizioak espreski agindu ziola Donibane-Garaziko Huarteri atal hau berau ezabatzeko—. Ezin ahaztu, bestalde, sagarroiarena bera ere.

Areago, burutu nahi izan zuen lan aszetikorako interesgarriak bezain praktikoak iruditu bide zitzaizkion historia naturaleko adibideak. Berak ikusmiran zeukan irakurle / entzuleen izaera herritarra eta *landu*-gabea, eta horren arabera erabiliko zituen gure autoreak.

1.2. *Oharkizun zenbait*

Nolanahi ere den, badira exenpluen erabilpenari buruz nabarmen utzi beharreko zenbait puntu garrantzitsu Axularren obran zehar. Bestarik ahaztu gabe, erabilpen praktikoaz ari gara batik bat, baliatzeko moduaz hain zuzen. Besteak beste, horietako askok autore klasikoen errezepzioan erakutsi mediatizazio bera adieraziko lukete autore kris-tauen obra zenbaitetan ere.

---

⁸ Juan de Bonifacioren kondanak, esaterako, ez du zalantzarako tokirik uzten: «A veces entran por la historia natural, que es la más mentirosa que se conoce, y atribuyen a las bestias, a los reptiles, a las aves y a los peces instintos y propiedades que no les dió el autor de la naturaleza» (*De sapiente fructuoso*, 1589, 3. lib. 3. gutuna; apud Olmedo 1960, cxxxi).

1. Zinez esan daiteke *Guero*-n bildu exenplu asko eta asko (guztiak?) (erreferentziatu gabekoak barne) garaiko liburu aszetikoetan barreiatuak aurkitzen zirela eta ez bide zen jatorrizko liburueta joan beharrik erreferentzia zuzenak izateko. Fondo komun ezagun batekoak bailiran agertzen dira normalean. Adibide bezala, gaztelerazko literaturan «dastatze» txiki bat egitea baino ez dugu, izan ere berehala agertzen baita horrelakorik. Oso ospetsua eta hedapen handikoa zen J. B. Sanctoro-ren *Prado espiritual* izeneko liburuan, esaterako, honako hau aurkitzen dugu:

«*De como un Abad curó a un monge que andava encendido en amores*»

«Estava en un monasterio un monge de nacion Griego, mancebo, y de buenas partes y fue tan tentado de amores que en ninguna manera con todos sus exercicios espirituales y de manos, no podia apagar las llamadas de la carne. Como algunos monges lo sintieron, lo dixeron al Abad, el qual le quiso sanar con una arte maravillosa, y fue que mando a un monge de los mas antiguos, grave y aspero que injuriasse con palabras de mucha deshonra al mancebo, y despues que lo huviesse tratado mal de palabra, el se vniesses a quexar como si huviera sido offendido del monge. El anciano hizo assi, y llevó a otros monges por testigos, los quales testificavan q(ue) el monge Griego avia sido el descomedido y desvergonçado. El Abad entonces reprehendió al monge y le dio penitencia como a culpado. Esto passava cada dia, y viendose el monge maltratado y contanto falso testimonio acuestas, llorava y solloçava, y cada momento derramava muchas lagrymas, y se estava tristissimo en su celda lleno de amargura, y viendose desamparado de todo favor, se echava a los pies de Iesu Christo, y le pedía que bolviesse por el. No se hazia mal recado en toda la casa que no dezian que el lo hazia y luego lo testificavan dos ô mas monges ser assi, y le davan penitencia y reprehensiones como a culpado. Desta manera passo un año, el qual acabado un otro monge le preguntó q(ue) como le yva de amores, y si insistia en sus pensamientos antiguos. Dixo a esto el monge Griego: Valgame Dios, aun vivir no puedo como tengo de andar con pensamientos de amores? De esta manera le curó su padre espiritual, y el monge vencio sus malos pensamientos, y se salvò» (Sanctoro, *Prado...*, 67).

Argi dago *Guero*-n 378-379 orrialdeetan aurkitzen duguna bezalako dela.

2. Exenpluen iturritzat latinez idatzitako obrak ere erabiltzen zituela ikusteko interesgarria bide da Jondone Martinen exenplua (*Guero*, 226-227), besteak beste patristikako liburuetan aurkitu izan baitugu ohiko bihurtu ziren «iturri» haietariko bat, Axularrenarekin ezin lotura

handiago duena. Asko dira antzeko aipamena egiten dutenak: *Martinus adhuc catechumenus hac me veste contextit* (Rabanus Maurus: *Homiliae* ; Sulpicius Severus: *De vita beati Martini*, etab.). Edonola ere, Axularren testuingurutik hurbilago geratzen da Hildebertus Cenomansensis-ek bere *Sermones* obran dakarrena:

«Cum enim pallium medium egeno partitus fuisset, apparuit ei Christus in nocte, eadem veste inductus, dicens: Martinus adhuc catechumenus hac me veste contextit».

Axularren bertsioa ia hitzez-hitzezkoa da:

«Iondone Marthiec bere caparen erdia probeari eman cioenean abiatu cen laincoa gau hartan berean, capa harçaz estaliric, erraiten çuela sendagaillaz: *Martinus, hac me veste contextit*. Iccussaçue, ichussaçue cer valentia eguin duen Martinec, nola capa hunez estali nauen, cer eman derautan» (*Guero*, 226-227).

Jakina, honekin ez da baztertzen bestelako hipotesirik. Dena den, balirudike exenpluetan, atsotizetan eta sententzietan gaztelera eta latina direla Axularren literatur iturriak. Honek guztiak indartu baino ez luke egingo Axularren liburutegia nagusiki gaztelerez eta latinez (euskarazko testu apurrak ahaztu gabe) idatzitako obrez osatua zegoela dioen hipotesia.

3. Zinez pentsa liteke Axularrenean ohiko bihurtu zela exenpluak multzoka hartzearena. Axularrek ez ditu derrigorrez hartzen banan-banan eta gero testuan uztartu. Haren lan egiteko moduak eramaten zuen pasarte luzeak transkribatzera eta gordeta izatera. Gero sermoian edo liburuan erabiltzerakoan ere multzoka erabiltzen bide zituen. Adibideak aipamen biblikoekin, autore klasikoekin eta patristika arloan ere aurki ditzakegu erraz.

Horiatariko nabarmen bat 48. orrialdean dugu. Axularrek *Esaera Zaharrak* liburutik hartutako aipamen bat egin ondoren Bedarena ekarriko du jarraian.

Patristikako testuetan konprobatu izan dugunez, behin baino gehiagotan agertzen dira pasarte horiek biak elkarrekin. Rabanus Maurus-ek *Expositio in Proverbia Salomonis* delakoan, XIII. kapituluan jarraian emango ditu aipamen biak. Antzeko zerbait egingo dute (nahiz eta testua zertxobait aldatua eman) kulturalki inguru honetan askoz ere ezezagunagoa zen Smaragdus S. Michelis-ek bere *Commentaria in Regula Sancti Benedicti* (38) eta haren kopia dagien Martene Edmundus-ek bere *Comentarius* liburuan.

Horrelako jokabideak ohikoak ziren Elizako Gurasoen artean eta era horretan iritsi izan ziren ondoko mendeetan idatzi liburuetera, batik bat doktrinalki ezer berri aportatu behar ez zuten aszetikakoetara.

Axularrena ez bide zen salbuespena izan jokatzeko modu horretan.

4. Ildo bereko jokabidea litzateke autore klasikoen exenpluetan antzematen dena. Multzoka hartutakoak ere eurrez aurkitu uste izan ditugu. *Guero*-ren lehenengo kapituluaren § 2 atalak, esaterako, garbi adierazten du Axularrek *Silva* edo *Loci* izeneko libururen bat erabili zuela eskuen artean.

Hipotesi honen inguruan areagotzeko ezaugarriak honako hauek genituzke oro har: adibideak gai berari buruzkoak dira, denak jarraian emanak, aipatu liburuetan ohi zen bezala, bata bestearen segidan alegia, obra desberdinetatik jasoak bailiren, eta jatorrizko hizkuntzan, hots, latinez, hitz edo perpaus garrantzitsuenak bakarrik azalduz. Guztiak, ikusten denez, *Silva* eta *Loci* direlakoetako ezaugarriak.

Agian asko arriskatuz, baina hipotesi gisa halere, adibide edo exenplu sorta horien guztien atzean Luis de Granadarena bezalako *Collectanea*-ren bat dagoela pentsa liteke. Honekin ez dugu inolaz ere baieztatu nahi Axularrek *Collectanea* hori⁹ erabili zuela, beste arrazoiren artean Axularren eskuetatik ibilitako autoreek ere erabilia izan zezaketelako hain zuzen. Alabaina, ezaguna da Luis de Granadak Plutarkorenak tomo batean bildurik eman zituela bere *Collectanea moralis* hartan, eta, hain zuzen ere, hemen aipatzen direnak (*Guero*, 29-hk.) ia-ia elkarren segidan daude bertan.

Axularrek darabilen ondozkapenari jarraituz, honako hau aurki dezakegu Luis Granadakoarenean:

«Cum Lacedaemoniorum rex polliceretur se funditus eversurum civitatem quandam, quae saepenumero Lacedemonijs negotium exhibuerat, non permiserunt Ephori, dicentes, Nequamquam abolebis iuvenum cotem. Urbem infestam appellabant cotem iuventutis, eo quod hostibus semper praesentibus, ipsa iuventus acueretur ad bellandi peritiam. Plut. in Lacon» (*Collectanea*, 877).

«Scipio Nasica, quibusdam dicentibus res Romanas iam in tuto esse, extinctis Carthaginensibus, & Graecis in servitutem redactis: Imò, inquit, nunc demùm summo in periculo sumus, posteaquam nulli supersunt, quos vel timeamus, vel revereamus. Sensit, inimicos per occasionem utiles esse nobis: per quos non licet impunè securèq; negligentes esse. Erasm. lib.8. Apoph» (*Collectanea*, 890-891).

«Cato Sensor semper se harum rerum poenituisse dixit, Si mulieri arcana detexistet: aut si mari profectus esset, quò terrestri itinere

⁹ Hori edo *Collectanea* delakoaren hirugarren edizio hutsa izan behar zuen *Loci communes philosophiae moralis*.

eundi facultatem habebat: aut si per negligentiam dien frustra elabi permisisset. Plutarc. & Ful. lib. 7. cap. 2¹⁰) (*Collectanea*, 891).

«Solonis lex praecipuè laudatur, quae quidem sancivit, filium nequaquam parenti necessaria vitae subsidia debere, à quo nullam artem accepisset. Ubi sup.» (*Collectanea*, 893).

Azterketa exhaustiboa egiteko ez beta ez asmorik izan ez dugun arren, aipatutako adibideekin garbi dago kointzidentzia hutsa baino gehiago dagoela pasarte hauetan. Izan ere, Axularrek erabili zuen ordenamenduak erabateko paralelotasuna erakusten du Granadarenarekin:

29. orrialdean: Lazedemonioen exenpluak

30. orrialdean: Publio Nasicarena¹¹

32. orrialdean: Solonena
Cato Censorinorena

Ezin bazter daiteke Granadak ere bere iturriak izan zituela eta exenpluak, agian, horrela ondozkatuak aurkitu zituela baieztatu lezakeen hipotesia.

Edonola ere, horrelako exenpluak eta aipamenak multzoka hartu ohi zirela adierazten duen adibide nabarmena dugu Granadak bere (?) hitzekin esaten duen ondoko honetan ere:

«Guarda también tu lengua de cualquier palabra torpe; porque las buenas costumbres se corrompen con las pláticas malas. La lengua descubre las aficiones del hombre; porque cual se muestra la plática, tal se descubre el corazón; ca de lo que el corazón está lleno, habla la lengua» (*Guía*, 510).

Axularrek, Granadak ez bezala, iturriak bereiztuz ematen du erabat paraleloa dirudien pasarte:

«Ceren londone Pauloc dioen beçala: *Corrumpunt bonos mores, colloquia mala* (1 Cor.15). Solhas gaixtoec galtcen dituzte aztura onac. Eta erraiten dute Philosophoec ere: *Voces sunt signa conceptuum*. Mihiac declaratcen du cer daducan bat bederac bere gogoan eta bihotzean. Nor nola mintço baita canpoan, hala ohi da barrenean. Cer baitaduca gogoan, hura aippa nahi du iendartean, mihia da bihotzaren mandataria, mihian da eçagun nor den bat bedera, eta bai nongo den ere. londone Petri eçagutu cen beçala» (*Guero*, 396).

Horrelako gehiago izango genituzke honako hauetan ere: *Es* 26, 11 eta *2 P* 2, 22 (470-471).

¹⁰ Plutarkoren bertsioak Axularrenarekin duen aldeaz ohartzeko, ik. 32-33 orrialdeetako exenpluan egiten duen moldaketa.

¹¹ Kontutan har Granadak dakarren adibidea Erasmoren obratik jasoa dela.

Balirudike, beraz, ereduak sortatan hartzeaz gainera, erreferentzia horiek biak elkarrekin agertzen ziren toki batera, toki berera agian, jo zutela autore biek¹².

5. Exenpluen kasuistika zabalean, dena den, badira zenbait kasu aurreko hipotesi horren sustatzaile izan daitezkeenak. Batetik, behin baino gehiagotan gertatu izan da beste batzuenak balira bezala ematen dituela Axularrek aipamenak. Horiatariko bat, esaterako, «Eta badio Casianok ere. *Mulierem ignoro, & virgo non sum* » da. Jakina denez —eta Axularrek ere ondo jakin behar zuen hori, besteak beste Frantzisko Salesekoaren *Filotea* (1609) liburu ospetsuan bertan agertzen baita—, esaldiaren aita San Basilio Magno zen, eta ez berak zioena.

Horrek aipamena beste nonbaitetik hartua zela adieraz lezake inondik ere, eta ez Kasianoren obratik zuzenean.

Badirudi, beraz, Axularrek erabilitako exenpluak —beste autore gehienek bezalatsu— irakurketa aszetikoko liburuetan barreiatuak egon ohi zirela. Autoreek gero, funtsezko narrazioak mantenduz, irakurle-entzuleen egoeraren arabera egokitzen eta moldatzen zituzten exenpluok.

Ildo horretatik, ikusia dugu Axularrek ez duela zalantzarik beste autoren hitzak bere obraren izaerara moldatzeko eta, zenbaitetan, zentzua ere aldarazteko. Batzuetan, egia da, beharrezko du esplikazioaz edota anplifikazioaz baliatzea, besteak beste, aipua testuinguruan erraz, zuzen edo egoki sartzen ez delako.

Jakina, jokabide hau batik bat autore jentilekin gertatuko da, eta ez doktrina kristaua garbi eta zalantza izpirik gabe uzten duten egile kristauekin. Hori dela eta, Axularrek doktrina kristaura egokitzeko ukituak egin ohi ditu paganotzat dituen egileen exenplu-aipamenetan. Adierazgarria da, esaterako, Demostenesek *Lais* emagaldurekin duen harremanaren ikuspuntu morala eta kristautua, filosofoak inolaz ere izan ez zuena (ikus *Guero* 388).

2. Sententziak, atsotitzak eta beste

Axularrek tartekatzen dituen atsotitzak, aforismoak, sententziak eta antzeko formulak exenpluak baino askoz ere motzagoak badira ere,

---

¹² De Reuk oroitarazten duen bezala, ez bide da zalantzarik aipatu autoreen iturri zenbaiten amankomuntasunean: «Le chercheur qui étudie deux textes indépendants ayant un choix commun de fragments patristiques peut conclure à l'existence d'une source intermédiaire. Si le chercheur se trouve devant deux textes dépendants, les conclusions s'avéreront d'autant plus faciles» (Reu 1993, 334).

mezuaren iraunkortasuna ziurtatzen dute euren errepikatuak izateko erraztasunagatik eta izaera formulistikoa dela medio.

Historikoki ez dakigu noraino baiezta daitekeen gure artean erasmismoaren eta humanismoaren eragina ohiko sententzien erabilpenean. Dena den, badirudi kultur eta erlijio tradizio horiei eskerrak antzematen dela euskal letren esparruan erlajazio ñimiño bat Trentokoaz geroztik sortutako giro hertsu eta kontrolatzailearen barruan. Egia da, era berean, gazteleraren eremuan erasmismoari dagokiola neurri handi batean aldaketa horren arrazoia eta errefrauen erabileraren areagoztea¹³.

Sententzia, garaiko definizio baten arabera, «oracion tomada de la vida, la cual manifiesta brevemente lo que hay ó lo que conviene haber en la vida» (Granada, *Retórica...*, 525) litzateke. Hitz generiko horrek mota ezberdinetako elementuak adierazten ditu: maximak, aforismoak,... eta, nola ez, atsotitz edo errefrau gisakoak, hau da, herri jakituriaren kondentsatzaile moduko *erranak*.

Funtzionalki, ohiko oradoreekin gertatzen ez zen bezala, oratoria sakratuaren esparruan aritu behar zutenek maiz asko erabiltzen zituzten sententziak errealitatearekiko egokitzapena egin ahal izateko eta, bereziki, azturak eraberritzeko, horrelako esaldiak iltzaturik bezala gertatzen baitziren irakurle-entzuleen oroimenean.

Ez zen hori erabilpenaren zio bakarra, ordea; bazegoen bestelako arrazoirik ere, zeren eta, zabaldua zenez, «las buenas sentencias daban autoridad a la doctrina, ornato al sermón y prestigio al orador» (Hertero Salgado 1993, 292). Halere, erretorika eklesiastikoaren prezeptibaz arduratu zirenek etengabe jokatu zuten gehiegizko erabileraren aurka, sententziak ere egokiro eta zuhurtziaz erabiltzeko beharra azpimarratzen baitzuten.

Sententziak predikariek asmatuak izan bazitezkeen ere, liburuetan jasotakoetara jotzen zenean, itzulpen egokiaren premia agerian uzten zen berehala, irakurle eta entzuleen mailara egokitzearena hain zuzen. Hori antzemango da, adibidez, Axularrek Bibliako *Esaera Zaharrek* liburitik jasotakoetan.

Baina irakurleei hurbilagotik edo aritzeko premiak¹⁴ eta garaiko literaturan azaleratzen hasia zen erlajazio antzekoak joera herritarragoa ahalbidetu zuten gurean. Ildo horretatik, Axularrek lasai asko erabiltzen

¹³ Gogoratu, esate baterako, gero aipatuko diren Publio Sirorenak.

¹⁴ Kintilianok *gnomas* deitutako hauek oso garrantzitsutzat zituzten zenbait erreterek. Granadak, adibidez, honela dio: «debe abundar el predicador en su lengua» (Granada, *Retórica...*, 525), hots, behar eta ahal den guztietan erabili eta beti bere hizkuntzatik eta mezu-hartzaileen hizkuntzatik zuzenean jasota.

ditu herri tradizioan txertaturik dauden elementuak, hala nola esakerak eta errefrauak.

Jakina, herri jakituriaren elementua den heinean (eskupilatuegia edota anfibologikoa zenbaitetan), erretoreak —eta zer esanik ez predikariak edo aszetikako idazleak— ongi bereizten eta aukeratzen jakin behar zuen diskurtsoak huts egin ez zezan, sententzia guztiak ez baitziren eginkizun horietarako egokiak.

Axularrek biziki ongi erakutsiko du hautatzeko eta erabiltzeko trebetasuna, darabiltzan erreferentzia kulturalak batzuetan gaztelaren esparrukoak diruditen arren.

Testuan barrena isuritako esaerak eta atsotitzak (edo behintzat guk horrelakotzat ditugunak) bi modutara eman ohi ditu Axularrek: batzuetan zuzenean testuan tartekatutako eta bestetan «erran komuna da» edo antzeko formularen bat erabiliz. Lehenengoek herri mentalitatean sustaituagoak dirudite bigarrenek baino, azken hauek normalean liburutatik edo inoren *auctoritas* bezala jasoak bailiren ematen baititu. Edozein modutan, multzo bietan atzematen da beste hizkuntzetako enragina.

«Erran komun» bezala agertzen diren sententzien artean interesgarrienak edo aipatzekotan, honako hauek ekar litezke:

«Erran comuna da infernua desira onez bethea dagoela¹⁵» (*Gue-ro*, 49).

«Erraiten ohi da: [...]. Nagiençat eta alferrençat egun guztiac dira besta¹⁶» (49).

«Eztaquiçu, erran comuna den beçala, eztela heriotcea beçain gauça seguric, eta orena noiz içanen den beçain guti guerthuric?» (55).

«Comunzqui ahotan dabillan solhasa da. Eztugu gueroco segurantçaric, bethi gara periletan» (59).

« Hura da, hurrán hurrán erran comuna den beçala: usoak ioan, sareak heda» (236).

«Ceren nola erran comuna den beçala, otsoac ian baiteçaque ardi contatuetaric¹⁷»(242).

«Ceren erran comuna den beçala, otharre bat eguiten duenac equin diçaque ehun ere¹⁸» (266).

¹⁵ Gaztelaraz ere bada horrelakorik: «El infierno está lleno de buenos deseos» (Campos eta Barella, 194).

¹⁶ Latinetik hartutako baten itzulpena da bertan ikusten den bezala: Ignavis semper sunt feriae.

¹⁷ Gaztelarazkoa Santillanako Markesak, Juan Valdesek eta Mateo Alemanek darabilte: «De lo contado come el lobo» (Ibid., 206).

¹⁸ Gaztelaraz: «Quien hace un cesto, hará ciento», Juan de Valdesek erabilia: *Diálogo de la Lengua*, 1535 (Ibid., 95)

- «[...] guezur bat erraiten duenac, baderraque gehiago ere» (266).
 «Ceren erran communa den beçala, iccusten eztuen beguiac eztu minic¹⁹» (290).
 «Ceren erran comuna da, gueçurrac zaiñac labur dituela²⁰» (514).
 «Erran comuna da, ezpatac ezpata sar aracitcen duela maguinan» (570).
 «Erran comuna da, [...], eztiaçaiola nehorc ere nehori, hanbat calte eta bidegabe eguin, nola berac bere buruari» (620).

Bestalde, badira *erran komunak* direla adierazi gabe Axularrek testuratzen dituen sententziak ere. Hona hemen horietako batzuk:

- «Ezta concientcia gaixtoaren eguitecoac eta penac baiño pena handiagorik²¹» (429).
 «*Quid est autem turpius quam senex vivere incipiens?*, dio halaber Senecac (Senec. epis. 13). Cer da gauça itsusiagoric, bicitcen hasten den çaharra baiño? ²²» (187).
 «[...] ceren iocoa ezta errenta» (68).
 «Fin gaitz eguinen duc choria, baldin gaztedanic ezpadaguic cafia» (178).
 «[...] ecinac eztu legueric» (243).
 «Eztu nehorc iragan den uretic hartcen²³» (156).
 «[...] no cen tho: emaztea giçon: oilloa oillar» (343).
 «Gaitz da [...] errotan irinic ez lotcea» (481).
 «Okher hobe, itsu baiño» (347).
 «Egur hezeac eguiten du gar, eta eguiten du nigar» (501).

Paralelismoaz baliatuturik, honelakoak burutuko ditu Axularrek:

- «Dabilan harriari, etçaica goroldioric lotcen²⁴» (38).
 «Ur iraquinean eztu uliac pausatcen²⁵» (*ibid.*).

¹⁹ Gazteleraz: «Ojos que no ven corazón que no siente»

²⁰ Bada paralelorik gazteleraz: «La mentira no tiene pies», «La mentira presto es vendida», etab.

²¹ Publio Siro: «Nada hay más miserable que la mala conciencia» (328). Publio Siro K.a. lehen mendeko poeta latinoia dugu. Senekak, Aulo Geliok eta Macrobiok biziki laudatzen dituzte haren obra idatziak. Ez da, beraz, arraroa, haiek ere harenez baliatzen aurkitzea (ikus Senekarena in *Guero* 185). Halere, obra guztietatik *sententzia* bilduma bat baino ez zaigu iritsi. Bertso bakoitzaren lehen letraren araberako ondozkapen alfabetikoa du. Badirudi Erasmok argitaratu zituela lehendabizikoz (Estrasburgo, 1516).

²² Publio Sirok berdintsua dauka: «Nada más vergonzoso que un anciano que comienza a vivir» (329). Halere, Senekarena bailitzen eskaini izanak garbi demostratuko luke Axularrek ez zuela Sioren obra erabili, ez honetan ez besteetan ere.

²³ «Agua pasada no muele molino» delakoaren parekoa.

²⁴ Badu Publio Sirok bere sententzien artean honen parekoa den bat: «Piedra que rueda no cría musgo» (326).

²⁵ Gazteleraz badago horren antzekoa den errefracua: «A la olla que hierve, ninguna mosca se atreve» (Campos eta Barella, 259).

«Arduraco arropari, etçaica cerrenic eguiten» (*Ibid.*).

«Çuhaitz bethacorra, eztu nehorc ebaquitcen» (*Ibid.*).

«Nahi eztuenac erraiçunic, eztemala occasinoric» (403).

«Nahi eztuenac dei deçaten otso, ezteçala iauntz otso-larruric» (*Ibid.*).

«Nahi eztuenac ilkhi dadin kherik, eztaguiela suric²⁶» (*Ibid.*).

Urquijok adierazi zuen bezala, badira zenbait esaldi eta perpaus errefracuen inguruan sortuak. Hau da, esaterako, honako honen kasua:

«Probea gueçurti içaitea, ezta hain miretsteco, ceren *beharrac anhitz gauça eraguin deçaque*²⁷» (*Guero*, 189-190; letrakera etzana Urquijorena da).

Badira beste batzuk atsoitiz edo esaera zaharren kutsua erakutsiko dutenak, baina berri samarrak diruditenak, Axularrek berak eratuak. Epifonema gisara ager daitezke horrelakoak²⁸:

«Daguigun ongui, eta ezteçagula beha nori²⁹» (224).

«Emaçu beraz duçunaren arauaz» (229).

«Ceren haserretcea eztago ez hanbat eguitemoaren valioan, nola presunaren condicinoan» (287).

Azpimarratzeko ezaugarri bat deritzogu horrelako sententziak (ohi-koak, herri tradizioaren bitartez jasoak eta asmatuak) Axularrek ahozko formulataratu sartu nahi izateari, gehienetan homoioteleuton eta homioptotonaren bidez lortutako hoskidetasunaz baliatzen baita urdazubiarrak. Horrezaz gain, ikusi den bezala, isokolonak ere garrantzi handia du aipatu sententzia gehienak taxutzean.

Alabaina, badira sententzia batzuk nolabaiteko eredu arrotza edo erakusten bide dutenak eta ahozko formulazio edo eredu horietara (homofonia eta neurrikidetasunera, batik bat) erabat biltzen ez direnak:

«Halaco ezteyetan halaco zopac³⁰» (372).

²⁶ Oinarrian «Donde fuego se hace, humo sale» delakoa legoke.

²⁷ Garibayren 63. errefracua: «Beharrac bearra eraguiten du» (Urquijo 1919, 600). Duvoisinek Maian jasotako «Beharrak eginarazten du aunitz» (*Rev. Euskara*, 1878, 296 or., apud Urquijo, 600) ere ildo berekoa dela dirudi.

²⁸ Definizioz, «todo lo que en las cláusulas hiere agudamente al oído, es epifonema» (*Granada, Retórica...*, 527b) edo, bestela, «es una sentencia situada en la conclusión de un discurso» (Mortara, 285).

²⁹ Gaztelera: «Haz bien y no mires a quién». Honako hau, esaterako, Baltasar Gracian-en *El Criticón*, 3. liburukian (1657) agertzen da (cfr. Campos eta Barella, 45).

³⁰ Paralelismo aurkitzeko paradarik izan ez dugun arren, oinarrian gaztelerazko hoskidetasun asonantea eta neurri berdina duten «boda(s)» eta «sopa(s)» hitzen oihartzuna antzematen dela pentsa liteke.

«Iguzquiac beratcen du ezcoa, eta gogortcen lurra³¹» (109).

Ildo beretik, ezin falta zitekeen multzo honetan beste hizkuntza batean bederen parekorik izango duen baliabide paremiologikorik. Hau da, esaterako, ondoko esaldi honen kasua:

«Ceren guizona eta emaztea, sua eta istupa beçala baitira³²» (400).

Gogoratu, bukatzeko, hauen guztien funtzioa ez dela Axularren argumentazioaren euskarri soila izatera mugatuko. Adibide desberdinetan ikusten den bezala, ahozko teknikei lotuta dauden elementu hauek izaera, kolorea, tonalitatea eta grafikotasun-plastikotasuna eskainiko dizkiote lanari neurri handi batean.

3. Konparazioak eta similak

Granadak zioen bezalaxe, konparazioak erabiltzea margolariek dabilten teknika imitatzea baino ez da: «cuando quieren que un color insigne resalte entre los demas, le ponen otro debajo que haga á aquel mas divisado» (Granada, *Retórica...*, 536). Horretarako idazlea «se vale de ejemplos y símiles, en cuya comparación la cosa que quiere alzar de punto parezca la mas excelsa» (*Ibid.* 536).

Axularrek eurrez darabilen bidea da konparazioarena³³. Izan ere, baliabide estilistiko bezala, metafora baino askoz ere arrakastatsua dirudi konparazioak, eta batez ere aszetika liburu batean. Entzule-irakurle izan daitekeenak ez du inolaz ere diskurtsoaren haria galduko, hobeto ulertuko du esango zaiona eta, jakina, hurbilago nabaritu du testua bera.

Konparazioa, jakina denez, pentsamenduzko irudien esparruko baliabidea da, eta oso xede pragmatikoa du, irakurle-entzuleari puntu desberdinak argitzea eta mezua errazago helaraztea, ahaztu gabe metaforak eta konparazioak bezalakorik ez zegoela irakurle-entzulea de-

³¹ Aurrekoan bezalatsu, hemen ere «cera» eta «tierra» hitzen oihartzuna genuke?

³² Haragiaren bekatutik begiratzeko ihes egitearen lehenengo arrazoia jakituria gnomikoan oinarritzen du Axularrek, gaztelerazko sententzietan aurkitutako esaera paralelo honek erakusten duen bezala: «El hombre es fuego; la mujer, estopa; llega el diablo y sopla» (Junceda, 258).

³³ Aitzitik, ez dirudi Terrones del Cañoren ildokoek joritasun hau hain gogokoegi zutenik: «tampoco se han de traer demasiadas comparaciones, que es de predicadores mozos, y la flor y hervor de la juventud se las ofrece. Bastarán siete u ocho comparaciones en un sermón, si son buenas y vivas; que, si son frías, mejor es dexarlas» (Terrones del Caño, *Instrucción...*, 87-88).

leitatu eta kordokatu ahal izateko. Irudi argumentatiboa izateaz gain³⁴, *amplificatio* izenekorako bitarteko tekniko gisa erabilia izateko ere ezin aproposagoa da. Aldi berean, prosa narratibo-deskriptiboari ere malgutasun plastikoa eskaintzen dio.

Bestalde, konparazioek mezua edo azaldu nahi zena hobeto ulertarazten bazuten ere, adierazitakoa errazago gogoratzen laguntzen zieten mezu-hartzaileei, irakurle edota entzuleei hain zuzen. Ildo horretatik zihoan Ebanjelioaren jokabide orokorra eta horixe zen, azken batean, oratoria sakratuan arituek konparazioak baloratzeko arrazoia.

Oro har, konparazioetan bi elementu desberdinen arteko antza azpimarratzea da bilatzen dena. Harreman edo erkaketa horren bidez elementu haietako baten ideia edo irudia adierazgarriago eta eragingarriago bihurtzea da helburua. Hain zuzen ere, oratoria eklesiastikoan faktore bi horiek derrigorrezkoak izango ziren bilatzen zen konbertsioa gerta zedin.

Hortaz, zeukakeen eraginkortasuna medio, konparazioa oso erabilia izan zen liburu aszetiko-mistikoetan baliabide erretoriko gisara, batik bat kristauen bihotza eta borondatea ongien mugiarazten zituzten aplikazioak burutzeko bide bezala.

Konparazioak, oro har, predikariek eta idazleek berek asmatuak izan daitezke, betiere eguneroko bizimodutik jasotako erreferentzien bitartez eratuak³⁵. Eta horrela gertatzen bide zen neurri handi batean prediku arruntetan. Bereziki azpimarratzekoa da Axularren konparazioek errealitate hurbilarekin duten lotura irmoa, irakurleen eguneroko bizimodua, lanbidea, natura, pertsonak, etab. baitira beti eredu argumentatiboaren ardatza.

Bestalde, konparazioen erabilpenean bada nabarmentzeko puntu garrantzitsu bat. Eskrituretako zentzu morala gorde beharra zuenez gero, predikaria edo idazle erlijiosoak ezin has zitekeen nahi zuena egiten, beste askok egin izan zuten bezala (sermonario zaharretan, batik bat). Errakuntza hori gaingitu ahal izateko Axularrek aholku zaharrari (ikus Diego de Estella fantziskarraren *Modus concionandi*, VII. kap.) segitzen dio, alegia, irudiak konparazio bihurtzen, batez ere Testamentu

---

³⁴ «Los argumentos de **comparación** se basan en las relaciones de diferencia y de igualdad [...] [eta] comportan una valoración de los objetos a través de su comparación» (Mortara Garavelli, 107).

³⁵ Ezin ahaz daiteke bestelako iturririk ere erabiltzen zela horretara dedikatzen zen eliz jendearen artean. Cerdanek dioenez, «todos los predicadores del siglo xvii tenían a su disposición el conocidísimo libro de Juan Pérez de Moya, *Comparaciones o símiles para los vicios y virtudes* (Alcalá, 1584), que ofrecía frases para todas las ocasiones» (Cerdan, 64).

Zaharretik eta historia liburuetatik sor zitezkeen zentzu moral okerrekoak antzematen zirenean.

Eragozpen horiek *per modum similitudinis* delakoaren bidez gaindi zitzakeen predikariak edo, gure kasuan, idazleak. Horretarako eredu praktikoa *así como* formularekin (eta haren aldakiekin: *como... así...*, etab.) burutuko zen gazteleraz. Euskarazkoa *nola .... hala...* formulazio-ra bildu zen nagusiki³⁶, ondoko adibideek erakutsi bezala:

«Nola hegatzinari emaiten baitçaitça hegalac, airatceco, eta hegal-datceco: hala guiçonari ere emaiten çaitça escuac travaillatceco» (34).

«Ordea nola Hercules hura, harriz, çurez edo cobrez eguina baita, edo pintura bat baicen ezpaita, gueldi dago, kheinatcea eguiten du eta ez bertceric. Hala dira bada, guerotik guerora dabilçanac ere, kheinatcen dira, eta eztute aurthiquitcen: destatcen dira, eta eztute desarratcen. Erraiten dute: eguinen dut; eta eztute behin ere eguiten» (54).

Esan gabe doa: eredu honi jarraitzen zaizkion konparazioak agortezinak dira Axularren liburuan. Guztiarekin ere, *exemplum* izenekoan arloan prosari arrotz zapore gehiegi itsasten dion elementua agian konparazio mota hau da. Dena den, ez da faltako Axularrenean bestelako konparazio eredurik ere, interesgarrienak estiloa eta erritmoa arinagoa bihurtzeko eratzen dituenak direlarik³⁷.

Bibliografia

- AXULAR (1643): *Guero*, Bordele, (faksimila: Bilbo, Euskaltzaindia, 1988).
- BRÉMOND, CL., LE GOFF, J., eta SCHMITT, J.-CL. (1982): *L'exemplum, Typologie des sources du Moyen Age occidental*, Brepols, Turnhout.
- CAMPOS, J.G. eta BARELLA, A. (1995): *Diccionario de Refranes*, Madrid, Espasa-Calpe.
- CERDAN, Francis (1988): «El sermón barroco: un caso de literatura oral», *Edad de Oro*, VII, 59-68 or.
- CHARTIER, R. (1993): *Libros, lecturas y lectores en la Edad Moderna*, Madrid, Alianza.
- CUEVAS, Cristóbal (1989): «Para la historia del *exemplum* en el Barroco español. (El *Itinerario* de Andrade)», *Edad de Oro* VIII, 59-75 or.

³⁶ Konparazioak, gogoratu beharrik ez dago, ez dira beti konparaziozko egitura sintaktiko horien bidez burutzen. Aski da konparagarri irizitako elementua azaltzea eta gero *hala* edo *halatan* sarrera-formula baten bidez aurkeztea elementu konparatua.

³⁷ Honen ildokoak, esate baterako: «Presuna haserrekorrak, zuhaitz aranzetsuak *bezala* dira, eztira ferekatzeko on; nehork uki balitza zaurtzen dute. Harri mugerraren *pare* dira, barrenean dute sua, asko dute ukitzea. (290; gurea da letrakera etzana).

- GRANADA, Luis de (1944): *Guía de Pecadores*, in *Obras del V.P.M. Fray Luis de Granada*, I, Madrid, Imprenta de la Publicidad (BAE VI), 1-470 or.
- (1945): *Retórica Eclesiástica o de la manera de predicar*, in *Obras del V.P.M. Fray Luis de Granada*, III, Madrid, Imprenta de la Publicidad (BAE XI), , 488-642 or.
- (1571): *Collectanea Moralis Philosophiae, in tres tomos distributa: quorum primus selectissimas sententias ex omnibus Senecae operibus, Secundus ex moralibus opusculis Plutarchi, Tertius clarrissimorum principum & philosophorum insigniora apophthegmata ... complectitur.* Olisippone.
- HERRERO SALGADO, Félix (1993): «La *Rhetorica ecclesiastica* de fray Luis de Granada y las retóricas cristianas del Siglo de Oro», in *A.A.*, 265-302 or.
- HUARTE DE SAN JUAN, J. (1575): *Examen de ingenios para las ciencias*, [orain: F. Fresco Otero ed. (1991): Madrid, Espasa-Calpe].
- JUNCEDA, L. (1994): *Diccionario de Refranes*, Madrid, Espasa Calpe.
- MORTARA GARAVELLI, Bice (1991): *Manual de retórica*, Madrid, Ed. Cátedra.
- OLMEDO, Félix G. (1960): «Prólogo», in Terrones del Caño: *Instrucción de Predicadores*, Madrid, Espasa-Calpe, IX-CLVI or.
- (1994): *Patrología Latina*, Migne-ren edizioa CD-Rom formatoan, CETEDOC.
- POLO DE BEAULIEU, Marie-Anne (1993): «Des histoires et des images au service de la prédication: la *Scala Coeli* de Jean Gobi junior (+1350)», in Hamesse, J. 1945 eta Hermand, X. (ed.), *De l'hoélie au sermon. Histoire de la prédication médiévale*, Actes du Colloque international de Louvain-la-Neuve (9-11 de juillet 1992), (Publications de l'Institut d'Etudes Médiévales, 2e série, Textes, Etudes, Congrès, vol. 14), Université Catholique de Louvain, Louvain-la-Neuve, 279-312.
- QUINTILIANO, Fabio (1916): *Instituciones Oratorias*, I eta II, Madrid, Perlado Páez y Compañía (Sucesores de Hernando), (itzulpena: Ignacio Rodríguez eta Pedro Sandier).
- SANCTORO, J. Basilio (1607): *Prado espiritual recopilado de antiguos, clarísimos y santos doctores*, Madrid, J. de la Cuesta.
- TERRONES DEL CAÑO, Fco.(1617): *Instrucción de Predicadores*, Granada, [orain: Olmedo (ed.)1960, Madrid, Espasa-Calpe].
- URQUIJO, Julio de (1919): *El Refranero Vasco. Tomo I. Los refranes de Garibay*, San Sebastián, (hemen erabili dena: *RIEV* XXVII, 493-624 or).

130.

ER
vii

GABON-KANTA ZAHAR BATEN ALDAERAK

Xabier Kalzakorta

00. Sarrera

Euskal gabon-kantazale garenok txitean-pitean ezuste gozoak har-
tu ohi ditugu. Ezusteak era batekoak baino gehiagokoak izan ohi ditu-
gu. Gutxien uste dugun aldizkari zaharretan, Gabon aldera batez ere,
nonbaiteko euskal gabon-kanta baten berri ematen zaigulako batetik,
eta, gaur egun ere, paper zaharretako lozorro ilunetik argira agertzen
direlako bestetik. Erbiekin gertatzen dena gertatzen bide da gabon-
kantekin ere, esaera zaharrak dioen bezalaxe, uste ez den lekuan lo
egotea, alegia. Badira hainbat gabon-kanta artxiboetako edo paper
zaharretako lozorroan daudenak, norbaitek lozorrotik esnatu arte beren
burua agertzen ez dutela. Sebastian Antonio de la Gandararen
xviii. mendeko gabon-kantak diogunaren lekuko dira. Gernikar idazlea-
ren berririk ez genuen ia oraintsura arte. Madrilgo liburutegietako eta
gainerako gabon-kanta zaharrak J. I. Telletxea Irigorasek, J. A. Arana
Martijak eta J. A. Lakarrak egin dituzten artikuluei esker ezagutzen di-
tugu¹. xviii. mendekoak dira, era berean, J. A. Lakarrak agertu dizkigun
zenbait ale². Azken sei urte hauetakoak dira Xabier Altzibarrek³ eta
Adolfo Arejitak⁴ agertu dituzten ale ederrak ere.

---

¹ Honen gaineko berri zehatzik ez dut lantxo honetan emango, beste lan baterako utzi dudalako. Gernikako idazle honen gainean bildu ditudan argibideak eta jatorrizko testuak Antonio Maria Labayenen Tolosako omenaldirako egin dudan lantxo batean jarri ditut.

² LAKARRA, J. A. (1982): «XVIII. mendeko zenbait bilantziko berri» in *ASJU*, 69-114 or.

³ ALTZIBAR, Xabier (1993): «Durangaldeko Andremari- eta gabon-kanta zahar batzuko zortzikoan» in *Litterae Vasconicae Euskeraren iker atalak* 6, 35-56or.

⁴ AREJITA, Adolfo (1993): «1801.eko Gernikako gabon-kanta bat» in *Litterae Vasconicae Euskeraren iker atalak* 6, 9-35or.

Gabon-kantak, begi-bistakoa denez, herri-kanta izan daitezke, edo egile ezaguna duten kantak. Uste izatekoa da herriak tradizioz kantatu dituen kantak, norbaitek noizpait sortuak eta herriak beretuak direla, gehienetan. Zerbait azpimarratu beharko banu egile ezaguneko gabon-kanten ezaugarrien artean, beren herri-kutsua nabarmenduko nuke nik. Ezagutzen ditugun hainbat idazlek, batez ere XIX. mendekoek, egin dituzten gabon-kantak herri-kutsu nabarmenekoak dira. Urrutirago joango nintzateke neure esanetan, arrisku handiegirik gabe: idazle askoren herri-kutsurik handiena berek sortutako gabon-kantetan isurtzen edo txertatzen dute. Herri-zaporea edo ukitua ikusten dugu ezagutzen ditugun XIX. mendeko gabon-kanta gehienetan. Zergatik? Asko eta asko herritarrek kantatzeko sortu zirelako. Bilbaoko Santiago elizan Gabon jaietan 1831 eta 1832. urteetan kantatu zirenak, esaterako, ezagutzen ditugu⁵.

01. Gabon-kanta baten aldaera berria

Gatozen orain gure artikuluaeren muinera. Hona non Nafarroako Arruazuko eskuizkribu batean agertu den gabon-kanta bat. Ustekabe eder hau Jose Mari Satrustegi ikertzaile nekaezinari zor diogu. Nafarroako *Fontes Linguae Vasconum* aldizkari ederrean, joan den urteko azken alean, ematen da aurkitzuntzaren berri⁶. Artikulu horretan Nafarroako garai bateko gabon-ohituren berri ematen da. Noiztikakoa da gabon-kanta? Nafarroan aurkitu berri den horrek ba ote du kidekorik? Gabon-kanta, idazle baten lumatik sortua da edo herri-kanta da? Galdera hauei erantzuteko beharrezkoa dugu Patri Urkizuk aspaldixko agertu zuen beste gabon-kanta baten berri ematea: «Eguerritaco cantac 1789. urtean ezan ziranac Donostiyaco erriyan»⁷. Patri Urkizuk argita-

---

⁵ Bilbaoko gabon-kanten gainean ez dugu hemen bibliografia zehatzik emango. P. Uriartek Bonaparteri egindako gutunetan dago ezagutzen dugun lehen aipamenetakoa. Ikus LARRINAGA, Juan Ruiz, O. F. M. (1954): «Cartas del P. Uriarte al Principe Luis Luciano Bonaparte» in *BRSVAP*, n.º 10, 232-302 or. artikuluan, 266 or. Alfonso Irigoienek «Bilbo eta euskara» in *Euskera* 1977, 385-425 or. artikuluan gabon-kanta batzuk argitaratu ezezik, beste batzuen arrastoa ere ematen du. P. Uriarteren eskuizkribu sonatua Jon Kortazarrek eta Miren Billelabeitiak argitara zuten *Poesia Bascongada Dialecto Vizcaino* Bizkaiko Foru Aldundia, 1987. Bizkaiko gabon-kanta bat argitara eman zen Rosa Miren Pagolak eta abarrek argitara emandako *Bonaparte Ondareko Eskuizkribuak Bizkaiera-3*, 1992, 917-919 orrialdeetan. Bizenta Mogelek idatzi zituenak Xabier Altzibarrek eman zituen argitara bere tesian.

⁶ SATRUSTEGI, Jose Mari (1988): «Arruazuko gabon-kanta zaharra» in *Fontes Linguae Vasconum* n.º 79 Septiembre-Diciembre, 515-522 or.

⁷ URKIZU, Patri: «Eguerritaco cantac 1789. urtean ezan ziranac Donostiyaco erriyan» in *Oh Euzkadi!* 14 alea,

ratua, eta Jose Mari Satrustegik berriki argitaratua, kanta bera direla laster frogatuko dugu, baina horretara jo baino lehen, eman ditzagun, irazean bada ere, zenbait berri.

Gipuzkoako Aldundian zegoen paper zahar batean izkribatua omen zen Patri Urkizuk argitara emandako gabon-kanta. Omenka hitz egin behar dugu, nahi eta nahi ez, guk geuk bila hamaika ahalegin egin arren aurkitu ez baitugu paper dontsu hori. Donostian kantatzen baziren, zer esan nahi du herri-kantak edo norbaitek eginak zirela? Izenburuari gagozkiola, XIX. mendean Jose Vicente de Echagaray-k ateratzen zituen gabon-kanten gisakoa da. Hona, kasurako, idazle donostiarraren kanta-paper batzuen izenburuak «Eguberri kantak Donostiyako Santa Mariyako Premileizan kantatubak 1816-garren urtean» edo «Eguberri kantak Donostiyako Santa Mariyako Premileizan 1817-garren urteko eguberriyetan kantatubak». Eskuartean ditugun datuen arabera, jakin dezakegu, beraz, urtero gabon-kanta berriak ateratzeko ohitura zegoela zenbait elizatan, zein Gipuzkoan, zein Bizkaian. Hiriburuetan, itxurak direnez, finkatuago zegoen ohitura hori. Zein Bilbaon, zein Donostian, gabon-kanta berriak kanta-paperetan atera eta kantatu egiten ziren eliza izentatuetan. Herri-kutsuko kantak zirela ere esango nuke, gorago esan dudan bezala⁸. Bizkaiko Bilboko Santiago Elizan kantatzeko kanta batzuen egilearen izen ezaguna Bizenta Mogel dugu. Gipuzkoako Donostiko zenbaiten egilea gorago aipatu dugun Jose Vicente de Echagaray. Ez ote dira, beraz, Patri Urkizuk agertuak idazle baten lumatika-koak? Izenburua, garai bateko gabon-kanten molde beretsukoa denik ezin uka. Etxagarairen kantetan ez bezala, ez dago eliza jakin baten aipamen berezirik. Etxagaraik berak ere ezin egin zitzakeela garbi dago, 1773an jaio eta 1855an hil baitzen. Guk ezagutzen ditugun beraren kantak 1813-1853 bitartekoak dira⁹. Badakigu lehenago ere idatzi zuela, baina 1789 an (elizan) kantatzekoak egiteko hamasei urte besterik ez zituen izan behar.

---

⁸ Badira zenbait ezaugarri herri gabon-kantenak. Lantxo honetan ez dugu puntu hau aztertzeke asmorik. Ezaugarrietako bat, besteak beste, Belenen Jesus haur jaioberria gurtzera doazen artzainen hizkera zuzena da. Hemen, kasurako, Jose Vicente de Echagaray-ren adibidetxo bat: *Eсна аri, Prаtxubel, /ator, Antoniyo, /erotu dek nere us-tez/gure Gregoriyo; /arestiyan pasa dek/ojuka mendiyан, /Jesusа jayo dala/Beleneke erriyан.*

⁹ Idazle honen gainean jarri ditugun berri guztiak Antonio Zavalak prestatuak ECHAGARAY, Jose Vicente de (1964): *Festara (Bere bertso guzien bilduma)*, Auspoa Liburutegia, 35-36 lanetik atera ditugu.

02. Aldaera biak begiz begi

Ondorio gehiago atera baino lehen, jarri ditzagun bi ereduak, Archu zuberotarrak zioen bezalaxe, begiz begi. Bi ereduak zutabe banatan, elkarren ondoan jarriz gero, batetik bestera dauden aldaerak ikusteko berebiziko aukera emango digu. Hona hemen:

Donostiakoak (D) badu errepika bat:

1

Atoste bada
Atoste Belena
gustioc lenena.

2

Zuben osasuna emen arquicera
zuben Jabea emen ecustera.

3

Au bai dala Aurchoa!
gustiz gozoa
cerutic jatsia
gure Jaungoicoa.

(D) Donostiakoa

1

Jachi zaiteste bera,
orgoico Arzayac,
atoste jaquitera,
Belengo berriac:
Gaberdiya bada ere,
Belengo Mendiya,
Aingeruz estalduric,
dago ibai gustiya.

(N) Nafarroako Arruazukoa

1

Jachizeiteste bera
Or goico arzaia,
Atozte jaquitera
Belengo berriyac:
Gaberdi vada ere
Belengo...mendia
arguian estalduric
dago bay guztia.

2

Chavola triste batean
Jesus gaur yayoric,
Otzac pasa ez dezan,
Lastoz estalduric!
Miragarrizko gauza,
Dana izanikan,
Munduan arguicenda,
Guizona gatican.

2

Choba triste batean
Jesus gaur jaioric
otzac pasatu ez dezan
lastoz estalduric:
Miragarrizco gauza
dena izanican
munduan arquitzen da
guizonagatican.

3

Azca humil batean,
 Anchenda gueyena,
 Bere Ama maiteac,
 Centicen debana:
 Bezuac zabalduric,
 Guizonaren deyez,
 Dagualla guztiya,
 Bustiric negarrez.

4

Erropa humil bazuetan
 nola bait bilduric
 arcen du bere Amac
 erruquiz beteric:
 Suspirio Malcoac,
 ditu alibio,
 arnaza erdi galduan,
 chit eguiten dio

5

Norc nere seme ona,
 Ote du biotçic,
 Orrela zu ecusteco
 Erruqui gaberic?
 Larru gorri vician,
 Tirita zu otzac
 ecin icusu zaitu
 neronen biotzac.

6

Estadu triste ori,
 zerana izanic,
 ez ta ponderaceco
 icuz gabetic:
 Viotz baten ordañan,
 milla banituque
 guztiyac zurezaco
 izango liraque.

3

Gambela humil batean
 Ausen den gaiena
 Bere Ama mareac
 Senticen duena:
 Besuac zabalduric
 Guizonaren deyes
 daguala guztia
 buztiric negarrez.

4

Beztidure humilles
 Nolabait bilduric
 Arcen du bere amac
 Erruquiz beteric:
 Suspiro malcoac
 Ditu alibio
 Asa erdigalduan
 Itz eguiten dio.

5

Norc nere seme ona
 Ote du viotçic
 orrela zu icusteco
 erruqui gaberic:
 Larru gorri bician
 Tirita zu otzac
 ecin sufritu zaitu
 neronen viotzac.

6

Estadu triste ori
 Zerana izanic
 Ezta ponderazeco
 Icusi gabetic:
 Viotz baten ordean
 Milla banituque
 Guztiac zuretaco
 Izango liraque.

7

Orrenbeste edertazun
Chabola orretan
Norc ziñistulezaque
Gure egunetan?
Aingueruben vizitsa,
guizonen paquea,
itz guxhitan lurrean,
ceruco Erreguea.

8

Ardi galduen billa,
Aurcho pollita,
Cerutic bera zatoz,
Orren eztalita:
Zure Majestadeac,
Arritu ez gaizan,
Lasto artean zaude,
Aurcho equinican.

9

Baña pobreac gana,
etorri bazera,
eta biotz humillac,
Jauna sendacera:
Nere pobretazunac,
ezta cer arritu,
bada zure pobrezac,
eracuztendigu.

10

Gusto baldin badezu,
atoz bai nerequin,
Aurcho zoragarriya,
Aita, ta Amarequin:
Alimentu humil bat
etzaizu faltaco,
ez ere laguncho bat
entretenececo.

7

Orrenbeste edertasun
Chabola orretan
norc sinestalezaque
gure egunetan:
Aingueruen vicitza
Guizonen baquea
itz guchitan lurrean
Ceruleo erreguia.

8

Ardi galduen billa
Nere Jesus pollita
cerutic bera zatoz
orren estalita:
Zure Magestadeac
Arritu ez gaizan
lasto artean zaude
aurcho equinican.

9

Baña pobreac gana
Etorri bazera
Eta biotz humillac
Jauna sendacera:
Nere pobretasunas
Ezta zer arritu
bada zure pobrezac
era-custen digu.

10

Gusto baldin badezu
atoz bai nerequin
aurcho zoragarria
aita, ta amarequin:
Alimentu humil bat
ez zaizu faltaco
ez ere laguncho bat
entretenececo.

11

Agur Aurcho pollita
gure ondazuna,
Agur bada Maria,
Agur Jose ona:
Agur izar ederrac,
ez aztu gugatic,
Bedica gaizazute,
Len bait len cerutic.

11

Agur aurcho polita
Gure ondasuna
Agur bada Maria,
Agur Jossé ona:
Agur izar ederrac
ez aztu gugatic
bedica gaizazute
len bai len Cerutic.

03. Gabon-kanten neurriaz hitz bat

Garai bateko gabon-kantak ondu ohi ziren neurrian daude onduak hauek ere. 7 silaba ez-pareek eta 6 pareek. Puntua 6 silabakoek osatzen dute. Zortziko bakoitzak, errima desberdin bi ditu. Lehen bi pareek errima bat, eta azken biek beste bat: 7-6A-7-6A-7-6B-7-6B. Bertso-molde zaharra dugu hau, hainbat gabon-kanta zaharretan aurkituko duguna. Xabier Altzibarrek argitara zituen Diego Lorenzo Urkizuren gabon-kantetan agertzen da, esaterako. Xabier Altzibarrek berak salatzen digunez, molde honetakoak dira Peñafloredaren *Gabon-sariac*-eko batzuk, Gandara gernikarrarenak, Bizenta eta Juan Jose Mogelenak eta Uriarteren *Poesia Vascongada* bildumako gabon-kantetakoak ere. Eusebio Maria Azkuekoak, Resurrección M. Azkueren aitak, gabon-kantak ezezik, gainerako hainbat konposizio ere molde horretan egin zituen. Errima ez bakarreko, edo nahiago bada, errima biko zortziko zahar honetan hiru aukera daude: 7-6A-7-6A-7-6B-7-6B, 7-6A-7-6B-7-6A-7-6B, 7-6A-7-6B-7-6B-7-6B. Hiru aukeretak erabiliena, lehena dugu. Durangoko zilargin edo plateroek, beren lan ezagunetan behintzat, neurri hau bakarrik erabiltzen zuten. Neurri hau, berez, koplaren gehiketa da. Bizkaiko tradizioan agertzen da batez ere, koplaren indartsuen egon den tradizioan, baina ez da Bizkaikoa bakarrik. Jose Vicente de Echagaray-k ondu zituen zenbait gabon-kantetan ere molde hau ikusten dugu:

Ona Trinitadeko
bigarren persona
digun amoriyuaz
egiñik gizona;
Mariya batzayaren

errayetatikan
lurrera etorri da
kristabagatikan¹⁰.

Zortzikoa estrofa bakoitzari ezezik, konposizio guztiari ere deitzen zitzaion, hau da, gai beraren gaineko zortziko-sailari ere, Etxagarairen adibideetan, Bizenta Mogelenetan eta abarrenetan erraz frogatzen den bezalaxe. Gipuzkoan kantatzen ziren bertsoetan XVIII. mende akabuko bertsoetan ezezik, Nafarroan ere erabili izan da neurri-molde hau.

04. Aldaera nabarmenenez oharrak

Gabon-kanta bakarraren bi aldaerak behin ikusi ondoren, hainbat ohar egin daitezke. Ikus ditzagun gure ustez munta edo garrantzia handiena dutenak. Aurrera baino lehen, pentsatzekoa da bi aldaeretatik zaharragoa dela Donostikoa. Zaharragoa ezezik, osoagoa eta garbiagoa ere bai. Osoagoa, data (1789), non kantatua den (Donostia), errepika eta doinuaren berri ere agertzen delako. Garbiagoa inolako ilunune edo ezabatunerik agertzen ez delako. Zahartasuna da, beharbada, gorago-ko baieztapen guztietatik zalantzazkoena. Guk halaxe dela deritzagu, kanta-paper baten kopia dela uste baitugu, gorago argudiatu ditugun arrazoiengatik, batetik, eta kantatze-data zaharra (XVIII) argiro erakusten duelako, bestetik. Behin honetaraz gero, marka ditzagun zenbait ohar. Labur beharrez Satrustegirena (N) batez markatuko dugu Nafarroakoa delako, eta Patri Urkizurena (D) Donostian kantatua delako:

1. Lehen bertsoan Satrustegik egindako interpretazioetatik bat zuzena da *Belengo mendia* da, Donostikoan ere halaxe agertzen baita. Bigarrena, ordea, *Aingeruz estalduric* zuzenago ikusten dugu *arguian estalduric* baino. Interpretazioa ez da txarra, gabon-kanta askotan agertzen denez, Jesus haurra jaio ondoren bazter guztiak eguzkiak baino gehiago argitzen baititu Jainko jaioberriak. Bada besterik ere lehen bertso honetan. Bertso idatzietan barkakizun ez den betegarri bat agertzen da zenbaitetan, silaba bat gehiago egiteko. Betegarriak bat baino gehiago daudela irudi-

---

¹⁰ Adibideak zenbatgura eman daitezke. Nik bakarrik ekarri dut, lehena, *Festara (Bere bertso guzien Bilduma)* Auspoa 35-36, 37 or. aipatu liburutik

- tzen zaigu, guk bat bakarrik salatuko dugu, *bai* zorionekoa, hain zuzen. Hamargarren bertsoan agertzen da, zorioneko *bai* hori: *atoz bai nerekin*. Betegarri bera da, lehen bertso amaieran agertzen dena *dago bay guztia* eta ez zaharragoan, (D) horretan agertzen dena *dago ibai gustiya*. Zergatik? Zentzuari dagokionez *Belengo mendiaz* hitz egiten du, zergatik, beraz, *ibaia* izendatu?
2. Bigarren bertsoan, lehen bertso-lerroan (N)-an agertzen den *Choba* delakoa garbi da *Chavola* izan behar dela, nahiz eta neurrian silaba bat gehiago eman. Azkenaurreko bertso-lerroan ezabatua zuzen jarria dago (N)-an *arquicen* baita, (D)-an ere dagoena.
  3. Hirugarren bertsoan, lehen bertso-lerroan, *Azka* (D) eta *Gambela* (N) sinonimoak agertzen dira. Hirugarren bertso-lerroan *bere Ama mareac* (N) delako *mareac*, ez dugu uste zentzurik duenik eta *bere Ama maiteac* (D) horrek bai.
  4. Laugarren bertsoan, aurreragokoa bezalaxe, lehen bertso-lerroan *Erropa* (D) eta *Beztidure* (N) sinonimoak agertzen dira. Gauza beretsua gertatzen bide da azkenaurrekoan *arnaza erdi galduan* (D) eta *asa erdigalduan* (N), *hats* eta *arnas* hitz sinonimoak agertzen direla. Azken bertso-lerroan ustekabe pollit bat agertzen da *chit egiten dio* (D) eta *hitz eguiten dio* (N) horietan. Lehen pentsamendu batean, (N) -koa dela zuzenagoa ematen du esangura aldetik. Hau da, *Amak haurrari hitz egitea*, zeren *chit egiten dio* delakoak ez baitu zentzu handiegirik. Esaldi bera sakonago aztertu ondoren, ordea, beste irakurketa bat egin dugu eta Donostikoaren aldera makurtu gara. Haur jaioberria negarrez dagoenez gero, *Bezuak zabalduric, Iguizonaren deyez, Idaguala guztiya, bustirik negarrez*, Amak arropetan bildu eta: *chi[s]t egiten dio*. Isilik egoteko esaten dio. Ama Birjinak Jesus jaioberriari *chi[s]t* esatea, edo ixilik egoteko esatea, bestetan ere agertzen da. Barrutiaren 390 *Eji ene laztanchoa, eji, negar tanta bat da asko* horretan ere berdin gertatzen da: Amak negarrez dagoen haurtxoari «eji» edo ixilik egoteko esatea¹¹.

---

¹¹ Tankera honetako adibideak milaka eman daitezke, baina ez da gure asmoa adibide gehiegi ematea ere. Alda dezadan hona J. A. Lakarrak bere edizioa prestatu zuenean esan zuena: «*eji*.-j-hori /x/ irakurri behar da D. R. A.-en egiten den bezala. «*calla*» esanahia ere segurua da, besteak beste haurra ixiltzeko bilantziko edo kanta *topos* bat bait zen Eguberrietako autoetan (ikus, adibidez, Gomez Manriqueren *Representación del Nacimiento de nuestro Señor*). Ez dakit, ordea, nondik dioen Arestik Gernikako Marijesietan *esi* bat datorrela (*Eusker*a, 1959, 145) ezagutzen ditudan argitaraturiko bi bertsoie-

5. Bostgarren bertsoan, (D) ereduan, bi aldiz agertzen da *icusi* aditza. Batean, *ecusteco*, eta bestean, *icusu*. Lehena ondo dagoela iruditzen zaigu, *ikusi* aditzaren aldaera zaharra agertzen baita e- hasera duela, bigarrenean, *ostera*, errata bat dago. (N) ereduan bigarren *icusi* horren ordez *sufritu* agertzen da. «Iku-si» aditzaren esanguretako bat, denok dakigunez, «sufritu» baita. Ume jaioberria neguaren minean edo erraian biluzik aurkitzen da Belengo estalpe batean. Biluzik hori, denok dakigunez, *larru gorrian* ere esaten da. Beste moduetako bat, askozaz gutxiago erabilia, *larru bizian* dugu. Era pleonastiko pollita dugu, beste inongo lekutan ikusi ez duguna, *larru gorri bizian* delakoa.
6. Seigarren bertsoan, (D) ereduan, *icuz* bat dago *icusi* baten ordez. Arrazoia silaba bat gutxiago behar izatea date. Eragozpen-txo hori *icusi gaberik* baten bidez konponduko litzateke, baina hoskidetasuna ez litzateke hain betea izango *zerana izanic* delakoarekin. (N) ereduan, oso-osoan (*icusi gabetanic*) agertzen da, silaba bat gehiago eman arren. Gainerako aldaerak, euskalki-aldaerak dira: *ordañan* (D)-an, eta *ordean* (N)-an, *zurezaco* (D)-an, *zuretaco* (N)-an. Bertso honen gainean geroago mintzatuko gara luzeago. Utzi dezagun, beraz, oraingoz.

Ondoko bertsoetan dauden aldaerak begien bistakoak dira. Azken bost bertsoetan, ez dugu uste argi berririk isuriko dugunik. Utzi dezagun, beraz, horretan eta iruzkindu dezagun bostgarren honetan dagoen azken laukoa.

05. Kopla gisako baten gainean

Aspaldidanik ohartu dira gure folklore-biltzaileak badirela zenbait kopla, kanta desberdinetan agertzen direnak. Beste modu batez esanda, badira zenbait kopla indar bereziko, kanta batetik bestera erraz aldatzen direnak. Hona hemen adibide argietako bat:

—Ene Jangoikoa,
Zeruan zer berri?
—Zeruan berri onak
orain eta beti.

---

tan (Lekuona *Eusko Folklore* 1933, Garratza) *ixi* eta *isi* baitakarte, *es eguisu negarric equin* dagokiari Foruko bertsoian.

Koplatxo hau hainbat lekutan txertaturik ikusiko dugu. Zeanuriko solo-lanetan¹², zein Nafarroako Arbizu herrian Pazkoan kantatzen ziren kantuetan¹³, zein Birjina Arratekoaren baladetan¹⁴, zein edozein lo-kantatan¹⁵. Kopla horiek zertxobait aldatuak, funtzio desberdina betetzen dute batean eta bestean. Santa Klararen kantan, esaterako:

—Uso txuri, ederra:
zeruan zer berri?
—Zeruan berri onak
orain eta beti¹⁶.

Hemen, esaterako, *Uso txuri ederra* du sarrera, Birjina Arratekoaren baladetan bezalaxe. Lo-kantetan, ostera, *Lolotxo aingerua* gehienbat. Adibide gehiago eman daitezke, baina oraingoan guri dagokigun batto jarriko dugu, gure seigarren bertsoko azken erdia:

Viotz baten ordañan
milla banituque
guztiyac zurezaco
izango liraque.

Amodio kantuetan, batez ere Bilintxen «Biyotz erituba» hori kantatu ohi denean, gehienetan *Triste bizi naiz eta/ Ilko banitz obe...* horren segidakoa izaten da beste hau:

Bihotz baten lekuan
milla banituzke
zuretzako maitea
izango lirake.
Baina millan lekuan
bat besterik ez det
har zazu ba maitia
bat au mila bider.

¹² GOROSTIAGA, Eulogio (1924): «La religiosidad del pueblo, (Zeanuri)» in *Anuario de la Sociedad Eusko Folklore*, tomo IV, 119 or.

¹³ ZULAICA, J. G. de (1925): «Jose Antonio de Donostia»: «Apuntes de folclore vasco» in RIEV, Tomo XVI, 528-538 or.

¹⁴ AREJITA, A eta ETXEBARRIA, I. eta IBARRA, J. (1995): *Mendebaldeko Baladak. Antologia* Laratz 1, urtea, 71-75 or.

¹⁵ Bizkaian lo-kanta biltzen ibili naizenetan, koplatxo hau da gehienbat entzun izan dudana.

¹⁶ LEKUONA, Manuel (1965): «Santa Clara'ren kanta zahar bat» in *Bi antzerki eta itzal-di bat* Kuliska sorta 56, Itxaropena Argitaldaria, 100-142 or.

Gabon-kantaren seigarren bertsoko azken erdia eta gure amodio-bertsoaren lehen erdia bat bera direla ez dago dudarik, ez eta Eusebio Maria Azkuekoak «Amodio sendua» deitu zuen honen sarrera:

Vijotz bacar bat daucat
 ta milla banituz,
 Millac, neure maitia,
 Emongo neusquizuz:
 Eutsi, millac lacua
 Bat, maite neuria,
 Ta neuriaren orde
 Ecazu zeuria¹⁷.

Eman diren hiru adibideetan, aldaera txikiak gorabehera, lauko bat bera erabiltzen da baterako, zein besterako. Lauko horrek izan dezake lekua amodio-kantetan zein gabon-kantetan. Herri-kopla bat denez gero, herri-kutsua eman nahi zaion maitasun-konposizioetan txerta daitekeen laukoa da. Belengo estalpean jaio den haur jaioberriari, beraz, zergatik ez?

---

¹⁷ AZCUE, Eusebio Maria (1990): *Euskarazko bertsoak* Asier Astigarraga eta J. Bijuescaren edizioa, Jarein, urtea, 347or.

ZENTZUEN ERAGINA ELORRI-KO POETIKAN

Joan Otaegi

Gogoan hartzekoak dira lehenengo, Gandiagak bere poetikari buruz esanak¹. Era berean, hainbat autore aritu baita haren obra aztertu eta poetikaren hariak argitzen², hauek ere gogoan jasotzekoak dira Gandiagari buruz ezer esaterakoan. Egun hauetan zenbait ikerketa egin ari da Iñaki Sarriougarate, eta horien fruitua agerian jartzen hitzaldiak emanez eta tesia lana prestatuz. Lan hau ere, beste behin, Gandiagaren poetikari begirada txiki bat gehiago egin nahiz dator. Honek ere, aurrekoek bezala, *Elorri* poemategia izango du arretagune. Hona zein alderdiri begiratu nahi dion: zentzuek haren poetikan duten garrantziari eta edukiari buruz aritu nahi du. Beraz, ikuskera hau mugatua izanaz gainera, Gandiagaren sorkuntza mundua ere zatiz baizik ez da gogoan hartzen: lehen olerki liburua, alegia.

1. Zentzuen somamenaz atxiki mundua

Gandiagaren olerkiak irakurri ahala begien argitara datozen poetika ezaugarrien artean leku garrantzitsua du zentzuen presentziak. Zen-

---

¹ GANDIAGA, Bitoriano (1991): «Nere obraz», *HEGATS*, 4, 207-217.

² Guztiz interesgarriak dira Gandiagaren lehen hiru liburuek jaso dituzten sarrera eta osagarriak. Beti ere, hemen ikusten denez, euskal letretan eta kritikarien artean kalitatezko pisua duten autoreek eginak direlarik, eta benetako gogoeta nahiz azterketa egin dutelarik Gandiagaren lan horiez:

VILLASANTE, Luis, «Ataria», Bitoriano Gandiaga (1962): *Elorri*, Oñate, Editorial Franciscana, 9-19.orr.

LEKUONA, Juan Mari, «Sarrera modura», Bitoriano Gandiaga (1977): *Uda batez Madri- len*, Oñati, Editorial Franciscana-Aránzazu, XV-XXIX. orr. Id. «*Elorri'*, argitaraldi berrian», Bitoriano Gandiaga.

—(1989): *Elorri*, Oñati, 2. argitaraldia, «Arantzazu» Frantziskotar Argitaletxea, 7-24. orr.

LASA, Mikel, «Itzaurrea», Bitoriano Gandiaga, (1991): *Hiru gizon bakarka*, Donostia, Elkar, bigarren argitaraldia, 7-11, orr.

AZURMENDI, Joxe (1991): «Epilogo», *ibid.*, 185-214. orr.

tzuen bitartez atxikia izan den munduak, alegia. Beharbada, hutsaleria irudituko zaio irakurleari baieztapen hau. Izan ere, zein bidez somatuko du, bada, gizakiak bere ingurunea? Eta, jakina, nola gizakiak mundu erreferentziala hala olerkariak mundu poetikoa. Horrela delarik ere, aparteko erliebea dute *Elorri*-ko olerkiek zentzuen inplikazioaren alde-tik. Kolore, doinu, usain, eta abarren somatzea Gandiagaren poetika zolan erliebean jartzekoak dira, bada. Bizipenen gauzatzerakoan, irudimen mundua eraikitzerakoan, garrantzizkoak dira zentzuen somame-nezko eraginak.

Gandiagarengan indartsu somatzen da zentzuen presentzia hori. Lurra, izaki oro, izadia, mundua bera, ezarri egiten zaie poetaren zent-zuei eta hauen bidez haren izpirituari. Poeta bera da izadiak indartsu atxikia. Olerkariaren zentzuak, bestalde, zabal-zabal irekitzen zaizkio naturalezari harridurazko atxikimenduan. Horrela, mundua bersortu egiten da Gandiagaren zentzuen somatzean, gorputz berria hartzen du haren izpirituan eta han koloreztatzen da, han dardara bizi-az gauzatzen eta gorputz hartzen du haren olerkian.

Zalantzarik gabe, ikusmena eta entzumena dira zentzuen artean presentziarik gehien hartzen dutenak poeten munduan. Berebat Gandiagarenean. Baina beste zentzuek ere noiznahi hartzen dute gorputz. Hortxe jarriko dira, bada, begiak lan honetan, eta zenbait ñabardura azpimarragarri jaso eta adieraziko dira.

1.1. *Ikusmenaz somatu mundua*

Ikusmena abiapuntutzat hartu eta begiak poemategian zehar zabaltzeko ordua da. Eta elorriaren irudira etorriaz, beronen taiukera baldresa aurkezten du, esaterako. Elorria «ZARPIL (...) / geure bizitz zarpilla letz, / zarpil elorria,» [18:1-3]. Zarpil kalifikatua, harkaitzean utzia, ezaina somatzen du poetak:

«Arkaitzean,
geure bizitz zarpilla letz,
bigurri ta nabar,
arrats-beerako laru aurrean,
lander eta bakar.» [18: 6-10].

Bere ingurune soila aipatuz gainera, «arkaitzean», eta olerkariaren planora jauzi egin ondoren —Gandiagaren olertiaren ezaugarri dena, bestalde—, elorriaren itxura fisikoa nabarmentzen du bi adjetiboz, «bigurri ta nabar». Biak begiz somatuak. Egitura behartua azpimarratzen du lehenengo, ingurune soil eta lehorrean bizi nahiak hartaratua. Bigarren

adjetiboak kolorea nabararazten du, elorriaren taiukera zarpailari bete-betea eusten diona. Gainera, elorria bera eta gizakiaren bizitza irudizaera zarpail horrekin adostasunean deskribatuaz aparte, besterik ere iradokitzen duen ideketa partikularekin lotuak datoz bi adjetibo, «letz» partikularekin, alegia. «Letz» honek *latz* adjetiboa iradokitzen du. Gandiagak berariaz erabili du «letz» forma —bizkaieran *legez* eta *lez* ere badirelarik—, hemen, olerkiaren testuinguruan lazturaren semantika balioa iradoki dezan. Guzti honen osagarri eta elorriaren ingurune hurbila are beltzago marratzuz datoz «lander ta bakar». Ingurune urruna eta guztia ukitzen duen giroa, berriz, «arrats-beerako laru» horrek eskaintzen digu, egunaren amaierantzako kolore hori-zurbilak, alegia. Guztiok, batez ere, balio eza eta ikusmenez somatua den itxura zarpaila nabararazten dute.

Arrats beherako kolore hori, argiaren heriotza iragartzen duena, behin eta berriz kontenplagai izango du poetak bere poesian. Eta, ohi duenez, begiz somatuak izpirituaren barne guneean bere errainuak zabalitzen dizkio.

Poema honetan ikusmenaren perspektibatik zenbait arlo semantiko azpimarratzeak merezi du. Hor somatuko baita nondik eta zein deskribapen ñabardurak eskaintzen dituen autoreak.

Lehenengo: *hondamena*. Elorria «zarpil» [18: 1, 2, 3,7, 12, 24, 25] ageri da. Hain zuzen, zazpi bider errepikatua testugune ezberdinetan, intentsitate handiz erabilia. Hau da, hondatua, alferrikaldua, itsuskoa. Horrezaz gainera, «ondamendua» [18: 14] arlo semantiko berean ukitu berria eraginez eta Gandiagari hain maitagarri zaion bigarren planora zabalduz: *zarpil*, alegia, elorria harkaitzean, *zarpil* poetaren eta gizakiaren bizitza bera. Oraindik ere hondamenaren arlo semantikoan «zarraski» [18: 13], itxuragabetasun hori ia-ia heriotza konnotazioz hornitzen duela. Baina zarpailtasun horrek hainbat sema jasotzen ditu olerkiaren emanean: *zarpail* okertua, bihurtua eta nabar delako «bigurri ta nabar» [18: 8,21]; behartsu, errukarri eta bakar delako «lander eta bakar» [18: 10,11]; apainduraz hornitu gabea delako «ez lora bat et'ez orri» [18: 15]; beti ere aspektu fisikoa eta izpirituzkoa batera ekarriz, baina oraindik fisikotasunari eutsiz, *latz* delako «lakar t'errukarri» [18: 17]; arrakaldua delako «apal ta urratu» [18: 18]; soildua delakoa, gabetua: «gorri ta laborri» [18: 23].

Bigarren: *iluna*. Ilundura da elorriaren arlo semantikoaren beste edukina, zenbait adjetiboren eskutik datorkio irakurleari, hala nola «laru», «nabar» [18: 9,8]; bai eta elorriaren biluztura adierazten duten osagaiez adierazia: «ez lora bat et'ez orri», «gorri» [18: 15,23].

Hirugarren: *laztura*. Batetik «lakar» [18: 17] adjetiboa dakar, bestetik «letz» ideketa partikula; hain zuzen, *latz* konnotazioz jantzia dator, poetak berariaz emana.

Laugarren: *etsipen-izua*. Pertsonifikazio bidez olerkariak elorriari bi-zidunaren sentimenduak atribuitzen dizkio. Berriro ere semantika ñabardura zenbait ageri zaizkio elorriari. Batetik etsipena du: «etsi t'ezin etsi» [18: 16]; bestetik antsia eta larria: «joran ta larri» [18: 18]; bai eta xumetasuna eta ahuldadea: «lander», «errukarri», «apal» [18: 10,11,17,18]; azkenik izua: «laborri» [18: 23].

Bosgarren: arrats zurbila. Guzti hori negu arratseko zero zurbilean: «laru» [18: 9].

Baina bizitzaren alderdi eroria eta ilunabarra eskaini badu ere 18. poemak, eta beste askok, halaz ere, udaberriaren ikuskeratik elorriaren bizi berriaren aurpegia eskainiko du beste askotan. Hala, esaterako, 7. poeman labur baina bete-betean: «Udalenak elorria. / Et'elorrriak Udalenari / lora-mortxaka zuria» [7:2-4]. Hitz gutxi eta soilak, baina gutxian errebelazio gisako. Pertsonifikazio bidez elorriaren bizi nahiak emandako fruitua da, noski, «Samin zaarraren lorea» [7, 6].

Bizi berriaren bezpizte antonomasiakoa da 10. poeman eskaintzen duena.

Beste honetan, berriz, 11.ean, bizitzaren gurpilaren joan-etorrian du begia olerkariak: «BA-ZOAZ ta ba-zatoz» formulaz baliatu da poeta bizitzaren etorri-joanaren berri emateko. Elorria «urteroko urtez, / ... / ikuspen bat legez.» [11: 1-4] ageri zaio poetari. Joana *ilun* eta *urrun* semaz hornitua dator. Aldi berean, mugimendu semaz jantzia da: «Bazoaz, baltz... mamu..., / arkaitz eta basoz, / neguko ekaitz-bide / odeitsuiez..., urrun / illun galdu arte.» [11: 5-9].

Bizitzara etortzea, aldiz, *bizi* eta *loretsu* sematan ikusten du, era berean mugimenduz jantzirik: «Bizi ta loretsu, / arkaitz eta basoz, / sortaldeko eguzki / Udalengoakin, / ba-zatoz, pozgarri» [11: 14-18].

Berriz ere, hondamenaren perspektiban datorkigun poema bat ikusiko dugu, hamairugarrena. Esan dugun bezala, *hondamenaren* sema indartsu dator poema honetan. Elorria desegindua ageri da erabat. Hondamen hori *bezturaz*, *urraduraz* eta *zarpaileri*az hornitua dator. Beraz, hondamenaren sakona eta erabatekoa azpimarratua dago. Hain zuzen: «SUAK eta ekaitzak / beztuta, zarraski, / itzatsi ta zarpil, / jorraigoko elorri» [13: 1-4]. Horrezaz gainera, irudi berriz eta aurre honetan aipatu diren semearen errepikapenez jantzia dator lehen estrofaen bigarren zatia: «Otsoek ildako / bildots bat dirudi, / sasitan katigu, / urratu ta zauri.» [13: 5-8]. Beraz, berrietasuna batez ere bi irudi hauetan datza: otsoen erasoz hildako bildots eta sasitan katibu datzan elorrian. Eta goiko «itzatsi»ren sentidu berari eusten diote «urratu ta zauri»k. Bigarren estrofan elorriaren bi aurpegiak datoz aurkeztuak: «Arantza ta lore / pirtxillak, baltz-zuri, / abetik zintzilik, / umel t'errukarri.» [13: 9-12]. Eta goiko irudi berak errepikatzen zaizkigu, hurrenkeraz aldatuak halaz ere. Beraz: *Arantza / lore pirtxilak; baltz / zuri*.

Ikusmena abiapuntu dela, hamalagarren poeman, Arantzazu inguruko mendi eta basoen ikuskera dator. Mendien *soildura* eta *zorrozta-suna* nabarmenduak dira olerkiaren harian: «BASO galduen erdian, / kare-arrizko mendiak / gorri, aizto ta mutur, iparrak / melar zorroztu sarriak.» [14: 1-4]. Koplaren egitura tradizionalen emana dator olerkia. Lehen estrofako azken bi lerroen sintaxia jokoaz azpimarragarria da, batez ere, «sarriak» horri dagokionez. Lautan azpimarratua dago *zorrozta-suna*: bi izenez, «aizto ta mutur»; bi adjetiboz, «melar zorroztu». Mendi horien *biluztura* da nabarmendua bigarren ahapaldian: «lur aitu baten azurki / penagarri ta larriak» [14: 5-6]. Arantzazuko mendi arkaizdunak heriotzaren eta, batez ere, minduraren perspektibatik ikusiak dira: «Zeatu zitun aldiak, / lasatzen ditu eurik» [14: 9-10].

Neguko arratsaldea agertzen duen hamaseigarren olerkian egunaren joatearen irudia kolore eta desegite ikuskeraz markatua dator.

«NEGUKO arratsalde-
ondakin laru bat
erre-auts koloreko
zeru barrenerantz» [16:1-4].

Ikusmenaren somakera da indartsu ematen zaiguna. Hortik abiatzen da sentikera poetaren barne izpiriturantz; «erre-auts koloreko» horretan heriotza konotazioa hartzen du poemak. Alabaina, ilunabar eta gauaren ikuskera ezberdinak ematen ditu Gandiagak. Bere begirada ez da ageri beti joan doanaren harian. Hogeigarren poeman ilunabarrari egiten dion begirada harridurazkoa da, kolorez eta apainduraz bete somatzen du udaberriko iluntzea. Zeruan ikusten dituen laino koloreztatuak apaindura eta edertasuna dakarkite udaberriko ilunabarrari. «Larrosa-zori» metaforaz baliatu da zeruko laino diztiratsuak deskribatzeko. Ez dago heriotza zantzurik, ez hiltzera doan egunargiaren aipamenik. «Zori» izenondoa "heldu" adieran erabili du. Dena betetasun eta eder da poetaren somamenean:

«Illuntzeko Udabarri,
zeure zerura nago ni.
Larrosa-zori handiak eta,
zeure aidean, igari» [20:1-4].

Bigarren ahapaldian apaindura horiek zehazkiago ikusiak dira kolorez hornituak: «zenbat apainduri / gorritzka, zenbat beluri!...» [20: 5-6].

Hirugarren ahapaldiak kontenplazioaren egon gozoari begiratzen dio: «Bitxiok berriro dena kolore, baina aurrekoan poetaren kontenplaziozko egona azpimarratzen bazuen, oraingoan izarren bistara etortze

mugimenduzkoa eta dizdiratsua azpimarratzen du. Saltoka datoz izar-
rrak, argi kolpeka:

«Gorri, beluri..., zer ongi
zagozan, zein maitagarri!...
Ijuti datoz izar gordiñak
zure altzora bri ta bri.» [20:13-16].

Ez du Gandiagak alperrikako hitz eta dotoreziaz hornitzen bere poesia. Aipatu den ahapaldian ongi ikusten denez, bi kolore azpimarratu ditu deskribio bidetan: gorria eta zurbila. Besteak iradokiak baizik ez dira puntuen bitartez. Baina ikusmenak somatzen duen mundua ez da hor geratzen, poetak bere eskumenean duen ikuspegi ingurunera izar-
rrak datoz «ijuti», saltoka, «bri ta bri». Koloreez gainera dizdizeraren mugimendu etorkorra du somagai.

Poemaren amaiera, berriz, guztia laburbilduz eta epifonemaz jantzi-
rik biribiltzen du: «Zenbat zoramen zure illuntzeak, / Aloñako lora-senti!
!...» [20: 19-20]. Guztia ikusmenaren perspektibatik somatua dago; ikuskera hori, berriz, *illun / lora-senti* kontrajarpenaren bidez nabarmen-
nagoa egiten zaio irakurleari.

Elorriaren sinboloak alderdi maitagarri baina, era berean, zarpaileta-
ra eramaten duen arren, ez du gutxiago erakartzen elorri beraren alde
baikor eta zoragarrira. Poetaren begiak erne daude elorriaren udaberri-
ko loratzean edertasun zoramenezkoz gozatzeko. Hala, ikusmenaz gain
beste zentzuak ere atxikiak suertatzen diren hamargarren olerkia behin
berriz gogoratzea bidezkoa da zalantzarik gabe:

«USAIN
erle...
elorri zaarra loretan dago,
arkaitzetako
berpizte.
Oker eta apal, maitekor,
samiñen apar galesti,
arkaitz artean, gaur, dirdirazko
zuritasunez, elorri.
Argi ta lore dana,
ameseta garbiz
ageri da, goizeko
intzez eta eguzkiz,
dar-dar
leiar.» [10:1-15].

Begi kolpe batez, udaberriko bizitzaren erretzea atxiki du olerka-
riak. Bere txiki ta xumean harrigarri egin zaio elorriaren zuria, «arkaitze-

tako / berpizte»a. Ikusmenari agertu zaion errebelazio baten gisan somatu du. Berezko izaera apalak ezinezko erakusten zuena, bapatean, halako indartsu, apain eta dotore eskaintzen zaio poetari: dena «argi» eta «lore», dena garbi. Poeta ez da ahaztu lehen aipatu duen itxura zarpailaz, baina hari eutsiaz ere, bere ikusmena ederrez zorabiatu da. Loratze hori metafora bereziz gauzatu duelarik: «samiñen apar galesti». Nekez emandako loratzea, nozipenez inguraturikoa, baina dena txurixuri, «apar»; dena «dirdirazko zurtasunez» jantzia; zuri hori ere ihintzez eta eguzkiz apaindua, guztia beira eta ispilu bihurtua. Gandiagak errealitate maitagarriak *zuri*, *argi* eta *garbi* adjetiboz eta bestez adieraziko dizkigu. Ikuskera hau ez da abstrazio bidezkoa. Gandiagak ez du kausa deskribatzen, bestalde. Ez, Gandiagak efektuak ditu mirespengai. «Kantu-aril zuria» [40,31] esango du entzun-ikusmenak biak gauzatu. Txoriaren kantuaren emana hariaren metaforaz adieraztean, halaz ere, bizipenetik datorkion haria, artilearena edota lihoarena du gogoan; eta hortik txoriaren kantuaren emana adieraziko du «kantu-aril zuria» sintagmaren bidez.

Beste behin poeta lurrean kontenplazioan jarriko da izadiari begira udaberriko ernealdi oparoak txunditurik. Hain pozik ikusten du bere burua ere biziberritze horretan, «su artutako anpor zaar bat lez / (...) nago» [21:3-4,19] esango du. Bere buruaren ikuskera irudimenezkoa ukimen-ikusmen perspektibakoa eskaintzen du. Gauzen somakera, berriz, ageri den eguratsaren eta izadiaren *gardentasunaren* aldetik ikusia: «(...), Jorrailgo garra, / —aidezko—, garden urduri» [21:11-12]; «denak garbi, denak eder» [21:6]. Poema honetan, poemategi guztian bezala, pertsonifikazioa berez-berez ageri da, eta izadiaren udaberriko irudikatzea arnasaldi bat bailitzan dator, arnasaldi *zuria*: «Ke zuri bat lez —lillura—, / alturan, gauzen arnasa» [21:13-14]. Gauzen arnasa eguratsen gora baletor legez ikusia, baina *zuritasunaren* aldetik. Honen antzera, oraingoan ganduaren irudian somatua, beti ere *zuritasunaren* konnotazioa daramala:

«Altzen illunez gora
—ameluta—,
lurrats-gandu arin bat,
ames ondakiñen pirtxil
ta ameseta» [23:15-19].

1.2. Entzumenaz somatu mundua

Izadia bizitzadun somatzen du Gandiagak, eta bizitza horren zantzuak ez ditu ikusmenaren perspektibatik bakarrik jasotzen, bizitzaren

dardara entzumenez ere somatzen du Bitorianok. Hala 6. poema laburrean:

«ASPEREN leunak entzun nituan
zelai barriko orniduan.

.....
Udabarriak elorri zaarren
lorak eskatzen zituan.» [6:1-2, 5-6].

Izadia bera bizitzaren gurgpilean ikusia du poetak. Udaberria dago elorriaren lorak eskatzen. Dударik ez da poetaren ikuskera subjektiboak garrantzi handia duela olerki honetan, eta bere sensibilitate horretatik bakarrik uler liteke elorriaren bizitzaren ernegune hori asperen gisa somatzea.

Jadanik bigarren poeman esana du olerkariak bera bila dabilen hitz poetikoa «sorra» dela, «—ez muiña, / ez otsa—» [2: 11-13]. Ez dabil gorputz sendoa duen hitzaren bila, ukitu baten antzekoa nahi du: «soiñu galdu bat lakoa» [2: 24]. Hemen jokoan dagoena errealitate iradokiorra da.

Udaberriaren giroan izadiaren berritze mundua somatzen duelarik ezin alde batera utzi txorien kantua. Hain zuzen, txorien erromeria gisa ikusten du poetak; baina aldi berean mila txorien kantu erne eta txistuak somatzen ditu:

«TXORIEN erromeria?
—Abots zoli ta txistuak—.
Urre ta argitan daukie goiza
milla txorien kantuak.» [37:1-4].

Baina entzumenaren perspektibatik antonomasiatzko olerkietatik bat 40.a da, hain zuzen, txorien kantuari eskainia dena. Lehen estrofan txorien aria metafora eta irudimen bidez deskribatu du poetak; berez ikusmenari legezkiokkeen bi adjetiboen bidez nabarian jarri du kantua-ren brilua eta garbia:

«TXORIAK ari dira,
diztikor eta garden,» [40:1-2].

Jarraian, beste bi bertso lerroak metaforaz bete-beterik datoz, berri ere ikusmenari dagozkion irudiz deskribatzen du kantua-ren aria, hain zuzen, hari irudiaren oinarrian eraikiak dira metafora horiek. Alabaina, oinarrian dagoen irudia entzumenari dagokio, azken batean *urrezko albainu hori, eguratsa josten* duena, hain zuzen, kantu *hotsaren* emana baita.

«ots urrezko albainuz
eguratsa josten.» [40:3-4].

Sinesteziaz mukuru ekarri digu poetak deskizio hori, izan ere, «diztikor eta garden» eta «ots urrezko albaiñuz». Bi zentzuen inplikazioz emanak daude: entzumenari dagokiona ikusmenari dagokionaz ehunduz. Bestetik azpimarragarriak dira lexikoak eskaintzen dituen ñabardurak: briluzko, argi eta hori-gorri semak nabari zaizkielarik.

Bigarren estrofan udaberri goizeko eze zilartsua azpimarratu ondoren berehala txorien kantuan ñabardura berriak azpimarratzen ditu: lehenengo beroien poz eta atsegina «txori alaiak»; eta, batez ere, kantuen gozoa eta argia nabarian jartzen du txori kantuen nondikoa aipatuz. Moko barruko mintzetan gauzatzen den kantuen gozoa eta argia:

«atsegiña, mokuko
babilletan, argi.» [40:11-12].

Txoriak bere moko mintzetan kantua gauzatzen duenean entzuleari sortzen dion gozotasuna eta kantuen argitasuna nabarmentzen ditu. Eta txori kantuen emana eta tolesturaren deskizio antologiazkoa da laugarren ahapaldian egiten duena. Paralelismoaz baliatuz bi lehen bertso lerroek kantuen jarraia deskribatzen dute azken tolestura azpimarratuz, eta azken bi bertso lerroek, berriz, kantuen bizia azken xumetzea agerian jarriz. Bi deskizio osagaiok, bestalde, biziki azpimarratuak daude aliterazioz, hain zuzen, semantikaren alde bera hots sinbolismoz hornituz:

«Kantu zuzen-zuzena
azken kizkurragaz,
kantu arro ernea
amai leunenagaz...» [40:13-16].

Beraz, paralelismoaren bi osagaien lehen azpiosagaietan zuzentasuna eta bizitasuna nabarmenduak dira, bizitasuna baino hobeto legoke bibrazioa, dardara betea, lehen ahapaldiko «diztikor» harekin bat eginik. Eta paralelismoaren bi osagaietako bigarren azpiosagaietan tolestura eta xumetasuna daude azpimarratuak.

Bosgarren estrofan onomatopeiaz baliatzen da «txirtxiru-fiufi», aurreko estrofako irudi bidezko deskizioa hots sinbolismoz deskribatu du poetak, ñabardura berberak azpimarratuz: bibrazioa honomatopeiaren lehen zatian, «diztikor» hura, eta leundura xumea honomatopeiaren bigarren zatian. Oraindik ere hornituago egiten du ikusmen-entzumen zentzuen nahastura gauzatzen duen irudiaren bidez: «—Amesezko maindirak / aizetan gorantzi—». Hain zuzen, kantuen uhindura deskribatzen duelarik eta maitasunezko deiaren edukiak adierazten diuelarik.

Hurrengo ahapaldi biak ikusmenaren perspektibatik emanak badaude ere, ez dago urruti entzumenaren pertsonifikazioaren bidez txoriak zuhaitzei mintzo baizaizkie. Horren salatari hor dira bi estrofetan datozen aginterak: «begiok edegi!» [40: 24]; «Jantzi zaitetz oparo» [40: 25].

Azkenik, amaiera emanez eta poema guztiaren sintesia gauzatuz datorren estrofa:

«Eta, txirtxiru-fiu,
txirtxiru-fiufi,
kantu-aril zuria
goiz garbitan, naasi.» [40:29-33].

Onomatopeiaz ondo betea dator estrofa, baina kantua bibratio-tolestura-uhindurak hots errepikazio eta ñabardura berriz deskrioziotan emanik. Hotsaren sinbolismo konplexua berriro eskainiz. Eta amaitzeko, kantua jarraia eta gardena nabararaziz.

Guzti honen ondoan aztertzeak lirateke beste poema asko; baina dudarik gabe bai beste aurreragoko hauek: 0, 2, 6, 23, 38.

Zalantzarik gabe ikusmenaren presentzia sarritan gauzatzen da, baina entzumenaren ere badu bere lekua. Esaterako, euria poemagai hartzen duenean entzumenaren inplikazioa garbi geratzen da. Itoginaren tanta sarritangoak lurrean jotzen duenean egiten duen kolpe hotsa —besteak beste— poemaren emanean *t* letraren aliterazio bidez gauzatzen da, antonomasiar «T'EURIA» horretan, poemaren hasieran eta ahapaldi bakoitzaren bukaeran errepikatua —azkenekoan bitan, hain zuzen—, eta estrofa bakoitzaren barruan oihartzun gisa aipatu aliterazioaren bidez presente egina:

«...T'EURIA.
T'ozkirri ta argia
itogin-zarata
saltari ta alaia,» [44:1-4].

Aipatu dugun kasuan aliterazio bidez gauzatu du entzumenaren joko. Beste askotan ere bide berari heldu dio Gandiagak bere poesian. Baina baliabide horrez gainera besterik ere erabili du. Hala, onomatopeiaz baliatu da berrogeita hirugarren poeman:

«EURIA txara-txara.
—Xar-xar-ots motel bat—.» [43:1-4].

Beste behin errekararen eta pianuaren hotsak ekarriko ditu bata bestearen eskutik. Gauaren ixilean poetak bi hots-musika somatzen ditu: bata errekararen hots hauskor-jauzikorra, «*mamorra*», gorantza zabalean datorrena; bestea pianoarena; eta poetak biok elkarri esku emanik ikusten ditu, hain zuzen, pianoak leihotik gora dakar erreka beraren hotsa:

«Uraren abesti
mamorra, gauari
igesi ezinka,
.....

pianu argia leiotik
galanta jagi da
zabalez goruntza,

uraren kantua
eder eta maiteki
eskutik artunda.» [45:3-5, 14-19].

Gandiagaren entzumenaren finezia hots eta soinuen somakeran ezezik isiltasuna jasotzerakoan ere gauzatzen da. Klaustro barruko geldi-isiltasunak hautemango ditu behin. Klaustroan isil-bakartasunak bildu dabil poeta: «...isiltasunak / bakartasunez bildurik nauka.» [48:1-2]. Bizitzarik gabeko errealitateak ingurutzen du poeta; aldi berean, ordea, haren kontzientzia isila somatzen da poeman bizitasun handiz: «Ez dagi arnas aide argiak / ez-ta zirkiñik mututasunak.» [48:5-6]. Giro eta isiltasun sakratua dirudien hori poetarentzat heriotzaren pareko ere bada: «Sortzen ez diran berbak badautse begirunerik / zerraldo datzan aide zuri ta santuari.» [48:9-10]. Dena dela, isiltasunaren sentsazio zoragarria da entzumenaren perspektibatik somatua. Baratzazainen ibili isil-geldiak ageri dira hurrengoan: «Ba-darabille zerbait, / ibilliz-ibilli, / sagar ta madarien / geizpetan, isilki, / ain oso ta ain ixillik / ibilliz ain geldi /...» [51:9-14]. Eta horrela begira litezke beste hainbat poema ere³. Aipagarria da benetan hirurogeita hemeretzigarren poeman eufonia entzumezkoa eta kantuzkoa:

«ZEURE oiñotan, gura dot, Ama,
zeure oiñotan, oiñotan,
zeure oiñotan oiñotan eta
elorri onen geizpetan.» [79:1-4].

1.3. *Usnamenaz somatu mundua*

Guzti honetan eta beste zentzuen somakeran Gandiagak aparteko sentiberatasuna erakusten du. Hartu den korpusaren barruan —eta olerti munduan orokorki— ikusmena eta entzumena nabari dira modu berezian; baina, halaz ere, beste zentzu somakerak ez daude ezkutuan.

³ Begiratu honako poemok, esaterako: 43 eta 51.

Usnamenak ere badu bere lekua Gandiagaren olertian. Esaterako, elorriaren lorearen somakeran abiapuntua, hain zuzen, usnamena izango da jadanik aipatua den hamargarren poeman. «USAIN» hitzaz hasten delarik errepika, honen ahalmenez, olerki osoan presente egiten da. Bestetik, olerkariak bere hitzez ukitu du elorria; baina hitz horiek berek elorriaren usainetan jasoko dute beren ontasuna:

«Nire berbaen ona
zure usain argitan!
(.....)

Ames jaso aretan,
berba pillo eder bat
zure usain garbitan.
Betiko uste neban
usaina berbetan» [4:6-10].

Hemen, olerkariak bere poesia mundua somatzen du elorriaren usainetan emana. Olerkariaren sentiberatasun eta somakeraren ondorioz ez bada, nekez eman zezakeen Gandiagak irudimenezko urrats indartsu hori, zeinetan berbak eurak elorri lorearen usainetan lurrinduak ikusten dituen. Ikus, era berean, 2,7,39 poemak.

1.4. *Ukimenaz somatu mundua*

Gauza bera esan daiteke ukimenaz. Hala, xirimiriaren zentzu mundua, ikusmenari egokitzeaz gainera, ukimenari ere badagokio. Somakera interesgarria eskaintzen du Gandiagak:

«XIRIMIRI txanka meia
nora barik ta bustia,
(.....)

Laiñoen aurtxo mengelto,
mokoti ta xitalko» [36:1-2, 9-10].

Ikusmen-ukimenak darabiltza jokoan Gandiagak. Mehetasuna batetik, eta hori ikusmenari dagokio; bustitasuna bestetik, hau berriz, ukimenari dagokio. Gero, «aurtxo» metaforaz adierazten duela, honi eransten dizkion adjetiboek —lehen biek behintzat— ikusmena dute beren ageriko eremua; baina hori ez zukeen nolanahe esango ukituaren narda somatu izan ez balu. Prosopopeia joko oso baliagarri izan zaio sentsazio bikoitz hori adierazteko.

Ukimenaren somakera hori indartsu agertzen da halaber elorriaren eguzki galdaren jasan ezina deskribatzen digunean: Arratsaldeko ordu-bietako beroaren errea jasan ezinean dago elorria:

«Gorian, gorri, elorri
—sustraiak ezin ba etsi—,
zalantzaz ta mudurri» [16:7-9].

Zalantzarik gabe olerkariak eskaintzen duen eguerdi uneko elorriaren somakera ukimenari dagokio bete-betean. Semantika haria lexikoaz eraikia bada, ez da gutxiago aliterazio bidez. Irakurlea bera, beroaren errea somatzen duelarik dantzan jartzen du Gandiagak poema honetan. Poetak bere sentiberatasun nabaria bizi-bizian eskaintzen du. «Gorian», eguzkiaren su bizian, bai eta harkaitzaren errean; «gorri», babesik gabe, bilusik; «elorri», eufoniazko oihartzun gisa intentsitatez emana, entzumena ere aliterazio bidez inplikatuaz, ukimenari dagokion dardara azpimarratzen duela. Sentidu hori berori hurrengo bi neurtitzetan lexikoaren semantika bidez gorpuztua ageri da; eta, hain zuzen, azken neurtitzean, «*zalantzaz ta mudurri*», bai semantikaz bai errima-oihartzun bidez berrindartua.

«—Zer biotzaren izurri,
legortearen suarri!
Zer aldorraren lergarri» [16:13-15].

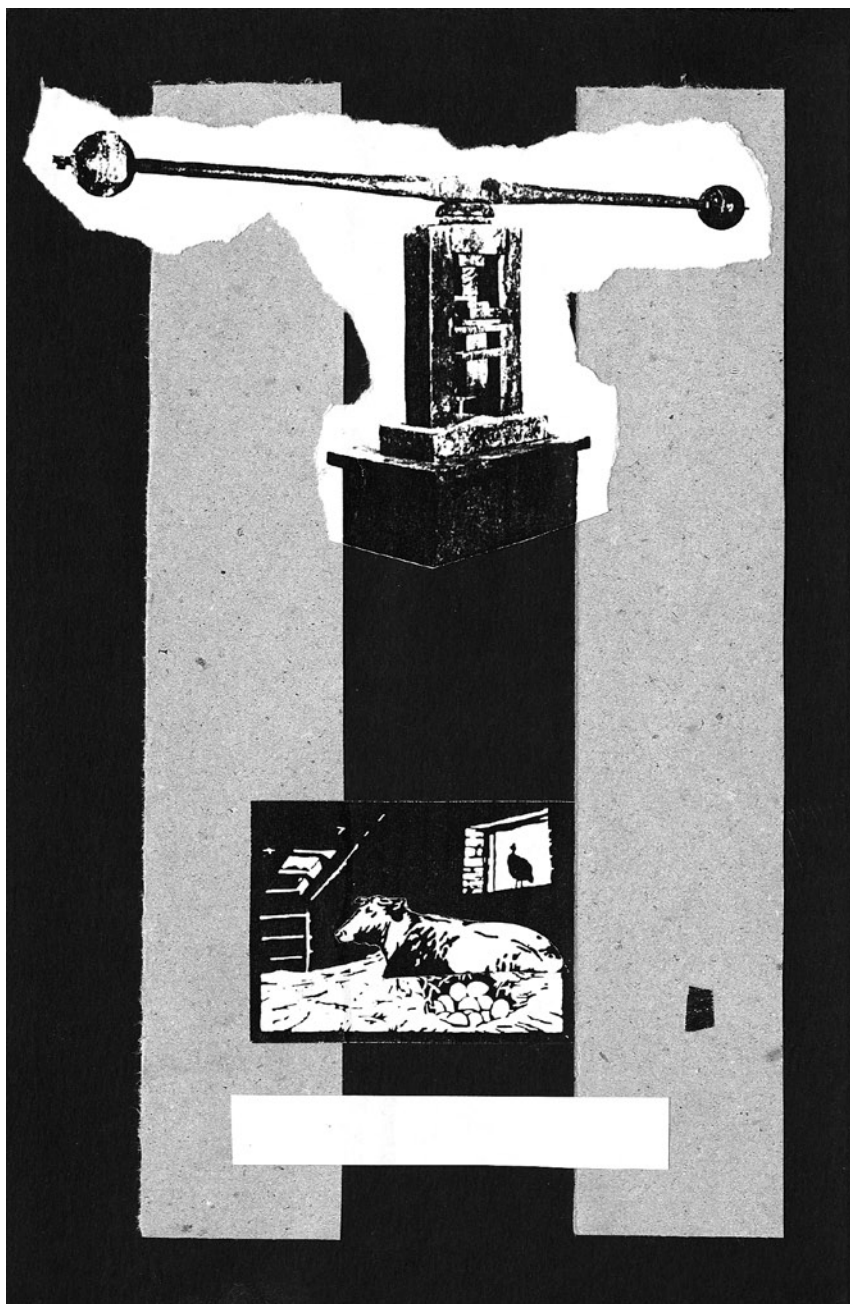
Bigarren ahapaldi honetan kontatzaile poetikoak bere buruan egi-ten du gogoeta, jadanik aipatuak izan diren sentsazioak goragora ekarriaz pertsonifikazioaren bidez. Zuhaitzaren barne bizi ezina dakar gogora «biotzaren izurri»z; suaren intentsitatea «legortearen suarri»z ; eta enborraren jasan ezina «aldorraren lergarri»z. Hiru izariok aurreko ahapaldian adieraziak izan dira; baina han, batez ere elorriaren egoeraren deskribio gisa; hemen, ostera, erabat olerkariaren gogoeta erreflexu lege, harridurazko kontenplazioz, lexiko neurtu eta berriz, eta, batez ere, errimaren eufoniazko indarrari izen sintagmaren gunea eta beronen semantika zama bat-batean lotuz. Oraindik ere aipa daiteke poema honetako beste ahapalditxo bat:

«Elorri t'erdi, elorri
—sustraiak ezin ba etsi—,
arri-inpernuan bigurri.» [16:16-18].

Ekarri den hirugarren ahapaldi honetan olerkaria han berean dago, kontenplagai xumea ikusi eta berrikusi, haren mina semantika mundu berez eskainiz batetik; baina, era berean, tolestura eta ñabardura, lexiko eta intentsitate berriz: errepikazioz lehenengo, «Elorri t'erdi, elorri»z; olerkariaren gogoetaz, lehen sustraien ezin etsia eta harkaitza «suarri» zena, orain «sustraien griña sukarri» dela, hau da, errekin, erregarri dela; azkenik, harkaitza «suarri» zena, «arri-inpernu» dela eta enborraren leher zoria zena, «sukarri» izanik, errean «bigurri» dela. Hain osagai gu-

txi; baina zenbat lexiko tolestura eta semantikazko ñabardura. Hain kon-
tenplaziogai urria; baina zer sentiberatasuna. Hain —lehen ustez—,
ikusmenaren eremuko; baina barne somamenez, pertsonifikazio eta ali-
terazio indarrez ukimenaren dardarako.

Gandiagaren olertian zentzuek duten partaidetzaz ez gara luzatu-
ko honez gero. Baina, adibide xume hauen bidez, poetaren zentzueki-
ko somamen ahalmena nolabait ispilatua suertatzen da.

KALAMIDADEEN LIBURUA ELABERRIA

Oihane Etxebarria Elorrieta

Esku artean darabilgun lan txoro hau *Kalamidadeen liburua* izenburupean aurkezten jaku.

Liburuak dakarren prefazioak dinoan legez, eredu guztiakaz zart egiten dau Joan Mari Irigoienek. Txairotasunez, gizarte estu baten istorioa komedia barregarri eta ironikoa batetan bilakatzen dau.

Lehenengoz irakurri nebanean, Valle-Inclán-en *Luces de Bohemia* ekarri eustan gogora. Lan honegaz literatur baliabide barri bat, literaturaren ingurunea begiztatzeko modu barri bat jaio egiten da: *esperperntoa*. Teknika honek dakarren ahotsak motz dana, barregarri dana eta arautik groteskorantz ihesi doan nabarmen dan hori izendatzen dau. Errealitatea itxuraldatzea dau helburu.

Bera, estetika esperpentikoaren eta expresionismoaren arteko lotura aipagarria da. *Expresionismoa*, subjektotik kanpoko mundurako literatur mugimendu bat da. Expresionistek, sinbolistengandik eta Erromantizismoaren beste aldarrikatzaile batzuegandik ezbardintzen dan artea sortu eben. Erromantiko «ameslariek», euren jarraitzaileak ezinezko diran utopien amildegirantz zuzentzen ebezan bitartean, expresionismoko «gogoetalariak», jarraitzaileak esnarazten, astintzen, izutzen saiatu ziran.

Bermejo Barco-k irribarreka, betargitsu eta maltzurkeriaz irudikatzen dau Valle-Inclán lana idazten dauan heinean. Nik, antzera dakusat Joan Mari Irigoien, gizartearen fartsa osasungarri, lotsabako eta kritikoa biribiltzen dauan bitartean. Gizarte osoa ipintzen dau hankaz gora: familia barruko harremanak, diru kontuak, sexua, gizarte ismo-ak, erlijio eta politika moduak...

Ikuskera malats hau *ironia*-ren ildotik bideratzen dau: gizartearen keriak irrigarritu eta maisiatu, trufatu nahi ditu. Geure burua ironiaz hartzea, osasungarria izateaz gain, ikaragarri ondo funtzionatzen dauan bidea da literaturgintzan. Besteek esana da ironia gure mendeak bereberea dauan artebidea dala.

Dikotomiaz beteta dago eleberri hau. Areago, kontrajarpen sare kopirilatsua josi dau Joan Mari Irigoienek, orratz trebeaz. Horra hor gizarte ikuskera ezbardinak: komunismoa / kapitalismoa, matxismoa / feminismoa. Horra hor, aurrez aurre, tradizio zaharrean tajaturiko gizakiak eta gizarte aske baten aldarrikatzaile diranak...

Baina urrunago joan barik, *istorioari* jagokon *azterketa lana* hasi daigun :

Liburua bi sail nagusitan egituratuta dago: «Bakoitza bere poetak bizi du» eta «Bakoitza bere arrak bizi du». Bi honeetan istorioaren mami guztia gauzatzen da. Bi «epilogoak», oster, azkenburu legez jatorkuz.

Tituluek muin esanguratsua dabe. Biek Mogelek oso maite eban errefrau baten dabe islada : «Bacocha bere zoruac bizi dau». Beraz, berehala ohartu gaitkez, subjektuak diran «poetak» eta «arrak» honeek, atal bi honeetan gatzatzen dan edukinaren *hitz klabeak* dirala.

Hasi gaitzean atal bakoitza apurka-apurka aztertuz :

Heldu deiogun, lehenengo, «Bakoitza bere poetak bizi du» delakoari.

Istoria «in medias res» hasten da, momentu jakin baten: Manolik eta Juanitak euren senargaiekazko maitasun itsua adierazten daben une jakin hortan.

Hala ere, autorea berehala hasten da *analepsis*-ak bideratzen. Irigoien istorioaren aldi konkretu hortaz baliatzen da bi protagonista gizonaekoen (Gorki eta Ladis) kalamidade izatearen zergaitia azaltzeko.

Familia baten istorioa da hau eta etengabeko «flash back»-etan sustraitzen da familiakideen aurkezpena egiterako orduan.

Lehenengo, Ladis dakar orri azaletara. Enriketa ezagutu eta hortik aurrerako ateraldi barregarri batzuk lerroratzen ditu «poeta» izatea zer dan ulertu daigun.

Gorkiri heldu jako txanda oraingoan. Ladisen ama zan Ines eta Gorkiren arteko hartu-emonen ondoren, Gorkik Asturiasera alde egingo dau. Hainbat gora-beheren artean Anita gogora erazoten dau. Baina anaia gaixo eukala eta, Euskal Herriratu eta gertaera xeble bat bitarteko dala (zapata pare desbardinak), Ladisek eta Gorkik elkar ezagutuko dabe. Hemen hasten dira Enriketaren ezbehar eta jazoera txispagarri guztiak.

Laburtu daiguzan sail honetako gertaerarik aipagarrienak :

- Ladis eta Gorkiren ateraldi irrigarriak.
- Serapio eta Gorkiren arteko ikusiezina; ondorioz, Enriketak Gorki etxetik kanpora botatzen dau.

- Enriketa eta Ladisen arteko harremanen hozketa (Ladisek Mona Lisaren irribarrea galdu ebanekoa).
- Axular plazan «Poeta Bizien Kluba» sortu eta horren ingurukoak.
- Bikiak monjen eskolako afarira joan eta senargai bilatzeko nahia agertzen dabenekoa.
- Bi senargaien aurkezpena eta ezkontza prestaketak.
- Ladisek poesi saria irabazi eta Enriketak ospatzeko prestatu eban bazkariaren porrota.
- Gertaera honeen ondorioz, Enriketak, Juanitak eta Manolik etxetik alde egiten dabe...

«Bakoitza bere arrak bizi du» atalari txanda emon deiogun.

Atal honetan Manoli eta Juanitaren gora-beheretan oinarritzen da istorioaren haria. Hainbat gairi tartea damotson arren (arzeria, euskalduntasuna, atzerakoitasuna, matxismoa, ekonomia...), sexu hartu-emo-nak ditu barre purrustaden gune.

Hasierako liluramendu baten ondoren, bikiei deabrua telebistako leihotik sartu eta klaseko afari baten eraginez, begiak zabalarazo eta ikusmira ezberdinez begiratzeari ekingo deusie.

Euren orain arteko itsumenaz ohartu eta senarren aurrean asaldatu egingo dira. Honek atarramendu ironiko ugari izango ditu : mendekua, gizonengandiko alboratzea...

Atal honetan Joan Mari Irigoienek *eztenkada ugariz osoturiko far-tsa* aurkezten deusku.

Azkenengo *bi epilogoetan*, ostera, batetik, bikiak etxera bueltatu egiten dira. Bestetik, Enriketaren berriak dakarskuz. Enriketak, Ladise-netik alde egin ebanetik, bere neba Serapioren etxean aterpea aurkitu eban. Baina hango lanez nazkatuta, zoroaldi batek jota, eskilaretan behera jausi eta, Ladisek eta Gorkik agerturiko arreta bitarteko dala, etxera itzultzen da. Horra hor familia osoa batera.

Lehenengo «epilogoari» amaiera emoteko Gorkiren heriotzaren ba- rri damosku.

Bigarren «epilogoan», eskizofrenia bitarteko dala, Krispinen herio- tza jatorku. Bestetik, Koldobikaren ihesaldiagaz eta irakurlearekin jolas- tu nahiaz, liburuari amaiera damotso.

Aztertu dogu, beraz, hitz handitan, liburuan nahaspilatzen diran is- torioaren gertaera nagusiak.

Baina, istorioaren haria ulergarri izan daiten eta lotura euki daian, makina bat *ekintza errepikakor edo reiteratibo* bereiztu daikeguz.

Hainbat gertaera kontestu ezbardinetan errepikatzen ditu eta ho- neek guztiek liburuaren istorioari batasun eta biribiltasuna damotsie.

Beharbada, lotura punturik adierazgarriena zapata pare ezbardinak janztearena litzateke. Honek egitura zirkularra damotso eleberriari.

Hasieran Ladis eta Gorki ziran, euren poeta edo kalamidade izatea tarteko zala, zapata pare ezbardinak jantzen ebezanak.

Bi pertsonaia honeek hasieratik ezbardintzen dira euren familiaki-deengandik. Bi *zoro*-ren papera antzezten dabe. Zoroaldiaren eredu hau gai entzutetsua izan da groteskoan. Erotasunak, berez, mundua ikuspegi berezi batez so egiteko aukera emoten deutso pertsonaiari ; ikuskera hau ez dago «betiko» agerkeraz, zentzu eta ideia arruntez ertzatuta.

Besteen begietarako burugabe diran bi poeta honeek, gauzak argien ikusten dabezanak ez diran zalantzan jarri beharko geunkez.

Hala ere, Enriketa, Manoli eta Juanita, ustez, bide zuzenaren «ikusle» diran arren, bizitzak emondako zartakoen eraginez erotasun honen partaide izatera igaroko dira pare ezbardinetako zapatak jantziz.

Holan, Manolik bere depresioari aurre egiteko asmoa hartzen dauanean, Krispin uztea erabakitzen dau. Bapateko jazargo hori dala eta, etxetik urtenkeran pare ezbardinetako zapatak jantzi dituala ohartu eta etengabeko purrustada bati hasiera emongo deutso.

Enriketari ere gauza bera gertatuko jako. Serapiok Erromara eroango ez dualako erabakiaren aurrean, goibelaldi ikaragarria izango dau. Halako baten, eskailleratan behera joateko asmoa eukala, pare ezbardinetako zapatak erioazala konturatu eta bere senarra eta aitaxea gogoan harturik, barre algaraka hasi eta jausi egingo da.

Aurrekoagaz lotuz, beste ekintza reiteratibo bat Serapiok bere arrebari, Enriketari, eginiko hitz emana izango litzateke: «Neurekin eramango zaitut egunen batean Erromara, ezkontzen ez bazara...». Enriketak esaldi hau behin eta berriz gogoan izango dau, azkenean bere ametsa zapuztuta ikusi arte.

Aipagarria litzateke, aldi berean, txanpain botilaren inguruko gaia. Hau hiru egoera ezbardinetan gertatzen dan ekintza da eta honek eleberriaren argudioaren istorioari batasuna damotso.

Txanpain botilaren puntu hau, lehenengoz, Ladisenean bazkaltzen egozala gertatu zan. Gorki eta Serapio kontrako ardatz buruak dira : bata komunista eta bestea handinahidun eleizgizona. Ez eben elkar ulertzen. Bazkal ostean Gorkik, txanpain botila zabaltzen egoala, nahita Serapioganantz zuzendu eta txanpain txorkotxagaz jo eutsan.

Antzerakoa gertatu zan Ladisek poesi txapelketa irabazi izana ospatu ebenean. Baina oraingo honetan, kaltetua, ez zan Serapio bakarrik izango, suhigai biek ere kolpetxoren bat jasoko eben.

Enriketa ospitalean egoala, Gorkik txanpain botila eroian eta Serapio ikusterakoan txorkoa botatzeko aierua egin eban.

Bigarren atalean, «Bakoitza bere arrak bizi du» hortan, Koldobikaren aititak inoana behin eta berriz errepikatzeaz gain, Koldobikaren itsumen bihurtuko da : «probintzia bakoitzeko ume bana».

Amaitzeko, badagoz beste lotura puntu batzuk : Enriketaren «petit chou»-ak eta «Errauskiñe Makrokutxako enplegatu bategaz ezkonduko litzatekeala» dinoan hori adibidez.

Badagoz liburuan zehar *prolepsis*-en batzuk, gerora gertatuko darenen lorratz diranak.

Adibidez, Enriketak behin eta berriz ohartarazten dauz alabak Gorki eta Ladis lako poetakaz ezkondu ez daitezana. Beraz, hau da bere aholku edo guraria: «Errauskiñe gaur biziko balitz, Makrokutxa kutxako enplegaturen batekin joango luken ...». Neskak iragarkia ipini eta non agertzen jakezan Maakrokutxako bi zaldun. Aitzin-ohar bat lakoa da.

Badago beste bat, ostera, iragarpen legeaz jatorkuna. Gorkik Ladisi ezkontza galerazteko zerbait egin beharko leukeela dinotsonean, hauxe da Ladisen erantzuna : «Ba, Juanitak eta Manolik nire herentzia jaso zutela, nik zurea jaso nuen bezalaxe, eta herentzia hori noiznahi lora litekeela. Ederki gogoratzen nauk nola, ume-kozkorrek zirela, plater bana bota zuten zakarrontzira... eta platera behin bota zuenak eraztuna bota lezake hurrengoan... Eta alferrikakoak baitira halakoetan aholkuak». Gerora herentzia hori pare ezbardinetako zapatak janzte hortan isladatuko da.

Istorioaren joan-etorriak usnatuz ibili gara. Baina eleberri honetan ardatzik nagusia *IRONIA* dala esan dogu eta baliabide hau istorioan isladaturik ikusi daiegu. Tajubako ekintzakaz jolastu egiten dau irakurleari istorioak barre osasungarria eragin deion.

Joan Mari Irigoienek, istorioan ispilatzen dan gizartea mundu grotesko bat jasotzen dauan teknika adierazkor bat legeaz darabil. Karikatuzazio prozesu hau bi modu nagusitan banatzen da : ekintzan eta hizkuntzan.

Ironia bi norabidetara zuzendua dago. Batetik, irakurleagaz eta liburuko pertsonaia batzuek jolas egiten dau. Barre osasungarria eragin nahi dau. Beste batzuetan, ostera, fartsa kritikoa bihurtzen da. Funtsik gabeko gizarte bat jorratu nahi dau.

Hurrunago joan barik, hasi gaitzan honi jagokozanak aztertzen.

Eleberriak familia bat dau ardatz : Ladisen familia. Lehenago ere esan dogunez, Ladis eta bere aita, Gorki, etxeko kalamidadeak dira. Irigoienek bi honeek estiman daukazala dirudi eta biak ekintza barregarrietan jolasean ipintzen ditu. Istoria nagusian barneratuta dagoz ekin-tza xeble honeek.

Adibidez, barregarri suertatzen da bi poeta honeen jokabidea. Hainbat dira, mundu honetan, ilargian bizi diran pertsonak, baina Ladis-en adinakorik, ba al dago?

Zeharo sinistu ezina gertatzen da Ladisi Miserikordi etxerantz joiala gertatu jakona. Poema buruan ernetzen eukala joan eta, ustekabeen, ur-ixuritik behera joan zanekoa.

Gorki, aldi berean, txontxongilo lotsagabe baten gisara irudikatzen dau. Ez dau bere jokabidea kritikatzeko, gizartearen keriei ganoraz kontra eta barre egiten deuten pertsonaia da. Maltzurkeriaz eta zuhurtasunez jantzi egiten dau.

Azaldu daigun keria hauen pean isladatzen dana. Hots, barregarri gertatzen dira Serapio eta Gorkiren arteko liskarrak.

Serapiok kleroaren alderdirik ilunenak agertarazten dauz. Eleizgizonei jagoken umiltasuna alboratu eta haundinahiaren aldarrikatzaile bihurtzen da («gure herriko klero moko finaren tradizio zintzoari jarraituz...»).

Gorki, oster, esan dogun legez, gizarte lege guztien aurka agertzen da eta Eleizaren gaitzespena hauen artean legoke («Jesukristo aipatu duzu, baina Jesukristoren doktrinak pobreen aldeko eta aberatsen aurkako mezua du oinarri, eta oker ez banago, komunismo hutsa da hori! Eta Txano Gorritxoren ipuinean ere, gaiztoa ez da gorritz jantzita doana, otsoa baizik... eta nik garbi daukat nor den gaur hemen otsoa: kapitala!»). Bera da pertsonaiarik egokiena Eleizaren aje honeek argitarara emateko.

Hasi gaitezkan bien arteko eztabaiden inguruko gertaera barregarriak adibidetzat ipintzen.

Beharbada, aipagarriena, lehenago aipatu dodan txanpain botilaren ingurukoa da. Bazkaltzeko dagozala, Gorkik ez dau txapela errezatzerakoan kentzen eta, Serapiok hau errespetu falta legez harturik, matrika bideratzen da. Biek euren irizpideei tinko eutsiko deusie. Baina txanpain botila irekitzeko orduan, Gorkik txorkotxagaz joko deutso «Zarraren erremate»-etariko bat gogoan daua.

Antzera jazo zan Ladisen omenezko bazkariaren gertakeran. Ladis poema bat erditu nahian ebilen eta hortik aurrerakoa txanpain botilaren txupinazoagaz amaitu zan. Autoreak jokabide kritikagarriak dabean pertsonaiak ipintzen dauz erdigune legez : Serapio, Koldobika eta Krispin.

Gorkik, txikitan ikasitako ipuin baten hildotik abiatzen ebazan bere ametsak : TXOMIN IPURDI. Lehenengo epilogoan, heriotzera salto egiteko egoala, Txomin Ipurdigaz egiten dau amets; Euskal Herriak Txomin Ipurdiri esker independentzia lortzen ebala amets egiten dau. Parodia honegaz, Gorkiren ateraldiei erremate ezin hobea damotse Irigoienek eleberrian.

Laburbilduz, autoreak, Gorkiren ustebako ateraldi zorrotz eta isekariak darabilz gizartea hankaz gora ipini eta kritikatzeko.

Liburuaren bigarren atala, «Bakoitza bere arrak bizi du», izango litzateke, beharbada, istorioaren ekintzarik ospintsuenak daukazana.

Sail honetan, gizartean orokorrean errespetuz jantziriko pertsonaiek, euren irudia lohitzten daben ahulkeriak daukiez.

Makrokutxan lanean diharduen bi zaldunek Opus Deiko aldizkari batera emaztegai bila jotzeak barrea sortarazten dau.

Aipamen labur bat egin deiogun Makrokutxa delakoari. Makrokutxara sartzeko gairitu behar dabezan probak «oso gaitzak» ei dirala dinosku autoreak ironikoki : «hasteko, ez ziren tontoak, edo zehatzago esanda, tontotik ez zuten begiko makarrik ere, hamaika test sikotekniko, baita kultura orokorrari eta ekonomi munduari lotutako beste hainbeste azterketa ere gairitu behar ez zituzten ba Makrokutxa Kutxako enplegatuek bertan sartzeko! [...] «Nor zen Juno Moneta?». Erantzunak: 1) «Claude Monetaren lehengusua»; 2) «Edouard Monetaren aitona»; 3) «Italiako futbol selekzioko atezaina» [...] gizarte ia osoak bekaizten zituen lanpostu irrikatu haierako batekin sarituak eta merezimendu osoz koroatuak!».

Barregarri suertatzen da, aldi berean, Makrokutxako zuzendariak Koldobikari Churchill (kapitalismoa; «Gorria gazteen elgorria», «Gorri zen, zorri bihurtu zen», «Gorri zen, kale gorrira joan zen») eta Fidel Castro-ren (komunismoa) arteko hitzaldia damotsonean eta Krispini goikarguetara igotzeko euskal ikastaro trinko bat egin behar dauala dinotsonean; edo, Makrokutxako langile izateko La Fontaineren «Txirrita eta Inurria»ren aurrean leialtasuna sinatu behar ebenekoa.

Esan daiteke euren erokeriak diran artasuna eta euskaltasuna (Koldobika) eta diru nahia (Krispin) dirala lehenago aipaturiko ahulkeria garrantzitsuenak.

Sexu kontuak darabilz Irigoienek bi honeek txontxongilo gisara maieiatzeko.

Hasi gaitezaz Koldobikagaz:

Koldobikak, Sagastizabalbeitiarren leinuak armarrarian dauan hartzaren adinako artasun ezaugarri dauz agerian. Baina bere artasun hau sexu kontuetan ikusgarri izan beharko litzatekean arren, hasi orduko «*veni, vidi, vici*», hau da, «*gora igo, tiro, erretiro*» da bere jokabidea. Euskalduntasunari jagokonez, ostera, aipagarria da Juanitaren etengabeko *farinitis*-aren arazoia.

Baina guztietan istoriorik nabarmenena, Juanitak eta Sein Jon doktore ospetsuak toreatzen dabenekoa izango litzateke: bigarren ataleko XIII. Kapituluua. Panpinen ziria eta seindun dagoela dinotsonekoa, mendekurik jolastagarriena bihurtzen da.

Kritika honen barnean, autoreak, Koldobikaren balioak auzitan ipintzen dauz : abortatzeko asmoa agertzen dau, beti iritzi horren aurkako aldarrikatzaile sutsua izan eta gero.

Krispin, ostera, bere diruzaletasunagaitik eta planifikaziorako dauan jarreragaitik karikaturizatuta agertzen da.

Bere ametsik haundiena Irureta izateari utzi eta Dirureta Jaunari bide ematea izango litzateke.

Planifikaziorako joera itsugarri horrek, Koldobikari gertatzen jakon legez, barregarri uzten dau irakurleen aurrean.

Fisikoki daukazan gabeziak psikikoki berdindu nahian, esaldi honegaz sutzen dau bere burua : «Zuretzat hemen Pisako dorrea!».

Aldi berean, robot eta makinatarako dauan grinak bere heriotza sortu erazoko dau. Azken epilogoak irakurlea maltzurki irri egitera behartzen dau.

Bi mundu ezbardin aurkezten deuskuz beraz : antzinako gizartearen islada direnak (Serapio, Koldobika, Krispin) eta gizarte aurrerakoi baten oihukatzaile direnak (feministak : Susana, Beatriz, Anita; antimilitaristak...). Eta guztien erdian Gorki eta Ladis legokez.

Bi mundu hauen arteko borrokan etena sortarazten dauan bakarra Enriketaren *petit chou*-ak litzatekez. Bi ikuspuntu ezbardinen eroale diran Enriketa eta Gorkiren artean, edo Serapio eta Gorkiren artean... su eten bakarra *petit chou*-ak izango dira.

Gorkigan sortuko daben eragina hain handia izango da, heriotzaren orduan ere, ezker ukabilean *petit chou* bat dauala hilko da.

Hizkuntzari jagokonez, ekintza barregarria izan daiten, autoreak baliabide ezbardinak darabilz :

Batetik, hizkuntza ozartu egiten dau. Adibidez : «Poeta Bizien Kluba» delakoaren batzarretan, badago poeta bat beti latinera jotzen dau-na bere jakituria maila argitara emon nahirik: «Quandoque bonus dormitat Homerus», «Partituriunt montes nascetur ridiculus mus», «tontuus tuus»...

Gorkik, ostera, gizartearen aurka doan hitz zantarrez eta ironikoz hornitzen dauz bere berbetak: «kastitate-gerriko guztien gainetik eta zinpeko ezkontitz guztien azpitik», «Hori esan al dik mokordo horrek?»,...

Krispinek aldi berean, euskal ikastaro trinkotik, holako hizkera «dorez» jantziriko jarioa dakar : «Zorioneko teilatupe honetako etxe-koandrea, zeina Maññoli den eta zeina [...] hots, sor eta lor, eta...».

Hizkuntzagaz egiten dauan jolas honek, ekintzaren giro aldrebesa eta irribarregarria indartzeko balio dau. Pertsonaia bakoitzak, Irigoienek sorturiko komedia honetan jagokon hizkera maila izango dau eta hau baliagarri izango da istorioaren hariak fartsa itxura hartu dagian.

Baina hizkuntzaren ozarkeriaz gain, hitz jokoak eta literatur munduagazko aipamenak egiten dauz.

Hasi gaitezaz hitz jokoetatik:

Gorkik Beatrizi, bere iloben egoera konpondu nahian, hauxe dino : «Ba, ea zeozer egiten dunan gure etxeko bi txoriñoak *Opium* Deikoen atzaparretatik libratzeko...!». Opus Dei eta Opium Deiegaz hitz joko bat sortu egiten dau (Jainkoaren Beharra eta Jainkoaren Indarra).

Bestetik, Sein Jon doktoreak, Manoliren maitasun nahia katibatu gurean, hauxe dinotso : «Nahi al dun Zakil Baba eta berrogei lapurren ipuina kontatzea?». Argi dago ipuin baten izenburuagaz eta sexuagaz hitz joko barregarri bat sortzen dauala.

Literatur aipamenei jagokenez, literatur munduan ezagunak diran zitak hartu eta itxuraldatu, karkaildu egiten ditu.

Hain entzutetsua dan Arestiren olerki hura: «Nire aitaren etxea defendatuko dut» dinoan hori, eraldatu eta hauxe bururatzen jako Gorkiri: «Semearen etxea defendatuko dut».

Xabier Leteren olerki bat, ostera, honela eraldatzen dau Gorkik Ladien marfilesko dorrearen egoera isolatua isladatzeko: «...eta poeta, eta poeta, etxean gelditu da, ateak itxita. Ai poeta, ai poeta, gogorra izango da zuretzat Azken Judizioko eguna!».

Horrez gain, literatur aipamenak egiten ditu: Flauberten *Madame Bovary* adibidez.

Istorioaren azterketa lanari amaiera emoteko, ondorioetara jo daigun.

Idazle orojakilea da istorioaz barre egiten dabilen hau. Pertsonaia guztiak airoski maneiatzen dauz xelebreak izan daitezaz.

Autoreak istorioa barregarria izan daiten bideratzen dauazan triki-mailuak aztertu doguz. Baina autorea bera ere liburuan presente da-goala kontutan hartu beharko geunke; istorioagaz eta irakurleagaz jolastu egiten dau.

Istoria familia baten inguruan biraka dabilen arren, hainbat dira erdian nahaspilaturik dagozan azpi istorioak. Guztiek elkarregaz lotura handia dabe eta etengabeko lotura puntuek eta familia osoa sakabana-tzetik barriro ere elkartzera etorri izanak, istorioari egitura zirkularra damotoisie.

Joan Mari Irigoienek argi utzi dau bere komedia sortu nahia. Ironia osangarri batez busti dau eleberria eta irakurlea ere barre algaraz blai utzi dau.

Irigoienen «esperpento» suhar hau, ezin hobeto isladatzen da Ladi-sen berba honeetan : «Ba al dakizu bizitzak, batzuetan, komiki baten antz gehiago duela...?».

KALAMIDADEEN LIBURUA¹. AZTERKETA PRAGMATIKOA

Saioa Gabikagojeaskoa

Kalamidadeen liburua: hauxe da, hain zuzen ere, Joan Mari Irigoienek irakurleari botatzen dion lehen oihua. Izan ere, badirudi izenburua dela idazlea irakurleari zuzentzeko lehen pausoa, nobelaren bidez bideratutako idazle eta irakurlearen arteko elkarrizketa honetan. Badirudi idazlea, *Kalamidadeen liburua* esan beharrean, «Aizu irakurle! Zerbait interesgarria kontatzera natorkizu» esaten ari zaigula, eta guk *zerbait* hori zer den jakiteko liburua hartu behar dugula, idazlearen erantzuna bilatzeko. Horixe da, hain zuzen, egin beharrekoa, eta egin dudana, ondorengo orriotan argitzen saiatuko naizen bezala *zerbait* horrek esanahi ugari eta konplexuak daramatzalarik bere baitan. Izan ere, idazleak hainbat eta hainbat gauza esan nahi baitizkigu nobela honetan, elkarrizketa hori bideratzeko modua ere nolana hikoia ez delarik.

Nobela orok, bere egile eta irakurlearen arteko erlazio bat sortzen du, hain zuzen ere, nobela bera bitartekari dugula. Erlazio hori idazle eta irakurlearen arteko elkarrizketa bat da, baina ez da guk eguneroko bizitzan izan dezakegun elkarrizketa bat bezalakoa, baizik eta *urrutiko elkarrizketa*. Urrutiko elkarrizketa izate horrek berarekin dakartza zenbait berezitasun, hala nola idazle eta irakurlearen arteko tartea, zeina obrak berak gainditzen ez duen. Idazle eta irakurlearen arteko balizko tarte horrek berarekin dakar (pentsatzekoa denez) idazle eta irakurlearen gizarteen arteko desberdintasuna. Irakurlea, ordea, nobela bat bere kontestuan kokatzeko edo, bestela, bere bizimodura egokitze gaitzango da, literaturak horretarako aukera ematen baitio. Alde hau aipatzea komenigarria den arren, *Kalamidadeen liburua*-ri dagokionez, idazle eta irakurlearen gizarteen arteko desberdintasun hori ia ez dela

---

¹ IRIGOIEN, J. M. (1996): *Kalamidadeen liburua*, Elkar Argitaletxea, Donostia. Aipamenak hemendik egingo ditugu bada. Interpretazioa egiterakoan kontuan izan dugu beste hau ere: BOBES NAVES, M.^a (1993): *La novela*, Editorial Síntesis, Madrid.

esistitzen esan beharko genuke, Joan Mari Irigoienek nobela hau 1996. urtean argitaratu baitzuen (duela bi urte eta zerbait, alegia) eta idazlea, euskalduna izanik, bera eta gure arteko distantzia hori are txikiagoa egiten baita. Alde horretatik errazago egiten zaigu idazlearen helburua ulertzea, testua eta kontestuaren arteko erlazioak edo, bestela esanda, idazleak mundu errealarari egindako erreferentziak errazago ikusiko baititugu.

Dena dela, gure gaur eguneko gizarteari egindako erreferentziak nobelan inplizituki egon daitezkeen arren, horrek ez du esan nahi istorioak berak idazlearen garai bereborean kokatuta egon behar duenik. *Kalamidadeen liburua*-ko gertaerak, kasurako, Euskal Herriko historia garaikidearen azkenengo faseetako batean kokatzen dira, «Francoren ilunpeko diktaduraren ondoko urte»etan edo, beste era batera esanda, trantsizio garaian. Nahiz eta guk momentu honetan bizi dugun garaian kokatzen ez den, hurbileko garaia dugu trantsizio garaia, ordutik hona Euskal Herriko egoerak aldaketa handiegirik ez du izan. Gainera, garai horretako gertaerek gure oraingo egoeran eragin zuzena izan dute, orduan hasitako prozesu eta aldaketek gaur egunerarteko jarraipena izan dutelarik. Trantsizio garai horretan ereindako haziak dira, hain zuzen ere, momentu honetan gorputz hartzen ari direnak, eta horrek posible egiten du gertatzen ari zenaren kontzientziarik gabe bizi izandako garai haien eta orain bizi dugun garaiairen arteko lotura egitea. Izan ere, istorioko gertakarien garaiairen eta denbora errealairen artean hogei urte inguruko tartea dagoen arren, erraza egiten zaigu bien arteko identifikazioa, gure ingurura begiratuta egoera askorik aldatu ez dela ikusten baitugu (historiaren aldaketa prozesuek urte asko hartzen dituztenez).

Beraz, Joan Mari Irigoienek duela bi urte argitaratutako nobela honetan, trantsizio garaian familia bateko kideei gertatutakoak ditugu kontagai, honek idazlearen eta irakurlearen arteko tartea txikia dela suposatzen duelarik alde batetik; bestetik, irakurlearen errealtate soziala (egoera historikoa) eta istoriokoa elkarrengandik nahiko hurbil geratzen dira eta, ondorioz, nobelak bideratzen duen *urrutiko elkarrizketa* hori errazago gauzatuko da.

Urrutiko elkarrizketa honetan, bestalde, zer esan dezakegu mezuzaz? Zein da *Kalamidadeen liburua*-n ageri zaigun mezua? Eta nola ematen zaigu aditzera mezu hori? Idazle eta irakurlearen arteko elkarrizketa honetan, mezua obrak berak dakarkigu. Esan dugu lehenago ere, *urrutiko elkarrizketa* baten aurrean gaudela, eta ez, nolabait esateagatik, momentuko elkarrizketa arrunt baten aurrean. Era honetako elkarrizketa batean, idazleak, bere obra idaztean, bere mezua jaurti egiten du eta hortik aurrera ez du elkarrizketa horretan gehiago parte hartzerik izango. Behin obra idatzitakoan honekiko jabetza osoa galduko

du, mezuaren hartzailea edozein garaitako edozein pertsona izan daitekeelarik. Pertsona horrek bere garaiko pentsamolde eta egoerara egoituko ditu gertaerak, kasu bakoitzean interpretazio desberdinak egoitea posible izanik. Honek adierazten diguna zera da, irakurlearen aldetik ere kreaizio prozesu bat badagoela, idazleak idatzi duena era batera edo bestera interpretatu baldin badaiteke. Eta horixe da, hain zuzen, lengoaia literarioaren berezitasunetatik bat, polibalentzia alegia, berezitasun honek are konplexuagoa egiten duelarik idazlearen eta irakurlearen arteko elkarrizketa hori.

Obraren interpretazio desberdinak egon daitezkeela esateak obraren diskurtsoak, hitzek adierazten dituzten berezko esanahiez gain, beste hainbat esanahi hartzeko gai direla dakar berarekin, baina horrek ez du esan nahi nobelan gauzatutako fikziozko egoera, fikziozko mundu horretan, kontatzen zaigun bezalakoa ez denik. Honekin zera esan nahi da, guri nobela horretan gertatutakoak gure mundu errealean ezinezko edo zentzugabeko irudi dakizkigukeen arren, pertsonaiek beraien fikziozko mundu horretan benetan bizi dituztela gertaera horiek (normalak balira bezala), beste edozein errealtateren kontzientziarik ez baitute, beraiek bizi duten horretaz aparte. Irakurleok, ordea, badugu bai beste errealtate baten kontzientzia (geure errealtatearena, alegia) eta kontzientzia hori da, hain zuzen ere, pertsonaien gainetik jartzen gaituena, hauek idazleak gidatutako txotxongiloak bezala ikusten ditugularik, idazleak berak nahi duen norabidea jarraituz, nahiz eta beraiek euren buruen jabe direla pentsatu.

Horixe da idazlearen jokoak. Berak ere irakurleak bezala, pertsonaiek ezagutzen ez duten errealtate bat ezagutzen du, eta obra idaztean errealtate fiktizio bat sortzen du, zeina gure begietan tranpa bat bezalakoa den pertsonaientzat; izan ere, pertsonaiek ez baitute bertatik irtezeko aukerarik, idazlearen esku daudelako erabat, beronen esanetara makurturik. Pertsonaiek, ordea, ez dira ezertaz jabetzen, erabat askeak direla pentsatuz, eta horrek halako konplizitate bat sortzen du idazlea eta irakurlearen artean, pertsonaien ahalmenaren gainetik dagoen komunikazio bat sortzen baita bien artean. Nolabait esateko, bi dimentsio daude, bata pertsonaiena eta bestea autorearena, azken hau goragoko maila batean, autoreak bere panpinekin jotatzen duelarik, eta irakurleoi autorearen dimentsio horretan sartzeko aukera ematen zaigu ironiaren bitartez. Ironia da, hain zuzen ere, pertsonaien dimentsio horretatik autorearen dimentsio horretarako pasabidea edo giltza. Giltza horrek ematen digu pertsonaien kaiolatik behin eta berriz sartu eta irtezeko aukera eta, horrela, kaiola barruko eta kanpoko errealtateak ezagut ditzakegu, pertsonaiek ez bezala, hauek ez baitute kaiolatik irtetzeko aukerarik.

Ironiaren bitartez, irakurleok argi ikusten dugu, beraz, idazlearen jokoak. *Kalamidadeen liburua*-n ere, Joan Mari Irigoienek ironiaren baliabide hori erabiltzen du. Irakurleok bere dimentsio beretik ikus ditzagun Gorki, Ladis, Enriketa eta gainerantzeko pertsonaiak. Pertsonaia hauek Irigoienen txotxongiloak dira, beraien munduan aske bizi direla uste duten arren, gure errealtatearen alde desberdinak irudikatzen dituen komiki bateko pertsonaiak bezalakoak baitira. Pertsonaiok eta beraien ingurua, barregarri iruditzen zaizkigu, izan ere, euretako bakoitzean gorputz hartzen baitute gure gizarteko ezaugarriak aipagarriek, exageratutako era batean gainera. Hau da, pertsonaia bakoitza gizarteko ezaugarri baten sinbolo bihurtzen da, baina era karikatuzatu batean, horrela gizarteko balore ezberdinek alde irrazional eta erridikuloa agerian uzten dutelarik.

Joan Mari Irigoienek erridikulizatutako moldeen artean, nabarmenetako bat politika dugu, pertsonaia ezberdinen jarrera politiko ezberdinak aurkezten zaizkigularik. Esanguratsuenetako bat Gorki dugu, ezkerzalerik erradikalenaren irudi komikoa dugularik berau, beti edonori zein edozeri kontra egiteko prest agertzen zaigun agure burugogorren itxuran. Gerra garaian komunista izandakoa, Francoren heriotzaren ondoren Asturiastik Euskal Herrira itzuli eta berehala Euskal Herriko kausarekin identifikatzen den agurea dugu, kale mugimenduetan bizigarritasuna aurkituz. Iniziatiba politiko berrien bultzatzaile dugu, liberala (bai politikan eta bai beste arlo batzuetan) eta antiklerikala. Iraultza eta Euskal Herriaren independentzia politikoa lortzea dira bere ametsak, Txomin Ipurdirengan (zeina terrorismoaren sinbolo komikoa baizik ez den) konfidantza osoa duelarik.

Normalean gazte jendearekin lotu ohi diren jarrera politiko eta ideologia hauek agure bati aplikatzeak, guztiari kontra egin behar izateak, kale istiluak dibertsio bezala hartzeak, euskararen egitura sintaktikoa argudio politiko independentista legez erabiltzeak etab.ek Gorkik errepresentatzen duen politika ezkeriar hori erabat erridikulizatzea lortzen dute. Erridikulizazio hori argi eta garbi geratzen da honako pasarte honetan, adibidez:

«Batzuetan, euskararen zenbait egitura espainierazko edo frantsezko itzulpenekin parekatu eta guztiz bestelakoak zirela egiaztatzen zuenean, halako atsegin berezia hartzen zuen, egitura haiek bere tesi ideologikoen adierazgarritzat ere hartzen zituela. [...].

—Horrek ondorio bakarra dik: gu beste herri gaituk, beste estruktura bat, eta bai frantziarren bai espainiarren kateetatik askatzeko eskubide osoa diagu... —komentatzen zuen, filologia politikaren zerbitzuan jarrita, bere metodo surrealisten arabera².»

² *Ibid.* 30 or.

Baina ezkerreko mugimenduez gain, politika kontserbadore eta abertzaleak ere kritikatuko ditu Joan Mari Irigoienek, «Koldobika Sagastizabalbeitia Pagazaurtundua Gabikagogeaskoa Atxalandabaso etab.» bezalako pertsonaien bitartez. Bera, abertzale sutsua dugu, bere burua euskaldun peto-petotzat duena, bere arbaso euskaldun oso harro dagoena eta zazpi seme-alaba izan nahi dituen (Euskal Herriak zazpi probintzia dituen bezala), familiako ohiturari jarraituz. Hori da bere plana, baina noski, emaztearekin ezer kontsultatu gabe erabaki duena, azken batean beretzat ezinbesteko premisa baita zazpi seme-alaba horiek izatea, bere euskal abizenek historian zehar jarraipenik izango badute. Abertzalekeriaz gain jarrera berekoi eta matxistak dituen Koldobikari lekzio ederra emango dio bere emazteak, ginekologoaren zurikerien bitartez haurdun geratzen denean gizon hori. Momentu horretan, emakumezkoen egoeran bere burua ikusirik, bertan behera utziko ditu bere zazpi seme-alaba izateko plan guztiak, lehengo gorroto zituen abortistak defendatuz, eta bere egoeraren presioa jasan ezinik Australiara aldegingo du, berari buruz ez dugularik ezer gehiago jakingo.

Koldobikarekin agerian geratzen zaiguna zera da, abertzaletasunaren alderik hutsalena, mamirik gabeko abertzaletasuna, fanatismoraino doana. Abertzaletasuna baino gehiago, abertzalekeria da errepresentatzen duena, bere aberriarekiko maitasuna emaztearekiko maitasunaren gainetik jarriko delarik (izan ere, amodioa egiterakoan ere, zazpi probintzia eta seme-alabak baino ez ditu buruan, emazteak etengabe bere izena eta abizen guztiak esan behar dizkiolarik zerbait egingo badu, izugarriko faringitisa geratuko zaiolarik ondorioz). Abertzale mugimenduak berez bere fundamentuak badituen arren, Koldobikaren *abertzaletasuna* formalismo hutsean geratuko da. Hau da, Koldobikaren bitartez abertzaletasuna erradikalera eta familia tradizioa mugatzen da, abertzaletasunaren baloreen artean egotekotan, katearen azken mailan eongo lirakekeen baloreak defendatuz.

Koldobikak, ordea, abertzaletasunaren ezinbesteko printzipiotzat ditu horiek, hor ikusten delarik hainbesteko suhartasunaz defendatzen zituen idealak, ezagutzen ez dituela. Ezagutzen ez duen kausa baten defendatzailea dugu, itsututa dauden hainbat fanatikoki izan ohi diren bezala, bere ingurukoengan eragiten duten kalteaz ohartzen ez direlarik (Juanitak faringitis ia kronikoa duen bezala, gizarteko zenbait sektorek edozein alorretako fanatismoaren ondorioak pairatu behar izaten baitituzte). Baina Koldobikari ahoz kanpora hil ala bizikoak diren balore horiek bere burua inplikaturik defendatzeko *aukera* ematen zaionean (haurdun geratzean), ordurarte defendatutako guztiari lepoa eman eta alde egingo du (hor argi geratuko delarik *sasi-abertzaleen* izaera hori,

beraien burua ezezik beste edonorena ere inplikatzeko prest egoten diren horiena, alegia).

Koldobikaren ustezko haurdunaldiaren pasarte horrek badu, bestalde, matxismoaren aurkako konnotaziorik ere. Izan ere, pertsonaia honek ez du bere emaztearekiko errukirik azaltzen, makina bat bezala tratatuko duelarik (etxea eta afaria prest eduki eta berari zazpi seme-alaba emango dizkion makina bezala). Haurdunaldiak bere harrotasunaren erdi-erdian joko du, emakumeak dituztenez ohartzean burua makurtuko duelarik (izan ere, oso eroso baite jarrera matxista hartzea, kaltetua norbera ez denean, baina tortilari buelta ematen zaionean gauzak beste era batera ikusten dira).

Krispin ere matxista bezala agertzen zaigu, baina honen egoerak zeharo norabide desberdina hartuko du nobelan zehar. Emakumeak makina bezala tratatze horrek, bere izaera robotikarekin eta kajero automatikoekin konbinaturik, gizon matxista, sentimendu gabeko, hotz, kalkulatzailerik eta diruzalearen imajina izango dute emaitzatzat. Dirua da bere obsesio bakarra, bere ametsa Dirureta jauna izatera heltzea delarik. Iritsi ere iritsiko da horretara, ondorengo pasartean aditzera ematen zaigun bezala:

«Eta Manoli Ho Txi Monek oroitu zen inkontzienteki, harekin ere antzeko zerbait gertatu zitzaiolako... eta eskua Krispinen bularrean ipini, eta ez zuen bihotzik aurkitu. Eta uste zuenean, Ho Txi Monek ez bezala, senarrarenak, bai; hantxe egin zuela eta betiko egin zuela, hara non hasi zitzaizkion Krispini poltsikoak taup eta taup). [...]

—Dirureta jauna jaio da, jaio da Dirureta jauna!, zeina ni neu naitzen, orain bai, hizkeraz ezezik izatez ere bai, zalantzarik! [...]³».

Pasarte honen izaera erabat absurdoa iruditu dakiguke guri, baina liburuko pertsonaiek kontaktzen den bezala bizi dute, normalena horixe balitz bezala. Transformazio hau gure gizarteak diruari ematen dion gehiegizko garrantziaren erakusle dugu, honek giza duintasunarentzako izan ditzakeen ondorio larriez ohartarazi gaituelarik. Hori da, hain zuzen ere, liburuaren azken aldira, Dirureta jaunaren heriotzak adierazten diguna. Diruaren presentziak geurekoi egiten gaituela adierazteko, Dirureta jauna burbuila batean irudikatzen zaigu, bere emazte eta inguruneaz ahazturik, bere burua aberastea baino beste ardurarik ez duen gizonetzkoa bezala. Berak bere helburuetarako erabilitako triki-mailuak beste batzuek berari egingo ote dizkioten beldurrez bizi da bere burbuila antiseptikoan sarturik, baina azkenean birus batek harapatuta hil egingo da. Birus horrek barrenak ustelduko dizkio, horren

---

³ *Ibid.* 248 or.

aurka munduko diru guztiak ere ezer ezingo duelarik egin, Dirureta jaurna heriotzera kondenaturik azaltzen zaigularik. Izan ere egoismoaren harra (Neufroustelitis galaparia, alegia) gairiditzeko modu bakarra jarraera aldaketa bat baita, baina Diruretak bezala, jarrera berdinean jarraituz gero, berekoikeriak pertsona bezala ezeztatu egiten du (usteldu egiten du, birusak Diruretarekin egiten duen bezala).

«Baina berandu ibili zen egun hartan, zeren irudikatzen ari zena jazo baitzitzaion, hain zuzen ere, une hartan, guztiz ustekabea, Krispini: birus batek komunetik zakil-mokora eta zakil-mokotik giltzurrunetara egin ziola jauzi, hantxe aterbetu. Birus mutante ezin gaiztoia goa zen, edozein gauza, ukitu orduko, zeharo ustelduta uzten zuena.

—Nefroustelitis galapari honek ez du osabiderik— esan zion robot sendagile partikularrak.

—Baina nola liteke hori, baldin eta baliteke, kontraesanik baririk...?

Zeren eta mila milioiko kapitala baitut oraindik, zeina...

Alferrik, biharamunean hil baitzen, robotez inguratuta, robotek bakartuta ustelaren ustelaz gorputza puskaka erortzen zitzaioa⁴.»

Horrekin, Irigoienek gizartearen degenerazioaz ohartarazi nahi gaitu, giza baloreak jasaten ari diren beherakadaz, balore materialen gehiegizko apreziazioaren ondorioz, bide honetatik gizartearen hondamendia baino itxoiterik ez dugula abisatuz. Hori guztia noski, era komiko batean ematen digu aditzera, bere panpinak maneatuz, baina mezua argi uzten digu.

Juanita eta Manoli, bestalde, etxekoandre esplotatuen irudiak ditugu, beraien senarren matxismoaz asperturik emantzipatzea erabakitzen dutelarik, emazte tradizionalaren papera alde batera utzi eta muturreko feminista izatera pasatuz, egun batetik bestera. Beraien moduak erabat aldatuko dituzte, feminismoan aurkituko dutelarik beraien senarrekiko mendekua hartzeko aukera. Hemen, berriro ere, ideal baten azaleko itxuran babesten diren pertsonaien irudia dugu, gizonekiko mendekua eta gizonekiko eskubideen berdintasuna (horixe baita feminismoaren oinarritzko printzipioa) nahasten dituztelarik, eta horrela serioa den asuntu bat erabat erridikulizatuta geratzen da. Sasi-feminismoaren adierazle ditugu bi hauek, eta emakumearen irudia defendatu nahi badute ere, erabat desitxuratua utziko dute irudi hori, beraien ere barrengarri geratuz.

Feminismora pasatu aurretik, ordea, Juanita eta Manoli emazte leialak genituen, balore tradizionalen defendatzaile, beraien senarrak beza-

⁴ *Ibid.* 314 or.

la. Horren ondoan tradizionaletan tradizionalena, Don Serapio dugu, zeinen Elizaren irudi kanonikoa baizik ez den. Elizak aldarrikatutako baloreak defenditu eta guztiz kontrakoa egiten duen abadea dugu, honela Elizaren hipokresiari heldu nahi diolarik. Hori, batez ere, Don Serapiok Enriketari egin eta inoiz beteko ez den promesan ikusten da. Honek Enriketaren borondatea kontrolatuko du Erromarako ustezko bidaiaren baten truke. Bestalde, lobei ere lana egiteko aukera ematen die Elizaren denda batean, eta, ondorioz, hauek apaizari begirunea zor diote. Ederki aprobetxatuko da apaiza egoera honetaz, familian duen eragina areagotuz. (Hortxe jartzen zaigu agerian apaizek toki guztietan muturra sartzeko joera dutela erakusten duen herritar jendearen ustea, beti ere beraien probetxurako zerbait ateratzeko aukera ikusten badute).

Enriketa eta bere alaben itsutasunaren aurrean, hortxe dago Gorki, antiklerikal komunista, Elizaren edozein aurrerapen ezeztatzeko prest. Gorkik, elaberri osoan zehar Don Serapioren aurkako gatazka pertsonal bat izango du, Elizaren eta komunismoaren arteko gatazkaren adierazgarri. Pertsonaia bi hauen arteko ezinikusiak, ordea, izango du ingurukoengan ere eraginik, Enriketaren familian bi bando sortuko direlarik: apaizaren aldekoak eta Gorkiren aldekoak. Gatazka pertsonala izandako hori, beraz, pixkanaka-pixkanaka, erasoren bat edo beste ere tartean ikusi ahal izango dugularik, gerra itxura hartzen joango da. Gorkik Don Serapiori buruan txanpain botilarekin *tiro* bat botatzen dionean, esaterako, horrela bi bandoen arteko tentsioa areagotuz. Baina behin-betiko gerraren eztanda, Ladisen omenezko bazkarian izango dugu. Bazkari honetan bando bakoitzak bere tokia izango du, guda zelai batean bezala, ondorengo posizioak ematen dizkielarik idazleak pertsonaiei:

«[...] elkarren ondoan ipini zituen Enriketak bost gizonak, hura errekontziliazioaren eguna zenez: apaiza presidentzian; suhigaiak, jarrarian, alde batean; eta bestean, bi mutilen aurrez aurre, Gorki eta Ladis. [...].

Enriketak petit-chouak erretilu txiki batean mahairatu orduko, mugimendu azkarretan jo zuten bertarantz, Gorkirenak ezezik, beste hiru eskuk ere, guztiak euli ehizan iduri...

—Et-et-et! [...]— Petit-cou hauek, nireztat. Ez al da egia Enriketa?

Beste hiru esku haiek atzera egin zuten bitartean —eta nola gozatu zuen Gorkik esku haien atzerakako mugimenduarekin, kapitalaren eta kleroaren aurkako gerra txiki hartan garai...!—, esplikazioa ematera behartuta sentitu zen etxeoandrea [...]»⁵

⁵ *Ibid.* 140 or.

Gerra honetan txanpaina tirorik ez, baina hitzezko tiroak izango ziren, gatazkaren bukaeran familia erabat banatuta gertatuko delarik: Ladis eta Gorki Ladisenean geratuko dira, beste guztiek etxetik aldegingo dutelarik. Hori, jakina, gerra irudikatzekeko modu komiko bat baino ez da, baina argi eta garbi uzten digu ideologia ezberdinen defendatzaileen arteko ezinikusi eta intolerantziak gizartearengan izan dezakeen eragina, berau zatitzera iritsiz eta nahigabea sortuz. Izan ere, Ladis eta Gorki garaile sentitu baziren ere, gerran guztiok galtzaile gara, mina eta hondamendia baizik ez baita bertatik lortzen (Ladis eta Gorki ere, galtzaile sentituko dira gero, eta Ladisek Enriketarekin adiskidetzera lortu nahi izango du).

Joan Mari Irigoienek zartada ironikoak ez dira horretan bakarrik geratuko, ordea. Gizarteko talde gehientsuenei eta hauen jarrerei barre egin ondoren, nolatan utzi berak eta beste hainbat pertsonak osatzen duten idazleen mundua astindu gabe? Honela bada, poetak jendearen aurpegi aldrebesenak emango dizkigu aditzera, Gorki eta Ladisen esku-tik, zeinak kalamidade itzelak baitira, beraien munduan bizi direlarik, batez ere Ladis, beti bere mistikotasunean murgildurik. Baina bi poeta horiez gain, beste zenbait poeta ere baditugu, hala nola Bruno Orreaga, *Poeta klasiko txit klasikoa*, eta poeta sudurluzea, bakoitzak poesiarren alor ezberdinen bat kultibatzen duelarik. Poeta hauek elkarte bat eratu nahi izango dute, eta baita sortu ere («Poeta bizien kluba», alegia), baina euren estiloen eta pentsamoldeen arteko desberdintasunak bultzaturik, elkarte hori desegin egingo da, akordio batera iristeko kapaz ez baitira izango. Paradojikoki, «poesiarren egunean» gertatuko da banatze hau, poesia konzeptu horren azpian batzen diren joerak zein diren poetek beraiek ere ez dakitela adierazteko asmoz edo.

Bestalde, nork bere buruari ere barre egitea sana delakoan, Irigoienek bere lanari buruzko komentario ironikoak egiten ditu, istorioaren haria hautsiz, irakurleari bere literatur teknika modernoek berri emateko aitzakiaz, kritikariak zirikatuz. Horren adibide dugu, 80. orrialdeko gurutzegrama baino lehen ematen duen azalpena, zeina hitz hauetan laburbiltzen den:

«Eta zer eskatzen du, bada, modernitateak, kritikari lumazorrotzen ustetan? Irakurle aktiboak, ez pasiboak! Irakurlea zirikatu egin beharra dagoela, zirikatuta geratuko ez bada... Eta zer hobe, horretarako, orain arteko irakurketaren gurutzera eraman behar izan duzun irakurle leial horri gurutzegrama bat eginaraztea baino? [...]»

Animo, [...] zeren eta haxe baituzu zeuk ere modernotasunaren Olinpora igotzeko aukera ezin-hobea, gurutzegrama hau eginez eta bertan zenbatuak dauden laukietako letrak beren lekura aldatuz, Enriketaren erantzuna zeuk osatu ahal izan dezazun, era ezin aktiboago batean!⁶».

⁶ *Ibid.* 79 or.

Argi eta garbi, irakurle modernoaren konzeptua manipulatu egiten du Joan Mari Irigoienek nobelaren puntu honetan, kritika modernoaren funtsezko konzeptuetako bat hankaz gora ipintzea lortzen duelarik. Narratzaileak sentidu literalean hartzen du irakurle aktiboarena, hitzaren esanahi erreala bailitzan, bere fikziozko mundu horretatik intepretazioaren egitasunaz konbentziturik guri hitzeginez. Baina gu narratzailearen ezjakintasunaz ohartzen gara (ezjakintasuna, beti ere, guk geure errealtatean irakurle aktiboak adierazi nahi duena narratzaileak dioskuna ez dela dakigun heinean), horrela bere gaintetik jarriz, eta autoreaekin bat egiten dugu kritika literario modernoari egindako fartsa horretan.

Honen antzeko beste zenbait interbentziotan (modernotasuna aldarrikatzeko asmoz) kritikariak zirikatuko ditu Irigoienek, modernotasunaren konzeptu hori oraindik kritikariek eurek ere ondo ulertzen ez dutelako sentsazioa ematen diolarik irakurleari. Horregatik, Irigoienek, tradizionala gerta daitekeen estruktura ordenatu baten azpian izugarriko zurrunbiloa eskaintzen digu. Hau da, liburua hartu eta gainbegirada bat emanez gero istorio laburren bilduma bat dela dirudi, lau atletan banaturik («Bakoitza bere poetak bizi du» izenburupean bata, «Bakoitza bere arrak bizi du» bestea, «Lehen epilogo» hurrengoa eta «Bigarren epilogo» azkena); baina irakurtzeran, literatura tradizionala ez den beste zerbaitekin aurkitzen gara (lerro zuzen bat jarraitzen ez duen narrazio bat, irakurleari zuzendutako hainbat kometariok eteten dutena eta, hori gutxi balitz, literaturaz kanpoko elementuak tartean ditugula, hala nola komikiak eta gurutzegramak). Guztiarekin, idazleak orain arteko literatur moldeak hausten ditu, itxura batean testuko estrukturan mantentzen dituela iruditu arren. Horrela, modernoak izan daitezkeen hainbat aukera probatzen ditu idazleak, guztiak batera aurkeztuz, modu horretan kritikariei idazle modernoak ez denik aurpegiatzeke aukera itxi nahi dielarik.

Horrez gain, irakurlea zirikatu nahian datorkigun Irigoien, kritikatutuen guztiak kritikatu ondoren, irakurlea ere fartsa horretan sartu nahiz. Honela kritikatu gabe geratu direnetako baten batzuk, harapatzeko aukera izango du idazleak, horrelako komentarioak eginez:

«Badakit, azterketa hura zer-nolakoa izan zen jakiteko irrika bizian zaudela, irakurle maite morbosoa hori, baina mundu honetan ez dago dena jakiterik, [...] eta jakizu, han gertatutakoen berri izan banu ere, ez nizukeela kontatuko, eszena horrek, irudika dezakedan neurrian, berez balioko bailituzke beste 1.000 pta., liburuaren merkatuko prezioari erantsi beharko litzaiokeena, B.E.Z. aparte... liburua, era horretan, garestitxo gertatuko litzaizukeelarik zuri, etxearen edo automomo-

bilaren faktura atzeratuak oraindik ordaintzen ari zaren irakurle gaixo errukarri horri. Eta ez, ez litzaidake batere gustatuko liburua garesti erosteagatik inor estu ikusterik, [...]»⁷.

Irakurleari zuzendutako tarte horietan, bestalde, adarra jotzeaz gain, istorioko egoera absurdoen egiazkotasuna probatu nahirik ere badatorkigu idazlea, gertatzen ari dena bene-benetakoa dela korfirmatu nahian, narratzailea lekuko. Horixe da, hain zuzen ere, honelako pasarteetan ikus dezakeguna (pasarte hau Koldobika haurdun geratu dela esan ondoren datorkigu):

«[...]esan beharrik ere ez dizut, irakurle, Sein jaunak aurrez presatatutako txantxetako zorabioaren aldean, bene-benetakoa izan zela gure mutilari gertatutakoa [...]»⁸.

Narratzaileak ez ditu gertatutakoak zalantzan jartzen, guretzat egoera absurdoak izan daitezkeen arren, bere errealitate fiktizio horretan gertaera posibleak baitira. Narratzaileak, ez eta pertsonaiek ere, ez dute beraiena ez den beste errealitatearen noziorik, eta guk, beraien patuaz jabeturik (idazlearen panpinak baitira, eurak horretaz jabetu ez arren), barre egiten diegu. Izan ere, idazleak manipulatu egiten ditu pertsonaiek eta egoerak, beraiantzat eguneroko bizimodu latza dena guretzat komiki bat bezalakoa delarik. Dena dela, nobelaren punturen batean pertsonaiek beraien egoeraren berri badutela iruditu ere iruditu dakiguke, Ladisek honako hau esaten duenean:

«—Ba al dakizu bizitzak, batzuetan, komiki baten antz gehiago duela...?»⁹.

Zertarako, ordea, barre egin? Zein da idazlearen ahalegin honen atzetik dagoen helburua? Ala idazleak barre egitea baizik ez du helburu? Esana dugu, lehenago ere, testuaren bitartez idazlearen eta balizko irakurlearen artean *urrutiko elkarrizketa* bat gauzatzen dela, baina ez dugu oraindik elkarrizketaren bigarren atalaz hitz egin. Eta, zein da, bada, bigarren atal hori? Irakurlearen erantzuna. Izan ere, idazle batek liburu bat idazten duenean, irakurlearengandiko erantzun bat espero du, nahiz eta erantzun hori bat-batekoa ez izan. Testua, irakurleek eman diezazkioketen interpretazio ezberdinetan, erreflexio bide gertatzen da irakurleentzat. Izan ere, irakurleak bere inguruan gertatzen diren hainbat egoera ikusten ditu liburuan isladatuta eta horiek aldatzeko

⁷ *Ibid.* 274 or.

⁸ *Ibid.* 275 or.

⁹ *Ibid.* 136 or.

nahia sor dakioke. Horixe da, hain zuzen, idazleak bilatzen duen erantzuna, erreflexio baten osteko akzioa.

Irakurleak, *Kalamidadeen liburua* irakurtzen duenean, komiki bat irakurtzen ari dela iruditzen zaio. Pixkanaka-pixkanaka ordea, komiki horretako pertsonaiek Ladis, Enriketa edo Koldobika izenak alde batera utzi eta Saioa, Santi, Pili eta Ugaitz izenak hartzen dituzte. Hau da, irakurleak bera eta bere inguruko pertsonak ikusten ditu irakurtzen ari den komiki horretako pertsonaia nagusi bezala. Horrela, hasierako barre hori, gozoa zen barre hori, barre mingotsa bilakatu da. Gozotasunetik mingots izaterako transformazio hori idazleak aurrez planifikatutako prozesua dugu, izan ere, idazleak argi baitauka mingostasun horren aurrean erreakzio bat egongo dela (ez, ordea, gozotasunaren aurrean).

Ume bati gozoki bat ematen zaionean honek beste bat eskatuko digu. Behazuna probatuz gero, ordea, laster asko atera nahi izango du ahotik, gustoko ez duen zapore hori nondik datorren galdetuz, eta antzerakorik nahi ez duela esanez. Era berean, liburu hau irakurtzen duen irakurleak, liburuuko egoerak nondik datozen bere buruari galdetu eta, gustoko ez badu, horrelako egoera ez duela nahi esango du. Baina umearen kasuan behazuna gehiago ez hartzea nahikoa bada ere, irakurlearen kasuan ez da nahikoa egoera jakin batzuk existituko ez balira bezala bizitzea. Izan ere, egoera horiek hor daude eta guk geuk ere egoera horietan parte hartzen dugu, era zuzen edo zeharkako batean. Egoera jakin batzuen sorreran parte hartzen dugun bezala, egoeren aldaketa bat gauzatzeko ere parte hartu beharra dago, zenbat eta parte hartze zuzenagoa izan, orduan eta azkarragoa izango delarik prozesu hori.

Obraren bidez, idazleak aldaketaren deia botatzen digu irakurleoi, dei horri erantzuna emateko eperik jartzen ez badigu ere. Erantzun hori emateko epea irakurlearen esku geratzen da erabat, izan ere, horretarako aukera ematen baitigu idazle eta irakurlearen arteko elkarrizketa honen *urrutiko* izaerak (urrutikoa baita, bai espazioan eta bai denboran).

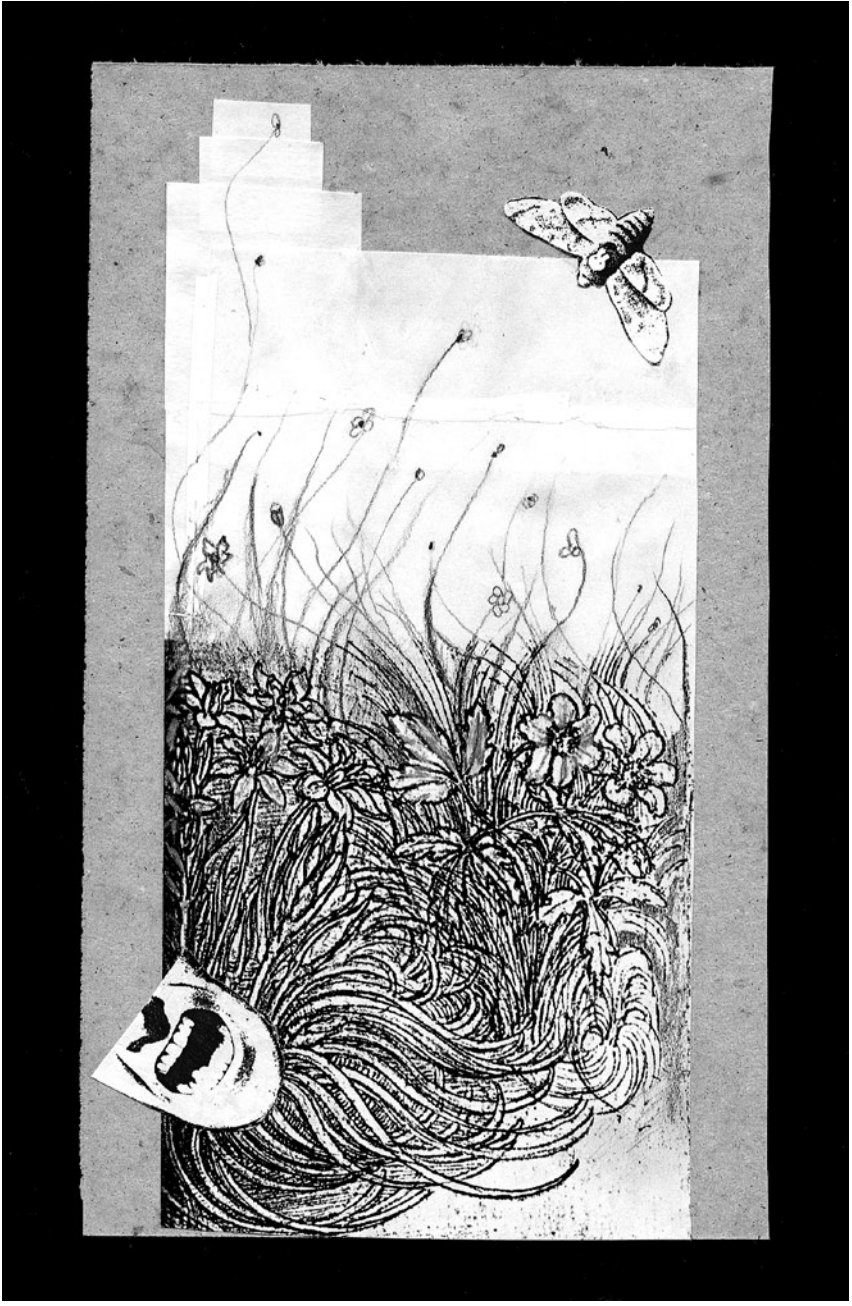
Hortxe ikusten da, literatur obra baten bidez ematen den komunikazioak, hitzegitean ematen den komunikazioarekin berdintasunak ere badituela (ez desberdintasunak bakarrik). Berdintasun horietako bat, lengoia literarioaren indar ilokutiboa dugu. Honekin zera adierazi nahi da, hitz egiten dugunean, sarri askotan helburu jakin batekin hitz egiten dugula, eta ez informazioa eskaintzearen bakarrik. Hitz egiterakoan, galderak egin ditzakegu edo aginduak eman ditzakegu, deskripzioak egin edo informazio jakin bat transmititzeaz gain, eta horiek entzulearengandiko erreakzio edo erantzun bat eskatzen dute. Hizkuntza arruntak duen baliabide hori, hizkuntza literarioaren ezaugarri ere

bada, literatur obra batek irakurlearengandiko erreakzio bat sor dezakeen heinean.

Irakurlearen partetik sortutako erreakzio horrek aldaketa bat izan dezake ondorioztat (gizarte mailako aldaketa izatera ere irits daitekeena, irakurle askok idazleak bidalitako mezua jaso eta horren aurrean aktiboki erreakzionatzea suertatuz gero), eta aldaketa hori da akto perloutibo bezala ezagutzen dena. *Kalamidadeen liburua*-n gorago aipatutako ilokuzio hori nabarmena da, zeina ironiaren bitartez iristen baitzaigu. Idazleak gizartea hankaz gora aurkezten digu, baina erabiltzen duen ironiak argi uzten digu berak ez duela gizartea hankaz gora egoterik nahi, baizik eta behar den moduan. Idazlearen intentzioa irakurleari gizartea zuzentzeko zerbait egin behar duela esatea da, agindu itxurako *enuntziatioa* dugu, beraz (idatzizko enuntziatioa kasu honetan), idazleak botatzen duena.

Akto perloutiboa, ordea (liburuan proposatutako egoeren aldaketa gizartean gauzatzen denekoa), oraindik iristeko dago. Noiz iritsiko den? Hori irakurleon esku dagoen gauza da. Joan Mari Irigoienek zuzendaritza zapeko komiki horretan protagonista izaten jarraitzen dugun bitartean ezin izango dugu akto perloutiboaz hitz egin. Ezin izango dugu liburuaren bidez gauzatutako aldaketa sozialaz hitz egin. Kontua zera da, ordea: noiz arte luzatuko den egoera hori.

EZEZKO PERPAUSETAKO FOKALIZAZIOAREN INGURUAN

Jon Ortiz de Urbina

Euskal sintaxiaren historia laburrean gehien jorratu den arloa fokalizazioarena izanagatik ere (ikus Altube 1929, Arejita 1985, De Rijk 1978, Mitxelena 1981, Oihartzabal 1985 eta Osa 1990, beste askoren artean) badaude oraindik maila deskriptiboan ere nekez ulertzen diren esparruak. Hauen artean nagusia, agian, ezezko perpausetako galdegaiaren kokapena izan liteke. Egia bada ere galdetzaileak (*nz* hitzak) agertzen diren egongune berean galdegaiak ere ager daitezkeela (1), badirudi aditz jokatuaren ostean ere jar daitezkeela fokalizatutzat har litezkeen osagaiak (2). Beraz, hurrengo bi adibideetan, posible da *Jonek* fokoek duten entonazio enfatikoarekin ahoskatzea laguntzailearen aurrean zein atzean agertzen delarik¹:

- (1) a. Nork ez du liburua hartu?
b. *Jonek* ez du liburua hartu
- (2) Liburua ez du *Jonek* hartu

Gainera, ez da beti adostasunik izan ezetzaren eskumako balizko fokogunearen kokapen zehatzaz. Gure aurreko adibidean (2), laguntzailea eta partizipioaren artean osagai bat besterik ez dagoenez, ez digu argirik eskaintzen fokalizaturiko elementua zein den erabakitzeko: laguntzailearen eskumakoa, partizipioaren ezkerrekoa, ala bata zein bestea². Ondoko lerroetan lehenengo arazoari lotuko natzaio, ezetzaren aurreko eta osteko posizioen artean ezberdintzeko asmoz, De Rijken (1996) lan bikainak ireki berri duen ikerketa ildoan barrena abiatu-rik. Terminologiaren aldetik, De Rijk (1996) jarraituko diot (2)ko

---

¹ Artikuluan zehar, letra etzanean markatuko ditut fokalizatutako osagaiak, hemen *Jonek* bezala. Ikerketa hau Ministerio de Educación y Culturak PB96-0272 egitasmoari emandako diru laguntzarekin burutua da.

² Fokalizazioaren deskribapen zehatz bat izateko, ikusi Etxepare eta Ortiz de Urbina (agertzeko).

fokalizaziogunerako *sasigaldegai*a (*quasifocus*) deitura erabiltzean, nahiz eta beherago beste izena proposatu³. Lehenengo atalean De Rijkek berak azaleratzen dituen ezberdintasunak gainerik aipatu ditut, bigarrenean bestelako ezaugarriak plazaratzeko. Hauen artean alde semantikoa aztertuko dut 2.1 azpiatalean, 2.2 eta 2.3an arakatuko ditudan portaera sintaktikoak hobeto ulertzeko beharrezkoak direlakoan. Azkenik, Hirugarren atalean fenomenoaren inguruko gogoeta batzuk egingo dira. Erakusten saiatuko naizenez, ezetzaren aurreko galdegai-gunea bakarrik har badaiteke ohizko foko sintaktikoen parekotzat, sasigaldegai-a zer izan litekeen galderari erantzun bat ematen ahalegingoduko naiz.

1. Fokoak eta sasigaldegaiak: fonetika eta morfologia

Has gaitezen auziaren alde fonetikoak ikutuz. Fokoen ahoskatzeaz informazio eskasa dugun arren, Hualde, Elordieta eta Elordietaren (1994) Lekeitioko euskararen deskribapen bikainean arreta handia ematen zaio alde honi. Euskalki horretan fokoek badute azentu eredu berezi bat (*azentu fokala*), oro har aditzaren aurreko osagaiari ezartzen zaiona. Ezezko perpausetan ezetzaren aurreko osagaiak bakarrik har dezake azentu fokala (3). Partzipioaren aurreko osagai-a enfatiza badaiteste ere, horrek ezin du azentu fokala hartu (4):

(3) txakurrâ estau sure lagunak ekarri

(4) txakurra estâu sure lagunak (*lagunâk) ekarri, amak báíño

Euskalki honetan perpaus bakoitzak azentu fokaldun osagai bat izan behar duenez, eta azken adibide honetan aditzaren aurreko elementuak honelako azenturik ez duenez, aditzak berak hartzen du, nahiz eta, *amak báíño* jarraipenak erakusten duen bezala, kontrastea *sure lagunak* osagaiarekikoa izan (Hualde et al. 1994, 170-171).

Morfologiaren aldetik ere lortzen da sasigaldegai-a eta fokoa ezberdintzeko nolabaiteko ebidentzia. Euskalki batzuetan *neu* bezalako ize-nordain indartuak edo *-xe* atzizki indartzailea duten formak galdegai-gunean bakarrik agertzen omen dira. De Rijkek erakusten duenez, banaketa mugatuko elementu hauek ez dira onargarriak sasigaldegai-gunean:

---

³ Hala ere *sasigaldegai* izenak badu ingelezko deiturak sugeritzen ez duen ñabardura bat: benetako fokoa ez dela. *Quasifocus* hitzak guztiz foko normala izatera iristen ez dela adierazten du bakarrik. Artikuluan zehar *sasigaldegai*a eta *quasifocus* etiketak sinimoak balira bezala erabiliko ditut. Hirugarren atalean *ukagai*a proposatuko dut.

- (5) Ez dizut *orain* (*oraintxe) ekarriko, bihar baizik
- (6) Ez dizut *nik* (*neuk) ekarriko, Jonek baizik

Berriro ere, jarraipenak nolabaiteko foko baten presentziagatik izango lirateke onargarriak, baina enfatizaturiko osagaia ezin daiteke fokoan itxura morfologiko berezi horretan ageri. Hortik sasigaldegai/*quasifocus* deitura.

2. Bestelako ezaugarriak

2.1. Alde semantikoak

Eman dezagun ondoko bi esaldietan *horregatik* osagaiak entonazio enfatikoa hartzen duela:

- (7) Jon *horregatik* ez da etorri
- (8) Jon ez da *horregatik* etorri

Ezetzaren besarkadura, edo ezetza eta fokoaren arteko erlazioa, nahiko ezberdina da bi adibideetan. Lehenengo adibidean *horregatik*-ek ezetzaren gainean dauka besarkadura, hau da, ez dugu *horregatik* ezetzatua balitz bezala ulertzen, ez da ezetzaren eremuan sartzen. Badago aldiz aurretik suposatutako parte bat (*Jon ez da etorri*), eta arrazoi jakin bat ematen da ez etortzearen azalpen bezala. Interpretazioa, beraz, *horregatik* ez (*etorri*) da. Bigarren esaldian, aldiz, *horregatik* ezetzaren besarkadura eremuaren barruan sartzen da, eta arrazoi jakin hori ukatzen da Jonen etorreraren azalpen bezala. Ohartu hemen aurre-suposaketa *Jon etorri da* dela. Interpretazioa ez (*etorri*) *horregatik* dugu oraingoan. Bietan ez eta *horregatik*-en arteko erlazioa osagaien azaleko ordenarena bera da. Besarkadura erlazio hauek direla eta, jarraipen berak onargarritasun baldintza ezberdinak dauzka⁴:

- (9) #Jon *horregatik* ez da etorri, beste arrazoi bategatik baizik
- (10) Jon ez da *horregatik* etorri, beste arrazoi bategatik baizik

Bigarren adibidean ezetzak *horregatik* bere besarkaduraren pean duenez, arrazoi hori izatea ukatzen da eta beste arrazoia dela jarraitzea zentzuzkoa da. Lehenengo adibidean, aldiz, ez etortzea arrazoi hategatik izan dela baieztatzen da, eta enfasia arrazoia hori dela esatean datza. Beraz, ez da egokia arrazoia bestelakoa dela esatearekin jarraitzea.

⁴ Ohi bezala # sinboloa erabiltzen dut pragmatikoki egokia ez dena adierazteko.

Besarkadura erlazio berberak aurkitzen ditugu zenbatzaile bat dugunean⁵:

- (11) ? Eskaera *guztiek* ez dute sinatuko
 (12) Eskaera ez dute *guztiek* sinatuko

Lehenengo adibidea ez da guztiz naturala, normalagoa baita *batek ere ez du sinatuko* esatea. Baina interpretazioa hitz hurrenkerak ematen duena da: lehenengoan guztiei buruz zerbait ez dutela egingo predikatzen da (logikaren notazioan, $\forall \neg$); bigarrenean zerbait egingo dute batzuek, baina ez guztiek ($\neg \forall$). Jarraipenak lehen bezala banatzen dira:

- (13) #Eskaera *guztiek* ez dute sinatuko, bakan batzuek baizik
 (14) Eskaera ez dute *guztiek* sinatuko, bakan batzuek baizik

Beraz, fokoak ezetzaren gaineko besarkadura dauka, sasigaldegia ezetzaren pean dagoen bitartean.

Ñabardura bat egin behar da aurrean esandakoa osatzeko: polaritate elementuek ez dute horrelako ezberdintasunik erakusten. Ondoko adibideek erakusten dute hau:

- (15) a. Liburua *inork* ez du irakurri
       b. Liburua ez du *inork* irakurri
 (16) a. *Behin ere* ez dut ikusi
       b. Ez dut *behin ere* ikusi

Lehenengo adibide taldean interpretazio bera dugu berdin dela zein den ezetzarekiko hurrenkerak: *batek ere* ez duela egin, edo zehazkiago, ez dela kasua egin duen bat ere existitzen denik ($\neg \exists$). Bigarren esaldi taldean, *ere* "ni siquiera" moduan ulertzen da, eta hori ezetzarekin sortzen den polaritate esanahia da. Bai (a)n bai eta (b)n ere interpretazioa ez da *behin ez* (behin batean zerbait ez dugu egin), baizik eta *ez behin*. Polaritate kasuok bestela portatzeko arrazoia polaritate elementuak izatetik datorkie agian: honelako elementuak (*inor*, *ere*) interpretazio horrekin ezetzak berak zilegiztatzen ditu eta haren pean interpretatu behar dira⁶. Kasu hauek albora utzirik, aurrean deskribaturiko egoera aurkitzen dugu.

⁵ Garrantzizkoa da bi esaldietan *guztiek* entonazio enfatikoarekin ahoskatzea. Lehenengoan mintzagai bat bezala esanda, *guztiek* bigarren adibidearen interpretazioa hartzen dute.

⁶ Ñabardura bi egin behar dira hemen. Lehenik, *ere*-k ezezko polaritate elementua dirudi, baina *inor* bezalakoak bestelako polaritate inguruetan zilegi daitezke. Ezezko polaritateaz ari naiz hemen. Bigarrenik, analisi azalgarri batek zera argitu beharko du, ezetzaren aurrean daudenean zergatik ez duten beste elementuen besarkadura zabala (ezetzaren gainekoa) hartzen. Ezetzarekiko lotura azaltzeko buru-espezifikatzaile komunztadura erlazio bat proposatu da era ezberdinetan (Ortiz de Urbina 1989, Laka 1990). Agian ohiko fokoak goragoko sintagma batean daude.

Amaitzeko, ohargarria da ezetzaren aurreko fokoak honetan ere galdetzaileen parekoak direla. Ezezko galdera batean, aurreuposaketa ezezkoa da (baten batek ez du liburua irakurri), ez baiezkoa:

(17) Liburua nork ez du irakurri?

Honen galdera hau da: zein da liburua irakurri ez duena (*nork* →)? Beraz, benetako fokoak, sasigaldegaiak ez bezala, galdetzaileen kideak dira semantikaren aldetik ere.

2.2. Alde sintaktikoak

Sintaxiaren aldetik, fokoek duten ezaugarri interesgarrienetarikoa bat beraien perpausoko aditzaren aurrean gabe goiko perpaus baten galdegaigunean agertzeko gaitasuna da. Ondoko adibideetako (b) esaldian ikus daiteke 'igoera' mekanismo honen ondorio bat:

- (18) a. Uste dut *Mikelek* bidali diola eskutitza
b. *Mikelek* uste dut bidali diola eskutitza

Lehenengo esaldian *Mikelek* menpeko perpausaren aditzaren aurrean agertzen da, fokoa delako eta perpaus horretako argumentua delako. Baina beste era batez molda daiteke egitura, bigarren adibidean bezala. Azken honetan, galdegai bera dugu, baina nolabait «ez dago-kion» aditz baten aurrean azaleratzen da, aditz nagusiaren ezkerretara hain zuzen. Ondorio bi atera daitezke honetatik: a) fokoak goiko perpausetako galdegaigunetara mugi daitezke, eta b) galdegaiguneak beheko fokoetarako jomugak izan daitezke. Fenomeno beraren bi aldeak dira hauek, noski. Eskuen artean darabilgun auzia foko eta sasigaldegaien ezaugarriena da, eta bi alde hauek erabil genitzake bakoitzaren izaera zehazteko. Hau da, aurreko galderekin loturik dauden ondoko bi arazoak aztertu beharko dira:

- a) Ezezko perpausetako bi fokoak igo daitezke goiko galdegaigune batera?
b) Ezezko perpausetako bi fokoguneak izan daitezke menpeko perpausetatik datozen fokoetarako helmugak?

Ikusiko dugunez, honetan benetako 'fokotzat' hartu dugun ezetzaren aurreko osagaiak bakarrik dauka gorago igotzeko gaitasuna, eta dagoen ezkerreko egongune hori bakarrik izan daiteke menpeko fokoan helburua. Honek semantikaren aldetik ikusitakoa berriro baieztatzen garamatza: ezezko perpausetako galdegaigunea ezetzaren ezkerrekoa da, posizioa, semantika eta, segituan ikusiko denez, sintaxiaren arauera.

Has gaitezen bigarren galderarekin, (b)-rekin. Eman dezagun (18) koen antzeko egituretan goiko aditza ezeztatuta dagoela, ondoan bezala:

(19) Ez dut uste eskutitza *Mikelek* bidali dionik

Konpletiboaren subjetu fokalizatua (*Mikelek*) perpaus nagusira eraman nahi izango bagenu, badaude litezkeen jomuga bi, fokalizaturiko osagaiak ager daitezkeen bi egonguneak, foko eta sasigaldegai guneak hain zuzen. Beheko subjettua mugituz gero, argi dago laguntzailearen aurreko guneak bakarrik onar dezakeela:

(20) ?*Mikelek* ez dut uste eskutitza bidali dionik

(21) *Ez dut *Mikelek* uste eskutitza bidali dionik

Ezberdintasun nabaria somatzen da beraz, eta, espero dugun bezala, bi posizioetatik soilik ohizko galdegaigune bezala identifikatu dugunak ametitzen du mugimendurako helburua izatea⁷.

Ondorio bera lortzen da goiko bigarren galderari ekiten badiogu: gora igo daitekeen osagai ez da sasigaldegai, fokoa baizik. Honelako puntu bat aztertu nahi badugu, 2.1 atalean esandakoa hartu behar dugu kontutan: batzuetan ez dago diferentzia semantikorik foko eta sasigaldegai gunean dauden osagaien interpretazioan. Horrelakoetan ez dago jakiterik gorago eraman dugun osagai indartua zein den. Baina beste kasuetan badago ezberdintasunik, eta honetaz balia gaitzke mugitutako elementua zein posiziotik etor daitekeen jakiteko. Har dezagun goiko adibide bat, hemen errepikatzen duguna:

(22) Jon *horregatik* ez da etorri

(23) Jon ez da *horregatik* etorri

Gorago esan bezala, bi esaldien esanahiak nolabait itxuratzeko honako parafraasiak eman genitzake: lehenengo kasuan ez etortzearen arrazoia hori dela baieztatzen da; bigarrenean, etortzea ez dela arrazoi horregatik egin esaten da. Kontua da zein interpretaziorekin ulertzen den goiko galdegaigunera igo den osagai fokalizatu bat, hau da, zein den ondoko perpausaren zentzua (adjuntuarenak litezkeen bi sorlekuak ikur batez markatu ditut):

(24) *Horregatik* esan dut @ ez dela @ etorri

---

⁷ Agian (20) adibidea, bigarrena baino askoz onargarriagoa izanda ere, apur bat zalantzazkoa izan liteke. Honen atzean ezetzaren besarkaduratik fokalizaturiko elementuak ateratzearen kontrako murriztapen pragmatikoa egon liteke. Ikus Kuno eta Takami (1997).

Badago hemen irrelebantea den interpretazio bat, *horregatik* aditz nagusiaren (*esan*) adjuntua denekoa hain zuzen. Interesatzen zaiguna bestelakoa da, lehen bezala adjuntua *etorri* aditzarekin loturik daukana. Interpretazio egoki hau (22)rekin elkartzen da, eta haren parafrasia honako zerbait izan liteke: Hauxe da bera ez etortzeko (*esan* dudan) arrazoia. Argi ikusten denez, adjuntuak ezetzaren gaineko besarkadura dauka, eta honek bere sorlekua laguntzailearen aurrekoa dela baieztatzen garamatza, ondoan itxuratzen dugun bezala:

(25) *Horregatik* esan dut @ ez dela etorri

Berriro ere, hemen hitz hurrenkerak berak laguntzen digu interpretazio logikoa berreskuratzen: igoera ondoan, oraindik ere, hasierako gunean bezalaxe, *horregatik* osagaia ezetzaren ezkerretara azaltzen da, eta hauxe da erlazio logikoa ere (*horregatik* $\neg$). Baina hitz ordenak berak ezin du berez dena azaldu, beste egoera batzuetan posible baita ezetzaren ezkerretara dagoen elementu bat berorren besarkadurapean interpretatzea. Hauxe da mintzagaien kasua⁸:

(26) *Horregatik*, uste dut ez dela etorriko

Berriz ere, dagokigun zentzuan *horregatik* ez da aditz nagusiaren modifikatzailea, menpekoarena baizik, eta orduan posible da honako irakurketa: arrazoi honetaz ari bagara, ene ustez hau ez da bera etortzeko arrazoia ($\neg$ *horregatik*). Honek erakusten digunez, interpretazio logikoen berri emateko ezin gara soilik hitz hurrenkeraz baliatu. Gure aurreko datuak azaltzeko, beraz, ez da nahikoa faktore hau aipatzea, eta galdegaiaren aurreko posizioa (konpletiboaren laguntzailearen ezkerrekoa) aipatu behar dugu.

Ekin diezaiogun orain ilunagoak diren beste datuetara, «perpaus erakarpena» (*clausal pied-piping*) dei genezakeen fenomenora. Alderatu ondoko hiru esaldiak:

(27) Jonek uste du *Mikelek* idatzi diola eskutitza

(28) *Mikelek* uste du Jonek idatzi diola eskutitza

(29) Eskutitza *Mikelek* idatzi diola uste du Jonek

Lehenengo adibidean galdegaiak dagokion menpeko perpausaren galdegaigunea hartzen du. Bigarrenean, lehenago 'igoera' deitu duguna jasan du, eta perpaus nagusiaren galdegaigunean agertzen da. Hirugarrenean (29) bestelako egitura dugu. Hor galdegaia menpeko per-

⁸ Mintzagaia letra arruntean jartzen dut, letra etzanean itxuratzen ditudan galdegaietatik ezberdintzeko.

pausan gelditzen da, lehenengoan bezala, baina orain menpeko perpaus osoak hartzen du aditz nagusiaren galdegaigunea. Hau errez ikus daiteke menpeko kompletiboa eta *uste* aditzaren artean ezer ezin dugula tartekatu ohartarazten denean:

(30) *Eskutitza *Mikelek* idatzi diola Jonek uste du

Berez, ezin dugu esan hemen menpeko perpausa bera galdegaia denik, barneko osagai guztiak azpimarratu nahi ditugulako edo. Aldiz, barruan galdegaia (*Mikelek*) duen perpausa galdegaigunean kokatzen dugu. Era berean *Noren etxeko teilatutik jausi zen Jon?* galdetzean galdegaigunean azaltzen den osagaia *noren* galdetzailea baino zabalagoa den sintagma postposizional osoa da. Fenomeno honi «erakarpena» dei geniezaioke (ikus Ortiz de Urbina 1989). Gure auzira alboratuz, aztertu beharko genukeena zera da: ezezko perpaus batean zein fokogunek erakar dezake berekin perpaus osoa, fokoa edo/ala sasigaldegaia? Honako esaldiak izango ditugu aztergai:

- (31) a. [Liburua *Jonek* ez duela irakurri] esan du Peruk
 b. *[Liburua *Jonek* ez duela irakurri] Peruk esan du
 (32) a. ?[Liburua ez duela *Jonek* irakurri] esan du Peruk
 b. *[Liburua ez duela *Jonek* irakurri] Peruk esan du

Lehenengo esaldi sortaren onargarritasun juzkuek ez lukete dagoeneko inor harritu beharko: perpaus erakarpenean fokogunean dagoen osagaiak beste guztia erakar dezake, eta, aurreko datuen argitan laguntzailearen aurreko posizioa *bona fide*ko galdegaigunea da ezezkoetan. Baina badirudi hiztunek ez dutela (32a) guztiz baztertzen, harrigarriagoa dena.

Datu hau azaltzeko agian ondoko bidetik abiatu beharko ginateke: perpaus erakarpenaren inguruko azterketek erakusten dutenez, fokogunek perpaus osoa erakar dezakete. Baiezko perpaus batean fokoa egoteko lekua ohiko galdegaigunea liteke, eta erakarpena hor dagoen osagaiak eraginda sortuko da. Ezezko perpausetan, badago fokogune sintaktiko bakarra, ohikoa, laguntzailearen aurrekoa, eta bestelako sasigaldegaigune bat, ezberdina dena. Baina erakarpena posizio ezberdinetatik egin daiteke, eta printzipioz sasigaldegaigunean dagoen osagaiak antzeko eragina izan lezake arlo honetan. Azken finean, antzeko zerbait gerta liteke izen-sintagmetan. Aurreko adibidea hartzen badugu, erakarpena izen-sintagmaren barruko edozein elementu azpimarratuz lor daiteke:

- (33) *Jonen* etxeko teilatutik jausi zen Jon
 (34) *Jonen* etxeko teilatutik jausi zen Jon
 (35) *Jonen* etxeko *teilatutik* jausi zen Jon

Dirudienez, beraz, fokalizaturik egon daitekeen edozein lekutik erakar daiteke egitura handiagoa⁹. Baiezko perpausetan fokoa aditzaren aurretik kokatzen bada, hortik erakartzen da perpaus osoa. Izen-sintagmetan fokoak agertu ahal diren beste leku ezberdinetatik eragin daiteke prozesua. Azkenik, ezezkoetan bi posizio ezberdinak baditugu, nahiz eta bat bakarrik gure ohiko 'galdegaigunearekin' lotu, orduan bietatik erakar dezakegu ezezko perpaus osoa.

2.3. *Topikalizaturiko quasifoci?*

Amai dezagun foko eta sasigaldegaien arteko alderaketa hau De Rijkke (1996:69) aipatzen duen beste ezberdintasun posible batekin: benetako galdegaia eta sasigaldegaiak inkompatibleak diren bitartean, osagai bera ezin daitekeelako bi funtzioetan ageri, beraren ustez posible liteke sasigaldegai topikalizatzea. Honelako adibideak ematen ditu:

- (36) a. Ez du ardorik edaten
- b. Ardorik (/) ez du edaten
- (37) a. Ez dut gastatu egin
- b. Gastatu ez dut egin

Lehenengoan parentesi arteko marrak litekeen etena adierazten du, *ardorik* fokoa izan beharrean, mintzagai bezala ahoskatzen dela ziurtatzeko modu bat. Elementu hauek sasigaldegaitzat hartzen ditu De Rijkke. Bere definizioaren arabera, delako *quasifocus* hau 'is the focus of the positive statement denied by the speaker in the utterance he is making'(68). (36a)n *ardorik* sasigaldegai da, ohiko ezaugarriak dauzkana, eta (36b)n *ardorik* oraindik interpreta daiteke ezeztapenak ukatzen duen elementu bezala (beraz *quasifocus*), baina mintzagaigune batean. Ondorioz, De Rijkke arabera, sasigaldegai mintzagaia ere izan daiteke. Baina agian interpretazio honek *quasifocus* delakoaren identifikazioa beharrik gabe nahasten du. Egia bada ere sasigaldegai proposizioan ezetzak ukatzen duen parte dela, ukatzen den guztia ez da sasigaldegaitzat hartu behar. Hau da, eduki semantiko honez gain, badago egiturazko alde bat: sasigaldegai laguntzailea eta partizipioaren arteko egongune batean dago. Egia da (36b)n eta (37b)n *ardorik*

---

⁹ Bestela, izen-sintagmen barruan fokogune berezi bat dagoela esan daiteke, baina orduan gure adibide hauetako postposizio-sintagmak bata bestearen oso ezberdinak izango dira.

eta *gastatu* ukatu bezala ulertzen direla, baina ezaugarri interpretatibo honi egongune sintaktikoa falta zaio, eta hobeago iruditzen zait «sasi-galdegai», *quasifocus* eta horrelako deiturak ezetzaren osteko osagaietarako mugatzea. Orduan bi osagaiok mintzagai arruntak dira. Haien semantikarengatik, mintzagaiak ezetzaren besarkadurapean interpreta daitezke (beraz, ezetzak ukatuta daude edo egon daitezke; ikusi 5. oharra), nahiz eta haren ezkerretara egon. Hartu, esate baterako, eta gure aurreko adibideekin jarraitzeko, ondokoa:

(38) Horregatik, ni ez naiz joango

Esaldia anbigua da. Irrelebantea den zentzuan *horregatik*-ek aurrean emandako arrazoi baten ondorioa aurkezten du. Baina badago beste interpretazio bat, zeinetan hori ni joateko arrazoia izatea ukatzen baita. Honetan *horregatik* ezetzak ukatzen duena da, baina hortik ez dugu esan behar hori sasigaldegai denik: mintzagaien lekuan dago eta haien ezaugarriak erakusten ditu. Era berean, (36b), (37b) adibideetan *ardorik* eta *gastatu* mintzagaitzat har ditzakegu.

Azter ditzagun bi kasuak arreata apur batekin. Hemen proposatzen dena (36b)n *ardorik* mintzagai bezala identifikatzea da. Posizioari jarraituz egin gabe alde semantikora jotzen badugu soilik (hau da, proposizioaren ukatzen den parte izatea), kontraesanak baieztatuzera helduko gara. Gogoratu, (15) eta (16). esaldiak komentatzean ohartarazi zenez, polaritate elementuek ez dutela ezberdintasun nabaririk erakusten ezetzaren aurretik zein atzetik ageriz gero: bietan ezetzaren ukapen eremuaren barruan ulertzen dira. Beraz, ondoko hiru esaldietan partitiboak interpretazio bera dauka alde honetatik:

(39) *Ardorik*, ez dut edaten (mintzagaia, topikoa)

(40) *Ardorik* ez dut edaten (fokoa)

(41) Ez dut *ardorik* edaten (sasigaldegai)

Ez dirudi egokia lehenengoan sasigaldegai topikalizatua dugula esatea, bigarrenetan sasigaldegai fokalizatu bat dugula esan nahi ez badugu. Kokapenari begiraturuz gero, lehenengoan mintzagaia dugula esatearekin bai lekua bai eta interpretazioaren berri ere ematen dugu.

Era berean, aditzez ari bagara hobe da, ene ustez, (37b)n sinpleki aditz topikalizatu bat dugula esatea. De Rijk (37a)ren parekotzat dauka: (a) adibidean aditz fokalizatu batek hartzen du *quasifocus* posizioa, eta (b)n aditz bera topikalizatu egin da, *egin* atzera gelditzen den bitartean. Baina agian *egin* betegarri hau bestela analiza daiteke: aditz topikalizatuekin agertzen den *egin* bezala hain zuzen, ondoko adibidean ikus dezakeguna:

- (42) a. Saiatu, behintzat, egingo gara
 b. Saiatu, behintzat, saiatuko gara

Ohartu adibide hauetan aditza mintzagaia eta galdegaia dela, eta ez dagoela, beraz, kontraesanik horretan. Baina hori posible da bi egonguneetan aditz bana dugulako, nahiz eta errepikatuta edo ordezkatuta egon. Beraz, ene ustez, argigarriagoa da *quasifocus* delakoa egongune batekin lotzea: laguntzailearen ostekoa eta partizipioaren aurrekoa (ikus 11. oharreko kokapen zehatzari buruzko iruzkinak).

3. Azken oharrak

Aurreko datuak ikusi ondoren, badirudi ezezko perpausetan ezetzaren (eta laguntzailearen) aurrekoa dela baiezko perpausetako galdegai-gunearekin identifika daitekeen posizioa. Honen aurrean azertu behar dena hau da: zer da sasigaldegai-gune hori, eta zergatik aurkitzen dugu ezezko perpausetan eta ez bestelakoetan.

Zer da, beraz, sasigaldegai delakoa? Auzi honetan barrena abiatzeko, kontsidera dezagun lehenengo eta behin zer den ondokoa bezalako ezezko perpaus batean ukatzen dena:

- (43) Ez du Jonek aurten teilatua konpondu
 (44) $\neg$ [Jonek aurten teilatua konpondu]

Logikaren arabera azken errepresentazioan esaten dena parentesi arteko proposizioa 'ez dela kasua' da, baina hau horrela izateko ez dugu zertan pentsatu behar ezetzak haren eskumako osagai guztiak ukatzen dituenik, Jonek aurten teilatua konpondu beharrean, Peruk igaz etxea erosi zuelako edo. Esaldia egokia eta egiazkoa izan daiteke baldin eta edozein osagai edo osagai talde egiazkoa ez bada, baldin eta, kasurako, Jonek teilatua igaz konpondu bazuen, edo Peruk egin bazuen, edo Jonek aurten etxea konpondu badu, edo konpondu beharrean saldu egin badu ere. Hala ere, edozein osagairi fonetikoki garrantzia emanez gero¹⁰, badirudi ezetza osagai horretan 'ainguratzen' dela, eta interpretaziorik normalenean horixe hartzen da ukatzen den osagaitzat:

¹⁰ Ikusi beharko litzateke ea posible den efektu bera enfasi fonetiko berezirik gabe lortzea. Ez du ematen ondokoan *teilatuari* ezinbestean enfasia eman behar diogunik (batez ere osagai bakarra badago laguntzailea eta partizipioaren artean):

(i) Jonek ez du teilatua konpondu, egongela baizik

Honetaz, Lekeitioko (4) adibidea oso argigarria da, hor ezin baitzaio ukagaiari entonazio fokala eman.

- (45) Jonek ez du teilatua *aurten* konpondu¹¹
 (46) Jonek ez du aurten *teilatua* konpondu
 (47) Jonek ez du aurten teilatua *konpondu*

Eta hau izan liteke sasigaldegia, edo agian hobeto 'ukagaia': ezezko proposizio batean ukatzen dena; horrexegatik izan dezakegu ustezko bigarren 'foko' posizio hau ezezko perpausetan eta ez bestelakoe-tan (gogoratu gorago esandakoaren arabera benetako fokogunean dauden osagai asko ez direla benetan ezetzaren ukapen eremuaren barruan sartzen).

Aurrean esandakoaz balia gaitzke ezezko perpausetako fokalizazioaren beste alderdi bat argitzeko: *baizik* erabiltzen dutenen jarraipen onargarritasunaren esanahia. Normalean, ezezko perpausetako 'fokoak' zein diren, edo non dauden, zehazteko, horrelako jarraipenak ematen dira:

- (48) Jonek ez du liburua irakurri, eskutitza *baizik*

Eta jarraipen honen bidez azaleratzen den kontrastean oinarriturik *liburua* hartu da 'fokotzat'. Honen zergatia argi dago: baiezko perpausetako fokoak kontrastiboak izaten dira askotan, eta kontrako polaritateko jarraipenak zilegiztaten dituzte:

- (49) *Jonek* konpondu du teilatua aurten, *ez Mirenek*

Aurreko esaldian aurten teilatua konpondu duena Jon dela, eta ez beste inor, baieztatzen da, eta galdegaiaren beraren eduki kontrastiboak zilegiztaten du *ez Mirenek* jarraipen egoki bezala. Ezezko perpausetan, aldiz, jarraipena ez du ukagaiak berak zilegiztaten: nolabaiteko foko horrek ez du berezko eduki kontrastiborik, eta kontrastea ezetza ukagaiarekin lotzetik sortzen da:

- (50) Jonek ez du *teilatua* konpondu, egongela *baizik*

Horrela ikusita, jarraipen hauek ez dute, beraz, ukagaia besterik identifikatzen, ezetzaren eremua murrizteko modu bat, gure ohiko galdegai fenomenoarekin zeharkako erlazioa bakarrik daukana. eta ez dirudi ezinezkoa denik esaldi berean galdegia, ukagaia eta azken hone-

---

¹¹ Aditzaren aurrean jarri dut *aurten*. Hala ere, Etxeparek ohartarazi duenez (a.k.) badirudi posible dela honelako perpausetan partizipioaren aurrean ez dagoen osagai bat azpimarratzea, baldin eta ordena neutralean badago. Beraz (i) onargaria liteke, baina ez (ii):

- (i) Jonek ez du *aurten* teilatua konpondu
 (ii) ??Jonek ez du *teilatua* aurten konpondu

Ikus Etxepare eta Ortiz de Urbina (agertzeko) zehaztasun gehiagorako.

kin elkarturiko jarraipena aurkitzea, parentesi arteko parafrasiaren zentzuarekin:

(51) *Jonek* ez du teilatua konpondu, egongela baizik

(Jon da teilatua konpondu beharrean egongela konpondu duena)
 Edozein modutan ere, bi 'fokoak' elkar daitezke esaldi berean, haien elkarrekiko independentziaren erakusgarri argia dena:

(52) Nork/*Jonek* ez du *inor* ikusi

Biak batera izatea ez da arrunta izango, noski, beharbada bi fokoen besarkadura eta aurreuposaketak kontutan hartzea konplikatuegia gertatzen delako gure eguneroko solasaldietan, baina pragmatikoki markatuak izateak ez du esan nahi agramatikalak direnik. Jarraipenekin amaitzeko, ez dugu pentsatu behar haien onargarritasuna bete beharreko baldintza denik ukagai baten presentzian gaudela baieztatzeko. Ezezko polaritate osagaiek, 2.1 atalean ikusi dugunaren arabera nahiko bereziak direnak, ez dute horrelakorik onartzen:

(53) *Ez dut *inor* ere ez ikusi, x baizik

Ezeta polaritate elementuarekin lotzean ez dugu inongo kontrasterik sortzen: izan ere, elementu hori zilegiztatu besterik ez dugu egiten. Daukan interpretazio existentzialarekin sortzen den esanahiak ($\neg \exists$) ez du kontraste bat egiteko lekurik uzten. Beraz, sasigaldegia edo ukagaia dela mantendu nahi badugu, honelako osagaiek eduki kontrastiboa dutelako ideia baztertu beharko dugu. Maiz askotan sortzen diren kontrasteek ez dute ukagaien beraien iturburua, baizik eta ezetza eta ukagai batzuen arteko loturan.

Hemen proposatzen den ikuspegiari, beraz, bi motako 'fokoez' ari gara. Ohiko galdegia, askotan eduki kontrastiboa daukana, egongune sintaktiko berezi bati dago loturik, 'aditzaren aurrekoa', teoria sintaktiko ezberdinen arabera era ezberdinetan berreraiki daitekeena. Ezezko perpausetan, honez gain, eta ez honen orde, bestelako osagai fokalizatu bat egon daiteke, *ukagaia*: ezetak ukatzen duen elementua, berez kontrastiboa ez dena. Erabiltzen diren ohiko jarraipenek (*x baizik*) ez digute argudiorik ematen galdegaitzat hartzeko. Gainera, ez du ematen posizio sintaktiko berezi batekin loturik dagoenik (ikus 11. eharra), eta horrelakorik balego ere, posizio horrek ez lituzke galdegaiguneez ezaugarriak erakutsiko: ezin daiteke mugitutako galdegaietarako jomuga izan, eta hor dagoen osagaia ezin daiteke goragoko benetako galdegaigune batera eraman. Sintaxiaz gain, fonetikoki, morfologikoki eta semantikoki nahiko ezberdina da. Ukagaiak ezezko perpausetan bakarrik aurkitzen dira, hor baita beharrezkoa batzutan ukatzen den

osagaia zein den zehaztea. Badirudi, beraz, De Rijkek (1996) ireki duen azterbidea emankorra dela ukagaiaren izaera argitzeko orduan.

Aipamenak

- ALTUBE, S. (1929): *Erderismos*. Bermeo: Gaubeka'ren irarkola.
- AREJITA, A. (1985): *Euskal Joskera*. Bilbao: Labayru.
- ETXEPARE, R. eta J. ORTIZ DE URBINA (Agertzeko): «Focalization and Question Formation». J.I. Hualde (arg.) *A Grammar of Basque*. Berlin:Mouton de Gruyter.
- HUALDE, J.I., G. ELORDIETA eta A. ELORDIETA (1994): *The Basque Dialect of Lekeitio*. Bilbo/Donostia:Euskal Herriko Unibertsitatea/Gipuzkoako Foru Aldundia [ASJU Gehigarriak XXXIV].
- KUNO S. eta K. TAKAMI (1997): «Remarks on Negative Islands». *Linguistic Inquiry* 28.4, 553-576.
- LAKA, I. (1990): *Negation in Syntax: On the Nature of Functional Categories and Projections*. M.I.T.ko doktorego tesia.
- MITXELENA, K. (1981): «Galdegaia eta mintzagaia euskaraz». *Euskal Linguistika eta Literatura: Bide Berriak* liburuan, Bilbao:Deustuko Unibertsitatea, 57-81.
- OIHARTZABAL, B. (1985): «Behako bat ezezko esaldieri». *Euskera* XXX, 103-115.
- ORTIZ DE URBINA, J. (1989): *Parameters in the Grammar of Basque*. Dordrecht:Foris.
- OSA, E. (1990): *Euskararen hitzordena komunikazio zereginaren arauera*. Leioa: Euskal Herriko Unibertsitatea.
- De RIJK, R.P.G. (1978): «Topic Fronting, Focus positions and the Nature of the Verb Phrase in Basque». F. Jansen (arg.) *Studies in Fronting*. Lisse: Peter de Ridder, 81-112.
- De RIJK, R.P.G. (1996): «Focus and Quasifocus on the Basque Negative Statements». *RIEV* 41.1, 63-76.

Handwritten text in a stylized script, likely a signature or inscription, located below the photograph. The text is written in black ink on a light-colored background.

[DIALEKTOLOGIARA] BESTE HURBILKETA BERRI BATZUK*

Egilea: K.M. Petyt

Itzultzailea: Iratxe Zuazola Olano

I. Dialektologia sortzailea

1957. urtean hizkuntzalari amerikar gazte batek, N. Chomskyk, *Syntactic Structures* izenburuko lan labur bat argitaratu zuen, eta honek hizkuntzalaritzan iraultza handi bat hasi zuen: bertan Chomsky deskribapen linguistikorako hurbilketa *sortzaile* baten alde agertzen zen. Aurreko hogeitamar urteetan edo, hizkuntzalari estrukturalistak aritu dira eremu lanetik ateratako datuak aztertzen, eta gero fonetika, fonologia, morfologia eta sintaxiaren arabera material hauen deskribapen bat egiten. Chomskyk azaldu zuen ikusitako edozein hizkuntzatarako datu behatzuko korpus baten deskribapena ez dela nahikoa; hizkuntza materialaren korpusa baino gehiago da: lehenago inoiz esan ez diren eta, beraz, korpus batean ez dauden perpaus asko gramatikalak izango dira. Izan ere, hitzuna bereziki era horretan lehenago eman ez diren perpausak sortu, entzun eta ulertzen ari da etengabe; agian «kreatibitate» hau giza hizkuntzaren ezaugarririk funtsezkoena da, beraz gramatika oso batek hizkuntza bateko perpaus posible guztien kopuru infinitua jaso behar du: perpaus gramatikal guztiak *sortu* behar ditu eta ez-gramatikalik bat ere ez.

Gramatika sortzaileak funtsean hizkuntzaren erregularitateen baiez-tapen diren arau sorta du; arau hauek aplikatzean perpaus gramatika-

---

* PETYT, K.M. (1980): «Other Recent Approaches» in *The study of dialect (An introduction to dialectology)*, Andre Deutsch, London. Itzultzaileak, bide batez, jakinaren gainean jarri nahi zaitu beste honetaz: testu honen barruan agertuko dira beste zenbait kapituluetako aipamenak, bere horretan utziak izan dira berariaz.

lak eratuko dira, azken finean modu jakin horretan eman direnak edo ez. Gramatika batek zenbait atal edo *osagai* izan behar du: 1965. urtean argitaratutako lan osoago batean, Chomskyk gramatika sortzaile bati buruz zuen iritzia zabaldu eta zenbait arlotan birplanteatu egin zuen osagai sintaktiko, semantikoak eta fonologikoak izango litzukeela esanez. Osagai fonologikoaren gaineko lanari, *fonologia sortzaileari*, Morris Hallek¹ ekin zion, eta geroago berak eta Chomskyk parte hartu zuten honetan². Dialekto-desberdintasunen kopururik handiena fonologiari dagokionez, eta dialektologia sortzaileari buruzko lan gehienak arlo honetan kontzentratu direnez gero, eztabaida antzera murriztuko litzateke hemen. Baina dialektoen artean desberdintasun gramatikalak egotekotan, printzipio orokor berdinak aplikatuko lirateke³.

Osagai fonologikoaren eginkizuna arau sintaktikoek sortutako perpausen forma fonetikoa zehaztea da. Ezarritako ordena batean atalei aplikaturiko arauen bidez egiten du hau, eta horiek azpiko forma batek adieraziko ditu. «Fonema sistematiko»ak⁴ deitutako segmentu abstraktuez osaturik dago hau, eta /e/ eta /a/, adibidez *grateful-gratitud*, edo /i:/ eta /e/, adibidez *serene-serenity*, bezalako bi fonemen arteko harremana adierazteko sortu dira «fonema sistematiko» hauek. Oso adibide erraz bat ematearren: azpiko forma /divln/ esatea izango litzateke eta

arau garrantzitsu bat $l \rightarrow \left\{ \begin{array}{l} a | \text{ /-c\# etab.} \\ i \end{array} \right.$. Honek zera adierazten du: «/l/ azpiko segmentua /a/ bezala egingo da hitz amaiera baino lehen ematen den kontsonante baten ondoan, adibidez: [dlv_aɪn] *divine* (eta hemen zehaztuko ez ditugun beste ingurune batzuetan); beste kokapen batzuetan [i] bezala egingo da», adibidez [dɪvɪnɪtɪ] *divinity*.

Non egiten dira dialektoak dialekto? Dialektoen ezaugarri nagusia da elkarren artean antzekoak diren hizkuntz formak direla, betiere alderen batean desberdinak direlarik. Nola azaltzen da hau dialektologiari egindako hurbilketa desberdinetan?

Dialektologia tradizionalaren hurbilketa dialekto bakoitzeko datuak jasotzea da, eta gero gehien batean antzekotasunak ulertutzat ematea eta dialektoen arteko desberdintasunak deskribatzeari ekitea.

Dialektologia estrukturalak dialekto desberdinen datuak ere aztertzen ditu, eta haien baitako elementuen sistemak deskribatzen ditu.

¹ Ikus Halle (1959) eta (1962).

² Ikus Chomsky (1964) eta Chomsky eta Halle (1965) eta (1968).

³ Ikus Klima (1964) eta O'Neil (1968) dialektoen arteko desberdintasun gramatikalak sortzearekin lotuta dauden testuen adibideetarako.

⁴ Hau «morf fonema» terminoari dagokio, lehenago hizkuntzalari estrukturalistek erabilia.

Orduan arazo batekin aurkitzen da aurrez aurre: hizkuntzalaritza estrukturalaren printzipio nagusia da elementuak sistemaren baitako beste elementuekiko duten harremanaren arabera definitzen direla, eta ondorioz, ezinezkoa da elementuak sistema bereizietan identifikatzea. Adibidez, dialekto batean /a/ deitutako fonema bat egotea beste fonemekiko kontrasteek determinatzen dute, ez bakarrik [a] hotsa izateak; beste dialekto batek kontraste fonemikoen multzo desberdina baldin badu, /a/ deitutako fonema bat ezin da lehengo dialektoko horrekin konparatu, [a] hotsa ere izan arren. Beharbada hain ikuspuntu estruktural itxia onartzea ezin da defendatu dialektoei dagokienez —zeren eta ingelesaren bi dialekto bat ingelesarena eta bestea txinerarena balira baino antzekotasun gehiagoz ez ditu tratatzen— eta dialektologoek ez dute kontuan hartu. Diasistemak sortu zituzten, dialekto desberdinen sistemen arteko bai antzekotasunak bai desberdintasunak adierazteko.

Dialektologia tradizionalak eta estrukturalak amankomunean dutena biak dialekto desberdinen *datuetan* batez ere kontzentratzea da. Hemen, hain zuzen, dialektologia sortzailearen hurbilketa desberdina suertatzen da: datuetan, benetako formetan, ez da dialektoen gramatiketan beste kontzentratzen, forma horiek sorrarazten dituzten arautan, alegia. (Honekin guztiarekin lotuta, gogoratu behar da gramatika sortzailea hizkuntza bati buruzko gertaerak azaltzeko bide bat baino ez dela; ez dauka zerikusirik gertaera hauek aurkitu diren moduarekin. Era berean, dialektologia sortzailea dialektoetako desberdintasunak deskribatzeko modu bat baino ez da: ez dauka zerikusirik dialektologiaren «aurretiko» zeregin nagusiarekin, deskribatu behar diren datuak jasotzeko sortu diren ikerketekin, alegia.)

Fonologiaren deskribapen sortzaile bat azpiko formei aplikatzen zaizkien arau ordenatuen multzo bat baldin bada, orduan horrelako gramatika bi edo gehiago ez lirateke bat etorriko azpiko forma desberdinak *edota* arau multzo desberdinak *edota* arauen ordena desberdina edukitzean. Baina eskola honetako hizkuntzalariek baieztatzen dute dialekto desberdinetako gramatikak alderatzen direnean, oso arrunta dela azpiko forma berdina izatea eta arau gehienak berdina izatea. Bi ezaugarri hauek dialektoei buruzko puntu nagusietako bat azalduko lukete: alderdi askotan antzekoak diren hizkuntza formak direla. Beste puntua, antzekoa izan arren aurrekoarekin alderdi batzuetan bat ez datorrena, azal daiteke dialekto guztiek amankomunean dituzten arau multzo guztiez gain, forma batzuk beste faktore batzuek sorraraziko dituztelako. Izan ere, faktore horiek honako hauek dira:

- A. Dialekto batzuen gramatiketan arau bat edo gehiago eranstea.
- B. Dialekto batzuen gramatiketan arau bat edo gehiago kentzea.

- C. Dialekto desberdinen gramatiketan arauak beste modu batean ordenatzea.
- D. Dialekto batzuetan beste batzuetan aplika daitekeen arau baten forma «sinplifikatua».

Lan askok hurbilketa honi buruzko adibide zehaztuak ematen dituzte. Lehenengoetariko bat E. Vasiliuren artikulua da: «Towards a generative phonology of Daco-Rumanian dialects» (1966). Vasiliuk ipini zituen dialekto batzuetako gaurko formak sortzeko azpiko formak eta arau beharrezkoak; errumaniar dialektoak sailka zitzakeen hauek zuten arau multzoaren arabera eta ordenaturik zeuden moduaren arabera. Vasiliuk dialekto, aldaki eta azpialdakietan egindako sailkapena dialektologo tradizionalak errumaniera lantzean proposatutakoaren oso antzekoa da, baina oinarria argiagotzat jotzen da.

B. Newtonen *The Generative Interpretation of Dialect* lanak (1972) greziar dialektoen egoerari ekiten dio. Berak baieztatzen du ez dituela dialektoak interpretatu nahi «autoedukitzen diren sistema estatikoak» bezala (jarrera estrukturalista estremista), baizik eta «jatorriz uniformeak ziren hizkuntza batean parte hartzen duten aldaketa historikoen emaitza» bezala. Beraz, dialekto guztiei komun ipintzen dien azpiko formen talde batekin hasten da: orduan, dialektalizazioa dialektoetan parte hartzen duten arau fonologikoek aurkezten dute: batzuk ez dira gertatzen dialekto batzuetan, batzuk izaera aldetik aldatzen dira batetik bestera, batzuk ordena desberdinetan ematen dira dialekto desberdinetan. Ondorioz, grekoa continuum linguistiko bat da, non isoglosa kopuru altu bat norabide guztietan elkar gurutzatzen baita; hala eta guztiz ere, bost dialekto talde nagusi irten daitezke bederatzi arau fonologiko garrantzitsu horietatik zein aplikatuko zaien eta zein ordenatan kontuan harturik.

Greziako egoera berezia da hizkuntza eta bere dialektoak 2500 urte lehenago kokatzen dituen dokumentazio historikoa dagoelako; beraz, gaur egungo dialektoak sorrarazi dituzten aldaketa historiko askoren berri daukagu. Baina azpiko formak eta Newton bezalako fonologo sortzaile batek ezarritako arauak gaur egungo barne frogan gainean ezar daitezkeenak dira —dialekto baten baitan hitz beraren forma desberdinen artean ematen diren aldaketa fonologikoen modukoak (adibidez [divain]-[divin-iti]), edo dialekto desberdinen arteko konparaketak— dokumentazio historikoaren gainean ezarri daitezkeenak baino gehiago. Horrela izanik, arauak aldaketa historikoak islatu arren eta hauen ordenak aldaketan sekuentzia tenporala sarritan agertu arren, gertaera historikoaren eta deskripzio sinkronikoaren artean desadostasunak egon daitezke. Baina bigarrena da zehazkien azaltzen duena le-

kuko hiztunak ondo dakiena: gerta liteke bere hizkuntzaren historiari buruz deus ez jakitea, baina neurri batean «badaki» harremanen bat dagoela [divain] eta [diviniti]ren artean, edo Britainiako iparraldekoek /ʌ/ eta /ʊ/ nahasten dituztela⁵.

Newtonen liburua kaleratu zen urte berean argitaratutako liburu batek agirian uzten du azpiko formak eta arau multzo ordenatu bat dituen deskripzio sortzaile batek hasiera batean ez duela zerikusirik azterketa historiko batekin: Gillian Brownen *Phonological Rules and Dialect Variation* lanak (1972) *A Study of the Phonology of Lumasaaba* azpiztitulua du. Hori dokumentazio historikorik ez duen hizkuntza da, baina, edozein modutan ere, Brownek dialektoak agertu ahal izan zituen azpiko formen multzo komun baten bidez eta arau fonologikoen multzo baten bidez: dialekto bakoitzeko adierazpen fonetiko zuzenak zein arau eta zein ordenatan aplikatu behar diren zehaztuz sortzen dira. Azpiko formak iparraldeko dialektoen horietatik hurbilago daude (hiru nagusiak bereizten dira bi arau zehatz aplikatzean ala ez); hegoaldeko hiru dialektoek iparraldekoetan egokitzen ez diren arau multzo bat konpartitzen dute (eta, beraz, elkarrengandik bereizten dira beste arau multzo bat aplikatzen den ordenaren bidez).

Kontuan hartuko ditugu gorago aipatutako adibide batzuk, zeinen bidez adierazpen dialektal desberdinak sor daitezkeen azpiko formetatik.

A. Erantsitako arauak

Demagun ingelesaren *cat*, *fact* eta abar bezalako hitzek /kat/, /fakt/ bezalako azpiko formak dituztela. Britaniar dialektoen⁶ forma fonetikoak sortzeko bide bat ondorengo hau bezalako arau baten bidez izan-go litzateke:

$$/a/ \rightarrow \begin{cases} [\text{æ}] \text{ RPn eta dialektoetan} \\ \text{A, B, C...} \\ [a] \text{ beste dialektoetan} \end{cases}$$

Arau hau bi arau bereizturen laburpen bat da bi forma fonetiko desberdinak sortzeko, beraz, deribazio metodo honek bereziki arau

⁵ Hori *historikoki* ez da egia, jakina: iparraldeak lehenagoko egoera islatzen du; hegoaldean /ʊ/ hotsa /ʌ/n eta /ʊ/n banatu da.

⁶ «Dialekto» hitza erabiltzen ari naiz kapitulu honetan zehar desberdintasun batzuk, jakina, «ahoskera» bezala besterik gabe tratatu ahal izan arren (ikus Lehenengo Kapitulu).

desberdinak erabiltzen ditu dialekto desberdinentzat, eta «deskriptiboki berdinak» bezala tratatzen ditu hauek.

Edozein modutan ere, sarritan arrazoi asko daude dialekto forma bat oinarritzkoagoa dela pentsatzeko eta beste batzuk askoz errazago azaldu ahal direla honen bilakaeraren beste pauso bat bezala. Beraz, esaterako, erabaki dezakegu gramatikarik sinpleenak /a/ → [a] arau bat izan dezakeela. Hau izango da dialekto askotan benetan ematen den forma; baina beste batzuentzat bokale itxixeago bat baino egiten ez duen beste arau bat erantsi egiten da: [a] → [æ]⁷. Hau gramatikako arau «atzeratu» bat izatea desberdintasun hori zehaztasunari bakarrik dagokiola susmatzen duenarekin bat dator; [a] eta [æ] azpiko segmentu desberdinen erabilera bilakatzea (inork iradokiko ez lukeena), adibidez susmo horren kontra egotea izango litzateke.

Beste adibide bat non erantsitako arau bat dialekto ingelesen forma batzuk bilakatzean erabiltzen baita, *grass*, *laugh*, *bath*, *dance* eta abar dituen hitz multzoarekin lotuta egongo litzateke. /grass/, /laf/ eta abar bezalako azpiko formatatik abiatuta, gorago aipatutako arauak [gras], [græs] eta horrelakoak bilakatuko litzukete, dialekto batzuetan gertatzen diren formak, alegia. Baina RP eta beste dialekto jakin batzuentzat arau bat gaineratzea nahiko genuke batzuetan [a] → [æ] egiten duen horren *aurretik* aplikatzeko, horrela bokala ingurune jakin batzuetan luzatuko lukeelarik:

[a] → [ɑ:] - [s, f, θ, ns] eta abar.

Hemen arau piska bat «aurreratua» dela bilakaeran bat dator gure susmoarekin: [a / ɑ:] desberdintasuna ingeles dialektoen artean askoz ere garrantzitsuagoa da [a / æ] baino.

Dialekto desberdintasunen tratamendua «erantsitako arauen» arabera gorago aipatu dugun Brownen lanean begiratu beharko litzateke: Luma-saabako hegoaldeko dialekto guztiek iparraldekoek dituzten oinarritzko arau berdinak dituzte, baina erantsitako beste hiru arauri ere lotuta daude.

B. Arau bat kentzea

Oso ezaguna da alemanieran [p, t, k, b, d, g] kontsonanteak hitz hasieran eta erdian gertatzen direla, baina hitz bukaeran [p, t, k] baka-

⁷ Dialektologia sortzailearen laburpen honetan zehar, hizkuntzalaritzan jatorri tekniko gutxiago duten horien onerako, ikur ezagunak erabiltzen ari naiz segmentu fonetiko eta fonemikoetarako, *ezaugarri bereiztaileen* gainerako zailtasuna sartu beharrean, fonologia sortzailean sarritan erabili den bezala. Bigarrena erabiltzean, eztabaidatzen ari garen adibideak errazago emango luke, ezaugarri bat aldatzea besterik ez litzatekeelako izango, bokalaren «itxituren» maila, alegia, hau da: [itxi 4] → [itxi 3].

rrik gertatzen direla. Honetaz gain, [b] ahostuna eta [p] ahoskabearen arteko txandaketak daude, eta antzera gertatzen da [d] eta [t], eta [g] eta [k]rekin hitz «bereko» formen artean: horrela izanik, [tak] «eguna» gertatzen da [tag] «egunak»en parean adibidez. Beste alde batetik, [k] eta [g]ren arteko txandaketa gertatzen ez den forma bikoteak daude, [dek] «maila» eta [dek] «mailak» bezalakoak, eta abar. Hizkuntzalariak iradoki dute [tak] eta [dek]en bukaerako kontsonanteek azpiko forma desberdinak dituztela, /tag/ eta /dek/, eta honako hau bezalako arau fonologikoak daudela:

$$/k/ \rightarrow [k]$$

$$/g/ \rightarrow \left\{ \begin{array}{l} [k] / - \# \\ [g] \end{array} \right\}$$

Honek esan nahi du azpiko [k] beti [k] egiten dela, /g/ hitz bukaeran [k] ([tak]), baina bestela [g] ([tagə]) egiten den bitartean.

Goiko egoera hori alemanieraren aldaki gehienekin bat dator, baina Suitzako iparraldeko dialekto batzuetan eta Yiddishean hau ez da kasu berdina. Aldaki horietan [b, d, g] hitz bukaeran gertatu *ahal* dira, beraz, [bÜnt] «banda» / [bÜndə] «bandak» bezalako txandaketak gertatu beharrean dialekto gehienetan bezala, iparraldeko Suitzian [bÜnd] / [bÜndə] gertatzen da; [tak] / [tagə] izan beharrean, Yiddishak [tog] / [teg] dauka, eta abar⁸. Orduan esan daiteke aldaki hauen gramatikak ez d(it)u(zt)ela /b, d, g/ [p, t, k]ra ahoskabetzeko araua(k). Baina argi dago arau hori lehenagoko garai batean existitu egin zela: argi dago bai kanpotik (aurreko mendeetako testuak) bai barrutik (Yiddishean [avek] «kanpoan», [hant] «eskua», [gelt] «dirua» bezalako formak adibidez).

Arrazoi historikoa ez da nahikoa gaur egungo egoerarekin egokitzten ez den arau bat sartzeko; baina gerta liteke gaur egungo dialekto forma guztiak sortzen saiatzen den alemanieraren gramatikarik sinpleena orokorrean ahoskabetzeko araua aplikatzen duen bat izatea, baina gero neurri batean arau «berantiar» bat duena dialekto batzuetan ahoskabetzeko arauaren eragina kentzeko.

C. Arauak beste modu batean ordenatzea.

Argitu behar da «ordena» kontestu honetan aipatzen denean, ordena deskriptiboari dagokiola, ez historikoari. Beste modu batean

⁸ Adibide hau hemen eztabaidatzen da: Kiparsky (1968), 177. or. eta King (1969), 46. or.

esanda, arauen ordena dialekto jakin batzuen deskripzio natural eta ekonomikoenean sortzen den hori da. Hau ez dagokio nahi ta nahi ez arau hauen agerpenaren sekuentzia historikoari, baina gerta liteke (ikus behegero).

Greziar dialektoak tratatzean, Newtonek dialektoen adibide asko ditu non datuek adierazten baitute arau fonologiko berdinak existitzen direla dialekto horien gramatiketan, baina arauok efektu desberdinak dituztela ez direlako aplikatzen elkarri dagokion ordena berean. Adibidez⁹, Rodasko irlan bi forma desberdin topatzen ditu «zaldi-saltzailea» adierazten duen hitzarentzat: [alvás] hego-mendebaldean eta [aloás] beste lekuetan. Berak iradokitzen du greziar dialekto guztiek amankomunean duten azpiko forma /aloyás/ dela, eta Rodasen lau arau aplikatuko lirakeela (horretarako beste lekuetan arrazoi asko daudelako). Hau da hego-mendebaldeko ordena:

Azpiko forma	aloyás
A. Igurzkari ahostuna kenduta	aloás
B. Irekidura disimilazioa	aluás
C. Lotura sortuta	alwás
D. Kontsonantizazioa	alvás

Rodaseko beste dialektoetan [aloás] daukate, baina hau ez da B eta D arauak aplikatzen ez direlako: beste atalek argi uzten dute aplikatu egin direla, baina egiten dute igurzkari ahostuna kendu aurretik, ondoren egin beharrean:

Adibide honetako kasuaren efektua hau da:

Azpiko forma	aloyás
B. Irekidura disimilazioa	—(ondoko bokaleengan bakarrik du eragina)
C. Lotura sortuta	—(ondoko bokaleengan bakarrik du eragina)
D. Kontsonantizazioa	—(lotura-kontsonanteengan bakarrik du eragina)
A. Igurzkari ahostuna kenduz	aloás.

Arau berdinak beste modu batean ordenatzea dialekto desberdintasunen alderdi garrantzitsu bat bezala ikusten dute dialektologia sortzailearen adibide zehaztuak eman dituztenek. Rumanierari buruz egindako azterketan, Vasiliuk aurkitu zuen dialektoen «Munteniarr» eta «Moldaviar»en arteko banaketa tradizional nagusia azal daiteke-

⁹ Newton (*op. cit.*) 65. or.

la «C Arauaren» posizioaren arabera, Moldaviar dialektoetan bete-betean aplikatzen bada, beste ordena batean gertatuko litzateke¹⁰.

Munteniar dialektoetan arauen ordena hau da: A B C D E F...

Moldaviar dialektoetan arauen ordena hau da: A B E F (C)...

Argi dago C Arauaren eragina desberdina izango dela E eta F dagoeneko aplikaturik badaude, eta horrela izanik arau honen «ondorio» posibleak aldatuko lituzke. Adibide gehiago aurki daitezke Brownek Lumasaabari buruz egindako deskripzioan, non hegoaldeko dialektoak besteengandik bereizten baitira arau multzo jakin bat aplikatzen den ordenagatik¹¹.

D. *Arau baten forma sinpleagoa*

Ikuspuntu sinkroniko batetik, hau dialekto desberdinetan aplikatzen diren arau desberdinen arazoa da —neurri batean oso arrunta ez den fenomeno bat dela suposatzen da erantsitako arauen fenomenoarekin edo arau berdinak beste ordena batean ipintzeko fenomenoarekin konparatuta—. Baina arau desberdin hauek zerikusi handia dute historikoki eta deskriptiboki. Baldintza berezietan aplikatzen den arau batek bi baldintza hauek bete beharko lituzke: alde batetik, garai batean benetan existitu izana orokorrean, baina geroago dialekto batzuetako ingurune gehiagotan aplikatzeko hedatu izana; edo, beste alde batetik, dialekto batean azaldu baina beste dialekto batek hartzean hain forma berezian ez berragertzea. Kasu bietan ere, orain dialekto desberdinetan aplikatzen diren arauak zerikusia dute.

Demagun ondoko adibide hau. Ingeles hiztun batzuek hitz amaierako /t/ glotis-kolpe bat bezala egingo dute bokalez hasten den hitz baten aurretik. Esan genezake forma horren (aukerako) araua dutela:

/t/ → [ʔ]/-#V

/t/ren ordeaz [ʔ] erabiltzea arruntago bihurtzen ari da Ingalaterrako ingelesean, beraz, esan genezake gero eta hiztun gehiagok goiko hori bezalako arauak dituztela beren gramatiketan. Baina haietako askok gaizki interpretatuko dute entzuten duten glotis-kolpedun datua, eta araua /t/ → [ʔ]/-V dela suposatuko dute. Arauaren forma biak alderatuta, bigarrena «sinpleagoa» dela ikus dezakegu, hau da, lehenengoa

¹⁰ Vasiliu (*op. cit.*) 85-8. orr.

¹¹ Brown (*op. cit.*) 156. or. Orokorrean, ordenatutako arauak buruz ere ikus S. Saporita «Ordered Rules, Dialect Differences and Historical Processes» (1965).

baino gutxiago zehaztua: honen ondorioa ingurune mota gehiagotan aplikatzea da, bokaleen aurrean hitz amaiera *den ala* ez kontuan hartu gabe, alegia. Eraitza hauxe izango litzateke: lehenengo taldeak [ə beta biʔ ə bΛtə] «a better bit of butter» esaten du eta bigarrenak, berriz, [ə beʔə biʔ bΛʔə] esango luke. Liburu honetan lehenago esan dugunez, ikerketa ingeles berrien arabera glotis-kolpea hitz barruan ez da hitz bukaeran beste gertatzen (gero eta hedatuago badago ere), eta hau azal liteke esanez orain jende gehiagok erabiltzen duela arauaren forma zehatzena, baina besteak forma sinpleena hartzen ari direla.

Orain arteko eztabaidan argi ikusi dugunez, dialektoen bariazioen deskribapen sortzaileak ematen dituzten adituek formulatutako «arau» batzuek filologo batek ondorioztatuko lituzkeen «legeak» dirudite, hizkuntzaren garapen historikoan gertatutako aldaketa linguistikoak izango balira bezala¹². Baina azpimarratu beharra dago arauak ez direla ezartzen ziurtasun historikoan oinarrituta: hau eginezina litzateke hizkuntza gehienetan, eta egingarria denean ere, arau historikoak eta horien ordena ez dira «zuzentzat» *jotzen* gramatika sinkroniko baterako. (Gauza bera gertatzen da antolaketa orokorarekin azpiko formen multzo komun bati eta arau komun batzuei dagokienez, baina gainerako arauen arteko desberdintasunen arabera tratatutako dialektoen bariazioak direla eta, zuzentzat *jo zen*). Gramatika hizkuntzak gaur egun duen egoeraren barne frogetan oinarrituta idazten da, baina gramatika gogokoena izango litzateke gaur egungo alternantziak eta dialektoen bariazioak «orokortasun» eta «naturaltasun» irizpideen arabera ondoen tratatzen dituen azpiko formen eta arauen multzoa. Generatibistek onartzen dute orokortasun eta naturaltasun irizpideak erabiltzean sortutako gramatika bere materialaren parte handi bat dialekto guztiekin amankomunean duen bat izango dela eta bere arauak benetako aldaketa historikoak islatuko lituzketela; horrela izatekotan, alde batetik sinkronikoa eta diakronikoa bat etortzea eta, bestetik, dialektoen bariazioa ezaugarri komun gehiengo baten arteko desberdintasun txikien modura naturaltasunez azaltzea gramatikaren egokitasunaren ziurtape-na bezala ikusita dago.

Hizkuntzalaritza eskola honen jarraitzaileek baieztatzen dute edozein gramatika sortzailearen ezaugarri garrantzitsua dela bere *formalizazioa* guztiz agerikoa dela ziurtatzea: puntu guztiak argi eta garbi azaltzen ditu irakurleari bere kabuz ondorioztatzeko ezer utzi gabe.

---

¹² Orokorrean, hau da fonologia sortzailearen kasua: adibidez Chomskyk eta Hallek (1968) belare igurzaria eta Bokale Aldaketa Handia delako araua sortu zuten gaurko ingelesaren ustezko deskripzio sinkronikoan.

Dialektologiarekin lotuta, tratamendu sortzaile batek dialektoei buruzko funtsezko gertakaria formalizatuko luke: asko daukatela amankomunean, desberdintasun batzuk izan ezik. Hau agerikoa egiten da dialekto desberdinak azpiko formen multzo komun batetik eratorriz, dialekto guztiei edo gehienei zenbait arau aplikatuz eta bereziki haiena den arau bati edo gehiagori dagokionez kontuan hartuz.

Gramatika sortzaileari egozten zaion beste abantaila bat *indartsuagoa* izatea da, hau da, beste gramatika mota batzuek baino gehiago «azaltzen» duela. Dialektoen tratamendu sortzaile bat dialektologia tradizionala eta estrukturala baino indartsuagotzat jotzen da. Hurbilketa «historiko» tradizionalak gehienez gaur egungo dialektoen desberdintasunetatik sortutako aldaketa linguistiko berezien sekuentzia azaltzen zuen; hurbilketa sortzaileak ez du hori bakarrik formalizatzen, baizik eta zenbait aldaketa denboran zehar ordenatu diren modu desberdinetatik sortutako egitura linguistikoentzako ondorio guztiak ere formalizatzen ditu. Dialektologiarako hurbilketa estrukturala egitura linguistikoaren desberdintasun horiekin lotuta zegoen gehien batean, baina suposatzen da dialektologia sortzailea indartsuagoa dela hemen ere. Adibidez, (a) posible egiten du hierarkia bat ezartzea dialektoen bestelako desberdintasunen artean, dagozkien arauak «zaharrak» ala «berriak» diren ikusteko; «zaharrek» aldaketa estruktural gehienetan eragina dute eta zenbait dialektotara aplikatzen dira, eta «berriek», bestalde, bat edo bi dialektotan bakarrik neurri batean azaleko aldaketak egiten dituzte; (b) horrek posible egiten du dialektoen sailkapen bat, antzekotasun «sakonagoak» (arau zaharren arabera) dituzten horiek talde batean batzen dituen eta batez ere azaleko desberdintasunak (arau berriek sortuta) bigarren mailako irizpide bat bezala erabiltzen dituen; (c) deskripzio sortzaileak argi utziko du azaleko egitura identikoak batzuetan arau desberdinetatik etor daitezkeela (aldaketa linguistiko desberdinak islatzen dituztelarik); eta (d) tratamendu sortzaile batek naturaltasunez tratatuko lituzke «maiztasun» motaren desberdintasunak. Hemen gogoratuko dugu Bosgarren Kapitulutik dialektologia estrukturalak arazoak izan zituela motaren desberdintasunekin, non dialektoek beren sistemen baitan fonema berdinak zituzten baina hitz berezi batzuetan beste batzuk erabiltzen zituzten (adibidez bai RP eta baita Yorkshire dialektoek ere /a/ eta /i:/ dituzte beren sistemetan, *nigh-ten*, ordea, RPk /a/ erabiltzen du baina mendebaldeko herriko Yorkshirrek /i:/ du)¹³. A. R. Thomasen artikulu batek (1967) galeseraren

¹³ Fonologia sortzaileak ez du ikusten unitate baten garrantzia hizkuntzalaritza sortzailearen fonemaren mailan, baina oraingoz ez daukagu arazo honetan sartu beharrik.

adibide baten bidez erakusten du nola mota honetako egoera bat naturaltasun handiz trata daitekeen deskribapen sortzailearen baitan. Galeseraren hiru dialektok daukate /o:ɪ/, /o:/ eta /u:e/, baina desberdin aukeratzeko hitz berezi batean: *hots*, D₁ [o:ɪ], D₂ [o:], D₃ [u:e]. Hori trata daiteke hiru dialektok D₁ forma ([o:ɪ]) eratortzen duten arauen eragina izan dutelako; D₂ forma ([o:]) hemendik eratorri da «monoptongazio» arau baten bidez, eta D₃ forma ([u:e]) [o:] elementua jaso eta [ɪ] jaisten dituzten arauen bidez. D₂ eta D₃ arauok guztiz sinesgarriak dira fonologikoki, eta, beste alde batetik, ez dira bereziki sortu hitzen multzo hauetarako, baizik eta aplikazio orokorragoa duten arauen parte dira.

Dialektologia sortzaileak beste deskripzio metodo batzuen gainean abantailak izan arren, badira puntu batzuk non eskolako partaideen artean erabateko adostasunik ez baitago, eta beste puntu batzuk non «kanpoko» ez baita konbentziturako aurkeztutako azalpenen bidez.

Azpiko formak eremu bat dira non generatibistek hartu baitituzte hurbilketa desberdinak. Deskribapen batzuek elkarren artean erabat berdinak diren edo gutxienez dialekto bateko horietatik askoz ere hurbilago dauden azpiko formak sortu dituzte, «oinarriko» dialektorako eskatu ez diren arauen sekuentzia batek eratorritako beste batzuekin. Adibidez, Lumasaabaren deskribapenean, Brownnek iparraldeko dialektoen horietatik oso hurbil dauden azpiko formak ditu; hegoaldeko dialektoak arau sail konplexuago batetik eratorri dira. Oinarriko dialektoa aukeratzeko normalean erabiltzen diren irizpideak «orokortasuna», «ekonomia» eta «naturaltasuna» dira, dialekto forma guztiak sortzeko behar diren arauen zenbakia eta formaren arabera. Brownnek esaten du saiatu zela, halanbe, alde batetik, «iparraldeko eta hegoaldeko errealizazioentzat neutroa litzatekeen Lumasaaba komun bat sortzen» eta, beste alde batetik, «iparraldeko formak hegoaldekoetatik eratortzen». Lehenengoa ez zen onartu «bi errealizazioen arteko eratortzeko zailtasunaren parekotasuna sistema fonologiko ezagunekin antzik ez duten forma neutroen bidez bakarrik lor daitekeelako, eta iparralde eta hegoaldeentzako eratorpen luze eta zailen bidez»; eta bigarrena «azken finean arau gutxiago behar zirelako iparraldeko forma bat oinarriko bezala hartzen bazen eta arau horiek askoz ere orokorragoak direlako». Beraz, hegoaldeko formak iparraldekoetatik eratortzeko erabakia metodo honek baimentzen dituen baieztapen ekonomikoago eta «argigarriagoek» legezatzten dute.

Baina Thomasek¹⁴ adierazten duenez, horrelako irizpide batek ekar lezake batzuetan dialekto bateko formak eta, besteetan, beste dialekto

¹⁴ (*op. cit.*) 190. or.

bateko formak hartzea oinarriko formak bezala. Adibidez (gorago ikusi), *grass, laugh, bath, dance* eta abar bezalako hitzen ahoskera ingelesa eratoritzean errazena ematen du bokale laburraren forma hartzeak oinarrikoa bezala eta «[a] → [ɑ:] / - [s, f, θ, ns] eta abar» araua izateak. *Cup, love, flood* eta horrelakoen ahoskera eratoritzean, ia errazago izango litzateke [Λ] forma oinarrikoa bezala tratatzea eta iparraldeko dialektoetan «[Λ] → ʊ» araua izatea (kontrakoak inguruneen baieztapena eta salbuespen asko beharko lituzke). Baina hau egitea lehenengo kasuan iparraldeko dialektoa oinarri bezala hartzea izango litzateke; eta bigarrenean, hegoaldekoa¹⁵.

Dialekto baten formak oinarrikoago bezala onartzeko hautabidezko hurbilketa azpiko forma abstraktuago batzuk ezartzea da, baina hau ez da dialekto berezi batzuen bezalako. Berriz ere suposatzen da esku artean dugun formara helduko garela gorago aipatutakoak bezalako irizpideak harturik: dialektoaren forma guztiak eratoritzeko arauen multzorik sinpleena posible da azpiko forma berezi hau ezartzen badugu.

Dialekto batzuentzako azpiko forma komun baten ideia azaletik erakargarria da, baina kasu jakin batzuetan arazo garrantzitsuetara heltzen da. Agian horrelako forma bat ezar daiteke eta honek ez du gehiegizkoa ematen Brown deskribatzen ari zenaren moduko hizkuntza batekin ari bagara; izan ere, hizkuntza europar batzuekin konparatzean dialektoen bariazioen zerrenda handia agertzen ez duen jende gutxi hitz egiten du hizkuntza hori. Baina iradokizunaren arabera, ingelesarekin ere azpiko formak dialekto guztientzat komun dira eta, beste alde batetik, azpiko forma horiek denboraldi luzeetan dira¹⁶: gaur egungo formak arauen sekuentzia luzeek sortzen dituzte, sekuentziok dialekto desberdinetan aldatuko dira noizean behin. Proposamen hau hasiera batean hizkuntzalari amerikarrek egin zuten, eta ingelesaren dialekto amerikarrek orokorrean desberdintasun handiak erakusten ez dituztenez gero, egingarria da azpiko forma bat ezartzea eta horretatik guztiak eratoritzea arauen multzo korapilatsuegirik gabe. Baina inor hau egiten saiatzen bada ingeles dialektoentzat, non Lehenengo Kapituluari aipatutako horien moduko desberdintasunak baitaude RP eta Yorkshireren artean (adibidez: [nait]/[ni:t] *night*, [faiɪt]/[fɛɪt] *fight*, [faɪnd]/[faɪnd] *find*, [naiðə]/[nɔ:ðə] *neither* eta abar), beharrezkoa izango litzateke ikuspuntu sinkroniko batetik hain azpiko forma artifi-

¹⁵ Objektzioa ere egin liteke lehenengo kasuak benetako garapen historikoa islatzen duelako eta bigarrena, berriz, historiaren kontrakoa delako -honek inolako garrantzirik izan ez areen deskripzio sinkroniko batean.

¹⁶ kus Chomsky eta Halle (1968) X, 54. orr eta abar.

zialak izatea (horiek eta arauak garapen diakronikoak oso hertsiki islatu arren) non zaila baita sinestea hizkuntzalari baten jostailua ez den zerbait direla.

Arazoa da generatibista ortodoxoek baieztatzen dutela benetako dialektoak eratorzeko azpiko formak eta arauak hizkuntzalari baten asmazioa baino askoz gehiago *direla*: haiek uste dute nolabaiteko «errealitatea» dutela bertako hitzunaren *konpetentziaren* parte direla esatean, hizkuntzaren ezaguera intuitiboarena, alegia; eta azpiko forma komun «ezaguera» hau eta arauak dira posible egiten diotenak hitz-unari beste dialekto batzuetako hitzunak ulertzea.

Britainiar ingelesarentzako prozedura sortzailearen bidezko deskribapen bat sortzeko saioa Trudgillen norwichari buruzko liburuan (1974a) aurki dezakegu: ikus gorago, 160. or. Trudgill norwich ingelesaren baitako desberdintasunen berri ematen saiatu zen azpiko formen multzo komun baten eta benetan ematen diren formak eratorzeko zenbait araren arabera; baina onartu zuen oso zaila izango litzatekeela era honetako deskribapen «esanguratsu» bat sortzea desberdintasun handiagoak dituzten ingeles aldakientzat. Berak aldarrikatu zuen bere sistema «existitu» egiten dela norwich bertako hitzunaren konpetentziaren parte den zentzuan, eta posible egiten dio norwich ingelesaren baitako aldaki desberdinen hizketa-unitateak sortu eta ulertzea (eta aldaki horiek ezagutu eta horrela hitzunak «kokatzea»). Ez badugu kontuan hartzen hitzun batek beste aldaki guztietako adibideak *sor* ditza keela —eta honek oso anekdotikoa ematen du eta kontrako adibideekin ezeza daiteke—, psikologikoki benetako sistema konpartitu bat dagoela suposatzeko arrazoiak hizlariak beste aldaki horietakoak ulertu eta «ezagutzeko» duten trebetasuna izango litzateke. Hau arrazoi nagusia da ingeles *guztientzako* sistema komun bat nahi duten beste generatibistentzat. Baina Trudgillek azken hau ez dela errealista uste badu (eta, suposatzen da, beharrezkoa ere ez dela), uste beharko du RP eta mendebaldeko Yorkshireko dialektoen hitzunek elkar ulertzen dutela sistema komun bat konpartitu gabe, ziurraski ahaidetasunagatik eta sistema bien artean antzekotasun nahikoa dagoelako (hizkuntza desberdin batzuetako hitzunek neurri batean elkar ulertu ahal duten moduan sistema komun bat konpartitu gabe). Baina ingelesaren bi dialekto oso desberdinentzat sistema komun bat ezartzea beharrezko ez bada, beharrezkoa ote da norwicharen hitzun guztiek sistema bera konpartitzen dutela sinestea?

Dialektologia sortzaileari buruzko azken zalantzak zerikusia du azpiko formen multzoa eta arau sail bat amankomunean duten dialektoen arazoarekin ere. Gorago esan dugunez, generatibistek baieztatzen dute beren hurbilpena dialektoen gramatiketan biltzen dela datuetan

baino gehiago: suposatzen da abiapuntua dialekto indibidualen gramatikaren konparaketa dela, eta hemendik agertuko da asko daukatela amankomunean. Antzekotasun hau ez da *suposatzen* bakarrik, baizik eta aldarrikatzen da ekonomia, naturaltasuna edo dena delako irizpideen arabera bere kabuz sortutako dialekto indibidualen gramatikak hain antzekoak izango direla non gramatika komun bat ezar baitaiteke. Baina A. R. Thomasek argitzen duenez¹⁷, inork ez du sekula egin hain dialektologia sortzaile korapilatsua: inoiz ez dira hasi dialektoentzako gramatika bereiztuak idatziz eta gero alderatuz, baizik eta azpiko forma komunak, dialekto batzuentzat komun diren arau batzuk eta indibidualentzat bereziak diren beste batzuk eta abar dituen gramatika bat sortuz. Beraz, alderdi honetatik (beste batzuetatik bezala), gramatika sortzailearen teoria «frogatu gabea» bezala kontsideratu behar dugu.

II. Aldakien «continuum» bat: «eredu dinamikoa»

Laugarren Kapituluan ikusi dugu gutxi gora behera 1960. urtea arte bariazioaren arazoa hizkuntzalaritzan alde batera utzi izan dela. Gaiaren aro «moderno»ko (hau da, mende hau) ohiko hurbilketa hizkuntza gehien batean homogenoa den zerbait bezala ikustea izan da. Hizkuntzalaritza estrukturala zen: «hizkuntza sistema bat da non dena lotuta baitago» zioen Saussurek —eta hizkuntzalariek onartu zuten «egitura»k «homogenotasun»arekin parekatuta egon behar zuela—. Orduan, hizkuntzaren baitako desberdintasunen aurrean begiak itxi zituzten eta gai homogeno artifizial batean kontzentratu ziren: hiztun indibiduala¹⁸. Hizkuntzalariek bazuten heterogenotasunaren berri, baina gertaera deseroso eta teorikoki garrantzirik gabea bailitzen tratatu zuten estiloaren adituen, dialektologoen eta «sarraskijaleak» bezalako beste batzuen eskutan utz zitekeelarik, horien lana benetako hizkuntzalaritzaren inguruko arazo arruntak ordenatzea baita¹⁹.

¹⁷ (*op. cit.*).

¹⁸ Hurbilketa hau ondoen azalduta dago hizkuntzalaritza estrukturalaren garaian Bernard Bloch-en (1948) fonologiari buruzko artikulu garrantzitsu batean: berak esan zuen aztergaiak *hiztun bakarra estilo bakar batean aldi bakar batean* izan behar zuela. Ondorengo aro «sortzailean», Chomskyk (1965) esan zuen «teoria linguistikoa lehenengo eta behin lotuta dagoela guztiz homogenoa den hizketa-komunitate bateko hiztunentzule ideal batekin».

¹⁹ Saussure-ren «parole» eta Chomskyren «performance»k (bi nozio hauek erabat antzekoak ez badira ere) biek funtsezko «langue» edo «competence»ri hurrenez hurren ez dagozkien arazoak kontuan hartzen dituzte.

Baina 1960ko hamarkadaren erdi ingurutik beste ikuspuntu bat indartuz joan da. Hizkuntzaren baitan heterogenotasuna hain da menderatzailea non hizkuntzalariak onartzera heldu baitira egoera hau araua dela, eta, orduan, barietatea hizkuntzalaritzarentzako erdiko arazo bat bezala ikusi behar zela, ez inguruko arazo bat bezala. Are gehiago, Labov eta bere jarraitzaileen lanaren ondorioz agertu zen heterogenotasuna ez dela erregulartasuna eta egiturarekin bateraezina: badago «heterogenotasun egituratua» edo ereduko barietatea —neurri batean indibidualaren baitan, baina, garrantzitsuagoa dena, komunitatearen baitan—. Izan ere, Labovek (Weinreichen ikasle batek, dialektoen ikaskuntzan egituraren garrantzia azpimarratu zuenarena, alegia: ikus Bosgarren Kapituluua) proposatu zuen eredu linguistikoen benetako erregulartasuna ez zela aurkitu behar hiztun indibidualarengan, hizketa komunitate osoan baizik. Eta ez hori bakarrik, egiaztatu zen ikuspuntu honek ez dituela gertaerak «sinkronikoki» kokatzen bakarrik (hau da, denboran zehar edozein puntutako hizkuntzarentzat), baizik eta posible egiten du ere hau hizkuntza aldaketa teoria batekin erlazionatzea ere. Saussurek hizkuntzaren alderdi «sinkronikoak» eta «diakronikoak» bereiztu zituenetik, hizkuntzalari gehienak lehendabizikora bildu ziren, eta hizkuntza guztietan ematen den bariaziotik eta ematen ari diren aldaketetatik egoera «estatiko» artifiziala atera zuten. Orduan garaia zen ardatz biak berriz batzeko, eta ematen zuen aldaketa izango zela giltzazeregina.

Bariazioa hizkuntzalaritzaren muinera pasatu zenez, laster agertu zen eremu lan horiek ez zirela egokiak heterogenotasuna azaltzeko proposatu ziren moduan. Adibidez, komunitate baten baitan «batera existitzen diren sistemak» daudelako ideia (sistema gramatikal berezi eta autoedukitzaila bi edo gehiago zeinen elkarren arteko interferentzia halabeharrezkoak tarteko aldakien multzo bat sor baitezake) berehala ezeztatu zen sinpleegia izateagatik, eta beste eredu sofistkatuago batzuk proposatu ziren. Labov eta bere jarraitzaileena arau aldakorren araberakoa zen: aplikatzeko posibilitate desberdinak dituzten arauak ingurune linguistiko desberdinak eta maila, sexua eta estiloa bezalako faktore ez-linguistikoak kontuan harturik²⁰. Eredua honi «kuantitatiboa» deitu zaio: aldaki desberdinen kantitate erlatiboak egoera desberdinetan ezartzen saiatzen da.

Ikuspuntu alternatibo nagusia «dinamikoa» («kuantitatiboari» eta «estatikoari» kontrajartzeko) deitu zuten bere aldekoek, zeren eta horrek

---

²⁰ Ikus 148. or. Arau aldagarrientzako beste lan eremu garatuago bat Sankoff eta Cedergrenen proposatu zuten (1976).

proposatzen du bariazioa ematen ari den aldaketa linguistikoaren alderdi bat baino ez dela, eta hori da, hain zuzen, liburuaren azken atal honetako aztergaia. Dialektologian duen garrantziak iluna ematen du hasiera batean —baina dialektoen desberdintasunak hizkuntzaren baitako aldaketaren arazo dira, jakina, eta dialektalizazioa bariazio eta aldaketa linguistikoaren elkarloturaren alderdi garrantzitsu bat da—. Beraz, eredu hau dialektoari buruzko pentsamenduen garapenaren azterketa batean kontsideratu beharko litzateke, liburuki honen moduko batean.

«Eredu dinamikoa» hizkuntza kreolei buruzko azterketetatik sortu zen (*pidgin*etatik garatutako hizkuntzak —elkar ulertu ezin duten bi hizkuntzatako hiztunen arteko komunikazio bide bezala hartutako barietate «sinplifikatuak»—. Pidginek ez dute bertako hiztunik; baina pixkanaka kreol izatera heldu dira: zenbait talderen bertako hizkuntza bezala hartu dira eta, ondorioz, hizkuntza natural baten funtzio beharrezko guztiak eskuratu dituzte). Kreola oinarritzen den hizkuntzaren beraren forma estandarren eremuan erabiltzen den egoeratan (adibidez krio eta ingelesa Sierra Leonan; Haitiko kreola eta Haitiko frantsesa; Surinamgo srana eta ingelesa, eta abar), askotan aurkitu dira «tarteko dialektoak». Adituek *basilekto* terminoa erabili dute kreolaren formarik «zabalena» izendatzeko, eta *akrolekto* barietate estandarrenzat; *mesolekto* proposatu dute bien artean legokeen forma izendatzeko. Iradoki zuten basilektoa eta akrolektoaren arteko interferentziatik sortzen zela mesolektoa.

1971n argitaratutako artikulu garrantzitsu batean, De Campe²¹ baieztatzen zuen egoera askoz ere korapilatsuagoa zela «kreol osteko egoera» batean honetan baino, hau da, heziketaren hedapena eta hasieratik gogorra izan den gizarte-mailakatzearen nolabaiteko apurketa egon denean. Karibeko kreolekin izandako esperientziatik ateratako datuak erabiliz, De Campe²¹ erakutsi zuen barietateak kreol eta estandarretan banatzea (edo basilekto, mesolekto eta akrolektoetan banatzea) ez zela errealista: forma horien artean ez dago alde handiegirik —are gehiago, kreolaren muturreko forma eta hizkuntza estandarren artean aldakien *continuum* bat dago—. Derek Bickertonek Guyanako kreolaren zenbait alderdiri buruz egindako azterketa sailak ikuspuntu hau garatu zuen zehazpen batzuetan, C.-J. N. Bailey²² ideia hauek bariazio linguistikoa eta aldaketari buruzko teoria zabalago batean gauzatu zituen²².

²¹ Aditu honek San Franciscoko ingelesari buruz egindako ikerketa Laugarren eta Bosgarren Kapituluetan aipatu dugu.

²² Ikus bereziki Bickerton (1971), (1973a) eta (1975a); eta Bailey (1973a) eta (1973b).

Bi desberdintasun nagusi daude «continuum»aren ikuspuntua eta basilekto-mesolekto-akrolekto ikuspuntuaren artean. Lehenengo eta behin, ezinezkotzat jotzen da barietateak hiru sistema —edo, horretarako, beste zenbaki bat— bereizitan banatzea. Ezaugarri aldakor batzuek hiru barietate baino gehiago erakusten dituzte, beste batzuek, gutxiago eta ez dago «isoglosen loturarik» desberdintasun hauei dagokienez. Eraitza da ez dela errealista barietateak euren sistema duten dialektoetan zatitzea, desberdintasun linguistikoen continuum bat dago, besterik gabe²³. Bigarrenik, ez da kasua mesolektoko barietateak (edozein modutan asko direnak) barietateen elkarren arteko halabeharrezko interferentziatik datozela continuum honen mugetan. Are gehiago, barietateak «dinamikoki» erlazionatuta daudela baieztatzen da kreoletik estandarerako garapenean maila jarraiak ordezkatzen dituztelako. Hemen, hain zuzen ere, batzen dira hizkuntzalaritzaren ardatz sinkronikoa eta diakronikoa: Bickertonek aldarrikatu zuen gaurko komunitate guyanarraren ebaketa sinkroniko batek (indibidualak kreola eta estandarren artean dituena) historia linguistikoan 150-200 urteko ebaketa diakroniko bat erakusten duela (hiztun batzuk estandarerako bidean aurrera doaz beste batzuek «aurrera biderik» egiten ez duten bitartean).

Eredu hori proposatzen dutenek baieztatzen dute hori ez dela kreol osteko egoeretan bakarrik egokia, edozein hizkuntza komunitatetan baizik. Hizkuntzaren baitako desberdintasunei egindako beste hurbilketa guztiak *dialektoen* arabera izan dira; dialektoak hiztun *talde* baten konpartitzen dituen hizkuntza formak dira batez ere, hau geografikoki edo gizarte maila, sexua edo adin taldearen arabera definitzen bada. Baina hurbilketa honek *gizabanakoan* indar handiagoa ipintzen du, eta *lekto* terminoa hizkuntza barietate indibidual baterako sortu da. Gizabanakoak hitz egiten du, eta ziurraski edozein mailatako eremu lan zehatzetan aritu den edozein pertsonak —edo bere inguruko hizkuntza behatu duen edonork— onartuko luke gizarte ezaugarri berdinak (adibidez sexua, adina, heziketa, zeregina, irabaziak eta abar) dituzten gizabanakoek hizketa ereduaren desberdintasunak izango zituztela hala eta guztiz ere. Hori izaera, esperientzia, asmo edo beste edozein alderditako desberdintasunen ondorio izatea ala ez garrantzirik gabekoa da

---

²³ Kontuan hartu nozio hau Lehenengo Kapituluaren aipaturako «dialektoen continuum»aren hori ez bezalakoa dela (esaterako, Frantziako iparraldetik Italiako hegoaldera zabaltzen den hori), non (a) continuuma kasu honetan soziala izango bailitzateke geografikoa bere zabalera osoan izan beharrean, edo biak aldi berean; eta (b) continuuma ez da «dialektoren» bat, «lekto»en barietate indibidualena baizik (ikus beherago).

gure helburuetarako: arazoa da gizabanako guztiak ez datozela bat «arau talde» batean²⁴.

Gizabanakoaren hizketa aztertzen dugunean hizketa komunitate batean, desberdintasunen continuum bat badagoela aurkitzen dugu. Baina Laboven hurbilketaren erako hurbilketa batek ilundu egiten du hori *batezbesteko* emaitzak sortzen dituelako kategoria (ez linguistiko) batzuetan (ikus 142. or): ondorioa «dialekto» berezien inpresio faltsu bat ematen da, «lekto»en continuum gutxi gora-behera garbi bat eman beharrean. De Campe adierazi zuen barregarria izango litzatekeela gizartearen baitan mailaka aldatzen diren ezaugarri sozio-ekonomikoak aztertzean, esaterako, egoera mugak zatiketa naturalizat hartzea eta gero gizabanakoen «emaitza» sozio-ekonomikoen batezbestekoa kalkulatzeko egoera bakoitzaren baitan. Baina soziolinguistek oso gauza antzekoa egin dute etengabe aldatzen ari diren datu linguistikoak adina, heziketa, irabaziak eta abar bezalako kategoria aurrepentsatuekin koerlazonatzean (aldagarri ez linguistikoak datu linguistikoekin koerlazonatu beharrean, justifikagarria izango litzatekeena).

Neure ikerketak puntu horrekin ados egotera narama. Mendebaldeko Yorkshireko kaleko hizketa ikertzean (ikus Zazpigarren Kapituluak), aztertutako aldagarri bat *h*ren ahoskatzea edo «isiltzea» RPn gertatuko litzatekeen kontestuetan izan zen. Guztira ehun informante inguru izan nituela, maila, estiloa eta gainerakoen ehuneko emaitzak atera nituen. Elkarrizketa mailako hizketarako (adibidez «informal» gehi «formal» estiloak), nonbait, gizarte mailaren estratifikazio argia zegoen *ha* ahoskatzen zen kasuetan:

I	II	III	IV	V
96	64	43	21	17

Baina, (a) indibidualak aztertzen baditugu taldeko batezbestekoak aztertu beharrean, ehuneko «sorta» bakoitzean ondorengo informante-kopurua dagoela ikusten dugu:

²⁴ Labov eta jarraitzaileek «estatus inkongruentzia» deitu diote taldeko «batezbestekotik» kanpo geratzeari. Baina hurbilketa honek onartuko luke talde baten baitako gizabanako *guztiek* ziurraski desberdintasunak agertzen dituztela.

0	1-10	11-20	21-30	31-40	41-50	51-60	61-70	71-80	81-90	91-99	100
7	28	13	8	9	4	2	10	6	6	8	5

(b) continuum hau ezin badugu zatitu gizarte maila bakoitzeko partaideak eremu jakin baten barruan eta beste maila batzuetako partaideak kanpoan geratzeko moduan, orduan, emaitza individualen eremua maila bakoitzean ondorengo hau izango litzateke:

I	II	III	IV	V
81-100	7-100 (40-100)	2-100	0-86 (0-37)	0-80

I eta V mailen kasuetan parentesien arteko zenbakiak adierazten dute eremua zein izango litzatekeen kasu bakoitzean gizabanako bat egon ez balitz, zeinen hizketa «estatus inkongruente»²⁵ argia baitzen. Bi gizabanako hauek adibidearen parte izan ez balira, zenbakiak askoz «erregularrago»ak emango lukete, baina artean ez litzateke egongo «jokaera linguistikoan neurri batean bateratuta dagoen talde berezirik»²⁶.

Hauen moduko eremuetan «dialekto»aren nozio osoa taldeko fenomeno bezala ezeztatu zuten Baileyk eta Bickertonek²⁷. Suposatzen

²⁵ II mailan kontuan hartutako gizabanakoa zuzendari exekutibo ohia eta Halifax-ko alkate ohia zen, eta bere ohiko hizketa gutxi gora-behera benetako Yorkshire hiztun arruntaren estereotipoarena zen; berak esan zidan bere emazteak [ple:z amlət əba:t i ?]. V mailako gizabanakoa ereduako gizarte mailaren emaitzak kopuru «altuago» batzuk gordezten dituen kasuetako bat da: oinarrizko heziketa izan zuen bulegari ohia zen, baina irabazi, bizileku eta bizimoduaren aldetik ez zuen maila handirik. Itxuraz, bere kasuan lana eta heziketa mailek zerikusi estuagoa dute bere hizketarekin.

²⁶ Ikus Trudgill (1974a) 59.or. Hor esaten du gizarte mailaren continuumaren zatiketa egiteko asmoa hau zela. Nirearen kontrako datu argi bat bezala, kontuan hartu behar da Macauleyk Glasgowri buruzko bere lanean (ikus 1978ko bere artikulua, 137. or eta hur.) emaitza individualak eta talde emaitzak aztertzen zituela, Bickerton eta Baileyren ikuspuntuak kontuan harturik. Bera konturatu zen bazegoela bariazio linguistikoaren continuum bat, baina (gordin samarrak diren bere emaitza orokorrak lau aldakiren konbinazio baterako erabiliz) bazeuden arrazoiak hiru talde bereizi beren dialekto sozialekin *bazeudela* pentsatzeko (hala ere kontuan hartu behar da bera *lau* gizarte maila dauden ideiatik abiatu zela).

²⁷ Ikus Bailey (1973a) 161. or, (1973b) eta Bickerton (1973a) 643. or, adibidez.

da dialektoa hiztun talde batek konpartitzen duen aldakia dela, beste aldaki batzuetatik edozein motatako isoglosa sorta batek bereizten duelarik. Baina horrelako egoera bat benetan aurkitzea oso arraroa da; horren ordez lektoen continuum bat dago (aldaki indibidualak). Alabaina, *isolekto* (elkarrengandik ezaugarri bakar bategatik desberdintzen diren aldakiak) posible guztien «sarea» ezar liteke hizkuntzaren baitako bariazioen eremu osoa estaliz. Isolekto hauetako asko estilo jakin bat erabiltzen duen hiztun indibidual batek edo gehiagok egingo ditu; batzuk okupatu barik egongo lirateke (teorian, denbora baterako)²⁸.

Lekto desberdinak «inplikazionalki erlazionatuta» daudela suposatzen da. «Erlazio inplikazional»en nozio hau ezinbestekoa denez hala pentsatzen dutenentzat, «inplikazionalki erlazionatuta» dauden gauza motaren adibide erraz bat edo birekin has gaitezen. Nire ustetan, Yorkshire hiztun batek /ɑ:/ aldakia erabiltzen badu *grass* bezalako hitzetan, *cut* bezalako hitzetan ziurraski /ʌ/ aldakia erabiliko du; baina kontrakoa ez litzateke egia izango; beste modu batean esanda: oso zaila da [kʰgrɑ:s] gertatzea, baina [kʰʌt grɑs] nahiko gertagarria da. Beraz /ɑ:/ hitz talde jakin batean erabiltzeak /ʌ/ erabiltzea *dakar*, baina ez alde-rantziz. Horrelako erlazio inplikazionalak ez dira aldagarri desberdinekin bakarrik mantenduko, goiko adibidean bezala, baizik eta aldagarri bera- ren baitako hitzen maila desberdinen artean ere mantenduko dira. Adibidez, /ɑ:/ eta /a/ren maiztasun aldagarriarekin: batek /ɑ:/ erabiltzen badu *trans-* edo *plasticen*, ziurraski *grass*en erabiliko du (baina kontrakoa ez da mantendu behar); batek /ɑ:/ erabiltzen badu *grass*en, ziurraski *father*en izango du (baina ez du zertan gertatu alderantziz), eta abar²⁹. Aldagarri baten baitako ingurunearen desberdintasun delikatuena ere inplikazionalki erlazionatuta egon daitezke: esate baterako, Baileyk Labov eta bere lankideen aurkikundeetako batzuk erabiltzen ditu [st] konsonante taldearen hitz amaierako [t]aren «isiltzea»rekin lotuta: hau *miss*-*sed outen* gertatzen bada, hau da, [s+t# V] ingurunean, ziurraski *miss*-*sed catches*en ere gertatuko da ([s+t# C]); honetan gertatzen bada, orduan *mist in the valley*n ([st# V]) ere gertatuko da; bigarreanean gertatzen bada, orduan *mist cover*en ere gertatuko da ([st# C]), baina alderantzizko inplikazioa ezin da ez kasu batean ez bestean mantendu.

²⁸ Isolektoen continuumetako posizioak maila benetan abstraktuak dira, ez hiztunen kokapen finkatuak; eta kontuan hartu onartzen dela gizabanako berberak aldi desberdinetan lekto desberdinak adierazten dituela «sare panlektalaren» baitan (ikus Bickerton, 1975a 116, 203 etab. orr.).

²⁹ Adibide hau modu zabalago batean ematen da Bailey (1973a) 173. or-an, baina ez nuke onartuko bere erlazioetako batzuk Ingalaterrako ingelesarentzat baliogarriak direnik.

Sare panlektal bateko (hau da, hizkuntza bateko lekto posible guztien hautaketa bateko) lekto desberdinak elkarri inplikazionalki lotuta daude: bakoitza funtsean gramatika indibidual bat da —arauen multzo bat— eta (isolekto bakoitza «alde bietako» horien ez bezalakoa denez arau bakar bateko desberdintasunari dagokionez) edozein lektok continuumaren «aurreko» lektoaren arauen multzoa hartzen du. Baina eredu honi buruzko funtsezko puntu bat lektoak ez bakarrik sinkronikoki, baizik eta historikoki ere lotuta daudela suposatzea da. Hori ereduaren alderdi «dinamikoa» da, beste hizkuntzalaritza eskolen ikuspuntu «estatiko»arekin kontrajarrita dagoelarik³⁰.

Funtsean, Baileyk teoria zahar baten bertsio berri bat proposatu du. Teoria zahar hori Johannes Schmidt-en «Uhinaren Teoria» da, 1872an aurkeztua hizkuntza familia indo-europarren adar bereizien baina geografikoki ondoan daudenen arteko antzekotasunak azaltzeko³¹. Schmidten ideia zen aldaketa linguistikoak kanpora hedatzen direla abiapuntu batzuetatik, harritxo bat bota den urmaletan uhinak hedatzen diren moduan. Uhinak indar desberdina izan dezakete eta puntu desberdinetan has daitezke, harritxoen neurriaren eta bota diren lekua- ren arabera. Ondorioa da urmaelaren alde desberdinek uhinen konbinazio desberdinen eragina dutela. Modu antzeko batean, isoglosen konbinazio desberdinek alde geografikoetan dute eragina, eta horrela antzekotasun gradu desberdinak dituzten zenbait hizkuntza eta dialektotara heltzen gara.

Baileyk honi buruz egindako bertsio berria da aldaketaren uhinak mugitzen direla denboraldi batean zehar, eta baita espazio geografikoan zehar (Schmidtek iradoki zuen moduan) edo *gizarte* espazioan zehar (edo biak); eta uhinen martxa moteldu daiteke mota bietako oztopoekin, hau da, adina, sexua, maila eta baita ezaugarri fisiko eta geografikoak ere. Aldaketak, jakina, gizabanakoek transmititzen dituzte, eta edozein momentutan aldaketa jakin batek hiztun batzuk «pasatuta» izango ditu, baina oraindik beste batzueganaino heldu barik egongo da. Horrela izanik, adibidez, C hiztunak (aldaketa jakin bat heldu ez zaionari) A hiztunaren aldean (aldaketa hori pasatu duela) desberdintasunak izango ditu, eta baita B hiztunaren aldean ere (aldaketa heltzen ari zaionari, eta ondorioz, batzuetan Aren moduan ahoskatuko du eta beste batzuetan Cren moduan). Beraz, ereduak kontuan hartzen ditu bai pertsonen arteko bariazioak (A eta Cren artean) eta baita pertsonaren baitako bariazioak ere.

³⁰ Ikuspuntu biak puntuz puntu alderatu dira Bickerton (1973b)n eta Bailey (1973b)n.

³¹ Ikus Pulgram (1953) zerrenda erabilgarri baterako.

Hauen moduko aldaketak sarritan inplikazionalki erlazionatuta daude zeren eta uhin jakin bat, adibidez *x* ezaugarrian eragina duena, pixkanaka hedatuko da *w* ezaugarrian eragina izan duen uhina pasatutako aldera. Emaizta xeko aldaketa batek aurretik *w*ko aldaketa bat ekartzeari izango litzateke, baina *w*ko aldaketa batek ez du zertan adierazi xek aldatu behar duenik. Erlazio inplikazional hauek berriz mantenduko dira bai oso aldaketa desberdinen artean (goragoko adibide batean aipatu dugun bezala, [gras] esatetik [grɑ:s] esatera aldatzen den pertsona aurretik [kʊt] esatetik [kʌt] esatera aldatu da, baina [kʌt] esateak ez du zertan adierazi [grɑ:s] ere esaten duenik), eta baita aldagarri beraren baitako aldaketa ingurune desberdinen artean ere. Izan ere, baieztatuta dago aldaketa linguistikoek ez dutela eraginik aldagarri bateko adibide guztietan batera, ingurunez ingurune aritzen direla baizik; eta ingurune jakin bateko aldaketak ingurune «kargatuago» bateko aldaketa ekarriko du. Horrela izanik, adibidez, ikusi dugu mendebaldeko Yorkshiren glotiskolpea hedatzeak adierazten duela hitz bukaerako inguruneetan hitz erdikoetan baino lehenago duela eragina, beraz, pertsona batek [bɪʔə] (*bitter*) esaten badu, honek adierazten du [bɪʔ ə stʊf] (*bit of stuff*) esaten duela, baina norbaitek bigarrena esan lezake eta ez lehenengo.

Diagramatikoki, horrelakoa izango litzateke aldaketa baten aurrerabidearen irudi sinplifikatu bat («+» ikurra aldaketa eman dela adierazteko erabiltzen da, hau da, arau «berri» bat aplikatu dela; «X»k adierazten du batzuetan arau zaharrek eta beste batzuetan berriek parte hartzen dutela, hau da, bariazio bat dagoela: hiztunak batzuetan [gras] esango du eta beste batzuetan [grɑ:s], esaterako; eta «-»k aldaketa artean ez dela gertatu adierazten du):

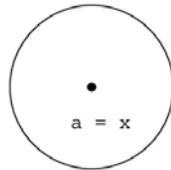
Inguruneak		a	b	c	d
	0	–	–	–	–
Aldaketa	1	X	–	–	–
mailak	2	+	X	–	–
	3	+	+	X	–

Hemen aipatutako aldaketa «mailak» denboraren mailak izango dira, baina edozein alditan ere gizabanako edo kokagune desberdinek ordezkari ditzakete. Hau kokagunearen arazoa baldin bada, ez da beti gertatuko mapa bateko ondoko eremuan, aldaketak ez baitira beti ematen hain modu erregularrean.

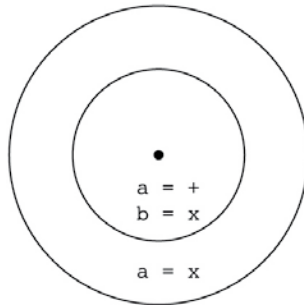
XXVII. irudiak aldaketa-uhinen hedapen sozial edo geografikoaren aurkezpen grafikoago bat emango digu³².

³² Ikus Bickerton (1973b) 43. or. uhinaren diagrama ez-hipotetiko baterako.

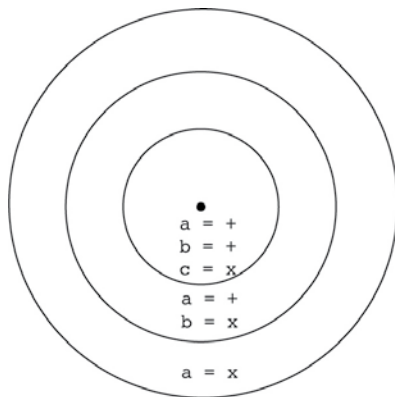
● (0 Aldia)

(1. Aldia)

(2. Aldia)

(3. Aldia)

1. irudia.

Baileyren «Uhinaren Eredua»ren ordezkapen idealizatua. (Bailey, 1973bn).

Goiko taularen arabera aldaketa-inguruneen arteko erlazio inplikazionalak oso argi ikus daitezke: edozein ingurunetako aldaketa «kategoriko» batek ingurune kargatuagoetan aldaketa kategoriko bat dakar (adibidez, 3. mailan b ingurunekeo $+k$ a ingurunekeo $+$ dakar), ingurune bateko aldaketa aldagarri batek ingurune kargatuagoetan aldaketa ka-

tegoriko bat dakar, eta arinagoetan ez-aldaketa kategoriko bat (adibidez, 3. mailan *c* ingurunekeo *Xk* + dakar *a* eta *b* inguruneetan, eta *d* inguruneetan ere). Aldaketa batek horrela jarraituz gero, azkenean orokorra izango da, hau da, ez da ingurune batzuetara bakarrik mugatu, baizik eta guztietan aplikatuko da kategorikoki³³.

Bailey eta Bickertonen ideiek bariazioaren izaeraren eta bariazio eta aldaketaren arteko harremanaren oso ikuspegi desberdina osatzen dute aurretik onartu denaren ondoan. Labov eta bere jarraitzaileek proposatu dute bariazioa edozein hizketa komunitateri «datxekola» eta aldaketa linguistiko batek ezaugarri zahar eta berrien artean denbora baterako bariazioa nahi ta nahi ez dakarren bitartean, bariazioa egoteak ez du derrigorrez esan nahi aldaketa bat aurrerabidean dagoenik³⁴. Beste alde batetik, Baileyk eta Bickertonek baieztatzen dute bariazioa aldaketa linguistikoaren maila bat baino ez dela. Aldaketa hasten da ingurune mugatu batzuetako ezaugarri batzuetan eragina izaten: gertatzen dena da arau zaharrak eta berriak denboraldi batez txandakatzen direla, eta gero berriak kategoriko bihurtzen dira. Baina, maila honetara heldu orduko, aldaketak beste ingurune batean du eragina sorreraren puntuan, eta aldaketarik mugatuena ere puntu honetatik «kanpora» hedatu da, eta abar (ikus goragoko uhinaren diagrama). Aldaketa orokor goiztiar eta txikienez urrunago hedatzeko denbora dute, eta edozein puntutan, denboraren poderioz, arauaren orokorpena handitzen ari da; azkenik, aldaketa kategoriko bihurtuko da puntu guztietan, edo ekiteari utziko dio hori gertatu aurretik.

Beraz, orokorrean, hiru maila daude aldaketa batean, honek edozein ingurunetako edozein puntutan eragina duen neurrian: 1. arau zahar kategorikoa, 2. arau zahar eta berrien arteko alternantziak, 3. arau berri kategorikoa. Bigarren maila, «bariazioa» bi maila kategorikoren arteko garapenaren aldia baino ez da, eta «arau aldagarriak» bezalako tresnak sortzeko premiarik ez dago (dagozkien zailtasunekin, hiztunak

---

³³ Goiko irudia gehiegi erraztu da, jakina, zentzu honetan: aditzera ematen du ez duela eragina ingurune batean bakarrik aldi bakoitzean, baizik eta bariazioa aldi berean ingurune batean bakarrik entzuten dela. Bickertonen adibide batzuek (adibidez 1971, 476. or. eta hur.) ikuspuntu honen aldekoak ematen dute, baina Baileyren lan osoagoan (1973b) proposatzen da arau baten ingurune guztiak aldagarri bihurturik *daitezkeela* zaharrena kategoriko bihurtu aurretik. Neure lanak [t] → [ʔ] aldaketarako (hori interpretazio zuzena baldin bada) proposatzen du bariazioa ingurune desberdinetan egon daitezkeela aldi berean, aldaketa ingurune batzuetan beste batzuetan baino urrunago joan bada ere.

³⁴ Ikus Weinreich, Labov eta Herzog (1968): «Hizkuntza egituraren bariabilitate eta heterogenotasun orok ez dakar aldaketa, baina aldaketa orok bariabilitatea eta heterogenotasuna dakartza.»

aplikatzen ari den arauaren probabilitate erlatiboetaz buruz ustez zenbat «dakien»arekin lotuta, ingurune desberdin, gizarte maila desberdin eta abarren arabera). Beraz, komunitate batean zehar «ebaketa sinkroniko» bat horri datxekon bariazioeko egoera bat ematen duena azken finen, historian zehar egindako «ebakera diakroniko» baten baliokidea da, non bariazioa ezaugarri edo arau batetik beste baterako aldaketan aldi soil bat bezala ikusiko baita.

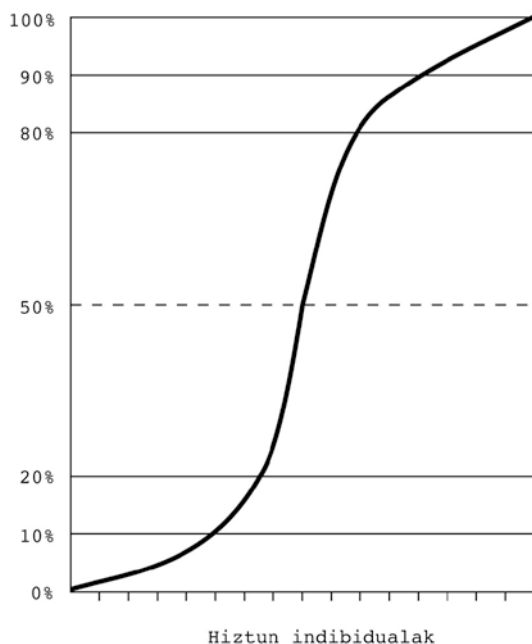
Horrela izanik, bariazioa uste izan dena baino arazo txikiagotzat hartzen da. Areago, aldarrikatzen da komunitate batean askoz barietate *gutxiago* dagoela hiztun taldeetako emaitzen batezbestekoak ateratzeko Laboven metodoan ematen zuena baino. *Gizabanakoak* aztertzen badira, eta ingurune linguistiko desberdinak kontuz bereizten badira, orduan agertuko da ezaugarri gehienak kategorikoak direla, eta arau kategoriko zahar eta berrien arteko alternantzia (hau da, bariazioa), uste izan dena baino askoz ere txikiagoa dela. Montrealeko frantsesaren ezaugarri bati buruz ari zela, Bickertonek (1973b) erakutsi zuen datuak hiztun indibidualentzat eta ingurune berezientzat aztertzen direnean, bariazio kopurua ehuneko 22koa dela; baina inguruneak batera tratatzen direnean, bariazioak ehuneko 57koa ematen du; eta gizabanakoak batera taldekatuko balira, zenbakia oraindik ere altuagoa izango litzateke. Beraz, Laboven erako ikerketetan aurkitutako «bariazio» asko azterketa metodoaren tresna dira. Baileyk eta Bickertonek aldarrikatzen dute eredu tipikoa «S-kurba» bat izango litzatekeela ezaugarri aldagarri zehatz baten hiztun indibidualen erabilerearen ehuneko grafikoa batean adieraziko balitz (ikus XXVIII irudia). Honen moduko kurba bat herri batetik nahiko azkar pasatzen ari den aldaketa adierazle bezala har daiteke. Ehuneko baxuak dituzten hiztunak ezaugarri berriak bereganatzen ari direnak dira; ehuneko altuak dituztenek ia osorik bereganatu dute eta ezaugarri zaharra galtzen ari dira. Hiztun bakar batzuek bakarrik ehuneko ertainak dituzte momentu zehatz batean, hau da, bi ezaugarriren artean daude bietako bat ere nagusi izan barik.

«Eredu dinamikoak» ezin izan du kritika saihestu, baina hau ez da alderdi bakoitzeko arrazoen eztabaida argi batean sartzeko puntua³⁵;

---

³⁵ Aditu askok arreta berezia ipini dute arau aldagarri «geldi»en arazoan (ikus Fasold, 1973): bariazioa urte askotan egon dela dakigun kasuak, non datu argirik ez baitago pentsatzeko ezaugarri zahar batetik berri baterako aldaketa oraindik ere bidean dagoela, adibidez [θ] eta [t]ren arteko bariazioa *th*- hitzetan ingelesaren aldaki amerikar batzuetan, edo «haren erorketa» Ingalaterrako alde askotan. G. Sankoff-ek (1977) Bickertonen liburuari egindako berrikuspen batean, lanaren garrantzia aitortzeaz gain, Bickerton kritikatzen du datuak aukeratu eta adibide moduan erabiltzen dituelako, bere hipotesi guztiak banaka bere material guztiarekin zehazki frogatu beharrean, eta baita

nahikoa da esatea jende askok aldarrikapen horiek interesgarriak direla uste duen bitartean, azterketa zehaztu eta sakonagoak behar direla ikusten duela. Era berean, ez da egokia ere eredu hau proposatu dutenek aztertutako beste gai batzuetan sartzea, esaterako bertako hiztunen «zereginean» zenbaterainoko «jakituria» dagoen beren hizkuntzako lekto desberdinei buruz (gramatika «polilektalek» edo «panlektalek» adierazi beharko ote lukete hau?). Arazo hauetan sartzeak dialektologiatik hizkuntzalaritza orokorrerako bidean urrunegi eramango gintuzke. Geratzeko garaia da.

2. irudia

Aldaketa linguistikoaren S-kurba. (Bailey, 1973bn eta Bickerton, 1975an oinarrituta)

---

aldaketak ematen diren *modua* ez duelako argitzen —jendeak gizabanako bezala pasatzen ditu aldaketak ala elkarren osteko adin-taldeak ote dira lekto «altuagoetarantz» doazenak?—. Beste aditu batzuen ustetan Bickerton eta Bailey urrunegi doaz dialektoen taldekatzeen baliogarrtasuna ezeztatzean (ikus Macauley, 1978).

Gehiago ere esan daiteke, irakurle askok uste izango du honezkero urrunegi joan garela. Kapitulu hau dialektologoek baino gehiago, hizkuntzalariak aurkeztutako ideiekin aritu da; «eredu dinamikoa»ren alde azaltzen direnek «dialekto»aren nozioa erabat ukatzen dute. Baina gu dialektoak «hizkuntza beraren forma desberdinak» direla dioen definizio zabaletik abiatu gara, eta bai dialektologia sortzailea bai eredu dinamikoa honekin lotuta daude. Are gehiago, dialektologia «tradizional»ena hizkuntzaren baitako desberdintasunen bilakaera historikoan kontzentratu da; eta bi hurbilketa berri hauek neurri handi batean ezabatu dute sinkroniko/diakroniko dikotomia, mende honetan hizkuntzalari modernoek suharki mantendu dutena, eta desberdinketa linguistikoa bere kontestu historikoarekin erlazionatu dute. Dialektologo batzuek oraindik ere hizkuntzalaritzatik alde egiten saiatu arren, aztergai bien arteko *hurbilketa* inoiz baino egingarriagoa da zeren eta aditu askok bariazio linguistikoa –dialektologiaren zeregin nagusia dena– azalekoa baino gehiago, funtsezkoa ikusten dute hizkuntzalaritzarako.

Hutsak zuzenduz:

Enseiukarrear 13garren zenbakian «Egingarria al da dialektologia estrukturala?» artikuluan ihes joan zitzaizkigun hutsak zuzendu nahi ditugu hemen.

188. orrialdean, 18. Lerroan, hau dio: «/i(l)»
beste hau esan behar luke: «/i~l/».
190. orrialdean, 23-24. lerroetan, hau dio: «3. [man] eta 4. [man]»
beste hau esan behar luke: «3. [mån] eta 4. [mån]».
29. lerroan, hau dio: «₂/man/ eman digu»
beste hau esan behar luke: «₂/mån/ eman digu».
31. lerroan hau dio: «[a] aldaki posizionala»
beste hau esan behar luke: «[å] aldaki posizionala».
32. lerroan, hau dio: «fonemikoki ₃/ man/ dugu»
beste hau esan behar luke: «fonemikoki ₃/mana/ dugu».
33. lerroan hau dio: «hori 4/mon/ izango litzateke»
beste hau esan behar luke: «hori ₄/mon/ izango litzateke».
192. orrialdean, 3. Lerroan, hau dio: «[a] eta [a]»
beste hau esan behar luke: «[a] eta [å]».
4-5 lerroetan, hau dio: «ez da [man] = /man/ eta [man] = /mon/
ahoskerak»
beste hau esan behar luke: «ez da [mån] = /man/ eta [mån] = /
mon/ ahoskerak».
193. orrialdean, 14. Lerroan, hau dio: «tilet bikoitzek (~) adierazten di-
tuzte»
beste hau esan behar luke: «tilet bikoitzek (≈) adierazten dute».
17. lerroan, hau dio: «_{1,2}/i~e~a~o~u//»
beste hau esan behar luke: «_{1,2}/i≈e≈a≈o≈u//».
194. orrialdean, 15. lerroan, hau dio: «₁/sine/»
beste hau esan behar luke: «₁/sien/».
25. lerroan, hau dio: «Yddish [fil]»
beste hau esan behar luke: «Yiddish [fīl]».
32. lerroan hau dio: «1[fil]»
beste hau esan behar luke: «1[fīl]».
195. orrialdean, 1. Lerroan hau dio: «hego-ekialdeko /p(ys)/»
beste hau esan behar luke: «hego-ekialdeko /pæys/».
2. lerroan, hau dio: «dialekto bereko /p(t)/»
beste hau esan behar luke: «dialekto bereko /pæ(t)/».
2. lerroan hau dio: «beste aldaki batzuetako /b yd/»
beste hau esan behar luke: «beste aldaki batzuetako /bæyd/»
6-7 lerroetan, hau dio: «*passeko* /y/ beste aldakietako /l/ren in-
bentarioaren»
beste hau esan behar luke: «*passeko* /æy/ beste aldakietako /æ/
ren inbentarioaren».
199. orrialdean, oharrean 4. Lerroan, hau dio: «YURY SERECH:»
beste hau esan behar luke: «YURY SERECHek proposatu zuen:»

Enseiukarrean

Deustuko
Unibertsitatea

• • • • • • • •